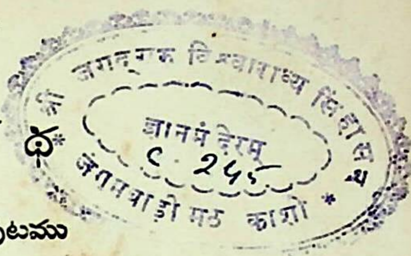
ఆంధ్రగ్రంథమాల—౧౦

ఆత్మకథ

ప్రథమసంపుటము

అనువాదకుఁడు:

శతావధాని వేలూరి శివరామశాస్త్రి

C. M. V. Sharma

ప్రకాశకుఁడు:

కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు

౧౯౨౯] [వెల రు ౧-౦-౦

1-4-0

చెన్నపురి:
ఆంధ్రపత్రికా ముద్రాలయమునందు
ముద్రితము.

మహాత్మాగాంధి

సూచన

గాంధిమహాత్ముడు "ఆత్మకథను" వ్రాయఁబూనుకొనుటకు గల కారణంబులను గ్రంథపీఠికయందు సవిస్తరముగ దెలిపియున్నారు. గుజరాతి నవజీవన పత్రికయందు వ్యాసరూపమున ప్రచురింపబడు చుండిన "ఆత్మకథ" కొంత పుస్తకరూపమును దాల్చినది. ఆత్మకథా ప్రకరణముల కనువాదము లెప్పటి కప్పుడె ఆంగ్లపత్రికలయందును, దేశభాషాపత్రికలయందును ప్రచురింపబడుచుండినవి. ఆంధ్రపత్రికల యందును నీయనువాదములు వెలువడినవి. గుజరాతి, హింది, అరవము, కన్నడము, ఇంగ్లీషు మొదలగు భాషలయం దీగ్రంథము వెలువడినది. అమెరికా మాక్మిలన్ కంపెనీ ప్రకాశకులు దీనిని తాము ప్రచురించుటకు లక్షరూప్యములు కానుకగ నొసగిరి. తెలుగునందును ఆత్మకథను ప్రచురించుటకు మహాత్ములవారి నాంధ్రప్రముఖులు కోరియుండిరి. మహాత్ముని యనుమతిని దీనిని ప్రచురించుటకు బూనితిని. స్వయముగ తెనిగింపనెంచితిని. కాని సాధ్యముగాలేదు. సుప్రసిద్ధాంధ్రపండితులు, శతావధానులు శ్రీ వేలూరు శివరామశాస్త్రిగా రాభారమును వహించి, అచిరకాలమున పూర్తిచేసిరి. లోకోత్తరమైన ఆత్మకథను ఆంధ్రభాషయందు బ్రచురించుటకు సహకారులైన శ్రీ శివరామ శాస్త్రిగారికిని, ఇతరప్రముఖులకును వందనముల నాచరించుచున్నాను. ఆంధ్రలోక మీగ్రంథప్రయోజనమును బొందుగాత!

విభవ, ఫాల్గుణ శు. ౧౨,
శుక్రవారము.

కా. నాగేశ్వరరావు.

ఓం

ప్రస్తావన

నాలుఁ గయిదేండ్ల వెనుక నా మిత్రుల పట్టుదలచే ఆత్మకథను వ్రాయ నియ్యకొంటిని; అంతట వ్రాయుటకుఁగూడఁ బూనుకొంటిని. మొదటిపుట వ్రాసితినో లేదో బొంబాయిలో అల్లరు లారంభమాయెను; అంతటితో నా వ్రాఁతయు నాఁగిపోయెను. పిదప ఘటనాచక్రమునఁ దగులుకొని తిరిగితిరిగి తుదకు యెరవడ చెఱసాలయందు శాంతిఁ బొందితిని. నాతోపాటు జయరామదాసుగారును అందుండిరి. మిగిలినపను లన్నియు నొకమూల నుంచి మునిముందు ఆత్మకథను వ్రాయుఁడని వారు నాకు సందేశ మంపిరి. 'ఇచట నేను కొన్ని గ్రంథములు చదువవలయు నని యిదివఱకే నిశ్చయించుకొని యుంటిని గాన ఆపనిని సమాప్తింపక ఆత్మకథ వ్రాయఁ బూనుకొనఁజాల'నని వారికి ప్రత్యుత్తర మంపితిని. యెరవడ చెఱసాలలో నాకు సంపూర్ణముగా ఆఱేండ్లుండు సౌభాగ్య మొదవియుండెనేని నే నచటనే తప్పక ఆత్మకథను వ్రాసియుండెడివాఁడను. కాని నా గ్రంథపఠనము

పూర్తియగుట కింకను ఒకసంవత్సరము కొలఁతయుండెను; గాన నది కాకముం దెటులును నాకు దీని వ్రాయనయి నదికాదు. ఈకారణములవలన అచటను ఈపని నిలిచి పోయెను. నేఁడు ఆనందస్వామి దీనిని దిరుగఁదోడెను. మఱి నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికా సత్యాగ్రహేతిహాసమును పూర్తిచేసియుంటినిగాన నిఁక నాత్మకథను వ్రాయ మనసు పడితిని. 'మొదట కథనంతయు వ్రాసియుంచి పిదప పుస్తకాకారముగా ప్రకటింపనొప్పు'నని ఆనందస్వామి యనెను. 'విడిగా దీనినే వ్రాయుచు కూర్చుండునంత అవకాశము నాకు లేదు. కాని క్రమక్రమముగా నవజీవన పత్రికకు వ్రాసి యిచ్చుచుండవచ్చును. ఇంతియ కాక నవ జీవనపత్రిక కేదో కొంచెము వ్రాయుచుంఁడవలసినవాఁడ నుగదా! అది ఆత్మకథయే యేల కారాదు?' అని నే ననఁగా స్వామియు నంగీకరించెను. ఇటు లాత్మకథ వ్రాయ నవకాశ మొదవెను.

నే నిటులు నిశ్చయించుకొనియుండఁగా నిర్మలహృదయుఁడగు నొక మిత్రుఁడు వచ్చి యిటు లనెను నాఁడు-సోమవారము-నాకు మౌనదినము:

'మీ రాత్మకథ నెందులకు వ్రాసికొనుచున్నారు? అది పాశ్చాత్యుల సంప్రదాయము. మనపూర్వు లెవ

రును వ్రాసియెఱుఁగరు. అయినను మీరు వ్రాయున దెద్ది? మీరు నేఁడు సిద్ధాంతము లనుకొనినవానిని రేపు కావనుకొనినచో? లేక యీ సిద్ధాంతముల ననుసరించి యేపనులను మీ రిపుడు చేయుచున్నారో వానిని కొంత కాలమునకు తాఱుమాఱు చేయవలసివచ్చినచో? పలువురు మీ వ్రాఁతలను ప్రమాణముగాఁ దీసికొని తదనుగుణముగా తమజీవితములను దిద్దుకొనుచున్నారు, దీనివలన వారు చెడుదారిని బడినచో? ఈకారణములవలన ఇపు డాత్మకథారూపముగా నేమేని వ్రాయుటకు తొందరపడనిచో బాగుగా నుండదా?'

ఈమాటలు కొంఁదియో గొప్పయో నామదిలో పనిచేసెను. కాని నే నాత్మకథను వ్రాసికొనుచుంటినా? అనేకసమయములందు సత్యమునుగూర్చి నాయొనర్చిన ప్రయోగములను ఆత్మకథ యనుపేర వ్రాయ నుంకించుచున్నాను. నాజీవితమంతయు నిటువంటి ప్రయోగములచే పడుగుపేకలుగా నేయఁబడిన దననగును. కావున వీనిని వ్రాయుచో నవి యొకజీవితకథాకారమును గైకొనఁగలవు. దీనిపుటపుటయందును ఈనా ప్రయోగములే నిండియుండునెడల ఈకథ నిర్దోషమని నే ననుకొందును. నా యీ ప్రయోగముల నన్నిటిని లోకులయెదుటఁ బెట్టినచో వీనివలనఁ గొంతయుపయోగ ముండునని నా

నమ్మకము,—లేక యిది వెఱ్ఱినమ్మక మగుఁగాక! నారాజ
నీతి ప్రయోగములను భరతవర్ష మంతయు నెఱుఁగును—
కొంతవట్టు సభ్యప్రపంచమంతయు నెఱుఁగును. నాబు
ద్ధిలో దీనివిలువ తక్కువలో తక్కువ. ఈప్రయో
గములవలన నాకు మహాత్మబిరుదము వచ్చుటఁజేసియు
వీనివిలువ నా చూపులో నింకను తక్కువ. పలుమా
ఱు లీవిశేషణము నాకు మిగుల దుఃఖము కలిగించెను.
ఈవిశేషణమువలన నేను చంక లెగురవైచిన క్షణ
మొకటియు లేదు. అదియటుండె. నాయాధ్యాత్మికప్రయో
గములను దెలుప నా కిష్టము. ఇవి నాకొకనికే తెలియును.
మఱియు వీనివలననే రాజనీతి క్షేత్రమున నాకు శక్తి
గలిగెను. ఇవి నిక్కముగా నాధ్యాత్మికము లగునెడల
ఇఁకఁ జంకలు కొట్టుకొనుట కవకాశ మేడ? వీనిని వర్ణిం
చుటవలన వినయము వృద్ధి యగుటకే వీలు కలదు. నేను
విచారించుకొనుకొలఁదియు,నాతొంటి జీవితమున చూపుఁ
బఱపినకొలఁదియు నాయల్పత్వమే నాకు స్పష్టముగా కాని
పించుచున్నది. ఈముప్పదియేండ్లనుండియు నా చేసినపని
యంతయు ఆత్మదర్శనముకొఱకు—ఈశ్వరసాక్షాత్కార
ముకొఱకు—మోక్షముకొఱకు. నాజీవితమునందలి ప్రతి
పనియు నిందులకే. నాచలనవలనములు,నా వ్రాఁతకోఁతలు,

రాజనీతిక్షేత్రమున నేను దుముకుట, ఇవన్నియు నిందే పరిసమాప్తములు.

ఒకనికి శక్యమయిన పని అందఱకును శక్యమగు నని నా చిరవిశ్వాసము. కావున నా ప్రయోగములు చీఁకటింట జరుగలేదు, ఉండనులేదు. వీని నందఱును తెలిసి కొనిపోదురని కొంద అందురు. దీనివలన ఆధ్యాత్మికగౌరవము తగ్గిపోవునని నేఁ దలఁపను. మనకును, మన అంతర్యామికినిమాత్రము తెలిసినవిషయములు కొన్ని యుండును. కాని యివి నాయందుబాటున కావలివి. నా ప్రయోగములం దాధ్యాత్మికము లనఁగా నైతికములు; ధర్మమున కర్థము నీతి; ఆత్మదృష్టితో ఏనీతి పాలింపఁదగినదో అది ధర్మము. కావున ఈకథయందు పిన్నలును, పెద్దలును నిర్ణయము చేయునట్టియు చేయఁగలట్టియు విషయసమావేశము ఉండఁగలదు. నేను తటస్థుఁడనై అభిమానరహితుఁడనై ఈకథను వ్రాయఁగలిగితినేని, ప్రయోగమార్గానుగాములగు నితరుల కెందు దారిబత్తెము దొరకఁగలదు.

నా ప్రయోగములం దెట్టి సంపూర్ణత్వమును నే నారోపించుకొనను. వైజ్ఞానికపండితుఁడు (Scientist) మిగుల నియమముతో, ఆలోచనతో, కౌశల్యముతో తన ప్రయోగములు నడపును. అతఁడు దానఁ గలిగిన పరిణామములనే చరమసిద్ధాంతములని యనఁడు. వాని సత్య

త్వమునెడల శంక లేకున్నను తటస్థుఁడయి యుందును. నా ప్రయోగములును అటువంటివే. నన్ను నేను మిగుల పరీక్ష చేసికొంటిని, ఒక్కొక్క భావమునే లోఁతుగా పరికించితిని, విడఁబఱచియుఁ జూచితిని. అయినను ఇవియే పరినిష్ఠితములని నాయభిప్రాయము కాదు. ఇవి సత్యములు. లేక అంతవఱకును సత్యములు. ఇచట నీ విషయము చెప్పనావశ్యకము—అవి నాదృష్టిలో సత్యములు. ఈసమయమువఱకును పరినిష్ఠితములు. అటులు కానినాఁడు వీనిమీఁద నే నేకార్యములను ప్రతిష్ఠింపఁజాలకపోవుదును. నేను ప్రతిపదమందును 'ఇది గ్రాహ్యము,ఇది అగ్రాహ్యము' అను రెండుపద్ధతు లవలంబించుచు వచ్చుచుంటిని. గ్రాహ్యములని తోఁచినవాని ననుసరించితిని. కావున ఎంతవఱకీయాచరణము నాకు—అనఁగా నాబుద్ధికి—నా అంతరాత్మకు—సంతోషము కలిగించునో అంతవఱకు నా యీసిద్ధాంతములయందు నా కచలమగు విశ్వాసము.

నేను కేవలము సిద్ధాంతములను అనఁగా తత్త్వములనుగూర్చి వ్రాయఁదలఁచితినేని ఆత్మకథను వ్రాయను. కాని యీ సిద్ధాంతములనుండి బయలుదేఱిన కార్యముల యితిహాసమును వ్రాయఁగోరుచున్నాను, కావున నే యీ ప్రయత్నమునకు సత్యప్రయోగమని మాఱుపే రుంచితిని. ఇందు సత్యముకన్న భిన్నము లనఁబడు అహింసాబ్రహ్మ

చర్యాది నియమములును, వీని ప్రయోగములును రాంగ
లవు. కాని సత్యమే నా కన్నిటికన్న దొడ్డది. మఱియు
దీనియందు పెక్కు.వస్తువుల సమావేశము కలదు. ఆసత్య
ము స్థూలముగా వాక్సత్యమే కాదు, భావసత్యముకూడ.
ఆసత్యము కేవల మస్మత్కల్పనాగతసత్యమే కాదు. అది
స్వతంత్రము, చిరస్థాయి—అనంగా సాక్షాత్ పర
బ్రహ్మము.

పరబ్రహ్మమునకు లక్షణము లనేకములు; ఏల
నంగా తద్విభూతు లనేకములు. విభూతులు న న్నాశ్చర్య
చకితుని జేయును. ఒకొక్కలక్షణము నన్ను ముగ్ధుని జేసి
వైచును. నేను సత్యరూపియగు పరమేశ్వరునికే పూజారిని.
అతం డొకండే సత్యము. మిగిలిన దెల్ల మిథ్య. ఆ
సత్య మింతవఱకు నాకు దొరకలేదు. నేను శోధక
మాత్రుండను. ఈశోధనమున నేను నా ప్రియతమవస్తువులం
గూడ విడనాడంగలను; మఱియు నే నీశోధనయజ్ఞమున
నాశరీరమునుగూడ హోమము చేయ సంసిద్ధుండను.
ఇంతియకాక ఇంతశక్తిగూడ నాకుం గలదనియే నానమ్మిక.
ఇంక నెంతవఱకు నాకీసత్యము సాక్షాత్కరింపదో అంత
వఱకును నాయంతరాత్మ దేనిని సత్యముగాం దలంచునో
ఆకల్పితసత్యమును ఆధారముగా గణించి, దీపస్తంభముగా
భావించి, దీనియాశ్రయమున నాజీవితమును వెడలింతును.

ఇది కత్తిమీఁది సామయినను నాకతిసరళముగా కానిపించుచున్నది. ఈ మార్గమునఁ బోవుచుండఁగా భయంకరములగు నాతప్పిదములును కడు సాధారణము లట్లు కానిపించుచున్నవి. ఏలయన నే నిన్ని తప్పిదములలో నున్నను రక్షింపఁబడుచుంటిని. ఇఁకముందుగూడ నే నీదారినే పోఁగలను. దవ్వుదవ్వుల విశుద్ధమగు సత్యము యొక్క--పరమేశ్వరునియొక్క--మెఱుపుగూడ కానిపించు చున్నది. ఈసృష్టిలో ఒకటియే సత్యము, మిగిలినదెల్ల మిథ్య యను నీనమ్మిక నాఁడునాఁటికిఁ బెరుఁగుచున్నది. ఈనమ్మిక యేచందమునఁ బెరిఁగినదో నాప్రపంచము అనఁగా నవజీవనాదిపత్రికాపాఠకగణ మెఱుఁగుఁ గాక, మఱియు ఈప్రయోగములందు నాకు వారు భాగస్వాము లగుదురుగాక, వారును నాతోపాటు దీనిమెఱుపును కనుఁ గొందురుగాక! నాకు శక్యమయినది ఒక బాలకునకుఁగూడ శక్యమే యను నీవిషయ మొకనాఁటికంటె మఱియొకనాఁ డెక్కువ ధ్రువమగుచున్నది. ఇందులకు నాకు బలవత్తరములగు కారణములు కలవు. సత్యశోధనసాధనములెంత కఠినములో అంతసరళములును. అహంత కలవాని కేది దుశ్శక మనిపించునో కల్లకపట మెఱుఁగని పసివాని కవి సుశక మనిపించును. సత్యశోధకుఁడు తనను రజఃకణము కన్నను తక్కువవానిగా నెఱుఁగవలయును. ప్రపంచ

మంతయు రజఃకణములను త్రొక్కుకొనుచుఁ బోవుచుండును; అట్టి రజఃకణములచేఁగూడ త్రొక్కివేయఁబడునంత యల్పుఁడనని సత్యార్థికుఁ డెంతవఱకు తనను దాఁ దెలిసికొనఁజాలఁడో అంతవఱకును వానికి స్వతంత్రమగు సత్యముయొక్క ఆభాసమేనియు దుర్లభము. ఈవిషయము వసిష్ఠవిశ్వామిత్రుల యాఖ్యానమునందు పరిస్ఫుటమాయెను. ఏసుమతము, ఇస్లాముమతముకూడ ఈవిషయమును నిరూపించెడిని.

ఈముందు వ్రాయఁబోవు గ్రంథమునందు పాఠకునకెందేని గర్వగంధము సోఁకెనేని నాపరిశోధనమున నేదో లోప ముండక తప్పదు. మఱియు నాకుఁ గానిపించు అసత్యపుమెఱుపెండమావులును గాక తప్పదు. నావంటివారు వందలు వేలు మందుదురుగాక! సత్యమునకే సదా జయమగుఁగాక! అల్పాత్ముల ప్రమాణముచే సత్యముయొక్క ప్రమాణము వీసరపోవకుండుఁగాక!

నాయీ వ్రాఁతల నెవరేని ప్రమాణముగా గ్రహింపకుందురుగాత మని వినతుఁడనై ప్రార్థించుచున్నాను. ఇందలి ప్రయోగములను ఉదాహరణముగాఁ గైకొని యెవరి ప్రయోగములను వారు యథాశక్తిగను, యథామతిగను చేయుదురుగాత మనియే నాకోరిక. ఈసంకుచితక్షేత్రమున ఆత్మకథాసంబంధములయిన యీవ్రాఁతల

వలన చాల సాయము చేకూఱఁగలదని నానమ్మకము. ఏలనఁగా నేను చెప్పఁదగిన యంశ మొక్కటియు దాఁచి కొనను. నాదోసఁగుల నన్నిటిని పాఠకులయెదుటఁ బెట్టితిని. ఏలందుకా, సత్యవైజ్ఞానిక ప్రయోగములు తెలుపుట నా యుద్దేశము. నే నెంతమంచివాఁడనో తెలుపుట తిలమాత్రము నా కిష్టముకాదు. ఏప్రమాణముచే నేను ప్రమితుఁడను కాఁదలఁచుచున్నానో, మఱియు ఏప్రమాణము మనకందఱకు సంపూర్ణముగా అవలంబనీయమో అట్టి ప్రమాణముచే నన్నిటులు భావించుకొనుచున్నాను:

క. నావంటి కుటిలమతియుం
గావలుఁడుం గాముకుండు కలఁడే యిలలో?
ఏవాఁడు నాకు నొడ లిడె
నావానినె మఱచునంత యకృతజ్ఞుండన్. *

నేను నిండు నమ్మికతో ఎవనిని నాయూర్పునిట్టూర్పుల కేలికగా తలఁచుచుంటినో, మఱియు ఎవని యుప్పుఁగల్లు నేను తినుచుంటి ననుకొనుచుంటినో అలవానికి నే నింతవఱకును దవులనే యుంటి నను నీచింత ప్రతిక్షణము నన్ను తొలుచుచున్నది. దీనికి కారణము నావికారములే

---

* మోసము కౌన కుటిల ఖల కామీ?
జిన తను దియో తాహి బిసరాయో
ఐసో నిమకహరామీ. —[సూరదాస్]

యని నాకుఁ దెలియును. కాని వీని నింతవఱకు నిర్మూలము చేయఁజాలకున్నాను.

ఇఁక ముగింతును. ప్రస్తావనలో ప్రయోగములఁ గూర్చి ప్రసంగింప నొల్లను. అవి కథాప్రకరణములందే పాఠకుల కంటఁ బడుఁగాక!

ఆశ్రమ, సాబర్మతీ
మార్గశీర్ష శు. ౧౧, ౧౯౮౨. } మోహనదాస్ కరంచంద్ గాంధీ

విషయసూచి

మొదటిభాగము

విషయము	పుట
జన్మాదికము ౧	౧-౫
బాల్యము ౨	౬-౯
బాల్యవివాహము ౩	౧౦-౧౫
యాజమాన్యము ౪	౧౬-౧౯
హైస్కూలులో ౫	౨౦-౨౬
దుర్వార్త (౧) ౬	౨౭-౩౧
,, (౨) ౭	౩౨-౩౭
దొంగతనము-ప్రాయశ్చిత్తము ౮ ...	౩౮-౪౨
నాపితృనిర్యాణము-నామహాపమానము ౯	౪౩-౪౭
మతములలో స్వల్పప్రవేశము ౧౦ ...	౪౮-౫౪
సీమకు ప్రయాణసన్నాహము ౧౧ ...	౫౫-౬౧
జాతిబహిష్కారము ౧౨	౬౨-౬౫
తుదకు సీమ ౧౩	౬౬-౭౦
నా అభిరుచి ౧౪	౭౧-౭౫
ఆంగ్లవేషము ౧౫	౭౬-౮౦
మార్పులు ౧౬	౮౧-౮౫
భక్ష్యపరిశీలనము ౧౭	౮౬-౯౦
బిడియము నాడాలు ౧౮	౯౧-౯౬
అసత్యవ్రణము ౧౯	౯౭-౧౦౨

విషయము			పుట
మతపరిచితి ౨౦	...	...	౧౦౩-౧౦౭
నిర్బలకే బల రామ్ ౨౧	...	...	౧౦౮-౧౧౧
నారాయణ హేమచంద్రుఁడు ౨౨	...	...	౧౧౨-౧౧౭
గొప్పసంత ౨౩	...	...	౧౧౮-౧౨౦
పట్టా పుట్టినది-కాని పిమ్మట ౨౪	...	...	౧౨౧-౧౨౪
నాబెంగ ౨౫	...	...	౧౨౫-౧౨౮

రెండవభాగము

రాయచందుభాయి ౧	...	...	౧౩౧-౧౩౫
జీవయాత్ర ౨	...	...	౧౩౬-౧౪౦
మొదటికేసు ౩	...	...	౧౪౧-౧౪౫
మొదటిదెబ్బ ౪	...	...	౧౪౬-౧౫౦
దక్షిణ ఆఫ్రికాకు ౫	...	...	౧౫౧-౧౫౪
నేటాల్ ౬	...	...	౧౫౫-౧౫౯
కొన్ని అనుభవములు ౭	...	...	౧౬౦-౧౬౫
ప్రిటోరియాదారిలో ౮	...	...	౧౬౬-౧౭౧
ఎక్కువకష్టములు ౯	...	...	౧౭౨-౧౭౮
ప్రిటోరియాలో మొదటిరోజు ౧౦	...	...	౧౭౯-౧౮౪
క్రైస్తవులతో పరిచయము ౧౧		...	౧౮౫-౧౮౯
భారతీయులతో పరిచితి ౧౨		...	౧౯౦-౧౯౩
కూలితనపు అనుభవము ౧౩		...	౧౯౪-౧౯౮

విషయము పుట

దావా సిద్ధపఱచుట ౧౪ ... ... ౧౯౯-౨౦౩
మథన ౧౫ ... ... ౨౦౪-౨౦౯
ఈపటిమాట యెవరి కెఱుక? ౧౬ ... ౨౧౦-౨౧౩
బస పెట్టితిని ౧౭ ... ... ౨౧౪-౨౨౦
వర్ణద్వేషము ౧౮ ... ... ౨౨౧-౨౨౫
నేటాలు ఇండియన్ కాంగ్రెసు ౧౯ ... ౨౨౬-౨౩౧
బాలసుందరము ౨౦ ... ... ౨౩౨-౨౩౫
మూఁడుపౌనుల పన్ను ౨౧ ... ౨౩౬-౨౪౦
ధర్మనిరీక్షణము ౨౨ ... ... ౨౪౧-౨౪౫
గృహవ్యవస్థ ౨౩ ... ... ౨౪౬-౨౫౦
ఇంటికి ౨౪ ... ... ౨౫౧-౨౫౪
హిందూదేశమున ౨౫ ... ... ౨౫౫-౨౬౦
రాజభక్తి, శుశ్రూష ౨౬ ... ౨౬౦-౨౬౪
బొంబాయిసభ ౨౭ ... ... ౨౬౫-౨౬౯
పూనాలో ౨౮ ... ... ౨౭౦-౨౭౩
వెంటనే మరలి రమ్ము ౨౯ ... ౨౭౪-౨౭౭

మూఁడవభాగము

తుపాను చిహ్నములు ౧ ... ... ౨౮౧-౨౮౪
తుపాను ౨ ... ... ౨౮౫-౨౯౦
ఒరగల్లు ౩ ... ... ౨౯౧-౨౯౭

విషయము	పుట
శాంతి ౪	౨౯౮-౩౦౨
పిల్లలచదువు ౫	౩౦౩-౩౦౭
సేవాభావము ౬	౩౦౮-౩౧౧
బ్రహ్మచర్యము (౧) ౭	౩౧౨-౩౧౬
,, (౨) ౮	౩౧౭-౩౨౩
మితవ్యయము ౯	౩౨౪-౩౨౭
బోయరుయుద్ధము ౧౦	౩౨౮-౩౩౨
నగరసంస్కరణము—క్షామనిధి ౧౧ ...	౩౩౩-౩౩౫
స్వదేశాగమనము ౧౨	౩౩౬-౩౪౦
మరల భారత దేశములో ౧౩ ...	౩౪౧-౩౪౫
గుమాస్తా—బేరా ౧౪	౩౪౬-౩౪౮
కాంగ్రెసులో ౧౫	౩౪౯-౩౫౨
లార్డు కర్జన్—దర్బారు ౧౬ ...	౩౫౩-౩౫౫
గోఖలేగారితో నొక నెల (౧)౧౭ ...	౩౫౬-౩౫౯
,, (౨) ౧౮ ...	౩౬౦-౩౬౩
,, (౩) ౧౯ ...	౩౬౪-౩౬౭
కాశిలో ౨౦	౩౬౮-౩౭౩
బొంబాయిలో ౨౧	౩౭౪-౩౭౭
ధర్మసంకటము ౨౨	౩౭౮-౩౮౨
మరల దక్షిణ—ఆఫ్రికా ౨౩ ...	౩౮౩-౩౮౬

ఆత్మకథ

మొదటి భాగము

జన్మాదికము

గాంధీకుటుంబమువారు మొదట * పచారుదినుసులు అమ్మువారై యుందురు. కాని మా తాతగారికి పైమూవురు పురుషులు కాఠియావాడునందలి కొన్ని సంస్థానములందు మంత్రులుగా ఉండిరి. ఓతాగాంధి యను మాఱుపేరు కల ఉత్తమచందు గాంధీ అను మా తాత మిక్కిలి నియమపాలకుఁడై ఉండనోపును. ఏలన, కొన్ని రాజకీయము లను కుట్రలవలన ఆయన పోరుబందరు దివానుగిరి విడిచి జునాఘడ్ అను సంస్థానమును ఆశ్రయింపవలసివచ్చెను. అచట అతఁడు నవాబునకు ఎడమచేతితో సలాముచేసెను. ప్రత్యక్షమైన ఈ అవినయమునకు ఒకఁడు కారణ మడుగఁగాఁ 'కుడిచేయి ఈవఱకే పోరుబందరునకు సమర్పితమయినది' అని అతఁడు అనెను.

భార్య చనిపోగా, ఓతాగాంధి మరల పెండ్లాడెను. అతనికి ప్రథమకళత్రమున నలువురును, ద్వితీయకళత్రమున ఇద్దఱును కుమారులు. ఈ ఓతాగాంధి కుమారు లందఱు ఏకగర్భసంజాతులు కారని నేను బాల్యమున గ్రహించితిననిగాని, ఒరులవలన ఎఱిఁగికొంటిననిగాని అనుకొనను. ఈ ఆఱుగురు అన్నదమ్ములలో అయిదవవాఁడు కబాగాంధి అని నామాంతరము కల కరంచందు గాంధి. ఆఱవవాఁడు తులసీదాసు

* గుజరాతు, కాఠియావాడులలో పచారుదినుసులు అమ్మువారికి 'గాంధి' అని పేరు.

గాంధి. ఈ సోదరులు ఇరువురు ఒకరిపిదప మఱియొకరు పోరుబందరు నందు ప్రధానామాత్యులుగ నుండిరి. ఇందు కబాగాంధి నాతండ్రి. ఆయన రాజస్థానిక-కోర్టులో ఒక సభ్యుఁడు. ఆకోర్టు ఇపుడు అంతరించెను కాని అది ఆకాలమున రాజులకును, తత్కులజులకును తగవులను దిద్దజాలినదిగా ఉండెడిది. ఆయన కొంతకాలము రాజకోటలోను, పిదప వాంకనేరులోను దివానుగా ఉండెను. ఆయన చనిపోవువఱకును రాజకోటసంస్థానమున పింఛను పుచ్చుకొనుచుండెను.

కబాగాంధి కళత్రవియోగములవలన నాలుగుమాఱులు పెండ్లియాడెను. ప్రథమ ద్వితీయకళత్రములకు ఇద్దఱు కూఁతుండ్రు; తుది భార్య యగు పుత్తలీబాయికి ఒకకూఁతురు, మఱి ముగ్గురు కొడుకులును; అందు నేను కడగొట్టుబిడ్డఁడను.

నా తండ్రి కులాభిమాని, సత్యప్రియుఁడు, శూరుఁడు, ఉదారుఁడు; కాని కోపిష్ఠి. కొంచెము విషయ లోలుఁడనియు అనవలయును. ఏలయన, అతఁడు నాలుఁగవపడి దాఁటినపిదప నాలుగవతూరి పెండ్లియాడెను. కాని లంచగొండి కాఁడనియు, ఇంటను బయటను గూడ పక్షపాతములేని న్యాయశీలము కలవాఁడనియు పేరు మోసెను. ఆయన సంస్థానాభిమానము సర్వవిదితము. తన ప్రభువగు రాజకోటరాజును ఒక అసిస్టెంటు పొలిటికల్ ఏజెంటు తూలనాడఁగా ఆయన అవరోధించెను. ఆ యేజెంటు కినిసి, 'పొరపాటు చేసితినని విన్నవించుకొని శరణు వేఁడికొంటివేని క్షమింతును' అనెను. అందులకు అతఁడు ఒప్పుకొనమి కొన్ని గంటలు నిర్బంధమున ఉంపఁబడెను. అటులయినను అతఁడు చలింపకుండుట చూచి ఆ యేజెంటు విడిచి పుచ్చెను.

మాతండ్రికి సొమ్ము కూడఁబెట్టవలయునను ఆశ లేనే లేదు, కాన మాకు మిగిలినది కడుఁ గొలఁది.

మాతండ్రి కేవలము అనుభవశాలి. ఆయన అయిదవ గుజరాతి క్లాసు వఱకు చదివినాఁ డన్నచో అక్కడి కెక్కువ. చరిత్రము, భూగోళశాస్త్రము ఆయన ఎఱుఁగఁడు. కాని నిత్యవ్యవహారములలో కలిగిన మంచి అనుభవము గట్టి చిక్కులను విడఁదీయను, వందలతర బడి జనమును పరిపాలింపను అన్నివిధముల చాలియుండెను. ఆయనకు మతశిక్ష కడుఁ గొలఁది. కాని దేవళములను తఱచు దర్శించుట వలనను, మతవాదముల వినుటవలనను చాలమంది హిందువులకు కలుగు ధర్మపరిజ్ఞానము ఆయనకును కలదు. కుటుంబమునకు ఆప్తుఁడగు ఒక పండిత బ్రాహ్మణుని ప్రేరణచే ఆయన అంత్యదినములలో గీతా పారాయణము మొదలిడెను. ఆయన ప్రతినాఁడును పూజాకాలమున కొన్ని శ్లోకములు ఎలుఁగెత్తి చదువుచుండువాఁడు.

నాచిత్తమున మాఅమ్మ పరమసాధ్వి యను విషయము హత్తుకొనిపోయినది. ఆమె మిగుల దైవచింత కలది. ఆమె నిత్యము పూజ చేసికొనక భోజనము మాట తలపెట్టునది కాదు. హవేలీకి (విష్ణ్వాలయము) పోవుట ఆమెకు నిత్యవిధులలో ఒకటి. నాకు జ్ఞప్తి ఉన్నంతవఱకు ఎన్నఁడు ఆమె *చాతుర్మాస్య మానినటులు లేదు. ఆమె అతికఠినములగు నోములు నోఁచి నిర్విఘ్నముగా నెఱవేర్చెడిది. పట్టిన నోము విడువను ఆమెకు జబ్బైక సాకు కాదు. ఆమె §చాంద్రాయణము చరించుచుండఁగా జబ్బుపడుటయు, జబ్బు ఆమె

* వర్షర్తువున నాలుగు నెలలు ఏకభోజనము చేయువ్రతము.

§ చంద్రుని హాని వృద్ధుల ననుసరించి అన్నకబళముల తగ్గించుట, పెంచుట.

నిసుమంతయు చలింపఁజేయలేకపోవుటయు నాకు గుఱుతు. వరుసగా రెండు మూఁడు నిరాహారోపాసములు ఆమె కొక లెక్క కాదు. చాతుర్మాస్యలలో ఒకపూఁట మాత్రమే భుజించుట ఆమె కలవాటు. అంతటితో తృప్తిచెందక, ఆమె ఒకచాతుర్మాస్యలో దినము విడిచి దినము ఉపవసించినది. మరియొక చాతుర్మాస్యలో సూర్యుని చూచి గాని భుజింపనని వ్రతము పూనెను. ఆరోజులలో సూర్యదర్శన మయినదని మాఅమ్మకు చెప్పుటకు పిల్లల మందఱమును నిలువఁబడి సూర్యునిమీఁద కనులు పెట్టుకొని యుండువారము. నడివర్షాకాలమున సూర్యదర్శనము తఱుచు లభింపదని అందఱెఱుఁగుదురు. సూర్యుఁడు హఠాత్తు కానిపింపఁగా మేము మా అమ్మ కడకు పరువెత్తికొని వెళ్లి, 'అమ్మా, అమ్మా! సూర్యుడు కనుపడుచున్నాడు, రా' అని చెప్పిన రోజులు నాకు గుఱుతు. ఆమె స్వయముగా దర్శనముచేసికొన పరుగుపరుగున వచ్చెడిది కాని అంతలో సూర్యుఁడు మాయమయి పోవువాఁడు. ఆమె 'పోనీ! నేఁడు నేను భుజించుట ఈశ్వరునికి ఇష్టము కాదు' అని సంతోషముగా పలుకుచు గృహకృత్యములకు పోయెడిది.

మా అమ్మకు వ్యవహారజ్ఞానము మెండు. సంస్థానమునకు సంబంధించిన విషయములు ఆమెకు లెస్సగా తెలియును. రాణివాసమంతయు ఆమె తెలివితేటలకు మెచ్చుకొనునది. బాల్య మిచ్చిన వీలును ఉపయోగించుకొని నేనును ఆమెవెంట రాణివాసమునకు తఱుచు చనుచుండువాఁడను. రాజమాతకు మాయమ్మకు జరుగుచుండెడి నాఁటి సరససంభాషణములు నేఁటికిని నాకు గుఱుతు.

ఈ దంపతులకు సుదామపురి అను పోరుబందరున 1869 సం. అక్టోబరు 2 వ తేదీని (శుక్ల సం. భాద్రపద బహుళ ద్వాదశీ శని

వారము) నేను జనించితిని. పోరుబందరున నా శైశవము కడచెను. బడిలో వేయుట నాకు గుఱుతు ఉన్నది. ఎక్కములు వల్లించుట నాకు కొంతచిక్కు అయినది. అపుడు తోడిబాలురతో మాపంతులను తిట్టుట తక్క మఱియేమియు నా నేర్చినది గుఱుతున లేకపోవుట చూడఁగా, నా బుద్ధి కడు మందమైనదనియు, నాకు ధారణ తక్కువ అనియు తెల్లము.

౨

బాల్యము

నా తండ్రి పోరుబందరు విడిచి రాజస్థానిక కోర్టులో సభ్యుఁడుగా రాజకోటకు వెళ్లునాఁటికి నేను సుమారు ఏడేండ్ల వాఁడను కావచ్చును. నన్ను అచట ఒక ప్రైమరీస్కూలులో చదువ వేసిరి. అందు నన్ను చదివించిన ఉపాధ్యాయుల పేరులు, ఇతరవిషయములతోఁగూడ ఆరోజులు అంతయు నాకు గుఱుతున్నవి. పోరుబందరు నందువలె ఇచటఁగూడ నావిద్యాభ్యాసంగమును గుఱించి వ్రాయఁదగిన దేదియు లేదు. నే నొక విద్యార్థిమాత్రుఁడనై యుందును. నేను ఈ స్కూలునుండి సుబర్బుస్కూలునకును, అటనుండి హైస్కూలునకును వెళ్లితిని. నాఁటికి నాకు పంౘెండేండ్లు. ఈ కొలఁదికాలములో నేను ఉపాధ్యాయులతోఁ గాని, సహాధ్యాయులతోఁ గాని, ఎన్నఁడేని బొంకులాడియున్నటులు నాకు గుఱుతు లేదు. నాకు బిడియము హెచ్చుగుటచే సమాజమును తప్పించుకొనుచుండువాఁడను. నాపుస్తకములు, నాపాఠములును నాకన్న జతగాండ్రు. వేళకు సరిగా బడికి పోవుట, బడి మూయఁగనే ఇంటికి పరుగిడుట-ఇదియే ప్రతిదినము నా కలవాటు. వాచ్యముగా నేను పరుగిడువాఁడను. ఏలన, నాకు ఇతరులతో మాటలాడుట దుస్సహము. ఎవరేని గేలిచేసిపోదు రనియు నాకు భయము. హైస్కూలున తొలియేఁడు పరీక్షాసమయమున సంభవించిన ఒకవిషయము వ్రాయఁదగియున్నది. జైల్‌స్ అను పరీక్షకుఁడు (Educational Inspector) పరీక్షింపవచ్చెను. అతఁడు

వర్ణక్రమ (Spelling) పరీక్షకుఁగాను అయిదు పదముల నిచ్చెను. అందు ఒకటి కెట్టిల్ (Kettle). నేను దానిని తప్పువ్రాసితిని. ఉపాధ్యాయుఁడు తన బూటుకొనతో నన్ను దిద్దఁజూచెను గాని నేను దిద్దఁబడనైతిని. 'పొరుగువాని పలకలో చూచి వ్రాయుట ఆయన ఉద్దేశము' అని ఊహించుట నాతల దాఁటిన విషయము. ఏలన, ఒకరి పలకలో ఒకరు చూచి వ్రాయకుండ ఉపాధ్యాయుఁ డచట నిలువఁబడెనని నాతలఁపు. తుద కేమైన దనఁగా, నేనుతక్క నందఱును ప్రతిపదమునకు వర్ణక్రమము సరిగా వ్రాసిరి. నేనుమాత్రము దద్దమ్మను. తరువాత ఉపాధ్యాయుఁడు నామూఢత్వమును నాకు తెలుపఁజూచెను గాని ఆయన యత్నము వమ్మైనది. దొంగతనముగా చూచి వ్రాయు విద్య నే నెన్నఁడును నేర్వలేకపోతిని.

ఇది ఉపాధ్యాయునిపట్ల నాకుఁగల వినయమును కొంచెమైనను తగ్గింపలేదు. పెద్దల దోషములయెడ అంధుఁడనైయుండుట నాస్వభావము. తరువాతఁగూడ ఈ యుపాధ్యాయునిగుఱించి ఇంకను చాల దోషములు నాయెఱుకకు వచ్చినవి కాని ఆయనపట్ల నావినయ మట్లే యుండెను. ఏలన, నేను పెద్దల యాజ్ఞ పాలించుటయే నేర్చితిని గాని వారి పనుల తర్కింప నేర్వలేదు.

నాఁటివే యగు మరి రెండువిషయము లెల్లపుడు నాస్మృతిలో హత్తుకొనియున్నవి. బడిపుస్తకములు తక్క ఇతరపుస్తకము చదువుటలో నాకు రుచి తక్కువ. దినపాఠములు చదువవలసియే యుండెను. ఏలన, ఉపాధ్యాయుని మోసగించుట నాకు ఎంత ఇష్టముకానిపనియో ఆయనచే మాటపడుటకూడ నాకు అంత ఇష్టముకాని పని. కావున నేను పాఠములు వల్లించుచుండువాఁడను. కాని తలుచుగా నామనస్సుమాత్రము అచట ఉండెడిది కాదు. ఈ రీతిగా నాకు పాఠములే

సరిగా రానపుడు ఇంక అన్యగ్రంథపఠనముమాట యెక్కడ? కాని ఒకానొకపుడు మాతండ్రిగారు కొనిన ఒకపుస్తకముపై నాకనులు పడినవి. అది శ్రవణపితృభక్తినాటకము. (పితృభక్తి కల శ్రవణునిగుఱించి నాటకము.) నేను అతిశ్రద్ధాళువనై దానిఁ జదివితిని. ఆతఱినే బొమ్మలాటగాండ్రును మానివాసమునకు వచ్చిరి. వారు చూపు బొమ్మలలో అంధులగు తలిదండ్రులను కావడిలో నుంచుకొని యాత్రకుఁ గొనిపోవు ఈశ్రవణుని బొమ్మయు కలదు. ఈపుస్తకమును, ఆబొమ్మయు నామనస్సుపై మాయని ముద్ర వేసెను. 'నీవు లక్ష్యముగా గ్రహించి చరింపవలసిన వస్తువొకటి ఇచట ఉన్నది'అని నేను నాకు ఆదేశించుకొంటిని. శ్రవణుఁడు చనిపోవగా, అతని తలిదండ్రుల కరుణవిలాపము నేఁటికిని నాకు స్మృతికివచ్చుచున్నది. ఆజాలిపాట నన్ను చాల ద్రవింపఁజేసెను. నాతండ్రిగారు కొనియిచ్చిన జంత్రముపై నేను దానిని పాడితిని.

ఇట్టిదే వేఱొక నాటకమునకు సంబంధించినది కలదు. సరిగా ఆసమయముననే ఒకనాటకసమాజమువారి ప్రదర్శనము చూచుటకు నేను మా నాయనగారి అనుజ్ఞ సంపాదించుకొంటిని. అది నాహృదయము చూరగొన్న హరిశ్చంద్రనాటకము. దానిఁ జూడ నాకు విసువు లేదు. కాని దానిఁ జూడ నాకు ఎన్నితూరులు అనుజ్ఞ దొరకును? అదియే నామనస్సున ఎప్పుడు తిరుగుచుండెడిది. నాలో నేనే లెక్కలేనన్ని మాఱులు హరిశ్చంద్రనాటక మాడియుందును. 'అందఱును హరిశ్చంద్రునివలె ఏల సత్యసంధులు కారాదు?' అని రేయుంబవలు నాలో నేను ప్రశ్నించుకొనుచుంటిని. హరిశ్చంద్రునివలె సత్యమును పాలించుటయు, హరిశ్చంద్రునివలె విపత్తు లన్నియుఁ గడచుటయు అను ఈ ఉత్తమధర్మము నాలో ఆవేశించినది. హరిశ్చంద్రకథలోని ప్రతి అక్షరమును నిక్కమని నా నమ్మిక. దాని తలపోయు మాత్రము

నసే నాకు దుఃఖ మాఁగెడిది కాదు. హరిశ్చంద్రుఁడు ఒక చారిత్రిక పురుషుఁడు కాఁడు అని లోకజ్ఞానమువలన నాకిపుడు తోఁచుచున్నది. నాకు మాత్రము శ్రవణ హరిశ్చంద్రులు సజీవసత్యములే. మరల నేను ఇపుడు ఆనాటకములు చదువుదునేని వెనుకటివలెనే ద్రవించుట నిశ్చయము.

3

బాల్యవివాహము

ఈ ప్రకరణము వ్రాయకుండుట నా యభీష్టము. అయినను- ఈ కథాక్రమమునందు ఇట్టి చేఁదు ఎంతయో మ్రింగ వలసియున్నాను. నేను సత్యమునకు పూజారి నగుచో మార్గాంతరము లేదు. నాకు పదుమూఁడవయేఁట పెండ్లి అయినదని యిచట గ్రంథస్థము చేయుట నా పరితాపయుతమగు విధి. నారక్షణలో ఉన్న బాలురను, ఆనాఁటి నా ప్రాయమువారిని చూచుచుండఁగా, నా పెండ్లి గుఱుతు వచ్చి నన్నుఁ గూర్చి వగచికొనను, నాదౌర్భాగ్యమును తప్పించుకొనుటఁజేసి వారిని అభినందింపను నాకు మన సగుచున్నది. పదుమూడేండ్ల ప్రాయమునన్నైన ఆ నావివాహమును సమర్థించు నైతికమగు ఏవిధియు నాకు కానరాదు.

పాఠకుఁడు పొరపడకుండుఁగాక, నాకు అయినది పెండ్లి కాని ప్రధానము కాదు. కాఠియావాడునందు ప్రధాన మనియు, పెండ్లి అనియు రెండు వేఱు వేఱు సంస్కారములు కలవు. పెండ్లి కిఁగాను పిల్లల తలిదండ్రులు ముందు చేసికొను ఒప్పందము ప్రధానము. అది అతిక్రమణీయముగాదు. కుఱ్ఱఁడు చనిపోవుచో ప్రధానమువలన పిల్లకు వైధవ్యము రాదు. అది కేవలము తలిదండ్రుల ఒడంబడికయే కాని పిల్లలకు దానితో సంబంధము లేదు. పిల్లలకు ఈప్రధానము సంగతి తఱుచు తెలియదు కూడ. నాకు ముమ్మాఱు ప్రధానము జరిగినటులు-

ఉన్నది కాని ఎప్పుడో ఎఱుఁగను. ప్రధానము అయిన మొదటి ఇరువురు బాలికలు ఒకరితరువాత ఒకరు చనిపోయి రని వింటిని. కావున నాకు మువ్మ్మారు ప్రధానము అయినదని ఊహించుచున్నాను. మూఁడవ ప్రధానము నాఏడవయేఁట జరిగెనని కొంచెము గుఱుతు ఉన్నది కాని దానిగుఱించి నాతో చెప్పినటులు మాత్రము గుఱుతు లేదు. వివాహమున వధూవరులు కర్మలు నెరవేర్పవలసి యుందురు. ఈ ప్రకరణమునందు నాపెండ్లికి సంబంధించిన కొన్ని విషయములు మాత్రము వ్రాయుదును. నా పెండ్లి నాకు సరిగా గుర్తుకలదు.

మేము అన్నదమ్ములము మూవురము అని చదువరులకు తెలిసి యున్నది. మొదటివానికి ఈవఱకే పెండ్లి ఆయెను. నాకంటె రెండు మూఁడు ఏండ్లు పెద్ద అయిన నా రెండవ అన్నకును, నాకన్న ఒక యేడు పెద్ద కాఁదగిన మా పెత్తండ్రికొడుకునకును, నాకును కలిపి ఒకలగ్నముననే పెండ్లి చేయ నిశ్చయించిరి. ఇందు మా బాగోగుల తలంపు లేదు. మా ఇష్టానిష్టముల ప్రసక్తి మొదలే లేదు. అది కేవలము వారి అనుకూల్యము, వ్యయము తగ్గుట–వీనికి సంబంధించినది.

హిందూసంసారములందు పెండ్లియనిన ఒక స్వల్పవిషయము కాదు. దాతృప్రతిగృహీతలు పెండ్లితో తఱుచు కూలిపోవుదురు. వారు సొమ్మును, సమయమును వమ్ముచేయుదురు. బట్టలు పాఁత్రలు, నగలు నాణెములు, విందులు వింతలు తయారుచేయుటకు కొన్నినెలలు పట్టును. ఇవి సమకూర్చుటలో నొకరినొకరు మించఁ బ్రయత్నింతురు. కంఠమాధుర్యము ఉన్నను లేకున్నను, గొంతు బొంగురువోవ పాడి రోగములుగూడ తెచ్చికొని ఇరుగుపొరుగువారి శాంతికి భంగముచేయుదురు. ఇరుగుపొరుగువారుగూడ ఈ సందడిని దండడిని, ఈచెత్తను చెదారమును

నెమ్మదిగా సైరింతురు. ఏలయనఁగా, వారివంతు వచ్చినపుడు వారికిని ఇటులు చేయవలసియుండునని తెలియును.

మా పెద్దలు ఈపీడ నంతయు ఒకసారియే ఝూడాచేయుట మేలనుకొనిరి. తక్కువ వ్యయము, ఎక్కువ వైభవము; మున్మాఱు ఖర్చు పెట్టుటకుబదులు ఒకమాఱు ఉదారముగా వ్యయము చేయ నగును గదా! నాతండ్రి పెత్తండ్రులు ముదుసండ్రు. వారు ఇఁక జరుపవలసిన కడపటిశుభకార్యములు ఇవియే. చరమవయస్సున శుభకార్యములు చూచుకొనఁ దలఁచుట వారికి పాడియే. ఇన్ని సందర్భములఁబట్టి మూఁడు పెండ్లిండ్లును నిశ్చితము లైనవి. పైన నేను చెప్పినట్లు పెండ్లి పనులు చేయుటకు కొన్ని నెలలుపట్టెను.

ఈప్రయత్నములఁ జూచియే మేము రాఁబోవు విషయమును పసిపట్టితిమి. మంచి బట్టలు, మేళతాళములు, ఊరేఁగింపులు, విలువ విందులు, ఆడుకొన ఒకక్రొత్తపిల్ల-ఇవన్నియు చేకూఱునని తెలియుట కంటె నాకు వేఱేమియు తెలిసినటులు లేదు. భోగాభిలాష తరువాత. గ్రంథస్థము చేయఁదగిన కొన్నిమాత్రము వ్రాసి నాసిగ్గుపాటును తెరచాటు చేయ సంకల్పింతును. అదిగూడ ముందు ఉగ్గడింతును. ఈ నా ఆత్మకథలో ముఖ్యముగా నేను వ్రాయఁదలఁచుకొనిన ప్రధానాంశమునకును, దీనికిని గల సంబంధము కొలఁది.

పెండ్లికిఁగాను నన్నును, మా అన్నను రాజకోటనుండి పోరుబందరునకు కొంపోయిరి. వివాహనాటకమునకు పూర్వరంగముగా జరిగెడి పసుపునలుఁగు మొదలగు తమాషాలు చాల గలవు కాని వాని వివరింపక విడుచుట లగ్గు.

3 బాల్యవివాహము

మాతండ్రి దివానే; అయినను నవుకరు. రాజుగారికి విశ్వాస పాత్రుఁడు గాన మరింత పరాధీనుఁడు. చివరనిమిషమువఱకు రాజు గారు ఆయనకు పోవ ననుజ్ఞ ఈయలేదు. పోరుబందరునకును రాజ కోటకును ౧౨౦ మైళ్లు; ఎడ్లబండిమీఁద అయిదునాళ్ల ప్రయాణము. రాజుగారు అంచెగుర్రపుబండ్లను ఉంచి మూఁడునాళ్లకే చేరునటులు ఏర్పాటు చేసిరి. మూఁడవ మకాములో బండి బోల్తాపడెను. మాతండ్రికి గాటపుదెబ్బలు తగిలెను. ఒడలినిండ దెబ్బలతో ఆయన ఇలు చేరెను. ఆయనకును, మాకును ఉత్సాహము సగమాయెను కాని వివాహ మాఁగుటకు వీలు లేదు. ఏలన, లగ్నములు మార్ప శక్యమా? నేను బాలోల్లాసముతో పెండ్లి కులాసాలో మునిఁగి మాతండ్రిగారి గాయ ములకు దుఃఖింప మఱచితిని.

నేను పితృభక్తుఁడను; అంత విషయ భక్తుఁడనుగూడ. 'విషయ' మనగా ఇంద్రియములని కాదు. కేవలము భోగమాత్రమనియే యర్థము. తలిదండ్రుల నుపచరించుటకు సమస్తమును త్యాగము చేయవలయును అను ఉత్తమధర్మము నే నింకను గ్రహింపలేదు. నాభోగాభిలాషను దండించుటకో యన ఒకటి జరిగెను. నాఁటినుండియు అది నన్ను బాధించుచునే ఉండెను. దానిని ముందు తెలిపెదను. నిష్కులానం దుఁడుచెప్పెను:

‡'త్యాగ న టకే రే వైరాగ వినా, కరీ యే కోటి ఉపాయ జీ.'

క. ఎన్ని యుపాయంబులనుం
బన్ని నయేనియును విషయవాసన విడలే,

‡ ఈ పాటను నే నెపుడేని పాడినను, ఎవరేని పాడఁగా వినినను, ఈ కటువిషయము చప్పున స్మృతిఁ దవిలి నన్ను లజ్జాపూరితుని చేయుచుండును.

కున్నను నీకుం ద్యాగం
బన్నది పెనుబండిసున్న యగుఁ జూడుమురా!

మాతండ్రిగాయములతో నొగిలియు నగుమోము పెట్టి, క్రియాకలాపమంతయు నిర్వహించెను. నేను అది తలఁచుకొనినపుడు వివాహమున కర్మకాండచేయ ఆయన ఎచటనెచట కూరుచుండెనో ఆయా ప్రదేశములు అన్నియు నేఁటికిని నాకనుల వ్రేలును. బాల్యమున నాకు పెండ్లి చేసినందులకుఁగాను ఒకనాఁడు నాతండ్రిని తీవ్రముగా విమర్శింతునని అపుడు నేను తలఁచితినా? ఆనాఁడు ప్రతిదియు సక్రమముగను, యోగ్యముగను, మనోహరముగను కానిపించెను. పెండ్లి చేసికొనవలయు నను ఉబలాటము నాకును గలదు. అపుడు నాతండ్రిగారు చేసిన ఏర్పాటులన్నియు నిర్దుష్టములుగ కానిపించెను. ఇది యెల్లను నాకు చక్కఁగ గుఱుతు కలదు. మేము ఇరువురము వేదికపై కూర్చున్న తెఱఁగు, * సప్తపది జరిపినరీతి, ఒకరు త్రావిన † కంసారు ఒకరి నోటికి అందించిన పోలికి, సంసారము చేయ మొదలిడిన విధము నేఁటికిని నాయెదుట చిత్తరువు పోల్కి ఉండును. ఓహో, ఆతొలిరేయి! ఏమియు తెలియని ఇరువురు పిల్లలు!! వారికి తెలియకుండఁగనే అమాంతము సంసారసాగరమున ఉఱికిరి. తొలిరేయి మెలఁగవలయు మెలఁకువను మావదినెగారు నాకు చక్కఁగా బోధించిరి. నాభార్యకు ఎవరు బోధించిరో నే నెఱుఁగ. ఆమాట ఆమె నెన్నఁడు నేనడుగలేదు; ముందును అడుగఁ దలఁపలేదు. మేము ఒక్కరి మొగమును మరియొకరు చూడ మోమోటమి కలవార మని పాఠకులు

* సన్నెకల్లు తొక్కించుట.

† ఇది గోదుమలతో చేసిన ఒకానొక పదార్థము. వివాహ మయినపిదప వధూవరులిరువురు పరస్పరము భుజింతురు.

దృఢముగా ఎఱిఁగియుండవచ్చును. నిక్కముగా మాకు సిగ్గు హెచ్చు. నేను ఆమెతో మాటలాడు టెటులు? అదిగాక, ఏమి మాటలాడుదును? మావదినెగారి శిక్షణము నన్ను సుదూరము తీసికొనిపోలేదు. అట్టి విషయములలో శిక్ష నిక్కముగా అక్కఱగాదు. శిక్షను ఇసుమంతయు అక్కఱ లేకుండఁ జేయుటకు పూర్వజన్మ సంస్కారములు బలవత్తరములు. క్రమముగా మాకు పరిచయము బలిసినది. అఱగొఱ లేక మాట కలిసినది. మేము సవయస్కులము. అయినను భర్త్రధికారమును చలాయించుటకు నేను ఆలస్యము చేయలేదు.

౪

యాజమాన్యము

నాకు పెండ్లి అయిన దినములలో దమ్మిడికో, కానికో కాని- వెల సరిగా గుఱుతు లేదు- చిన్న చిన్న పత్రికలను అమ్ముచుండువారు. వానిలో దంపతుల ప్రేమ, పొదుపు, బాల్యవివాహములు, ఇంకను ఇట్టి ఇతరవిషయములను గుఱించిన చర్చ ఉండెడిది. ఇవి నాకు అందినపుడెల్ల సాకల్యముగ చదివెడువాఁడను. నాకు రుచింపని వానిని మఱచుటయు, రుచించినవానిని అనుష్ఠించుటయు నాచొప్పు. ఏకపత్నీవ్రతము ధర్మమని ఈపత్రికలలో నిరూపింపఁబడినది. అది నామదిలో గాఢముగా నాటుకొనెను. సత్యానురాగము నాశీలము కావున భార్యను అతిచరించుట శంకాదూరము. మరియు ఆయీడున ఏకపత్నీవ్రతము భంగించుటయు నాకు అసంభవము.

అయితే ఆసద్విచారము నాకు ఒక దుష్పరిణామమునకు హేతు వైనది. నేను ఏకపత్నీవ్రతము పాలించుచో ఆమెయు పాతివ్రత్యమును పాలింపవలయుఁగదా! అని నేననుకొంటిని. ఈఆలోచనతో ఆమెయెడ నాకు అనుమానము పుట్టెను. ఆమెనుండి నమ్మకను లాగుటకు ఆమెవిధి సులువుగా నాఅధికారములోనికి మార్పఁబడెను. ఆనమ్మకను బలాత్కరించి పుచ్చుకొనుటకు నేను నాయధికారమును మెలఁకువతో కాపాడుకొనవలయును. ఆమెను తప్పఁదలఁప కారణ మేమియు లేదు; కాని అనుమానమునకు కారణములతో ఏమిపని? నాకన్నంతయు ఆమె పోకలమీఁదనే. కావున ఆమె నాసెలవు లేక ఎక్కడికిని పోవ

వీలు లేదు. ఇది మాకలహమునకు బీజమాయెను. ఈ నిర్బంధము మొత్తము మీఁద ఒకవిధమగు చెఱ అయినది. అయితే కస్తూరిబాయి ఇటువంటివానిని సహించు పిల్ల కాదు. ఇష్టము వచ్చినపుడు ఎపుడేని ఎచటికేని నాకు చెప్పకుండఁగనే వెళ్లిపోవుట పెట్టుకొన్నది. నారోష్టు వలన ఆమె ఎక్కువ స్వాతంత్ర్యము తీసికొనుటయు, నాకు ఎక్కువ కోపము కలుగుచుండుటయు పర్యవసించెను. క్రొత్తగా కాఁపురము చేయు మాకు మాటలు లేకపోవుట పరిపాటి ఆయెను. నానిర్బంధము లకు లోఁగక తన యిచ్చవచ్చినటులు చరించుట కస్తూరిబాయికి నేరము కాదు. కోవెలకుఁగాని, చెలులయిండ్లకుఁగాని పోఁగూడదను ఆజ్ఞను ఏమంచిపిల్ల యేని సహింపఁగలదా? నాకు ఆమెను నియమించు అధికారము ఉండుచో, ఆమెకుఁగూడ అట్టి అధికారమే ఉండదా! ఈమాట నేఁడు నాకు తెలియును; కాని నాఁడు భర్తృత్వాధికార మును చలాయింపవలెననునదియే నాకు తెలిసిన విషయము.

అయితే మా బ్రతుకంతయు పోట్లాటలతో సరి యని పాఠకుఁడు తలపోయ కుండుఁగాక. నా నిర్బంధమునకు ప్రేమయే మూలము. నేను నాభార్యను ఆదర్శస్త్రీని చేయఁదలఁచితిని. నాభార్య పవిత్రముగ మనుటయు, నా నేర్చినది నేర్చుటయు, చేఁతలో, తలఁపులో, నాతో సమముగా ఉండుటయు నాకోరిక.

కస్తూరిబాయికి అట్టి కోరిక ఉండెనో లేదో నే నెఱుఁగ. ఆమెకు అక్షరములు రావు. స్వభావముగా అమాయిక; స్వతంత్ర; పట్టుదలకలది. నాతో మట్టుకు మితముగ మాట్లాడెడిది. చదువు రాకపోయెనే యని ఆమెకు చింత లేదు. నావిద్యావ్యాసంగము ఆమెను అట్టి సాహసమునకు పురికొలిపినటులు నాఅనుభవములో లేదు. ఈకోరిక యంతయు కేవలము నాదే. నేను మిక్కుటముగా ఆమెనే ప్రేమించితిని.

కాన ఆమెయు నన్ను అట్టులే ప్రేమింపవలె నని నాకోరిక. అయితే అట్టి అన్యోన్యప్రేమ లేకున్నను, ఒకపక్షమునసైనను సంపూర్ణమగు ప్రేమ ఉండుటచే, అది తీఱని వెత కాలేదు.

నేను మిగుల భార్యాసక్తుఁడును. పాఠశాలయందును అదే తలపోత. ఎపుడు చీఁకటి పడునా, ఎపుడు పోయి వ్రాలుదునా, అనియే శెంగ. ఎడఁబాటు దుస్సహ మయ్యెడిది. కల్లిబొల్లి మాటలతో నడిరేయివఱకు నిదుర పోనిచ్చువాఁడఁ గాను. ఇట్టి మహోత్కటమగు భోగాసక్తితోపాటు కర్తవ్యపరాయణతయే లేకున్నచో, నేను తెవులుగొంటనై యుందునో! అకాలమృత్యువువాతనే కూలియుందునో! లేక ఈప్రపంచకమున ఎట్టి జీవచ్ఛవమునై ఉండియుందునో! కాని ప్రతి ఉదయమున నిత్యకృత్యములు తీర్పవలసి యుండెను. కల్ల అనరాదు. నన్ను అనేకసమయములలో రక్షించినది ఈతుదివస్తువే.

కస్తూరిబాయికి చదువు రాదని లోఁగడనే చెప్పియుంటిని. ఆమెకు చదువు చెప్పవలయునని నాకు కడుఆతురత. కాని విషయాసక్తి కాలమును మిగుల నిచ్చెడిది కాదు. మరియు ఆమెకు ఇష్టము లేకున్నను చదివింపవలెను. అదియు రాత్రి. పెద్దలసమక్షమున దాపున ఉండుటకే నాకు సాహసము లేదు; ఇఁక మాటలాడుట యేడ? కాఠియావాడునందు నాఁడును, కొంతవట్టు నేఁడును, ఒక కొత్తరకపు పనికిమాలిన ఘోషా కలదు. కావున ఎల్లప్రాయమున నేను కస్తూరిబాయిని చదివింపఁ జేసిన ప్రయత్నములు చాలవట్టు వమ్మైయెనని ఒయ్యకొందును. కామాంధ్యముగడచి మెలఁకువ వచ్చుసరికి నాకు లోకయాత్ర మొదలై తీరిక దొరకక పోయెను. ఉపాధ్యాయులను పెట్టి చదువు చెప్పించు ప్రయత్నమును సాగలేదు. కాఁగా కస్తూరిబాయికి సామాన్యములగు ఉత్తరములు వ్రాయను,గుజరాతీపుస్తకములు చదువను

మాత్రము పట్టువడినది. ఆమెయెడ నాకు ఉన్మత్తప్రేమయే లేనియెడల ఆమె నేఁటికి విదుషియై ఉండెడిదని నా నమ్మకము. ఏలనఁగా, నేను అపుడు ఆమెకు విద్యయెడఁ గల అనిష్టమును తొలఁగించియుందును. శుద్ధప్రేమకు సాధ్యము కానిది ఉండఁబోదు అని నా విశ్వాసము.

లాలసయొక్క చెఱుపులనుండి కొలఁదిగనో, గొప్పగనో, నన్ను కాపాడిన ఒక విషయమును చెప్పియుంటిని. చెప్పదగిన మరియొక విశేషము: 'ఎవనినిష్ఠ పవిత్రమై ఉండునో వానిని తుదికి పరమేశ్వరుఁడే రక్షించును.' అని అనేకదృష్టాంతములు నన్ను నమ్మించినవి. అతిబాల్యవివాహము అను దురాచారము తోపాటు దాని చెడుగులను కొంతవట్టు తగ్గించుటకు హిందువులలో మరియొక ఆచారము కలదు. తలిదండ్రులు నూతనదంపతులను చిరకాలము ఒకచో కలిసి ఉండనీయరు. నూతనవధువు అర్ధకాలముకంటె ఎక్కువకాలము పుట్టింటనే ఉండును. మాకును అటువలెనే. మాకు పెండ్లి అయిన అయిదేండ్లలో (౧౩ ఏఁడునుండి ౧౮ వఱకు) మేము కలిసియున్న కాలము మొత్తముమీఁద మూఁడేండ్లకు పైఁబడదు. ఆఱు నెలలు కాక మునుపే పుట్టింటినుండి కస్తూరిబాయికి పిలుపు వచ్చెడిది. ఆనాఁడు ఆపిలుపులు నాకు కష్టముగ ఉండెడివి కాని అవి మమ్ము ఇరువురిని రక్షించినవి. పదునెనిమిదవయేఁట నేను ఇంగ్లాండునకు పోయితిని. అది మాకు చక్కని విలంబవియోగమంత్ర మాయెను. ఇంగ్లండునుండి నేను మరలి వచ్చినపిదపఁగూడ మేము ఆఱునెలలకంటె ఎక్కువ కాలము కలిసి కాఁపురము చేయలేదు. ఏలనఁగా, నేను రాజకోటనుండి బొంబాయికిని, బొంబాయినుండి రాజకోటకును పరుగులెత్తవలసివచ్చెను. తరువాత దక్షిణఆఫ్రికాకు పోవలసివచ్చెను. దానితో నాకు విషయవాసన నుండి విముక్తి.

౫

హైస్కూలులో

వివాహకాలమున నేను హైస్కూలులో చదువుకొనుచుంటినని లోఁగడనే వ్రాసియుంటిని. మేము మూవురు సోదరులము ఒక పాఠశాలయందే చదువుచుంటిమి. జ్యేష్ఠునిది చాలపయితరగతి. నాతోపాటు పెండ్లి అయిన రెండవ సోదరుఁడు నాకు పైతరగతిలోనే ఉండెను. మాకు ఒకయేఁడు వివాహముతో విద్యానాశ మాయెను. ఈ నాఅన్నపని మరీ అన్యాయము. ఆయన బడి మానెను. ఎందఱు పిన్నవాండ్రు ఆతని అవస్థకు పాలుపడిరో దైవమునకే ఎఱుక! నేఁటి మన హిందూసంసారములందు మాత్రము విద్యావివాహములు రెండును సమముగా నడుచును.

నా చదువు ఎడ తెగక సాగుచుండెను. హైస్కూలున నాకు మొద్దబ్బాయి అని గణన లేదు. నాయెడ ఉపాధ్యాయులకు వాత్సల్యము. కుఱ్ఱని నడవడిఁగూర్చియు, విద్యను గూర్చియు తలిదండ్రులకు ప్రతియేఁడును ఉల్లాకు (Certificate) పంపుచుండుట మామూలు. నాకు ఎపుడును చెడ్డ ఉల్లాకు లేదు. అదియటుండ, నేను రెండవతరగతి గెలుపొందినపిదప బహుమతులుకూడ సంపాదించితిని. అయిదవ తరగతిలో నాలుగును, ఆఱవతరగతిలో పదియును రూపాయలు విద్యార్థి వేతనము పడసితిని. ఇది కేవలము నాప్రజ్ఞవలనఁ గాదు; మఱి అదృష్టమువలన. ఏలన, ఈవేతనములు అందఱకుఁ గావు; అవి కేవలము కాఠియావాడులోని సోరఠు డివిజనునుండి వచ్చువారిలో శ్రేష్ఠులకుమాత్రము.

మరియు నలువండ్రును, ఏఁబండ్రును గల తరగతిలో సోరతునుండి వచ్చు మిత్రులను ఎక్కుడుమంది ఉండువారు కారు.

నా తెలివితేటలవిషయమై నాకు తృప్తి ఉన్నటులు గుఱుతు చాలదు. బహుమతులుగాని, వేతనముగాని లభించినపుడు ఆశ్చర్యము కలిగెడిది. కాని ప్రవర్తనమును కడుమెలఁకువతో కాపాడుకొనుచుం డువాఁడను. నలుసంత దోసఁగు కానిపించినను కన్నులజోట జోట నీరు ఉరిలెడిది. దండ్యుఁడ నయినపుడుగాని, 'వీఁడు దండ్యుఁడు' అని గురువు అనుకొనినపుడుగాని నా చింతకు మేర లేదు. నేనొకతూరి దెబ్బలు తిన్నట్లు ఉన్నది. కొట్టిరని నేనంతగా వగవలేదు. కాని కొట్టఁదగిన నేరము చేసితి నని అనుకొనిపోవుదురుగదా అని మిగుల వగచితిని; వెక్కి వెక్కి ఏడిచితిని. ఈ ముచ్చట నేను ఒకటవ తరగతి లో ఉండఁగనో, రెండవతరగతిలో ఉండఁగనో. నేను ఏడవతరగతిలో ఉండఁగా ఇట్టిదేమరియొకటి: అపుడు హెడ్‌మాస్టరు దొరాబ్జి ఎడుల్జీ గిమీ. అతఁడు శిష్యవత్సలుఁడు, నియమపాలకుఁడు, విధివర్తి, సుశిక్షకుఁడును. ఆయన పయితరగతులలోని బాలురకు శరీరవ్యాయామము, క్రికెట్‌వ్యాయామము తప్పనిసరిగా చేసెను. నాకు రెండును గిట్టనివి. ఈనియమమునకు ముందు నేను క్రికెట్‌గాని, ఫుట్‌బాల్‌గాని మరి యేదిగాని ఆడిన పాపమున పోలేదు. దానికి కారణము నేఁడు నాకు తప్పని తెలిసిన బిడియమే. శరీర వ్యాయామమునకు చదువుతో పొత్తు లేదనినాఁడు నాకు దురూహ. విద్యాప్రణాళికలో మనశ్శిక్షకు ఎంత తావు కలదో శరీరవ్యాయామమునకును అంతతావు ఉండవలయు నని నాకు నేఁడు తెలియును.

వ్యాయామమును వీడినందువల్ల నాకు లోటు లేదని చెప్పఁ గలను. వీలన బయలున చాల దవ్వు నడుచుట మంచిదని అచటనచట

చదివి ఆసలహాను గమనించి నేఁటికిని నేను అలవాటులో ఉంచుకొనిన నడకను అలవరిచికొంటిని. ఈవ్యాయామముచే నాకు తగురీతి శరీరపాటవము కలిగెను.

మాతండ్రిగారికి పరిచర్య చేయవలయు నను మిక్కుటమగు అభిలాషయే శరీరవ్యాయామమునెడ అనిష్టమునకు కారణము. బడి వదలఁగనే ఇంటికి పరువిడి మాతండ్రిని పరిచరించుచుండు వాఁడను. వ్యాయామనియమము దీనికి అడ్డు తగిలెను. మాతండ్రిగారికి నేను పరిచర్య చేయవలయునుగాన నాకు ఈనియమము లేకుండ జేయుఁడని గిమీగారికి విన్నవించుకొంటిని. ఆయన నామాట వినలేదు. ఆరోజులలో శనివారమునాఁడు ప్రొద్దుటిపూఁటబడి. ఆశనివారపు సాయంకాలమున నాలుగుగంటలకు వ్యాయామమునకై ఇంటినుండి బడికి పోవలసివచ్చెను. నాకు గడియారము లేదు. మబ్బులు నన్ను మోసగించెను. నేను బడికి వెళ్లునప్పటికి అచట ఒకపిట్టయేని లేదు. మఱునాఁడు గిమీగారు హాజరుపట్టీ పరీక్షించుచు నన్నుఁ జూచి నీవేల నిన్న హాజరు కావైతివని అడిగిరి. నేను జరిగినది చెప్పితిని. ఆయన నామాట నమ్మక అణాయో, రెండణాలోకాని (నా కిపుడు గుఱుతు లేదు) జరిమానా వేసెను.

నేను అబద్ధాలకోరనిపించుకొంటిని. ఇది నాకు ఎంతో వంత కలిగించెను. నేను జూటాకోరును కానని ఎటులు సమర్థించుకొనఁగలను? ఉపాయాంతరము లేదు. మిగుల దుఃఖించితిని. సత్యమును నమ్మికొన్నవాఁడుఎల్లప్పుడును జాగ్రత్తగా ఉండవలెనని నేను గమనించితిని. బడిలో నేను అశ్రద్ధగా నుండుటకు ఇదియే ఆది; ఇదియే అంతమును. జరిమానావేసిన సొమ్ము తిరిగి యిచ్చునటులు చేసికొనఁగలిగితినని నాకు జ్ఞాపకము.

౭. హైస్కూలులో

'బడి వదలఁగనే మావాఁడు నాకడ ఉండవలసి యున్నా' డని మానాయనగారి కోరికమీఁద తుదకు నాకు వ్యాయామమునుండి విడుదల కలిగినది. నేను వ్యాయామమును ఏమరుటచే కొఱవడకున్నను మఱి యొక ఏమరికకు దండము లర్పించుకొనుచునే యున్నాను. 'దస్తూరి విద్యలో ఒకభాగముకాదు' అను ఈ ఉద్దేశము నాకు ఎపుడొదవెనో తెలియదు కానినే నీ ఉద్దేశమును ఇంగ్లాండు వెళ్లువఱకు నిలువ ఉంచు కొంటిని. తరువాతఁ దరువాత, ముఖ్యముగా దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో అచట పుట్టి అచట విద్యావంతులైన పిన్నవారలయు, లాయరులయు చక్కని వ్రాఁతనుచూచి సిగ్గిల్లి నేను దానిని ఏమరినందులకు పశ్చాత్తాపపడితిని. చెడుదస్తూరిని అసమగ్రమగు విద్యయొక్క చిహ్నముగా పరిగణింపవచ్చునని నే నరసితిని. పిదప నేను వ్రాయసమునకు పాటుపడితినిగాని తరుణము తప్పెను. నాబాల్యమునందలి లోపమును నే నెన్నఁటికిని దిద్దుకొనలేకపోతిని. నన్ను చూచి ప్రతిచిన్నవాఁడును, ప్రతిచిన్నదియు జాగ్రత్తపడుగాక! మంచిదస్తూరివిద్యలో ఒకముఖ్యాంశమని గుర్తించుఁగాక! అక్షరముల దిద్దించుటకుముందు బాలురకు చిత్రలేఖనము నేర్పుట యుక్తతరమని నాకు నేఁడు తోఁచుచున్నది. పూవులు, పిట్టలు మొదలగు వానిని పరికించి గీయునటులే అక్షరములను గూడ పరికించి వ్రాయుట తగును. వస్తువులను చూచి వ్రాయుట నేర్చికొన్న పిదపనే వ్రాఁత నేర్చుట తగును. అపుడు ఆవరవడి అందముగా నిలువఁబడును.

నాఁటి బడిమాటలు చెప్పఁదగినవి రెండు కలవు. వివాహముచే నాకు ఒకయేడు విద్యానాశము వాటిల్లినది. దానిని కూడఁదీయుటకు ఉపాధ్యాయుఁడు పయితరగతి లోనికి దాఁటించెను. కష్టించి వ్యాసంగము చేయువారికి సాధారణముగా ఈవీలు ఉండెడిది. కాన నేను మూఁడవతరగతిలో ఆఱునెలలే ఉండి వేసఁగి సెలవులకుముందు జరుగు

పరీక్షలు అగుపిదప నాలుగవ తరగతిలోనికి దాఁటింపఁబడితిని. నాలవ తరగతి మొదలుకొని చాల పాఠములు ఇంగ్లీషుననే బోధింపఁబడుచుండెను. నాకు నడిసముద్రములో ఉన్నటు లుండెను. రేఖాగణితము (Geometry) నాకు క్రొత్త. దానిసంగతి బాగుగా నాకు తెలియదు. ఆంగ్లములో బోధించుటచే అది మరికొంచెము రాయిఅయెను. ఉపాధ్యాయుఁడు మంచి బోధకుఁడేకాని, నాకు మాత్రము తెలియకుండెను. పలుమాఱులు మనస్సు చెదరి రెండేండ్ల చదువు ఒక యేఁడు మింగఁదలఁచుట పేరాస యని మరల మూఁడవతరగతిలో చేరఁదలంచితిని. ఇటులు చేయుట నాకేకాక నాగురువునకును తలవంపుల మారి పని; ఏలన, నావ్యాసంగమును విశ్వసించికదా ఆయన నన్ను పైన వేసినాఁడు అను ఈరెండుభయములును నన్ను ఆతరగతియందే ఉంచెను. ప్రబలముగా వ్యాసంగము చేసి యూక్లిడ్‌లో ౧౩ వ ప్రొపొజిషన్ వఱకు రాఁగా అటనుండి రేఖాగణితమునందలి సంపూర్ణ సౌలభ్యము గోచరించెను. తనంతట తాను తెలివితేటలను సరళప్రయోగమును ఉపయోగించి చూడఁదగిన విషయము ఏదియయినను రాకపోదు. నాడు మొదలుకొని ఎప్పటికిని నాకు రేఖాగణితమునెడ సౌఃభ్యమును, అభిరుచియు కలిగెను.

సంస్కృతము మరీ కష్ట మనిపించెను. రేఖాగణితమున ధారణలో ఉంచుకొనఁదగిన దేదియు లేదు. ఇఁక సంస్కృతమునన్నో ప్రతిదియు కంఠపాఠముగా ఉంచుకొనవలెనని నా ఊహ. ఈపాఠము కూడ నాలుగవతరగతినుండి ఆరంభింపఁబడును. ఆఱవ తరగతిలోనికి వచ్చుసరికి బెదరిపోతిని. సంస్కృతోపాధ్యాయుఁడు పాఠము ఎక్కువ ఇచ్చి అంతయు ఒకమాఱు నూటిపోయు స్వభావము కలవాఁడు. సంస్కృతోపాధ్యాయులకును, ఫారసీకోపాధ్యాయులకును ఏదో ప్రతి

స్పర్థ ఉండెడిది. ఫారసీ మౌల్వీ సౌమ్యుఁడు. ఫారసీ మిగుల తేలిక యనియు,మౌల్వీ విద్యార్థులయెడ దయాదాక్షిణ్యములు కలవాఁడనియు బాలురు తమలోతాము అనుకొనుచుండెడివారు. ఈ తేలికదనము నన్ను బెల్లించెను. ఒకనాఁడు పోయి ఫారసీ తరగతిలో కూరుచుంటిని. అందు లకు సంస్కృతోపాధ్యాయుఁడు దుఃఖించెను. అతఁడు నన్ను పిలిచి 'ఓయీ, నీ వెవరి కుమారుఁడవు? నీమతభాషను నీవు నేర్చికొనవా? నీకు తెలియనిచో నాకడకు ఏల రావు? నాశక్తికొలఁది విద్యార్థులకు సంస్కృతము బోధించు కోరిక నాకు కలదు. చదివిన కొలఁది తన్మయము చేయు విషయములు మీకు కానిపించును. అధైర్యము వలదు. మరల వచ్చి నా క్లాసులో కూరుచుండుము' అనెను.

వారిదయచే నాకు సిగ్గు పుట్టెను. గురుప్రేమను తిరస్కరింపఁ జాలకపోయితిని. నేఁడు నాయాత్మ కృష్ణశంకరపాండ్యాగారి ఉప కారమును స్మరించుచున్నది. ఆనాఁడు ఆ కొలఁది సంస్కృతమునేని నేను చదివియుండనిచో మనశాస్త్రములందు ఆనందింప శక్తుఁడఁ గాక పోవు వాఁడనే. నిజమునకు 'నేను సంస్కృతము ఎక్కువ చదువుకొన లేదే' అని నాకు విచారము కలదు. ఏలన ప్రతిహిందూబాలుఁడును, బాలికయు సంస్కృతము చక్కఁగా చదువుకొనితీరవలయునని ఇటీ వల ఎఱిఁగికొంటిని.

భరతవర్షమున ఉన్నతవిద్యాప్రణాళికలో మాతృభాషయు, ఉపరి హిందీ సంస్కృత ఫారసీ అరబ్బి ఇంగ్లీషు భాషలు పాఠ్యము లుగా చేయఁదగినవని నాఆశయము. ఈసంఖ్యకు భీతిల్లఁ బనిలేదు. మన విద్య యింతకంటె క్రమబద్ధమై ఉండి బాలురకు ఇతరభాషలో పాఠములు నేర్వవలసిన బరువు లేకుండినచో ఈభాషలన్నియు నేర్చి కొనుట ఒకశ్రమగాక మహోల్లాస మగునని నాకు గట్టి నమ్మకము.

ఒక భాష శాస్త్రీయముగా అభ్యసించినచో మిగిలిన భాషలు సులభ తరములు.

అసలు హిందీ గుజరాతీ సంస్కృత భాషలు ఏకభాషయే అననగును. అట్లే ఫారసీ అరబ్బీ భాషలు ఏకభాష. ఫారసీ భాష ఆర్యభాష అయ్యును, అరబ్బీ భాష హీబ్రూకు చెందియున్నను ఈ రెంటికిని ఒక దగ్గఱ చుట్టఱికము ఉన్నది. ఈరెండును ఇస్లాము మతముతో వర్ధిల్లినవి. ఉరుదూభాషను వేఱుగా ఎన్నను. ఏలనఁగా: దాన హిందీ వ్యాకరణసమావేశమును, ఫారసీ అరబ్బీ పదములును గలవు. గుజరాతీలోఁగాని, హిందీలోఁగాని, బంగాళీలోఁగాని, మరా టీలోఁగాని మంచి ప్రవేశము ఉండవలయు నన్నచో సంస్కృత మెటులు రావలయునో ఉరుదూలో పాండిత్యము సంపాదింపవలయు ననిన ఫారసీ అరబ్బీలు రావలెను.

౬

దుర్వార్త (౧)

హైస్కూలులో వేఱువేఱుసమయములందు నాకుఁగల కొలఁది మిత్రులలో ముఖ్యులు ఇద్దఱు. వీరి మైత్రులలో ఒకటి చాలకాలము మనలేదు. అయినను నేను నామిత్రుని పరిత్యజింపలేదు. నేను మరియొకనిసావాసము పట్టితి నని అతఁడు నన్ను పరిత్యజించెను. ఈరెండవవానిమైత్రి నాజీవితమున చింతాకరమైన ప్రకరణము. అది చాలకాలము ఉండెను. సంస్కారదృష్టితో నేను ఆచెలిమి చేసితిని.

ఇతడు తొలుత మాచిన్నన్న చెలికాఁడు. వారు ఇరువురును సహాధ్యాయులు. అతనిలోటులు నే నెఱుఁగుదు గాని అతఁడు విశ్వాసి యని నా తలఁపు. మా అమ్మయు, పెద్దన్నయు, ధర్మపత్నియు చెడు సావాసము పట్టుచుంటివని నన్ను మందలించిరి. అభిమానము కల నేను ఆలి ఎచ్చరికను సరకుగొందునా? అయితే నేను మా అమ్మగారియు, అన్నగారియు మాటను ఉల్లంఘింప సాహసింపను. అయినప్పటికిని 'మీరు ప్రతిపాదించు దోషములు అతనియందు ఉన్నమాట నిక్కమే కాని వానిగుణము మీరు ఎఱుఁగరు. అతఁడు నన్ను చెడుదారికి తిప్ప లేఁడు; ఏలయనఁగా అతనిని మంచిత్రోవలోనికి తెచ్చుటకే నే నతని చెలిమి చేయుచుంటిని. అతఁడు తన దోషములను సంస్కరించుకొనుచో ఉత్తముఁడు కాఁగలఁడు. మీరు నాకొఱకు దిగులుపడవలదు' అని వారికి నచ్చఁబలికితిని.

ఇది వారికి నచ్చిన దనుకొననుగాని వారు నామాటలు విని నాదారిని మాత్రము నన్ను పోనిచ్చిరి.

నాదే పొరపాటని పిదప తెలిసివచ్చినది. సంస్కారము కావించుటకొఱకయినను లోతునకుఁ బోవరాదు. సంస్కర్తకును, సంస్కార్యునకును గాఢమైత్రి ఉండుటకు వీలులేదు. మైత్రిలో అద్వైతభావన కలదు. అట్టిది ప్రపంచమున అరుదు. సమగుణశీలుర మైత్రియే శోభించును; నిలుచును. మిత్రులు ఒకరిపై మరియొకరు ప్రతిబింబింతురు. కావున మైత్రిలో సంస్కరించుటకు అవకాశము కడుఁ గొలఁది. అతిమైత్రి తగదని నా అభిప్రాయము. ఏలన మనుజుఁడు గుణముకన్న దోషమును వడిగా గ్రహించును. ఆత్మమైత్రి, ఈశ్వరునిమైత్రి కోరువాఁడు ఏకాకిగా ఉండవలయును; లేదా ప్రపంచము నంతయు తనకు మిత్రముచేసికొనవలయును. ఈపయివిచార మంతయు యోగ్య మగుఁగాక, అయోగ్య మగుఁగాక! గాఢమైత్రి చేయవలయునను నాపూనిక వ్యర్థమయినది.

నాకు ఇతనితో పరిచితి కలుగునాళ్లలో రాజకోటలో సంస్కరణము తరంగమువలె ఉబుకుచుండెను. మా ఉపాధ్యాయులలో పలువురు చాటుగా మద్యమాంసములు స్వీకరించుచున్నా రని అతఁడు నాకు చెప్పెను. ఈజట్టునకు చేరిన సుప్రసిద్ధులగు రాజకోట వాస్తవ్యులను పలువురను అతఁడు పేరుకొనెను. ఇంకను హైస్కూలు పిల్లలుగూడ కొందఱు కల రనెను.

నాకు వింతయు, వెతయు కలిగెను. 'వా రటులు చేయుటకు హేతు వేమి?' అని నే నడిగితిని. అతఁడు ఇటు లనెను:

'మాంస భోజులము కాము కావున మనది దుర్బలజాతి. తెల్లవారు మాంస భోజులు కావుననే మనలను ఏలఁగలుగుచున్నారు.

నే నెంత బలిష్ఠుఁడనో' ఎంత దవ్వు పరుగిడఁ గలనో నీ వెఱుఁగవా? ఏల? నేను మాంసాశిని. మాంసాశులకు కురుపులును, గ్రంథులును పుట్టవు. ఒకవేళ పుట్టినను వెంటనే మానును. మన ఉపాధ్యాయులును, ఇంకను సుప్రసిద్ధులును వెట్టిపప్పలై మాంసము తినుచుంటి రనుకొంటివా? దాని గుణము వారికి తెలియును. కాన నీవును అటులు యత్నింపవలయును. యత్నమువంటి దేదియు కాదు. తిని చూడు: దానివలన ఎంత బలము కలుగునో!'

ఈవాద మంతయు ఒకనాఁటిది కాదు. ఇది అతఁడు అనేక దినములు నన్ను ఒప్పించుటకు సోదాహరణముగ చేసిన దీర్ఘప్రసంగముల సారము. మా చిన్నన్న ఇదివరకే ఈవలలో పడెను. కాఁగా అతఁడు నామిత్రుని వాదములను సమర్థించెను. నేను నామిత్రుని ముందరను, మా చిన్నన్న ముందరను దోమను; వా రిరువురును బలిష్ఠులు, ద్రఢిష్ఠులు, ధీరులును. నామిత్రుని పరాక్రమము చూచి నేను 'జిచ్చపడితిని. అతఁడు ఎంతదూరమేని రివ్వునఁ బాఱును; ఎత్తు దూఁకుటలోను, దూరము దూఁకుటలోను పెట్టినది పేరు. అతనికి ఎన్నిదెబ్బలు కొట్టినను లెక్కలేదు. అతఁడు తఱుచుగా తన పరాక్రమమును నాకు చూపువాఁడు. తనకు లేని శక్తులు ఇతరులలో చూచి ఆశ్చర్యపడుట స్వాభావికముగాన నేనును ఇతని జూచి ఆశ్చర్యపడితిని. తరువాత అతని యంతవాఁడ నగుటకు నాకు ఆశ జనించెను. నేను దుముకలేను; పరుగిడలేను. నేను అతనివలె ఏల కాఁగూడదు?

మరి నేను పిఱికిపందను. దొంగ లనిన, దయ్యము లనిన, పాము లనిన నాకు భయము. రాత్రి గడప దాఁటలేను. చీఁకటిలో ఎక్కడికి పోను. ఒకదిక్కునుండి దయ్యములు, మరియొకదిక్కునుండి దొంగలు, ఇంకొక దిక్కునుండి పాములు నన్ను మింగునటులు ఉండుట

వలన నేను చీకటిలో పడుకొనుట కల్ల. గదిలో దివ్వె లేక పరుండలేను. నా ప్రక్క నిదురించు నా భార్యకు ఈ యౌవనదశలో నా భయములన్నియు ఎటులు చెప్పఁగలను? నాకంటె ఆమె ధీర అని నాకు తెలియును. నాలో నేను సిగ్గిలితిని. ఆమెకు పాములన్న, దయ్యము లన్న భీతి లేదు. ఆమె చీకటిలో ఎటకేని పోఁగలదు. నాలోటులన్నియు నా మిత్రుఁడెఱుఁగును. 'నేను పాములను చేతితో పట్టుకొనఁగలను; దొంగలను తఱిమివేయఁగలను; దయ్యములను నమ్మను' అని అతఁడు నాతో చెప్పుచుండును. ఇది యంతయు మాంసాశన ప్రతాపమని చెప్పఁ బని లేదు.

ఆ కాలములో నర్మదకవి కట్టిన ఈ పాటను బడి పిల్లలందఱు పాడుచుండువారు:

*గీ. తెల్లవానిని జూడరా నల్లవారి
నాయనమ్మలఁ జేసి యున్నాఁడు నేఁడు
దేన ననుకొంటివో వాఁడు తినును మాంస
మలరు నద్దాన మరి పొడవడుగు లైదు.

ఇది యంతయు అది చేయవలసిన పని చేసెను. నేను లోఁగితిని. మాంసాశనము మంచిదనియు, అది నన్ను బలిష్ఠునిగను, వీరునిగను చేయుననియు, దేశమంతయు మాంసము తిన నారంభించెనేని తెల్లవారిని జయింపవచ్చుననియు—ఈయూహలు నానాఁటికి నాలో నాటుకొనెను.

మాంసభక్షణమునకు శుభముహూర్తము నిశ్చయింపఁబడెను. అది చాటుగా జరుగవలెను. ఏలన: గాంధులది వైష్ణవసంప్రదాయము;

* అంగ్రేజో రాజ కరే, దేశీ రహే దబాఈ,
దేశీ రహే దబాఈ, జోనే బేనాం శరీర భాఈ
పేలో పాంచ హాథ పూరో, మాంసనసే వే.

అందును మాతలిదండ్రులు పరమవైష్ణవులు. వారు తప్పక ప్రతిదినము కోవెలకు పోదురు. మాకుటుంబమునకును ప్రత్యేకము కోవెలలు కలవు. గుజరాతులో జైనసంప్రదాయమునకు వ్యాప్తి ఎక్కువ. ప్రతిచోటను, ప్రతివిషయమునను దాని అధికారము మెండు. జైనులలోను, వైష్ణవుల లోను గల యంత మాంసనిషేధము, మాంసతిరస్కారము హిందూదేశ మునఁగాని, మరియేదేశమునఁగాని లేదు. ఇది నేను పుట్టిపెరిగిన కుటుం బములోని సంస్కారము.

నేను నా తలిదండ్రులకు పరమభక్తుఁడను. వారు నేను మాంసము తింటినని విన్నవెంటనే నాలుక పీఁకుకొని చత్తురనియు నాకు తెలియును. నాకు అపుడు సత్యనిరతియు ఎక్కువగనే ఉండెను. నేను మాంసాశనము చేయ మొదలిడుచో నాతలిదండ్రులను మోసగింప వలసియుండునని తెలియదనిగూడ చెప్పఁజాలను. ఇట్టిస్థితియందు నా మాంసాశన నిశ్చయము మిక్కిలి భయంకరముగ నుండెను; కాని నా మనస్సంతయు సంస్కారదీక్షమీఁద ఉండెను. నేను మాంసము తినఁదలఁ చుట జిహ్వాచాపల్యమునఁ గాదు. మాంసము మంచి చవియని నేనెఱుఁగను. నాకు బలము కావలయును; పరాక్రమము కావలయును; నా దేశమువారు ఎల్లరునుఅటువంటివారు కావలయును. అటులగుచో తెల్లవారినిజయించి హిందూదేశమును స్వతంత్రము చేయవచ్చును అని నాకోరిక. స్వరాజ్య మను పదము నాఁటికి నాకర్ణగోచరము కాలేదు. కాని స్వాతంత్ర్య మన నేమియో నాకు తెలియును. సంస్కారపు పిచ్చ నన్ను అంధుని జేసెను. రహస్యగోపనము చేయఁగలిగి, తలిదండ్రులకు ఈవిషయము తెలియఁబడకుండ కాపాడుకొనుట సత్యమునుండి తొలఁగుట కాదని నేను నమ్మితిని.

౭

దుర్వార్త (౨)

నియత దినము వచ్చెను. నాఁటి నాస్థితిని వర్ణింప నలవి కాదు. ఒక వంక సంస్కరణమునందు ఉత్సాహము, జీవితమునందు ఒక మహా పరివర్తనము చేయు వింత; ఇంకొకవంక దొంగవలె చాటుగా చేయు సిగ్గు. ఈరెంటిలో దేనికి ప్రాధాన్యమో నేను చెప్పఁజాలను. నది యొడ్డున ఏకాంతస్థలము వెదకుచు వెళ్లితిమి. దూరమున ఎవరికి కనరాని స్థలము లభించినది. అచట నాజీవితమున తొలిసారి మాంసమును చూచితిని. అచట కల్లు రొట్టెయు కలదు. నాకు రెంటిలో నేదియు రుచింపలేదు. మాంసము తోలువలె బిఱుసుగా ఉండెను. దాని తినుట అశక్యమాయెను. నాకు వమన మగునట్లుండుటచే దానిని పరిహరించితిని.

ఆరాత్రి నాకు ఇంతయైన నిద్రలేదు. ఏవేవో పీడకలలు. కన్ను మూఁతపడఁగనే నాకడుపులో బ్రతికియున్న ఒక మేఁక 'మే మే' యని అఱచినటులు కాఁగా సంతాపముతో త్రుళ్లిపడి లేచుచుంటిని. అయితే మాంసాశనము ఒక విధి గదా యని తెలివి తెచ్చుకొని క్రమ్మఱ రెండింతలు ధైర్యము తెచ్చుకొనుచుంటిని.

నామిత్రుఁడు అంతంతమాత్రమున వదిలిపెట్టువాఁడు కాడు. అతఁడు మాంసముతో పలురకముల పాకముల రుచికరములుగ తయారు చేయ మొదలిడెను. ఇఁక తినుటయు నదీతీరమందు ఏకాంతమునఁగాదు; ఒక గొప్పభవనమున. అందు భోజనశాలలు, మేజాబల్లలు, కుర్చీలు

కలవు. నామిత్రుఁడు అందలి ప్రధానపాచకుని మంచిమాటచేసికొని ఆదివ్య భవనమును మా ఉపయోగమునకు పుచ్చుకొనెను.

ఈ యెర పాటినది. రొట్టెపై రోఁతపోయినది. మరి మేఁక లపై జాలి జారిపోయినది. నట్టి మాంసము కాకున్నను మాంసముతో కలిపి ఎండిన వంటకములలో రుచిమరగితిని. ఇటులు ఒక సంవత్స రము కడచెను. మాంసపు విందులన్నియు వెరసి ఆఱుకంటె ఎక్కువ కాలేదు. ఏలనఁగా: ఆరాజభవనము ఎల్లప్పుడు చిక్కదు. మరియు చవియు, విలువయుఁ గల మాంసపు వంటకములు మాటిమాటికి సిద్ధము చేయుట కాని పని. ఈ 'సంస్కరణమును' భరింప నాకడ ధనము లేదు. దీనికి కావలసిన దంతయు నామిత్రుఁడే ఖర్చు పెట్టవలసియుం డెను. అతనికి ఆడబ్బు ఎక్కడి నుండి వచ్చెడిదో తెలియదు. నన్ను మాంసభోజిగా మార్చుటకు, భ్రష్టునిగ చేయుటకు దీక్షితుఁ డగుటచే ఎట్లో తెచ్చి ఖర్చు పెట్టుచుండెను. అయితే అతనికి ఆడబ్బు వచ్చు ఉపాయ ములును మిత్రములయి ఉండవలయును గాన మా విందులు నూటి కొక నాఁడు కోటి కొక నాఁడును కావలసి వచ్చెను.

ఈ దొంగవిందులు కుదువ పాసఁగిననాఁడు నేను ఇంట అన్నము తినువాఁడను గానని చెప్పనక్కఱలేదు. మా అమ్మ ఎప్ప టట్ల అన్నమునకు పిలిచి నా గ్రాలుమాలికకు కారణ మడిగెడిది. 'నాకు నేఁడు అన్నము అఱుగలేదు, ఆఁకలి లేదు,' అని నేను సాకులు చెప్పవలసివచ్చెడిది. నేను ఇటులు ముందరికాళ్లకు బంధములు వేయుట అతిఖేదముతోడనే. బొంకుచుంటిననియు, విశేషించి మాఅమ్మతో ననియు నాకు తెలియును. పిల్లలు మాంసభోజు లయిరని తెలియుచో

తలిదండ్రుల గుండెలు బ్రద్దలగుననియు నాకు తెలియును. ఇది యంతయు నాగుండెలు నమిలివేయుచుండెను.

మాంసముతినుటయు, దానిని హిందూదేశమున ప్రచారముచేయుటయు ఆవశ్యకమైనను తలిదండ్రుల వంచించుటయు, వారితో బొంకుటయు మాంసము విడనాడుటకంటె ఎగ్గు. కాన వారు బ్రతికియుండఁగా మాంసముతినుట కానిమాట. వారి అనంతరము నేను పెద్దనయిన పిమ్మట బట్టబయలుగా మాంసము తిందునుగాని ఆ గడియవచ్చువఱకు ఇఁక మాంసము ముట్టను అని నిశ్చయించుకొంటిని.

ఈ నాపూనికను నామిత్రునకు తెలిపి మరి దానిదెస చూడలేదు. తమకొడుకు లిరువురు మాంసభోజు లయిరని మాతలిదండ్రు లెన్నఁడు ఎఱుఁగరు.

మాతలిదండ్రులకు బొంకకుండవలయు నను మంచి ఆలోచనచేతనే నేను మాంసమును పరిత్యజించితినిగాని నామిత్రుని సావాసము మాత్రము పరిత్యజింపలేదు. ఇతరులను సంస్కరింపవలయు నను నా ఉత్సాహమే నా కొంప ముంచినది. ఇట్లని అపుడు నాకు రవ్వంతయు తెలియదు.

అతని సంగడము నన్ను వ్యభిచారమునఁగూడ దింపియుండును గాని వెంట్రుకవాసిలో తప్పిపోయెను. ఒకనాఁడు అతఁడు నన్ను భోగముదాని యింటికి తీసికొనిపోయెను. చెప్పవలసినవి చెప్పి అతఁడు నన్ను లోనికి పంపెను. చేయవలసినదంతయు లోఁగడనే ఏర్పాటు చేసెను. రొక్కము లోఁగడనే ఇచ్చివేసెను. నేను పాపపు కోటిలలో పడితిని; కాని భగవంతుఁడు అనంతకృపతో నాప్రయత్నమును ప్రతిఘటించి నన్ను కాపాడెను. ఈపాపగుహలో నాకు కనులు

కనఁబడలేదు; నోట మాట రాలేదు. నేను పలుపుమీఁద ఆమె ప్రక్కను కూర్చుంటినిగాని నానోరు బిగిసికొనిపోయెను. ఆమె ఎంతో సేపు ఓపిక పట్టలేక తిట్టుచు, తిమ్ముచు ద్వారము మూసెను. దానితో నామగతనమునకు కళంకము కలిగినటులు సిగ్గుపడి 'భూమి తనలోనికి దారి యీరాదా?' అనుకొంటిని. అయితే నా కీయాపద తొలఁగించినందులకు పరమేశ్వరునకు మ్రొక్కుచునే యుంటిని. నా జీవితమున ఇట్టివే మరి నాలుగు కలవు. వానిలో నాప్రయత్నముకంటె నాఅదృష్టమే నన్ను ఎక్కువ రక్షించెను. నీతినిబట్టి పరిష్కరించుచో ఇవి యన్నియు దోషములే. ఏలన: ఇందు విషయాభిలాష కలదు. క్రియ ఎట్టిదో అదియు అట్టిదే. లౌకికదృష్టిలో సాక్షాత్తుక్రియకే దోషమని పరిగణన. ఇట్టి దృష్టిలో మాత్రమే నేను దోషినికాను. ఈశ్వరానుగ్రహమువలన కర్తకును, అతనికి సంబంధించినవారికినిగూడ తప్పి పోవు కొన్ని కర్మలు కలవు. అటులు తప్పి పోయినపిదప, సరియగు జ్ఞానము కలిగిన వెంటనే మనుష్యుఁడు తనను తప్పించినందులకుఁగాను ఈశ్వరానుగ్రహమును మననము చేయును. మనుష్యుఁడు ఎంత ప్రయత్నించినను వికారము చెందుట మనకు తెలియును. అటులే భగవంతుఁడు అడ్డుపడి ఎదుర్కొడ్డి రక్షించుటయు మనకు తెలియును. ఇదియంతయు ఎటులుఁ సంభవించును? మనుజుఁడు ఎంతవట్టు స్వతంత్రుఁడు? ఎంతవట్టు పరతంత్రుఁడు? ఎంతవట్టు పురుషప్రయత్నము పనిచేయును? ఎపుడు ఈశ్వరేచ్ఛ రంగమున ప్రవేశించును? ఇది యంతయు గహనము; ఎన్నటికిని గహనమే.

ఇఁక ప్రకృతమునకు వత్తము. ఇంత జరిగినను నామిత్రుని దుస్సాంగత్యము నెడ నాకనులు మూసికొని పోయియే ఉండెను.

నే నెన్నఁడును అతని విషయములో ఊహించని కొన్ని దోషములు సాక్షాత్తు నాకంటికి కానఁబడనివఱకును నాకుఁగాను కొన్ని కటువిషయములు నిలువ యుండెను. వానిని పిదప సమయానుక్రమముగా తెలుపుదును.

అయినను ఒకవిషయముమాత్రము ఈసమయమునకే సంబంధించినదిగాన ఇచట చెప్పఁదగినది. నాకును, నాభార్యకును మనస్సులు కలియక పోవుటకుఁ గల కారణములలో ఒకటి ఇతని స్నేహమే. తఱచు నాకు భార్యయెడ మిక్కిలి వలపును, అనుమానమును కలదని చెప్పియే యున్నాను. ఈ మిత్రుఁడు నా అనుమానాగ్నిని ప్రజ్వరిల్లఁజేసెను. మిత్రుఁడు కల్లలాడునని నే నెన్నఁడును అనుకొనలేదు. అతనిమాట నమ్మి నాధర్మపత్నిని తఱుచు హింసపెట్టితిని. నే పెట్టిన హింసకు నేను నన్ను ఎప్పుడును క్షమించలేదు. ఇట్టి కష్టములను ఒక్క హిందూస్త్రీయే సహింపఁగలదు. కావుననే నేను స్త్రీని క్షమయొక్క అవతారముగా పరిగణింతును. బంటును అకారణముగా అనుమానించుచో అతఁడు పనిమానుకొనవచ్చును. కొడుకు తండ్రియింటినీడ త్రొక్కకుండవచ్చును. మిత్రుఁడు మైత్రికి నీరు వదలవచ్చును. భార్య భర్తను అనుమానించుచో నోరు మూసికొని పడియుండును. కాని భర్త భార్యను అనుమానించుచో ఇఁక ఆమె పని పాడే. ఆమె ఎటకు పోవును? ఉచ్చవర్ణమునకు చెందిన హిందూవనిత విడాకులకుఁగాను న్యాయస్థానముల కెక్కఁడు. న్యాయము ఆమెకు తారకముకాదు. నేను నాభార్యను అటువంటి బెడదలోనికి నెట్టుట ఎట్టులును మఱవఁజాలను; అందులకు నన్ను మన్నించుకొనను జాలను.

౭ దుర్వార్త (౨)

అహింసను నేను సాంగోపాంగముగా తెలిసికొనిన పిమ్మటనే నా కీ అనుమానవ్రణము మానిపోయెను. అపుడు నేను బ్రహ్మచర్యముయొక్క మహిమను తెలిసికొని భార్య భర్తకు ఘటదాసి కాదనియు, అతనికి సహచారిణి యనియు, సహధర్మిణి యనియు, ఆమెకు అతని సుఖదుఃఖములలో పాలు కలదనియు, తనదారి తాను చూచుకొనుటకు భర్త ఎంతస్వతంత్రుఁడో తానును అంత స్వతంత్ర యనియు నేనెఱిఁగికొంటిని. సందియములతో, అనుమానములతో నిండిన ఆచీఁకటి దినములు తలఁచినపు డెల్ల నామూర్ఖతకు, విషయాంధమగు నిర్దయత్వమునకు క్రోధమును, నామిత్రునితో చేసిన గ్రుడ్డి సావాసమునకు దుఃఖమును కలుగును.

౮

దొంగతనము—ప్రాయశ్చిత్తము

ఈ నామాంసాహారకాలమునను, తత్పూర్వమునను నా అకార్యములు చెప్పుటకు కొంచెము బాకీఉన్నది. అవి నా వివాహమునకు కొంచెముముందో, లేక వెనువెంటనో అయియుండును.

నాచుట్ట మొకఁడును, నేనును పొగ త్రాగుటకు వేడుకపడితిమి. పొగ త్రాగుటయందు మేలు కలదనికాదు; దానిపరిమళమునకు మోహపడి కాదు. మా పినతండ్రికి ఈయలవాటు కలదు. అతఁడు పొగ ద్రావుచుండఁగా చూచి మేముకూడ సిగరెట్లతో చిన్న మబ్బుల తయారు చేయవలయు నని తలంచితిమి. మావద్ద ధనము లేదు. కాన మాపినతండ్రి కాల్చిపాఱవైచిన సిగరెట్టు ముక్కలను తీసి దాఁచ మొదలిడితిమి.

అవి అనుకొన్నపుడు దొరకెడివి కావు; దొరకినను ఎక్కువపొగ వచ్చెడిది కాదు. కావున నౌకరుల సొంతసొమ్ములోనుండి డబ్బులు ముచ్చిలించి బీడీలు (దేశవాళీసిగరెట్లు) కొన మొదలిడితిమి. పిమ్మట వానిని దాఁచుట ఎచట అనునది ఒక పెద్ద విషయము. పెద్దలయెదుట మేము కాల్పలేముగదా! ఈదొంగ డబ్బులతో కొన్ని వారములు ఎటులో కడపితిమి. ఈలోపుగా కొన్ని మొక్కలకాడలకు సన్నని బెజ్జములు కలవనియు, అవి సిగరెట్లపనిచేయు ననియు వింటిమి. మేము వానిని తెచ్చి ఈక్రొత్త ధూమపానము మొదలుపెట్టితిమి.

వీనితో మాకు తృప్తికలుగ లేదు. మా పరతంత్రతకు కడు వగచితిమి. పెద్దల అనుజ్ఞ లేక ఏమియు చేయఁజాలకపోవుట మాకు దుర్భరముగ నుండెను. తుదకు విసిగి విసిగి ఆత్మహత్యకు తెగఁబడితిమి.

అయితే ఆత్మహత్యకు ఉపాయమేమి? మాకు విషము ఎచటినుండి దొరుకును? ఉమ్మెత్తగింజలు చెడ్డ విషమని తెలిసికొంటిమి. వానికొఱకు అడవిలో వెతికికొనుచు పోయి కడు దవ్వున వానిని సంపాదించుకొంటిమి. సాయంకాలము మంచి ముహూర్తమని నిశ్చయించుకొంటిమి. కేదారేశ్వరుని మందిరమునకుపోయి, దీపపు ప్రమిదలో నేయివైచి, దేవదర్శనము చేసికొని మాఱుమూలకు వెతికితిమి. 'అయితే ప్రాణములు వెంటనే పోకున్నచో? చచ్చుటచే కలుగు లాభమేమి? పరాధీనతతో మాత్రము బ్రతికి యుండఁగూడదా?' అను ఈ ఆలోచనలతో మాధైర్యము అడుగంటెను. అప్పటి కప్పుడే రెండుమూఁడు గింజలు మింగివైచితిమి. ఇఁక తిన సాహసింప లేకపోతిమి. మాకు ఇరువురకును చావనిన భయము కలిగెను. కొంచెము కుదుటఁ బడుటకును, ప్రాణములను పాపుకొను ఊహను తొలఁగించు కొనుటకును రామమందిరమునకు పోవ నిశ్చయించు కొంటిమి.

ఆత్మహత్య చేసికొనుట తలఁచుటంత తేలికపని గాదని నాకు తెలిసివచ్చెను. నాఁటినుండియు ఎవఁడేని ఆత్మహత్య చేసికొందునని అనినచో నా కామాటమీఁద యింతయైన పాటి లేదు.

ఈఆత్మహత్యావిచారము తుదకు సిగరెటుపీకలకు ఒకసలాము చేయింపను, సిగరెట్లు కాల్చుటకు నౌకరుల డబ్బులు దొంగిలింపకుండ జేయను పరిణమించెను.

నేను పెద్దవాఁడనైన పిమ్మట ఎన్నఁడును పొగత్రాగు కోరిక పుట్టలేదు. అంతియకాక అది చాల అనాగరకము, హానికరము, రోఁత అని నా ఉద్దేశము. ప్రపంచమున దానికొఱకు ఇంత పెద్దమోజు ఎందుకో నాకు తెలియకున్నది. పొగత్రాగువారితో నిండిన రైలుబండ్లలో నేను ప్రయాణముచేయఁజాలను. అచట నాకు ఊపిరి ఆడదు.

దానిపిదప దానికంటెను మిగుల తప్పయిన నేరము మరియొకటి. నేను పండ్రెండు పదుమూఁడేండ్లవాఁడనయి యుండఁగా, అంతకు తక్కువయే కావచ్చును, మొదట సిగరెట్లకోసము డబ్బులు దొంగిలించితిని. పదియేనేండ్లనాఁట రెండవ మ్రుచ్చిమి. అది మాంస భోజియైన మా అన్నమురుగునుండి కొంచెము బంగారము. ఈయన్న ఇరువదియైదురూపాయలు అప్పుపడెను. మేమిద్దరము ఈఅప్పు తీర్చుట ఎట్లను విచారమున మునిఁగితిని. అతనిచేత గట్టి మురుగు ఉన్నది. దానిలో ఒక తులము చిన్నముక్క తెగఁగొట్టుట ఎంతో పని కాదు.

ఆపనియు జరిగెను; అప్పు తీరెను. ఇది నాకసహ్యమయ్యెను. కాని ఇఁక చౌర్యము చేయఁగూడదని నిశ్చయించుకొంటిని. మరియు ఆవిషయమును నాతండ్రిగారితో మనవిచేసికొనను రూఢి చేసికొంటిని. కాని వారిఎదుట నోరు విప్ప సాహసింపఁజాలకపోతిని. నాతండ్రి కొట్టునని భయపడి కాదు. నాకు అట్టిభయము లేదు. ఆయన మాలో ఎవ్వరినేని కొట్టిన గుఱుతు లేదు. ఇఁక నేమి? ఆయనకు ఈమాట మనస్తాపము కలిగించిపోవునని. దోషస్వీకారము చేసినఁగాని శుద్ధి కలుగదు. కాన వారికి మనస్తాపము కలిగించుటకును ఒడిగట్టవలెనని తోఁచెను.

౮ దొంగతనము-ప్రాయశ్చిత్తము

తుదకు నేను నాతప్పును ఒక చీటిపై వ్రాసి మాతండ్రిగారికి నివేదించి శరణు కోరుటకు నిశ్చయించుకొంటిని. ఒక చిన్న కాకితము మీఁద వ్రాసి నేనే తీసికొని పోయి ఇచ్చితిని. ఈచీటిలో నేను నా తప్పు వ్రాయుటయే కాక దానికి తగిన శిక్ష విధింపుఁ డనియు కోరి నా దోషమునకుఁగాను వీరు ఇంతయు దుఃఖింపవలదని ముగించితిని. ఇఁకమీఁద నే నెన్నఁడును చౌర్యము చేయననియు శపథము చేసితిని.

నేను ఆచీటిని మా నాయనగారికి ఇచ్చుచు వణఁకిపోవుచుంటిని. ఆయన అపుడు భగందరమువలన బాధపడుచు మంచముపట్టి ఉండెను. ఆయన శయ్య ఒకబల్ల. చీటి వారి చేతికి ఇచ్చి నేను ఎదురుగా కూరుచుంటిని.

వారు దాని నంతయు చదివిరి. ముత్యములంతలేసి కన్నీటి బొట్లు గండఫలకములనుండి జారి ఆచీటిని తడిపివేసెను. ఒక నిమిషము ఆయన కనులు మూసికొని ఆలోచనలో మునిఁగి పిదప ఆచీటిని చింపివేసెను. లోఁగడ ఆయన దానిఁ జదువ లేచెను. ఇపుడు మరల శయనించెను. నాకును అపుడు ఏడుపు వచ్చెను. నేను నాతండ్రి వేదనను గ్రహించితిని. నేను చిత్రకారుఁడనేని నేఁడు అది యంతయు చిత్రింపఁగలిగి యుందును. అది యింకను నాకనులకు కట్టినటులున్నది.

ఆ ప్రేమబాష్పములు నాహృదయమును ధౌతము చేసి నాపాపమును కడిగివైచెను. అనుభవించిన వానికే ఆప్రేమ తెలియును—

*ద్వి. అనురాగశరముల యనుభూతి వెలయు
మనుజునకే దాని మహిమలు తెలియు.

* రామ-బాణ వాగ్యాంశే హియ్ తే జాణేం.

నాకు ఇది యొక అహింసాపాఠము ఆయెను. అందు పితృవాత్సల్యముకంటె ఎక్కుడు ఏమియు నాకు అపుడు కానరాలేదు. కాని నేఁడు అది కేవలము అహింస యని తెలిసెను. అట్టి అహింస ఎప్పుడు వ్యాపకరూపముగా గృహీత మగునో అపుడు దాని స్పర్శనుండి ఎవఁడు అలిప్తుఁడై ఉండఁగలఁడు? దాని శక్తికి మేర లేదు.

ఇంత శాంతమును ఓర్పు మాతండ్రికి స్వభావేతరము. ఆయన కోపించునో, దూషించునో, తల పగులఁగొట్టుకొనునో అని అనుకొంటిని. కాని ఆశ్చర్యము కలిగించు ఆయన శాంతికి కారణము నాదోషస్వీకారమే అని నా నమ్మిక. 'మరల ఈదోషము చేయను' అను శపథముతోఁ గూడిన దోషస్వీకృతి దానిని గ్రహించుటకు అధికారము గలవానిముందు సమర్పింపఁబడినపుడే అది సరియగు ప్రాయశ్చిత్తము. నాదోష స్వీకృతివలన మాతండ్రిగారు ఇఁక ముందు నావిషయమై ఫరవా లేదని అనుకొనెను. మరియు వారికి నాపై వాత్సల్యమును ఇనుమడించెనని నాకు తెలియును.

౬

నా పితృనిర్యాణము - నా మహాపమానము

ఇపుడు ఇపుడు నాకు పదునాఱవయేఁడు. నాతండ్రిగారు భగందరముచే బాధపడుచు మంచమెక్కెనని పాఠకులకు తెలియును. మా అమ్మగారును, ఒక పురాణభృత్యుఁడును, నేనును వారి ముఖ్యపరిచారకులము. నాది 'నర్సు'(Nurse)పని-అనఁగా-కట్టువిప్పికట్టుకట్టుట-మందు ఇచ్చుట-అక్కఱ కలిగినపుడు మందులు నూఱుట, కలుపుట మొదలగునవి-నాపని. ప్రతిరాత్రియు నేను వారికాళ్లుపిసికి, వారు 'ఇఁక చాలును' అని సెలవు ఒసఁగినపిదపనే విరమించువాఁడను; లేక, వారు నిద్రించినపయినే విరమించువాఁడను. ఈసేవ నాకు మిగుల ప్రియము. నేనిది ఎపుడును ఏమరినటులు గుఱుతులేదు. నిత్యకృత్యములకు పోఁగా మిగిలిన కాలము నంతయు బడికిని, పితృసేవకును పంచితిని. నాకు వారు సెలవు ఇచ్చిన యపుడును, వారికి కొంచెము తిన్నగా ఉన్నపుడును మాత్రమే సాయంకాలము షికారు వెళ్లువాఁడను.

ఆ యేఁడే నాభార్య గర్భవతిగ నుండెను. అది నేఁడు నాకు ఇరుతెఱఁగులసిగ్గు. ఏలన, నేను విద్యార్థినై యుండియు బ్రహ్మచర్యమును విడుచుట ఒకటి; నాకు విధియగు విద్యావ్యాసంగముకంటెను, మరియు బాల్యమునుండియు నాకు శ్రవణుఁడు గుఱికాన పూర్వవిధికంటె బలవత్తరమగు పితృసేవకంటెను ఎక్కువగా భోగసేవఁజేయుట రెండు. ప్రతిరాత్రియు నాచేతులు మా తండ్రిపాదములమీఁద; మనస్సు పడక

గడిమీఁద. అందును స్త్రీసంగమమును వైద్యశాస్త్రము, మతము, లోకజ్ఞానముకూడ నిషేధించిన సమయము. వదలిపెట్టిన చాలును అని సంతోషించి, మా తండ్రిగారికి నమస్కరించి సూటిగా పడకటింటికి పోవువాఁడను.

సరిగా ఆదినములలోనే మాతండ్రిగారికి క్రమక్రమముగా వ్యాధి ఎక్కువ అగుచుండెను. ఆయుర్వేదవైద్యుల పూఁతలు, హకీముల పట్టీలు; కూరగాయవైద్యుల గుప్తౌషధములు, అన్నియు అయినవి. ఒక ఆంగ్లేయ వైద్యుఁడుకూడ తనశక్తిని వినియోగించెను. అతఁడు ఇఁక శస్త్రచికిత్సతప్ప వేఱు గతి లేదని చెప్పెనుకాని అందులకు కుటుంబ వైద్యుఁడు అడ్డమువచ్చెను. అంత పెద్దయీడున శస్త్రచికిత్సను అతఁడు సమ్మతింపలేదు. ఈవైద్యుఁడు సమర్థుఁడు, సుప్రసిద్ధుఁడును కావున ఆయన మాట నెగ్గెను. శస్త్రచికిత్స మూలఁబడెను; అందులకుఁ గొన్న మందులన్నియు గోఁతఁబడెను. కుటుంబవైద్యుఁడు శస్త్రచికిత్సకు అంగీకరించియుండుచో గాయము కుదిరియుండునని నాతలఁపు. ఆ శస్త్రచికిత్సయు బొంబాయిలో ప్రసిద్ధుఁడైన ఒకగొప్ప వైద్యునిచేతనే చేయింపఁదలఁచినది. కాని ఈశ్వరేచ్ఛ భిన్నముగా నుండెను. మరణము నెత్తిమీఁద కూర్చుండినపుడు ఎవరికి మంచి ఉపాయము తోఁచును? అటు పిమ్మట ఉపయోగహీనమైన శస్త్రచికిత్సాసంబంధములను పరికరములన్నిటితో మా తండ్రిగారు బొంబాయినుండి ఇలుచేరిరి. ఆయనకు ఇఁక జీవింపనని అధైర్యము కలిగెను. ఆయన క్రమక్రమముగా నీరసించిపోయెను. పడకలోనే అన్ని పనులు కావలసియుండెను గాని, ఆయన చిట్టచివరవఱకును అట్టిదాని కియ్యకొనక పట్టుపట్టి ఎట్లో స్వయముగనే లేచి ఆవలికి వెళ్లుచుండువారు. బహిశ్శుద్ధివిషయమై వైష్ణవవిధులు అంత కఠినమైనవి.

అట్టి శుద్ధి ఆవశ్యకమనుటకు సందియము లేదు. కాని రోగికి ఇసుమంతయు నొప్పి లేకుండ, శయ్యపై ఇంచుకయు మైలసోఁకకుండ, సంపూర్ణముగ పరిశుభ్రతతో ఆవశ్యకకృత్యములన్నియు, స్నానముతోఁగూడ, పడకయందే జరుపఁగలుగుట పాశ్చాత్య వైద్యశాస్త్రము మనకు నేర్పినది. అట్టి శుచి ఈ వైష్ణవమందు అంతర్గతమైయున్నది. కాని మాతండ్రిగారు అంతపట్టు పట్టుట నాకు కేవలము అశ్చర్యముగ ఉండెడిది. దానికి నేను మెచ్చుకొనువాఁడను.

కాళరాత్రి వచ్చెను. మా పినతండ్రి అపుడు రాజకోటలో నుండెను. మా తండ్రి అపాయస్థితిలో ఉండెనని తెలిసి అతఁడు రాజకోటకు వచ్చెనని కొంచెము గుఱుతు. వారిరువురకును సోదరప్రేమ మెండు. మా పినతండ్రి పగలంతయు మా తండ్రిపడకకడనే కూర్చుండి, రాత్రి మమ్ములనందఱను నిద్రింపఁ బంపివేసి, ఆ పడక ప్రక్కనే పరుండియుండువాఁడు. ఇదియే కడరాత్రియని ఎవరికిని దెలియదు. ఎప్పుడును భయము మాత్ర ముండెడిది.

అది రాత్రి 10½-11గంటల సమయము. నేను కాళ్లు పట్టుచుంటిని. మా పినతండ్రి 'నీవు పోయి పరుండుము; నేనుఉందును' అనెను. నేను సంతసించి సూటిగా పడకటింటికి పోయితిని. నా భార్య, పాపము! గాఢనిద్రలో ఉండెను. నే నచ్చట నుండఁగా ఆమె యెటులు నిద్రపోఁగలను? నే నామెను లేపితిని. అయిదారు నిమిషములలో నాకరు తలుపు తట్టెను. నేను కంగారు పడితిని 'లెండు. నాయనకు చాల జబ్బుగా నున్న'దని అతఁడనెను. వారికి చాలజబ్బుగా ఉన్నదని నాకు తెలియనే తెలియును; కాని ఆ క్షణములో 'చాల జబ్బు' అనుదానికి.

నాకు విశేషార్థము గోచరించెను. నేను మంచముపైనుండి దుమికి, 'ఏమి జరిగినది? చెప్పు' మంటిని. 'నాయన లేఁడు' అని అతఁడనెను.

అంతయు అయిపోయినది. చేతులు కాలిన పిదప ఆకులు పెట్టుట యెందుకు? నాకు పట్టరాని దుఃఖమును, సిగ్గును కలిగెను నేను మా తండ్రిగారి గదికి ఉఱికితిని. పశుప్రవృత్తి నన్ను అంధునిచేయకున్న యెడల అంతిమక్షణములలో, మాతండ్రిగారి ప్రయాణవేదనలలో, నేను పాలు గొనియుందును కదా! అను కొంటిని. నేను ఆయనకు కాళ్లు పట్టుచుండి యుందును, ఆయన నాచేతులలో పోయియుందును. కాని ఆభాగ్యము మా పినతండ్రికి లభించెను. మా పినతండ్రి అన్నగారియెడ పరమభక్తుఁడు. కావున ఆయనకే అంత్యసేవ చేయు సౌభాగ్యము దక్కెను. మా తండ్రి గారు మరణము ఆసన్నమాయెనని తెలిసి, కలమును, కాకితమును సైగ చేసి తెప్పించి, 'సిద్ధముచేయుఁడు' అని వ్రాసెను! పిదప తనదండ నున్న తాయెతును, మెడనున్న బంగారపు తులసి తావళమును తీసివైచెను. పిదప ఒక నిమిషముపైని ఆయన మరి లేఁడు.

నేను గత ప్రకరణమున సూచించిన అవమాన మిదియే. తండ్రి ప్రాణము పోవుచున్నపుడుగూడ తరుణిపై మోహము. నాకు ఇది మా యని మచ్చ. నాకు తలిదండ్రులయెడ భక్తి అపారమైనను, అందులకు నాసర్వస్వమును ధారపోయఁ గలిగినను, అది యింకను మిగుల కొఱవడి యున్నదని తేలినది. ఏలన, ఏసమయమున మెలఁకువతో ఉండవలయునో ఆసమయమున నామనస్సు విషయాసక్తమయియున్నది. కాన అది ఎన్నఁటికిని క్షమింపరానిది. కావుననే నేను ఏకపత్నీవ్రత పాలకుఁడ నైనను కామాంధుఁడ నని అనుకొందును. దీనిని మారణము చేయుటకు

నాకు చాలకాలము పట్టెను. దానిని నేను వశము చేసికొనువఱకును పలుగండములు దాఁటవలసివచ్చెను.

నాకు ఇరుతెఱఁగుల అవమానకరమైన ఈప్రకరణమును ముగింపక మునుపు నా భార్యకు కలిగిన నరమువంటి ఆబిడ్డ మూఁడు నాలుగు నాళ్లకంటె ఎక్కువ జీవింపలేదని నేను చెప్పుదును. అంతగాక ఇంకేమి కాఁగలదు! నా ఉదాహరణమును గమనించి వివాహితు లందఱు మేలు కందురుగాక!

౧౦

మతములలో స్వల్పప్రవేశము

నేను ఆఱు ఏడు ఏండ్లు మొదలుకొని పదునాఱవ యేఁడువఱకు విద్యావ్యాసంగము చేసితిని గాని బడిలో మతవిషయము తక్క మిగిలిన విషయము లెన్నియో చెప్పుకొంటిని. సులభముగా ఉపాధ్యాయులవలన నాకు లభింపఁదగిన విషయము గూడ లభింపలేదు. నా పరిసరములలో కొంత కొంతయుఁగా కొన్ని విషయములు గ్రహించుచుంటిని. 'మతము' అను ఈ పదమును వ్యాపకమగు అర్థమున ప్రయోగించుచున్నాను. మత మనఁగా ఆత్మసాక్షాత్కార మనిగాని, ఆత్మజ్ఞానమనిగాని నా అభిప్రాయము.

మాది వైష్ణవ సంప్రదాయము కావున నేను తఱుచు విష్ణ్వాలయమునకు వెళ్లవలసియుండెడిది. కాని దానియెడ నాకు శ్రద్ధకలుగలేదు. దాని వైభవము నాకు అభిమతము కాలేదు. అచట కొంత దుర్నీతియు జరుగునని విని దానియెడ ఉదాసీనుఁడ నైతిని. కావున కోవెల వలన నాకు అబ్బిన దేమియు లేదు.

అయితే, నాకు అచట ఏది అబ్బకపోయెనో అది మా కుటుంబమున పురాణదాసి వలన అబ్బినది. ఆమె వాత్సల్యము నాకు ఇప్పుడును గుఱుతున్నది. భూతప్రేతాదుల భయము నాకు కలదని లోఁగడనే చెప్పితిని. రంభయని పేరు కల ఈనాదాది ఈభయము పోవుటకు రామనామము మందు అని చెప్పెను. నాకు ఆమె మందు మీఁద కంటె

ఆమెమీఁద ఎక్కువ నమ్మిక. కావున ఆ లేఁత వయసున భూతప్రేత భయ నాశనమునకు రామనామమును జపముచేయ మొదలిడితిని. ఇదయితే ఎన్నో నాళ్లు జరుగలేదు కాని, ఆ లేఁత వయసున మనస్సులో పడిన బీజము పొల్లు కాలేదు. రామనామము నాకు నేఁడు అమోఘమగు ఓషధి అగుటకు కారణము నాఁడు ఆ రంభ విత్తిన విత్తనమే.

సరిగా ఆ రోజులలో రామాయణమనిన అత్యాదరము కల మా పెదతండ్రి కొడుకొకఁడు నా చిన్నన్నకును, నాకును రామరక్షా స్తోత్రము నేర్పనేర్పాటు చేసెను. మేము దానిని వల్లించి ప్రతిఉదయమునను స్నానమయిన పిదప పారాయణము చేయ నియమించుకొంటిమి. మేము పోరుబందరులో ఉన్నంతకాలము ఆ దీక్ష సరిగా జరిగినది; కాని రాజకోటకు వచ్చుసరికి శిథిలమయినది. దానియందు నాకు అంతగా నమ్మకము లేదు. రామరక్షను పారాయణము చేయుటకు హేతువులు రెండు: ఒకటి-నాకు మా అన్నగారియెడఁ గల ఆదరము, రెండు- నేను రామరక్షను స్ఫుటముగా ఉచ్చరింపఁగల నను గర్వము.

మాతండ్రి జబ్బులో కొంతకాలము పోరుబందరునందు ఉండెను. ఆయన అచట ప్రతి సాయంకాలము రామాయణము వినుచుండువాఁడు. ఆ రామాయణపఠనము నాకు బాగుగా నెలకొనినది. చదువువాఁడు గొప్ప రామభక్తుఁడు. ఆయనపేరు లాధామహారాజు; బిల్వేశ్వరనివాసి. ఆయనకు కుష్ఠు ఉండెననియు, ఆయన మందులు మాఁకులు తినక బిల్వేశ్వరుని దేవాలయమున శివనిర్మాల్యమునందలి మారేడు పత్రిని కట్టి రామనామము నిత్యము పారాయణము చేయుచుండెడువాఁడనియు, తుదకు కుష్ఠు సంపూర్ణముగా కుదిరె ననియు వింటిని. అతని విశ్వాసముచే అతనిది వజ్రకాయ మాయెనని అనుకొనిరి. ఇది నిక్కము

కానచ్చును, కాకపోవచ్చును. ఎటులైనను మే మీకథ నమ్మితిమి. మరియు లాధామహారాజు రామాయణము చదువ మొదలిడిన నాటికి అతని శరీరముమీఁద ఒక మచ్చయైన లేదు. లాధామహారాజు స్వరము మధురము. అఁతడు *ద్విపదలు, †చౌపదములును పాడి అర్థము చెప్పుచు పరవశుఁడై శ్రోతలను పరవశులను కావించుచుండెడు వాఁడు. నాకు అపుడు పదుమూఁడేండ్లు ఉండును; కాని ఆపురాణము వినినపుడు మైమఱచు చుండువాఁడ నని గుఱుతు. ఆరామాయణ శ్రవణమే నాకు రామాయణముపై ఆదరము కలిగించుటకు కారణము. భక్తిగ్రంథములలో తులసీదాసు రామాయణము ఉద్గ్రంథమని నేఁడు నే నెంచెదను.

ఇటు పిమ్మట కొన్నిమాసములకు మేము రాజకోటకు వచ్చితిమి. అచట రామాయణ కాలక్షేపము లేదుకాని ప్రతి ఏకాదశియు భాగవతకాలక్షేపము జరిగెడిది. అప్పుడప్పుడు నేను వినఁబోయితిని గాని పౌరాణికుఁడు శ్రోతలను పరవశులఁగావింప లేకపోయెడువాఁడు. భాగవతము భక్తి జనకమగు గ్రంథమని ఇపుడు ఎఱుఁగుదును. నేను దానిని ఘూర్జర భాషలో తన్మయుఁడనై చదివితిని. నామూఁడు వారముల ఉపవాస దీక్షలో పండిత మదనమోహన మాలవ్యులు మూలమునందలి కొన్నిఘట్టములు చదువఁగా వింటిని. మాలవ్యవంటి మహాభక్తునివలన చిన్నతనముననే దాని వినఁగల భాగ్యము నాకుండెనేని ఆవయసుననే దానిపై గాఢప్రీతి కలిగెడిదికదా! అని అనుకొంటిని. ఆ వయస్సున ఉత్పన్నములగు శుభాశుభ సంస్కారములు లోఁతుగా వేరుద్రొక్కుకొనును కావున ఆవయసున అటువంటి ఉత్తమగ్రంథములు ఎక్కువ వినఁజాలకపోతినే అని నాకు సర్వదా విచారము.

* దోహా † చౌపాయి

౧౦ మతములలో స్వల్పప్రవేశము

అయినను నాకు రాజకోటలో సర్వమత సంప్రదాయములందును సమత్వము అనాయాసముగా ఏర్పడినది. హిందూమతముయొక్క ప్రతిసంప్రదాయము నెడను ఆదరభావము కుదిరినది. ఏలయన, అచట మా తలిదండ్రులు రామాలయమునకును, శివాలయమునకును వెళ్లుచుండువారు. మమ్ములను తమతో తీసికొనిపోయెడివారు; లేక, మమ్ము పంపుచుండెడివారు. జైనధర్మాచార్యులు తఱుచు మానాయనగారికడకు వచ్చుచుండువారు. మేము జైనులము కాకున్నను, నిషిద్ధమైనను, వారు మాయింట భుజించుచుండువారు. వారు మాతండ్రితో ధర్మచర్చయు, వ్యవహారచర్చయుఁగూడ చేయుచుండువారు.

ఇంతేకాక, మాతండ్రికి మహమ్మదీయులలోను, పారసీకులలోను మిత్రులు కలరు. వారు తమతమ మతములఁగూర్చి తఱుచు మాటలాడుచుండువారు. మాతండ్రియు గౌరవముతోడను, శ్రద్ధతోడను ఆలకించుచుండువాఁడు. నేను వారికి 'నర్సు'గా ఉండుటచే తఱుచు వారి సంభాషణము విన వీలయ్యెడిది. ఈవిషయములన్నియు కలిసి అన్ని సంప్రదాయములందును సమత్వమును కలిగించుటకు సాయపడెను.

అపుడొక క్రైస్తవమతము మాత్రమే మిగిలినది. దానియెడ నాకు ఒక విధమైన అరుచి పుట్టెను. ఆరోజులలో క్రైస్తవమతబోధకులు హైస్కూలు దాపున ఒకమూల నిలువఁబడి హిందువులను, వారి దైవములను నిందించుచు ఉపన్యసించుచుండువారు. అందులకు నాకు సహనము లేకుండెడిది. వారిని వినుటకు నేను ఒక్కమాఱే అచట నిలిచియుందును కాని దానితో మరి పనిలేకపోయినది. ఆసమయముననే సుప్రసిద్ధుఁడగు ఒకహిందువు మతముఁగలిసెనని వింటిని. అపుడతఁడు గోమాంసము తినక తప్పకపోయెననియు, సారా త్రాగకతప్పకపోయె

ననియు, వేషమునుగూడ మార్పక తప్పక పోయెననియు, పిదప అతఁడు హోటుతోఁ గూడ సర్వము పాశ్చాత్యవేషముతో సంచరించుచుండె ననియు ఊరును నాడును ద్రోహగిపోయెను. ఈమాట వినఁగా నాకు వ్యథ కలిగెను. గోమాంసము తినుట, సారా త్రావుట, వేషము మార్చుట, వీనిని విధించు మతము మత మనిపించుకొన దని తలఁచితిని. ఈక్రొత్త క్రైస్తవుఁడు అప్పటికప్పుడే తన పెద్దల మతమును, వారి ఆచారములను, వారి దేశమును నిందింప మొదలిడె ననియు వింటిని. ఇవి అన్నియు క్రైస్తవమతముపట్ల అరుచి పుట్టించెను.

ఈరీతిగా నాకు ఇతరమతములందు సమభావము కలిగె నన్నంత మాత్రమున నాకు ఈశ్వరునియందు గాఢమగు శ్రద్ధ ఉండె నన్నమాట కాదు. ఈసమయమున నాకు మాతండ్రిగారి గ్రంథసంచయమున ఉన్న మనుస్మృతి చూడ పొసఁగెను. అందలి సృష్టి మొదలగు విషయములు నాకు ఎక్కువగా శ్రద్ధ కలిగింపకపోవు టటుండ, కొంచెము నాస్తికత కలిగించెను.

అపుడచట మాపితృవ్యపుత్రుఁడు కలఁడు. అతఁడు గొప్ప మేధావి అని నాతలఁపు. అతనికి నాసందియము లెఱిఁగించితిని గాని ఆయన వానిని పోఁగొట్టలేదు. 'నీవు పెద్దవాఁడ వైనపుడు నీయంతట నీకే తెలియఁగలవు. నీవేమి? నీయీడునకు ఈప్రశ్న లేమి? ఇవి నీయీడునకు తగవు' అని యీమాటలతో నన్ను పంపివేసెను. నేను ఊరకుంటిని గాని మనసులో తృప్తి లేదు. మనుస్మృతిలోని భక్ష్యాభక్ష్య ప్రకరణము మొదలైనవి లోకాచారమునకు విరుద్ధముగా ఉన్నటులు కానిపించెను. దీనికిఁగూడ ఆయన అదియే సమాధానము చెప్పెను. తెలి

వియు, విశ్వయము బాగుగా అభివృద్ధి చెందినపిదప నేను బాగుగా తెలిసికొనఁగల నని నాలో నే ననుకొంటిని.

అపుడు మనుస్మృతి అహింసను బోధింపలేదు. నేను నామాంస భోజనకథను పైన చెప్పియుంటిని. మనుస్మృతి ఆ మాంసభోజనము పక్షమే అని తోఁచినది.

పాములు, నల్లులు మొదలయినవానిఁ జంపుటకూడ నీతివిహితమే అని అనుకొంటిని. ఆసమయమున అదియొక విధి యనుకొని నల్లులు మొదలగు వానిని చంపియున్నటులు గుఱుతు.

కాని ఒకవిషయము నాలో వేరుతన్నుకొనెను. అది యేదనఁగా, 'సృష్టికి నీతి మూలము, నీతికి సత్యము మూలాధారము' అనునది. కావున నాకు సత్యమే కావలసినది. దైనందినము సత్యముయొక్క మహిమ నాదృష్టిలో పెరుఁగుచున్నది; మరియు దానినిగుఱించి నాయొనర్చిన లక్షణమును విస్తారమగుచునే యున్నది.

మరియు ఒకగుజరాతీ నీతిపద్యమును నాహృదయమున అంకితమై పోయెను. అందలి 'అపకారికి ఉపకారము చేయుట' అనునది నాకు జీవనసూత్ర మాయెను. నేను అనేక ప్రయోగములు కూడ చేసి చూచితి ననిన నాకు దానిపై నెంతగుఱియో తెలియఁగలదు. ఇచట ఆచమత్కారములగు పద్యముల నుదాహరింతును.

సీ. జలమును నీకీయఁగలవాని కెందేని నొసఁగుమీ కడుపార నోగిరంబు
వందనంబును జేయువానికిఁ జేయుమీ భక్తిమై సాష్టాంగవందనంబు
దమ్మిడి నీకిచ్చు ధన్యాత్మునకు మాఱుగా నిమ్ము మేల్మిబంగారుకాసు
కష్టంబులందు నక్కఱకువచ్చువానికి నిమ్ము నీనెమ్మనినేని కోసి

ఒకటి యొసఁగినఁ బదిరెట్టు లొసఁగవలయు
చెట్ట చేసిన మేలును జేయవలయు
ప్రాఁతకాలము నాఁటి యీ చేఁత లెల్ల
ఆనుపూర్విగ సత్యరహస్య మరయ. *

* పాణీ ఆపనే పాయ, భలుం భోజన తో దీజే,
ఆవీ నమావే శీశ, దండవత కోడే కీజే;
ఆపణ ఘాసే దామ, కామ మహోరో నుం కరీఏ,
ఆప ఉగారే ప్రాణ, తే తణా దుఃఖ మాం మరీఏ;
గుణ కేడే తో గుణదశ గణో, మన వాచా కర్తే కరీ,
అవగుణ కేడే జే గుణకరే, తే జగమాం జీత్యో సహీ.

౧౧

సీమకు ప్రయాణ సన్నాహము

నేను ౧౮౮౭ సంవత్సరమున మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్ష ఇచ్చితిని. అపుడు అహమదాబాదు, బొంబాయియు పరీక్షాకేంద్రములు. దేశము దరిద్రమగుటచే కాఠియావాడువిద్యార్థులు దాపునఉన్నట్టియు, కొద్దిఖర్చుతో సరిపోవునట్టియు, అహమదాబాదు కేంద్రమునకే పోవ నభిలషింతురు. మా కుటుంబముయొక్క ఆర్థికస్థితికూడ అంతంతమాత్రముగా నుండుటచే నేనును ఆకేంద్రమునకే పోవలసివచ్చెను. రాజకోట నుండి అహమదాబాదునకు ఒంటరిగ పయనించుట నాకదియే మొదలు.

మెట్రిక్యులేషను అయిన పిదప కాలేజిలో చదువుమని మా పెద్దలు ప్రోత్సహించిరి. భావనగరమునను, బొంబాయిలోను కాలేజీలు కలవు. భావనగరమున ఖర్చు తగ్గును గాన అచటి శ్యామలదాసు కాలేజిలో జేరితిని. చేరితిఁగాని అక్కడ అంతయు అడవిగాడవ. ఉపాధ్యాయులు చెప్పునది నాకు తెలియలేదు. అది వారిలోటు కాదు. ఇంతియకాక అచటి అధ్యాపకులకు పెద్దపేరు. కాని నేను కసరుగాయను. మొదటి ఆఱునెలలు ముగియఁగనే ఇంటికి వెళ్లితిని.

'మావుజీ దవే' అనువారు మా కుటుంబమునకు పురాణ మిత్రము. మాకు మంచి చెడుగులు చెప్పువారు. బ్రాహ్మణులు; విద్వాంసులు; వ్యవహారకుశలురు. మా తండ్రిగారు గతించిన పిదపఁగూడ మా కుటుంబ కష్టసుఖములను ఆరయుచుండెడివారు. నా సెలవుదినములలో వారు

మా యింటికి వచ్చిరి. ఆయన మా అమ్మగారితోను, పెద్ద అన్నగారితోను సంభాషించుచు నా చదువునుగూర్చి ముచ్చటించిరి. నేను శ్యామలదాసు కాలేజిలో చదువుచుంటినని తెలిసికొని, "ఇపుడు కాలము తొలుమాఱియినది. తగినవిద్య లేక మీలో నెవరును మీ తండ్రిగారి హోదా పొంద నాశింపఁజాలరు. ఈ కుఱ్ఱవాఁ డింకను చదువుకొనుచు ఉండుటవలన ఇతఁడు ఆ హోదాను నిలుపుకొనునట్లు చూడవలెను. ఇతఁ డింకను బి. ఏ. ప్యాసు అగుటకు నాలుగైదేండ్లు పట్టును. అంతవఱకు తింటాలు పడినను నెలకు ఏఁబది అఱువది రూపాయలు సంపాదింపఁగలుగునే కాని దివాను కాలేఁడు. ఇతఁడు నా కుమారునివలె లాయరు అగుటకు ఇంకను చాల కాలము పట్టును. నాఁటికి దివానుగిరికి ప్రయత్నించు లాయరులు పలువురు ఉందురు. మీ రితనిని ఇంగ్లండు పంపుట శ్రేయమని నా అభిప్రాయము. బారిస్టరగుట చులకన అని నా కొడుకు కేవలరాము చెప్పును. మూఁడేండ్లకు తిరిగి రావచ్చును. వ్యయమును నాలుగైదు వేలకు మించదు. ఇంగ్లాండునుండి బారిస్టరై తిరిగివచ్చిన ఆక్రొత్తయాతఁ డెంత దర్జాగా ఉన్నాఁడో చూడుఁడు! అతఁడు అడిగినఁ జాలు, దివానుగిరి యిత్తురు. ఈ సంవత్సరమే మోహనదాసును ఇంగ్లాండు పంపుట నాకు మిగుల అభిమతము. కేవలరామునకు ఇంగ్లాండులో పలువురు మిత్రులున్నారు. అతఁడు వారికి పరిచయపత్రములను ఈఁగలఁడు. కావున ఇతనికి ఇంచుకయు కష్టము కలుగదు" అని జోషీజీ (మేము మావుజీదవేగారిని ఇటులు పిలుచు వాడుక) నావంక తిరిగి తన సలహాను అంగీకరించినటులే తలఁచి—"నీవు ఇక్కడ చదువుటకంటె ఇంగ్లాండులో చదువుకొనుటకు అభిలషింపవా?" అని అడిగెను. నాకు దీనికంటె సంతోషజనకమైనది వేఱొండు లేదు. నేను కాలేజి కఠినవిద్యచే విసిగితిని. కావున ఈమాట

వినఁగనే ఎగిరిపడి, 'నన్ను ఎంతవడిగా పంపిన అంత మే'లని అంటిని. పరీక్షలు వడిగా ప్యాసగుట సులభము కాదు. కావున 'అయ్యా! నన్ను వైద్యమునకు పంపకూడదా?' అని అడిగితిని.

మా అన్న నా మాటకు అడ్డమువచ్చి—"నాన్నకు వైద్యమనిన ఇష్టములేదు. 'మనము వైష్ణవులము. మనకు పీనుఁగులను కోయుట పాడిగాదు' అని వారు చెప్పుట నిన్ను ఉద్దేశించియే. నీవు వకీలు నగుట వారి కభిమతము" అనెను.

జోషీజీయు మా అన్నగారి పాటనే మరల ఇటులు పాడిరి: "నేను మీతండ్రివలె వైద్యవృత్తిని ద్వేషింపను. శాస్త్రనిషేధమును నాకు కానరాదు. కాని నీవు వైద్యము ప్యాసు అయినను 'దివాను' కా లేవు. నీవు దివాను కావలయును. చేతనయినచో అంతకంటె గొప్పవాఁడవు కావలెను. అటులయిననే మీ యీ గొప్పకుటుంబమును కాపాడఁ గలవు. కాలము వడిగా మార్పు పొందుచున్నది. దినములు గడచినకొలఁది కష్టము పెరుఁగుచున్నది. కావున బారిష్టరగుట తెలివిగల పని" అని యిటులు చెప్పి, మా అమ్మగారితో "ఇఁక నాకు సెల విండు. నేను చెప్పినది కొంచెము ఆలోచింపుఁడు. మరల నేను తిరిగి వచ్చుసరికి ఇంగ్లాండు ప్రయాణము సిద్ధమగు ననుకొందును. నేనును చేయఁగలిగిన సాయ మున్నచో చేసెదను" అనెను.

జోషీజీ వెళ్లిపోయెను. నేను సౌధములు కట్ట మొదలిడితిని.

మా పెద్ద అన్నగారు ఆలోచనాసముద్రమున నిమగ్నులైరి. నన్ను ఇంగ్లాండు పంపుటకు ఇంత ద్రవ్య మేడ? మరియు నావంటి పిన్నవానిని ఒంటరిగా సముద్రముల కావలికి పంపఁదగునా?

మా అమ్మగారును చింతలో పడిరి. ఆమెకు నన్నొడఁబాయుట అనిష్టము. కాని నన్ను మానిపించుటకు ఇటు లొ్క యెత్తు ఎత్తెను: "మీ పినతండ్రిగారు ఉన్నారు కదా కుటుంబజ్యేష్ఠులు! మొదట వారితో ఆలోచింప వలయును. వారికి అంగీకారము అయ్యెనేని పిదప ఆలోచింతము." అని.

మా అన్నగారికి మరియొక ఆలోచన కలిగెను. 'పోరుబందరుపై మనకు కొంతహక్కు ఉన్నది. అచట లేలీగారు వ్యవహారాధికారులు. వారికి మన కుటుంబమనిన గౌరవము. మరియు పినతండ్రిపై ఆయనకు విశేషాభిమానము. నీ విద్యావ్యయమునకు సంస్థానము వారు కొంత సాయము చేయునటులు వారు తోడుపడవచ్చును' అని మా యన్న నాతో ననెను.

నాకు ఈ మాటలు బాగుగా ఉండెను. పోరుబందరునకు పోవ మూట కట్టితిని. ఆరోజులలో రైళ్లు లేవు. ఐదు దినములు ఎద్దుబండిమీఁద ప్రయాణము. నేను పిటికివాఁడనని చెప్పనే చెప్పితిని. కాని ఆ సమయమున ఇంగ్లాండునకు పోవుదు మను ఆవేశముముందు నా పిటికితనము పటాపంచలాయెను. ధోరాజీ వఱకు ఎడ్లబండిలో పోయితిని. ఒంటె బండ్లకంటె ఒకనాఁడు ముందు పోవునని అటనుండి ఒంటెమీఁద పోయితిని. ఇదియే నాకు తొలిసారి ఒంటెపై పోవుట.

నేను పోరుబందరును చేరి మా పినతండ్రికి సాష్టాంగ నమస్కారములు చేసి అంతయు చెప్పితిని. వారు ఆలోచించి ఇట్లనిరి: "స్వధర్మమును రక్షించుకొనుచు ఇంగ్లాండునం దుండుట శక్యమని నాకు తోఁపదు. నేను వినిన విషయములఁబట్టి నాకు సందేహమే కలుగుచున్నది. నా చూచుచున్న ఈబారిస్టరులకును, తెల్లవారికిని భేదము

కానిపింపదు. వారికి ఆహారమునెడ విధినిషేధములు లేవు. చుట్ట లేక వారి నోరు ఎప్పుడును ఊరకుండదు. లజ్జ లేక వారు ఇంగ్లీషువారి ఉడుపులు ధరింతురు. ఇటు లుండుట మన కుటుంబసంప్రదాయము కాదు. నేను కొలఁదిలో తీర్థయాత్రకు పోవుచుంటిని. ఇఁక ఎన్నాళ్లో బ్రతుకను. కాటికి కాళ్లు చాఁచుకొని సముద్రయానమును ఎట్లు సమ్మతింప సాహసింతును? కాని నేను నీదారి కడ్డురాను. ఈవిషయమై నిక్కముగా కావలసినది మీ అమ్మగారి అనుమతి. ఆమె అంగీకరించునేని, ఊఁ, పరుగు! నేను అడ్డురానని ఆమెతో చెప్పు. నేనును ఆశీర్వదించి పంపుదును."

'నాకు కావలసినదియు అంతే. మా అమ్మగారి అనుమతిని పుచ్చుకొన యత్నింతును కాని మీరు లేలీగారికి సిఫారసు చేయరా' అని నేను అడిగితిని.

'నే నెట్లు చేయఁగలను? అయితే అతఁడు మంచివాఁడు. నీవు ఉత్తరము వ్రాసికొనుము. మన కుటుంబమునుగూర్చి వారికి తెల్పుచో అతఁడు తప్పక మాటాడ నవకాశ మిచ్చును. మరియు సాయముకూడ చేయవచ్చును' అనిరి.

మా పిన్నాయన నాకు కాసంత సిఫారసుముక్క ఏల వ్రాసియీయలేదో నేను చెప్పఁజాలను. నిషిద్ధమని వారి అభిప్రాయములో ఉన్న ఈనా విదేశ గమనమునకు తాము ప్రత్యక్షముగా సాయపడుటకు వెనుదీసిరని నాకు కొంచెముగా గుఱుతు.

లేలీగారికి ముందు ఒకజాబు వ్రాసి వారి యనుమతిని గొని వారిని దర్శింపఁబోయితిని. మేడమెట్లు ఎక్కుచు ఆయన నన్ను చూచి, 'బి. ఏ. ప్యాసు కమ్ము! పిదప ననుఁ జూడ రమ్ము! నీకు ఇపుడు ఏమియు సాయ

ము చేయఁబడదు' అని రెండుమాటలు చెప్పి పైకి వెళ్లిపోయిరి. నేను దొరగారిని చూచుటకు చాల తయారుచేసికొంటిని. నేను మెలఁకువతో కొన్ని వాక్యములు వల్లించికొనిపోయితిని. వంగి వంగి రెండుచేతుల తో సలాముచేసితిని. కాని అవి యన్నియు ఉప్పునకుఁగూడ కాలేదు.

పిదప నా భార్యనగలపై దృష్టి పోయెను. మాఅన్నగారి యెడ నాకు పరమవిశ్వాసము కలదు. ఆయన ఉదారత నిస్సీమము. ఆయనకు నాపై పుత్రవాత్సల్యము.

నేను పోరుబందరును విడిచి రాజకోటకు వచ్చి జరిగినదంతయు చెప్పితిని. నేను జోషీజీతో ఆలోచించితిని. అక్కఱయగుచో అప్పు చేసియేని ఇంగ్లాండు వెళ్లుమని ఆయన సలహా యిచ్చెను. నా భార్య నగకట్టు రెండుమూఁడు వేలు చేయుననియు,దానిని అమ్మి ఇంగ్లాండు నకు పోదుననియు అంటిని. ఎటులేని ద్రవ్యమును సమకూర్తునని మా అన్న వాగ్దానము చేసెను.

కాని మా అమ్మకు ఇంకను ఇష్టము లేదు. ఆమె నలుసులు ఏఱుదొడఁగెను. ఇంగ్లండులో యువకులు చెడిపోదురని ఆమె కెవరో చెప్పిరి. మరియొకఁడు గోమాంసము తిందురని, ఇంకొకఁడు కల్లులేనిది బ్రతుకనేలేరని చెప్పిరి. 'ఇది యంతయు నేమి?' అని ఆమె ప్రశ్నించెను.

నే నంటిని— 'నన్ను నమ్మవా? నేను నీకడ బొంకను. నేను ఇవి యేమియు ముట్టనని ఒట్టుపెట్టుకొందును. మరియు అటువంటి అపాయ మేదేని ఉన్నయెడల జోషీజీ నన్ను వెళ్లు మనునా? '

'నాకు నీపై నమ్మిక ఉన్నది కాని అంతదూర దేశమున ఉన్నచో ఎటులు నమ్ముట? నా కేమియు తోఁచుటలేదు. బేచరజీస్వామిని అడిగి చూతును' అని ఆమె యనెను.

౧౧ సీమకు ప్రయాణసన్నాహము

బేచరజీస్వామి అసలు మోఢ్ వైశ్యుఁడు. పిదప జైన సాధువు ఆయెను. ఆయనయు జోషీజీవలెనే మాకుటుంబమునకు మేలు కోరు వాఁడు. ఆయన నా పక్షమునకు వచ్చి, 'ఇతనినుండి మూఁడు వాగ్దానములు పుచ్చుకొని ఇంగ్లండునకు పంపవచ్చును' అని చెప్పి, 'మద్యమును మాంసమును, మహిళను ముట్ట'నని నాచే ప్రమాణము చేయించిరి. ఇది జరిగినపిదప మా అమ్మ అంగీకరించెను.

హైస్కూలునందు నన్ను వీడుకోలుపుటకు సమ్మేళనము జరిగెను. రాజకోటలోని ఒకపిన్నవాఁడు ఇంగ్లాండు పోవుట ఒక అసాధారణ విషయము. నేను నా కృతజ్ఞత తెలుపుచు కొన్నిమాటలు వ్రాసితిని. కాని వానిని చదువ నాపని అట్టిట్టైనది. నాఁడు వానిని జదువ నాతల తిరిగినది. నామేను వడఁకినది. ఇది నాకు గుఱుతు.

పెద్దల దీవెనలతో బొంబాయికి పయనమైతిని. బొంబాయికి ఇదియే నా ప్రథమప్రయాణము. మాయన్న నన్ను అనుగమించెను. కాని ఇల్లు అలుకఁగనే పండువా? బొంబాయిలో కొన్ని గండములు గడవవలసియుండెను.

౧౨

జాతి బహిష్కారము

మా అమ్మ ఆజ్ఞను, ఆశీర్వాదమును బడసి పసుఁబాపను, భార్యను విడిచి అధికోత్సాహముతో బొంబాయికి బయలుదేఱితిని. జూన్ జులై నెలలలో భారత సముద్రము (Indian Ocean) చాల ఒడుదుడుకుగా నుండును. ‘మీ తమ్మునికి సముద్రయానము ఇదియే మొదలు గాన నవంబరువఱకును వెళ్లుట మంచిది కాదు; మొన్న నీనడుమనే తుపానుచే ఒక స్టీమరుకూడ మునిఁగిపోయినది’అని కొందఱు మిత్రులు బొంబాయిలో మాఅన్నకు చెప్పిరి. కావున వెంటనే వెళ్లుటకు మా అన్న అంగీకరింపలేదు. అచట ఒక మిత్రునియింట నాకు బస ఏర్పఱిచి మా అన్న రాజకోటకు మరలి తన యుద్యోగమునఁ జేరెను. నాకుఁ గావలసిన ప్రయాణ వ్యయమును మాబావదగ్గఱనిచ్చి నా కిమ్మనియు,వలసిన సాయమునంతయు చేయుఁడని తనమిత్రులతోడను చెప్పి పోయెను.

బొంబాయిలో నాకు ప్రొద్దు పోయెడిది కాదు రేయుంబవలు సీమ ప్రయాణపు కలవరింతలే.

ఇంతలో మా కులమువారిలో నా సముద్రయానమునుగూర్చి ఆందోళనము సాగెను. అంతవఱకు మా వర్ణమువారైన మోఢ్ బనియాలు ఎవరును సీమ త్రొక్కలేదు. నేను సీమకు పోఁదలఁచితిఁ గాన నన్ను వెలివేయవలయునని కులమున కొందఱకు ఆవేశము కలిగెను. అందులకు ఒకసభ జరిగెను. కులస్థులు చాలమంది వచ్చిరి. నన్ను పిలుపనంపిరి. నాకు

అంత సాహసము ఎటులు వచ్చెనో నాకే తెలియదు; నేనాసభకు నిర్భయముగా వెళ్లితిని. ఆ కులపు పెద్దయగు సేటునకును, మాతండ్రికిని నెయ్యము కలదు. మరియు ఆయన మాకు దూరబంధువు.

'కులధర్మమునుబట్టి నీవు సీమ కేఁగుట పాడిగాదు. సముద్రయానము మనకు నిషేధము. మరియు అచట ధర్మపాలనము చేయుట అశక్యమనియు వింటిమి. అచట దొంగలతో కలిసి తినుట, త్రావుట తప్పని సరి' అని సేటు నాతో అనెను.

నేనిటులు బదులు పల్కితిని:—'సీమకు వెళ్లుట ఎంతమాత్రము ధర్మేతరము కాదు. నే నచటికి విద్యకొఱకే పోవుచున్నాను. తాము వేనికి భయపడుచున్నారో వానిని తాఁకనని మా అమ్మచెంత శపథము చేసితిని. అది నన్ను కాపాడఁగలదు'.

'నీ వక్కడికి వెళ్లిన పిదప ధర్మమెంతయు సాగకుండుట నిక్కవము. మీతండ్రిగారికిని, నాకును ఎట్టిచెలిమి కలదో నీ వెఱుఁగుదువు గాన నామాట నీవు వినవలెను' అని సేటు పల్కెను.

'అయ్యా, నే నాచెలిమి నెఱుఁగుదును. మీరు నాతండ్రివంటి వారే కాని సీమకు వెళ్లవలె ననునానిశ్చయమును మార్చుకొనఁజాలను. వేఱుఉపాయము లేదు. మా తండ్రిగారికి మిత్రుఁడును, సలహా చెప్పువాడుఁను, విద్వాంసుఁడును అగు ఒకబ్రాహ్మణుఁడు కలఁడు; ఆయనకు సీమకు వెళ్లుటయం దేమియు దోషము కానరాలేదు. మా అమ్మగారును, అన్నగారును అంగీకరించిరి' అని నే నంటిని.

'కులమువారి ఆజ్ఞను నీవు మన్నింపవా?'

'నాకు వేఱుదారి లేదు. కులమువారు దీనిలో కల్పించుకొనఁగూడ దనియే నా తలఁపు'.

ఈ ప్రత్యుత్తరముతో సేటునకు ఆగ్రహము కలిగి నాలుగు చీవాట్లు వేసినాఁడు. నేను నిబ్బరముగా కూర్చుంటిని.

'నేఁడు ఇతనిని వెలివేసితిని. వీనికి సాయముచేయువారికిని, వీనిని సాగనంపుటకు స్టీమరు రేవునకు పోవువారికిఁగూడ ఒక రూపాయి పావలా జరిమానా వేసితిని' [సాలగ్రామదానము] అని సేటు ఆజ్ఞాపించెను.

నేను ఇసుమంతయు చలింపలేదు. సేటుకడ సెలవు గైకొని వెడలివచ్చితిని. మా అన్నకు ఈవిషయము తెలిసినచో వెనుకకు పీఁకు నేమో అని అనుకొంటిని గాని ఆయన 'కులమువారు వెలివేసినను భయపడవలదు; నీవు సీమకు వెళ్లుట మానవలదు.' అని వ్రాయుట పరమ భాగ్యము.

ఇది జరిగిన పిమ్మట నాకు తొందర ఎక్కువ ఆయెను. వీరం దఱును మా అన్నగారికి ఎక్కువ ఒత్తిడి కలిగించినచో వారి అభిప్రాయము ఎక్కడ మాఱునో యని నేను తొట్రుపడుచుండఁగా, జునఘడు వకీలు ఒకఁడు ఇంగ్లండునకు బారిస్టరు పరీక్షకుఁగాను సెప్టెంబరు నాలుగవ తేదీని బయలుదేఱు ఓడపై పోవుచున్నాఁడని వార్త వచ్చెను. నే నావార్త మా యన్నగారి మిత్రులకు ఎఱిఁగించితిని. ఇట్టి సహవాసము పోఁగొట్టుకొనఁ గూడదని వారును అంగీకరించిరి. ఇఁక అవకాశము ఎంతయో లేదు. మా అన్నకు తంతి నీయఁగా ఆయనయు అంగీకరించెను. మాబావను పైక మిమ్మని అడిగితిని. అతఁడు సేటు ఆజ్ఞ ప్రస్తావించి, 'నన్ను వెలివేసెదరు గాన ఈయఁజాల'నని నెను. పిదప నేను మా కుటుంబమునకు మిత్రులగు ఒకరి యింటికి వెళ్లి, నా పయనమునకు ఆవశ్యకమగు సొమ్మును బదులిచ్చి మా అన్నవద్ద వసూలు చేసికొనుఁడని

కోరితిని. ఆయన నాకోరిక నెఱవేర్చుటయ కాక నన్ను చాల ప్రోత్సహించెను. వారి కెంతయు కృతజ్ఞత తెలుపుకొంటిని. వారు ఇచ్చినడబ్బును పుచ్చుకొని వెంటనే టిక్కెట్టు కొంటిని. నే నిఁక ప్రయాణమునకు సరంజామా సిద్ధముచేసికొనవలెను. అనుభవశాలియగు ఒక మిత్రుఁడు బట్టలు మున్నగు వానిని తయారుచేయించెను. అవి చాల వింతగా నుండెను. అందు కొన్ని నాకు బాగున్నవి; కొన్ని బాగులేవు. ఇటీవల నేను తాల్చుటకు అంగీకరించు నెక్ టై ఆనాఁడు ఏవగించుకొంటిని. పొట్టి చొక్కా (జాకెట్టు) తొడుగుకొనుట నాకు సిగ్గాయెను. ఇంగ్లాండునకు పోవు ఉత్కటమగు ఇచ్ఛముందు ఈ అనిచ్ఛకు ఆట్టే తావు లేదు. ఇఁక పయనమున కావలసిన తినుబండము నాకడ నిండుగాఁ గలదు. జూనఘుడ్ వకీలు త్ర్యంబకరాయి మజముదారుగారి గది (కేబిను) లోనే నామిత్రులు నాకొక శయ్యను (బెర్తు) పుచ్చుకొనిరి; మఱియు వారితో నాకు పరిచయము గలిగించిరి. ఆయన వయసు వాఁడు; జ్ఞానము, లోకానుభవము కలవాఁడు. నేను ఇంకను లోకానుభవము లేని పదునెనిమిదేండ్ల కసరుగాయను. మజముదారుగారు 'ఇతని గుఱించి మీరు భయపడవల' దని చెప్పిరి.

ఇటులు నేను ౧౮౮౮ సం. ౪వ సెప్టెంబరునాఁడు బొంబాయి నుండి బయలు దేఱితిని.

౧౩

తుదకు సీమ

నాకు సముద్రయానము వలన తఱుచు అందఱకు వచ్చు వాంతి మొదలగు వ్యాధి రానేలేదు. కాని దినములు గడచిన కొలఁది ఆరాటముగా నుండెను. కొట్టు పెత్తనగానితో మాటలాడుటకుఁగూడ నాకు కొంకు. నాకు ఇంగ్లీషు మాటలాడుట ఎప్పుడును అలవాటు లేదు. రెండవ సెలూనులో ఒక్క మజముదారుగారు తక్క తక్కినవారందఱు ఆంగ్లేయులే. వారితో నేను మాటలాడఁజాలకుంటిని. వారు నాతో మాటలాడ తటస్థించినపుడు వారి ఉద్దేశము తెలియునది కాదు. తెలిసినపుడును బదులుచెప్పఁజాలకుంటిని. నేను పైకి తెలియఁ జెప్పుటకు ముందు ప్రతివాక్యమును లోపల కూడఁబలికికొనవలసి వచ్చెడిది. భోజనసమయములందు కత్తులను, ముల్లుగరిటెలను వాడుట నే నెఱుఁగను; మఱియు చేసినపదార్థములలో మాంసము లేని పదార్థ మేదో అడుగుటకు నాకు ధైర్యము చాలదు. అందువలన నే నెన్నఁడును భోజనశాలలో పదిమందితో కలిసి భుజింప లేదు. ఎప్పుడును నా గదిలోనే భుజించుచుంటిని. భోజ్యము లన్ననో, ముఖ్యముగా నేను తెచ్చుకొన్న చిఱుతిండ్లును, పండ్లును. మజముదారుగారికి ఇట్టి బాధ లేదు. ఆయన అందఱిలోను కలిసిపోఁగలఁడు. ఆయన అందఱితోను కలిసి మెలిసి స్టీమరు పైతట్టున సంచరించుచుండఁగా, నేను పగలు నా గదిలో దాఁగియుండి, సాయంకాలమున కొలఁదిమంది ఉన్నపుడే పైకిఁ బోవ సాహసించుచుండువాఁడను. మజముదారుగారు నీవును

బాటసారు లందఱితో కలిసిమెలిసి యుండుమనియు, బిడియపడక మాటాడుమనియు ఎల్లపుడు చెప్పుచుండెను. మరియు లాయరులు నోరు కలవారుగ నుండవలయునని తన అనుభవములు కొన్ని చెప్పెను. మరియు అవకాశము చిక్కినపుడెల్ల ఇంగ్లీషు మాటలాడుమనియు, తప్పులకు లెక్కగొనవలదనియు, పరభాషలో తప్పులు రాక మానవనియు వారు బోధించిరి. కాని ఏదియు నా జంకును తీర్చలేదు.

ఒక ఆంగ్లేయుఁడు దయతో నన్ను మాటలలోనికి దింపెను. అతఁడు నా కంటె పెద్ద. నీవు ఏమి తింటివి? నీ కేమిపని? నీ వెక్కడికి వెళ్లుచుంటివి ? నీ కీ మోమోట మేమిటి?–ఈరీతిగా ప్రశ్నించెను. ఆయన నన్ను అందఱితో పాటు పంక్తికి రమ్మనియు సలహా ఇచ్చెను. నా మాంసత్యాగదీక్షకు నవ్వి,మిత్రుని విధమున, మేము ఎఱ్ఱసముద్రము (Red Sea) లో ఉండఁగా, ఇటులు చెప్పెను—'బిస్కే సముద్రమును చేరనంతవఱకు నీవనుకొన్నటు లుండును గాని పిమ్మట నీ నియమమును మార్చుకొనవలసి యుండును. మాంసము తిననియెడల బ్రతుకఁజాలనంత చలి ఇంగ్లండులో ఉండును.'

'అచట మాంసము వర్జించియు బ్రదుకవచ్చునని జనులు చెప్పఁగా వింటినే' అని నే నంటిని.

'అది పట్టి కల్ల. నా యెఱుకలో అట్టివా రెవరును లేరు. ఒకటి చూడు: నేను సారా త్రాగుచున్నను నిన్ను త్రాగు మంటినా? కాని మాంసము తినితీరవలెను. తినకున్న బ్రదుకఁజాలవు.'

'మీ ఉపదేశమునకు వందనములు కాని నేను మాంసము ముట్టనని మా అమ్మగారికడ యథావిధిగ ప్రమాణముచేసితిని కావున తినఁజాలను. అది లేకుండ జరుగదేని ఇంటికి తిరిగి వెళ్లుటయే మేలని తలఁతును.'

మేము బిస్కే సముద్రమునఁ జొఱఁబడితిమి కాని మద్యమాంస ములు అక్కఱ కానరాలేదు. మాంసము ముట్టలేదని ఉల్లాసులు (సర్టిఫి కేటులు) పుచ్చుకొమ్మని ఇంటికడ చెప్పిరి. కావున నే నా ఆంగ్ల మిత్రుని ఒక సర్టిఫికెట్టు ఇమ్మని కోరితిని. అతఁడు సంతోషముతో ఇచ్చెను. నేను దానిని కొంతకాలము సుల్లెవలె దాఁచుకొంటిని. మాంసభోజులు కూడ మాంసభోజులు కానియటులు సర్టిఫికేటులను సంపాదించుచుండుట చూచినపిమ్మట నాకు దానిపై మోజు తగ్గెను. నా మాటను నమ్మనిచో సర్టిఫికేటు సంపాదించుకొని మాత్రము లాభ మేమి?

ఎట్లో ప్రయాణము ముగిసి మేము సౌతాంప్టను చేరితిమి. అది శనివారమని అనుకొందును. నా మిత్రులు తెల్ల ఉన్ని సూటు (లాగు, కోటు, వేస్టుకోటు) తయారు చేయించి యిచ్చిరి. ఓడలో నల్ల సూటే ధరించితిని. రేవులో దిగినపుడు సూటు బాగుగా ఉండునని దాని తాల్చితిని. అవి సెప్టెంబరు తుది దినములు. అచట నున్న వారిలో నేను గాక మరియెవ్వరును అట్టిదుస్తులఁ దాల్పలేదు. చాలమంది తమ సామగ్రిని తాళపుచెవులతో కూడ గ్రిండ్లే కంపెనీ ఏజంటు వశమున ఉంచిపోవుచుండుట చూచి నేనును అట్లు చేయ వలయునని నా సామానును తాళపుఁజెవులతో అతని వశమున నే ఉంచితిని.

నా కడ డాక్టరు ప్రాణజీవన మెహతా, దలపతిరాం శుక్ల, రణ జీత్ సింహ మహారాజు, దాదాభాయి నౌరోజీగార్ల పేర నామిత్రులు ఇచ్చిన సిఫార్సు ఉత్తరము లున్నవి. లండనులో విక్టోరియా హొటెలు లో బసచేయుఁడని ఓడలో ఒకరు మాకు సలహా ఇచ్చిరి. దాని ననుస

రించి నేనును మజుముదారు గారును ఆ హూటేలునకే వెళ్లితిమి. ఏఱివే సినటులు తెల్లదుస్తులలో ఉన్నది నే నొక్కఁడనే కాన అదియే దుర్భర మాయెను. మఱియు మఱునాఁడు ఆదివారమగుటచే గ్రింద్లే కంపెనీ వారు నాఁకు సామానుల నియ్యరని హూటెలులో తెలిసినందున నా రుసరుస మఱికొంత ఎక్కుడాయెను.

సౌతాంప్టనునుండి డాక్టరు మెహతాగారికి నేను తంతినిచ్చి తిని గాన ఆయన ఆదివారమున రాత్రి ఎనిమిది గంటలకు హూటలునకు వచ్చి నన్ను చాల నాదరించెను. నా ఉన్నిదుస్తులఁ జూచి ఆయన నవ్వెను. మాటలాడుచుండఁగా ఆయన టోపిని అచింతితముగా తీసికొని దాని మృదుత్వమును తెలిసికొనఁగోరి అపకతవకగా చేతితో అటిటు చమిరి దానిపై రోమములను కలఁచితిని. మెహతాగారు కొంచెము కోపదృష్టితో నన్ను వారించిరికాని అప్పటికే పొరపాటు జరిగిపోయి నది. ఈ ఘటన ముందరికి మందలింపు. ఇది నాకు పాశ్చాత్యదేశాచార మున మొదటి పాఠము.—అందుల విశేషములగూర్చి మెహతాగారు ఇటులు ఉపదేశించిరి: ఇతరుల వస్తువుల తాఁకకుము. హిందూదేశము నందువలె ఇచట ప్రథమ పరిచయముననే ఎవరిని ప్రశ్నలు వేయకుము. బిగ్గఱగా మాటలాడవలదు. మనము హిందూదేశములో 'అయ్యా' (Sir) అని సంబోధించినటులు ఇచట సంబోధింపవలదు. ఏలన ఇచట నౌక రులును తాబేదారులును మాత్రమే వారి యజమానులను 'అయ్యా' అని సంబోధింతురు—ఇత్యాది. హూటెలు వ్యయ మధికమగును గాన ఏదో ఒక కుటుంబమున ప్రవేశింపుమని ఆయన చెప్పెను. సోమవారము ఆవిషయమును నిర్ధారింప నిశ్చయించితిమి.

శ్రీమజముదారుగారికిని, నాకును హూటెలు కష్టముగానే యుం డెను. మిగుల వ్యయము కూడ. మాల్టానుండి సింధుదేశీయు లొకరు

మాతోపాటు వచ్చిరి. వారికిని మజముదారుగారికిని నేస్తము కలిగెను. వారికి లండను క్రొత్తగాదు. ఆయన మాకు అద్దెగదులు విచారింతునని చెప్పెను. మేమును అందు కంగీకరించితిమి. సోమవారమునాఁడు గ్రిండ్లేకంపెనీనుండి మా సామానులు రాఁగనే హూటెలువారికి ఈయ వలసిన సొమ్మును ఇచ్చివేసి మా సింధుమిత్రుఁడు మాకుఁగాను అద్దెకుఁ గొన్న గదులలో ప్రవేశించితిమి. హోటెలువారు మూఁడు పౌనులు అనఁగా మూఁడు కాసులు పుచ్చుకొన్నటులు గుఱుతు. నేను గుండెలు బాఁదుకొంటిని. నే నింత డబ్బిచ్చినను కటిక ఉపవాసము చేయవలసి వచ్చెను. ఏలన నాకేదియు రుచింపలేదు. ఒకపదార్థము త్రోసివైచి మరియొకటి తెమ్మందునుగదా అదియు నంతే. డబ్బో, రెంటికిఁగూడ గూబలు నులిమి వసూలుచేసిరి. ఇంతవఱకు బొంబాయినుండి నేను తెచ్చుకొన్న పదార్థములు తినియుంటిని.

ఈక్రొత్తగదులలోఁగూడ నాకు సరిగా లేదు. నా మనస్సు ఎపుడును దేశముమీఁద, ఇంటిమీఁద. అమ్మమీఁద బెంగ. రాత్రి ఇంటి సంగతులు గుర్తు వచ్చి కన్నీరు ఓడుచుండుట వలన నిద్ర యను మాటలేదు. నాకష్టము నొకరితో చెప్పుకొనునది కాదు. ఒకవేళ చెప్పికొనినను ఫలమేమి? ఇది పోవుఉపాయము లేదు. ప్రతిదియు క్రొత్త. ప్రజలు, వారి ఆచారములు, వారి యిండ్లుగూడ క్రొత్త. పాశ్చాత్య దేశాచారము నాకు సరిక్రొత్త కావున కడు మెలఁకువతో ఉండ నాయెను. శాకాహార ప్రతిజ్ఞ యొకటి పైపెచ్చు. ఇఁక భోజ్యములు కూడ అరుచ్యములు. నా పని అటుచూచిన నుయ్యి, ఇటుచూచిన గొయ్యి. ఇటు ఇంగ్లండులో ఉండలేను, అటు ఇండియాకు మరలను లేను. 'రానే వచ్చితివి ఈమూఁడేండ్లు ఉండ నిశ్చయింపుము' అని నా అంతరాత్మ బోధించెను.

౧౪

నా అభిరుచి

డాక్టరు మెహతాగారు, నేను విక్టోరియాహోటెలులోనే ఉందు ననుకొని సోమవారమునాఁడు అచటికి వెళ్లిరి. మేము అచటి నుండి వెళ్లితిమని ఎఱిఁగి మా క్రొత్తబస విలాసము తెలిసికొని మరల అక్కడికి వచ్చిరి. నేను ఓడలో పట్టి తెలివితక్కువచే తామర తెచ్చు కొంటిని. ఎట్లనఁగా—మేము స్నానాదులకు సముద్రోదకము ఉపయోగించు చుంటిమి. అందు సబ్బు కరఁగదు. నాగరకత అనుకొని నేను సబ్బు రుద్దుకొనుచుంటిని. దానివలన శరీరము పరిశుభ్రము అగుటకు బదులు జిగటలు సాగ నారంభించెను. అందువలన తామర పుట్టెను. నేను డాక్టరు మెహతాగారికి చూపఁగా వారు ఆసెటిక్ ఆసిడ్ (acetic acid) పూయుమనిరి. అది పూయఁగనే భగ్గున మండి ఏడ్పు వచ్చుట నాకు గుఱుతు. నా గదిని, అందలి ఏర్పాటును వారు పరీక్షించి బాగుగా లేదనునటులు తలత్రిప్పిరి. 'ఇచట బాగుగ లేదు. మనము ఇంగ్లాండు వచ్చుట విద్యాభ్యాసమునకే యైనను విశేషముగ ఇచటి ప్రజల ఆచారవ్యవహారములఁ గూడ గ్రహింపవలయును. ఇందులకు ఎవరి కుటుంబముననో ఒకరి కుటుంబమున ఉండుట ఆవశ్యకము. దానికి ముందు ఎవరికడనేని ఆ పద్ధతి నేర్చికొనవలెను. నే నట్టిచోటునకు నిన్ను తీసికొని వెళ్లెదను రమ్ము' అని మెహతాగారనిరి.

నేను కృతజ్ఞతతో ఇయ్యకొని వారి మిత్రుల బసకు చేరుకొంటిని. ఆ మిత్రుఁడు నన్ను సోదరునివలె చూచెను. ఇంగ్లీషువారి ఆచారాదుల

ను శిక్షించెను. ఇంగ్లీషు మాటలాడుటయు అలవాటు చేసెను. నా భోజనవిషయము మాత్రము కడు కష్టమాయెను. ఉప్పును పోపును లేని కూరలు నాకు సయింపవు. నాకేమి చేయవలెనో భోజనము పెట్టు నామెకును తోచకుండెను. ఉదయమున ఓటుపిండిజావ (oatmeal porridge) ఉండెడిది. దానితో చాలవట్టు కడుపు నిండెడిది కాని మధ్యాహ్నమునను, సాయాహ్నమునను, ఏమియు రుచించునది కాదు. ఇంచు మించు ఉపవాసము. ఆ మిత్రుఁడు మాంసము తినవలెనని ప్రతిదినమును వాదించుచుండెను గాని నేను నా శపథమును తెలిపి ఊరకుండువాఁడను. మధ్యాహ్న సాయాహ్నములందు మురబ్బా, ఆకుకూర, రొట్టెయు ఉండెడివి. నేను బాగుగా తినువాఁడ నగుటచే అది సరిపోవునది కాదు. మరల నడిగి వేయించుకొనుట ఒప్పుకాదని మరి రెండు మూఁడు రొట్టెముక్కలకు గుటకు బిడియపడువాఁడను. పైఁగా ఆరెండు పూఁటలలో నేదో ఒకపూఁట పాలు శూన్యము. ఈ పద్ధతి చూచి పట్టఁజాలక నా మిత్రుఁడు "నీవు నాసోదరుఁడవై యుండుచో ఈపాటికి మూట కట్టించియుందును. ఇచ్చట తప్పని సరియైన విషయము తెలియఁగక, చదువురాని నీ తల్లికడ చేసిన ప్రమాణమునకు ఏమి విలువ? అది ప్రమాణమే కాదు. అది 'లా' ననుసరించియు ప్రమాణముగా పరిగణింపఁబడదు. అట్టి ప్రమాణమునకు బద్ధుఁడవైయుండుట అజ్ఞానము. ఇదిగో చెప్పుచున్నాను. ఈ పట్టుదల వలన ఇచ్చట నీకేమియు మేలుకలుగఁబోదు. మఱియు నీవు మాంసము తిన్నటులు, అది రుచించినటులు ఒప్పుకొనుచున్నావు. ఆవశ్యకము కాని చోట తిని ఆవశ్యకమగుచోట మానుచున్నావు. ఔరా అభాగ్యము!" అని అతఁడనెను.

నేను మాత్రము చలింపలేదు. దీనిగుఱించి రోజును వాదప్రతి వాదములు జరుగుచునే యుండెను. ఆయన వాదించినకొలఁది నేను మరి కొంచెము బిగియుచుంటిని. నేను ప్రతిదినము భగవంతుని రక్షింప ప్రార్థించుచుంటిని. ఆ రక్షణయు కలుగుచుండెను. నేనటులు ప్రార్థించుట నాకు భగవంతునిఁగూర్చి బాగుగా తెలిసి కాదు. నన్ను అటులు చేయించునది నమ్మకము—అదియు చిన్ననాఁటరంభవిత్తినవిత్తనమే.

ఒకనాఁడు నా మిత్రుఁడు బెంథంగారు వ్రాసిన Theory of Utility అను గ్రంథమును చదువసాగెను. నా పని అయినది. ఆ భావ నాకు తెలియలేదు. అతఁడు బోధింప మొదలిడెను. నేను ఇటులంటిని—"అయ్యా, నన్ను క్షమింపుఁడు. ఈ గహనవిషయములు నాతల దాఁటినవి. మాంసాహార మావశ్యకమని ఒప్పుకొందును. కాని నేను నా ప్రమాణమును జవదాఁటను; దాని గుఱించియు వాదింపను. నేను మీతో వాదించి జయింపలేనని ఒప్పుకొందును. అజ్ఞుఁడనని గాని, పెంకెననిగాని, తలఁచి నన్ను విడిచిపెట్టుఁడు. తమ ప్రేమకు మెత్తును. తాము నా హితైషులని ఎఱుఁగుదును. మీరు నా మేలునకే మరల మరల చెప్పుచున్నారనియు తెలియును. కాని నేను నా నియమము విడువజాలను. ప్రతిజ్ఞ ఎన్నఁడును ప్రతిజ్ఞయే. అది అనుల్లంఘనీయము."

నామాటల కతఁడచ్చెరువొందెను. అతఁడాపుస్తకము మూసి, 'మంచిది. ఇఁక వాదింపను' అనెను. నేను సంతోషించితిని. అతఁడావిషయమై మరల నెన్నఁడును వాదింపలేదు గాని నన్నుగుఱించి యాతఁడు చింతించుట మాత్రము మానలేదు. అతఁడు పొగద్రావును; సారా త్రావును; కాని, నన్ను ఎపుడుగాని త్రావుమనలేదు. అసలు ఆ రెండును నాకు వలదు అని చెప్పెను. నేను మాంసము తిననిచో

నాదారుపడిపోవుదుననియు, ఈరీతిగా నున్నచో నాకు ఇఁక సీసు ఇంచ దనియు ఆయనకు చెంగ.

ఇటులు నే నొకనెల ఉమేదువారీ చేసితిని. ఆ మిత్రుని యిల్లు 'రిచ్మండు'లో కలదు. కావున నాగమునకు ఒకటి రెండు మాఇుల కంటె లండను పోన వీలులేదు. కావున నా కొకకుటుంబమున బస ఏర్ప ఱుపవలయునని డా॥ మెహతాగారును, దలపతరాం శుక్లాగారును నిశ్చ యించిరి. వెస్టు-కెన్సింగ్టనులో ఒక ఆంగ్లో ఇండియను కుటుంబమున శ్రీశుక్లాగారు నాకు వసతి ఏర్పఱిచిరి. ఆ యింటియామె వితంతువు. ఆమెకు నా శపథ మెఱిఁగించితిని. ఆమె నన్ను మెలఁకువతో చూతు ననెను. నే నచట ప్రవేశించితిని. కాని అచటఁగూడ నాకు కటిక ఉపవాసమే. తినుబండము కొంత పంపుటకుఁగాను ఇంటికి వ్రాసితిని గాని అప్పటి కింకను రాలేదు. ప్రతిదియు అరుచ్యము. 'ఇది బాగుగా నున్నదా?'అని ఆమె ప్రతిదినము ప్రశ్నించునది కాని ఆమె ఏమి చేయఁ గలదు? నా బిడియము ఎప్పటట్లనే యుండెను. నా ముందు పెట్టిన దానికంటె ఎక్కువ యేమియు అడుగ లేకుంటిని. ఆమెకు ఇరువురు కూఁతుండ్రు. వారు చెలిమొక రొట్టెముక్కను బలవంతముగా వేయు చుండిరి. రొట్టెకు రొట్టె వేసినఁగాని నాకు చాలదని వారికి తెలియదు.

నా కిప్పటికి నిలువ చిక్కెను. నే నింకను సరిగా చదువు మొద లిడలేదు. శుక్లాగారి ధర్మమా అని వారిచ్చిన వార్తాపత్రికల చదువు చుంటిని. ఇండియాలో నే నెన్నఁడు అట్టిపని చేయలేదు. కాని ఇచట ప్రతిదినము చదివి వానియెడ రుచి కల్పించుకొనఁగలిగితిని. డెయి లీన్యూస్, డెయిలీ టెలిగ్రాఫ్, పాల్ మాల్ గెజెట్ రోజును చూచెడి వాఁడను. వాని చదువుటకు గంటకంటె ఎక్కువ పట్టెడిది కాదు.

ఇఁక నేను ఊరు తిరుగ మొదలుపెట్టితిని. మాంసము లేని దుకాణములు (restaurant) వెదుకఁ జొచ్చితిని. నగరమున అట్టివి కొన్ని కలవని గేస్తురాలు (landlady) తెలిపెను. నేను ప్రతిదినము పది పండ్రెండు మైళ్లు తిరిగి చవుకపాటు దుకాణములలో కడుపునిండ రొట్టె తినుచుండువాఁడను గాని ఎపుడును తృప్తి లేదు. ఇట్లు ఊరు తిరుగుచుండఁగా ఒకనాఁడు ఫారింగ్‌డన్ వీథిలో శాకాహారాలయము (vegetarian restaurant) పట్టుకొంటిని. తనకు కావలసిన వస్తువు దొరకినపుడు బాలునికి ఎట్టి సంతసము కలుగునో దానిఁ జూడఁగనే నాకును అట్టి సంతసమే కలిగెను. నేను లోపలికి వెళ్లక ముందు ద్వారసమీపమున ఒక గాజు కిటికీలో అమ్మకమునకు ఉంచిన కొన్ని పుస్తకములను చూచితిని. వానిలో Salt's Plea for Vegetarianism అను పుస్తకము చూచి ఒక షిల్లింగునకు దాని కొని తిన్నగా భోజనశాలలోనికి వెళ్లితిని. నేను ఇంగ్లాండులో కాలు పెట్టిన పిదప కడుపార కుడిచిన దానాఁడే. భగవంతుఁడు నన్ను రక్షింప వచ్చినటు లుండెను.

నేను సాల్టుగారి పుస్తకమును సంపూర్ణముగా చదివితిని. అది నాకు నచ్చెను. ఈ పుస్తకము చదివిననాఁడు మొదలుకొని మనఃపూర్వకముగా నేను శాకాహారి నైతినని చెప్పుకొనవచ్చును. నేను మా అమ్మగారి ముందు ప్రమాణము చేసిన దినము నాకు ఆనందదాయక మాయెను. నేను చేసిన ప్రమాణమును, సత్యమును అనుసరించి అప్పటికి మాంసము త్యజించినను, ప్రతి హిందువును మాంసభోజి కావలెననియు, నేనును ముందు ఒకనాఁడు స్వతంత్రముగాను, బహిరంగముగాను మాంసభోజిని కాఁగలననియు, అందులకు అందఱను తయారు చేయుదుననియు ఇచ్ఛగించితిని. కాని నే నిప్పుడు నిర్ణయించుకొనిన శాకాహారము ఇప్పటినుండియు వ్యాప్తిచేయుటయే నా పని యాయెను.

ఆంగ్లవేషము

దినదినము నాకు శాకాహారమునెడ నమ్మకము పెరుఁగసాగెను. సాల్టుగారి పుస్తకము చదివిన పిదప ఆహారవిషయములను గూర్చిన పుస్తకములను చదువవలె ననుఆసక్తి మెండాయెను. దొరకిన పుస్తకములనెల్ల చదివితిని. వీనిలో హావర్డు విలియమ్సుగారు వ్రాసిన 'ఎతిక్స్ ఆఫ్ డయట్' అను గ్రంథ మొకటి. అందు ఆదికాలము నుండి నేఁటివఱకు మనుష్యుల ఆహారములనుగూర్చి చర్చ కలదు. మరియు అందు పైథాగరస్, జీసస్ మొదలుకొని నేఁటివఱకును ఉన్న మత కర్తలును, ప్రవక్తలును అందఱును ఆకు బువ్వయే తిన్నవారు అని నిరూపింపఁబడినది. డాక్టర్ ఆనా కింగ్స్ఫర్డ్ అనునామె వ్రాసిన The Perfect Way in Diet అను గ్రంథము ఉత్తమ మైనది. డాక్టరు అల్లిన్సన్‌గారు ఆరోగ్యమును గుఱించి వ్రాసిన వ్రాఁతలు ఉపాదేయములు. ఆయన రోగుల ఆహారపద్ధతిని నియమించి దాని వలన రోగముల కుదుర్చు ప్రణాళికను ఒకటి చూపించెను. ఆతఁడు ఆకు బువ్వయే తినును. తనకడకు వచ్చు రోగులకుఁగూడ ఆకుబువ్వయే తినక తప్పదని చెప్పును. ఈ గ్రంథములను అన్నిటిని చదివినందువలన ఆహార పరీక్ష నాజీవితమున ఒక ముఖ్యవిషయ మాయెను. ఈ పరీక్ష ఆరంభించుట ఆరోగ్యము కొఱకే యైనను పిదప పిదప ఈ శాకాహార విధానమునకు ధర్మదృష్టియే ప్రధాన హేతు వాయెను.

ఇది యిటు లుండఁగా, నా మిత్రునకు నా భోజనమును గుఱించిన బెంగ పోలేదు. మాంసము తిననిచో నేను నానాఁటికి చిక్కిపోదు ననియు, మరియు ఇంగ్లీషువారిలో కలిసియుండలేనందున మందుఁడ నయిపోదుననియు తలఁచి నన్ను మాంసము తినుమని పట్టుపట్టెను. ఇది యంతయు అతి ప్రేమచేతనే. నేను శాకాహార గ్రంథములను చదువుచుం డుటచే నాకు విపరీతములు కూడ పుట్టునని అతనికి తోఁచెను. మఱియు నేను నా చదువు మాని ఆహారపరిశోధనలతో కాలము గడపుచు వ్యర్థుఁ డ నయిపోదునని అతఁ డెంచెను. ఇటులు తలఁచి నన్ను మార్చుటకు చరమ ప్రయత్న మొకటి చేసెను. ఒకనాఁడు నన్ను నాటకమునకు రమ్మని పిలిచెను. నాటకము చూడఁబోవుముందు హోల్ బర్న్ రెస్టు రెం టులో మా భోజనము. అది నా కొకనగరునలె నుండెను. విక్టోరియా హోటెలు వదిలినపిదప అంతపెద్ద హోటెలును నేను చూడలేదు. విక్టోరియా హోటెలు నాకు అనుభవము కలిగించుటకు ఆట్టే ఉపయో గింపలేదు. ఏలనఁగా నేనచట ఇతికర్తవ్యతామూఢుఁడనై యుంటిని. నన్ను ఈ హోటెలునకు తీసికొనిపోవుచో అక్కడ పలువురు భుజిం చుచుండువారు ఉందురనియు, నేను మధ్య ఏమి ప్రశ్నించినను అవినయ మగుననియు అతఁను తలఁచి ఈ యెత్తు ఎత్తెను. మేము పలువుర నడుమ ఒకబల్ల ముందు కూర్చుంటిమి. మొదటి వాయి 'సూప్'. అది దేనితో చేసిరో అని నాకు విచికిత్స. కాని మిత్రుని అడుగరాదు. కాన వడ్డనవానిఁ బిలిచితిని. అది కనిపట్టి నా మిత్రుఁడు ఏల పిలుచుచుంటి వని గట్టిగా అడిగెను. 'ఇందు మాంసము కలియలేదుగదా' అని అడు గుట'కని సంకోచించుచునే తెలిపితిని. 'నీవు ఇట్టి సమాజములో ఉండఁ దగవు. ఎటులు మెలఁగవలయునో నీకు తెలియనియెడల ఇంకొక భోజన శాలకు పోయి భుజించి నా వచ్చువఱకును వెలుపల వేచియుండుము'

అని అతఁడు కోపముగా అనెను. నే నీప్రస్తావనకు సంతసించి నిగ్రహిం చితిని. దాపుననే ఒక శాకాహారశాల కలదు గాని ప్రొద్దుపోవుటచే అది మూయఁబడెను. ఆరేయి నాకు అన్నము సున్న. పిదప మే మిరువుర మును నాటకము చూడఁబోతిమి. నా మిత్రుఁడు ఈ ఘటననుగూర్చి మరి యెన్నఁడును ఒక మాటయేని తేలేదు. నాకును అట్టి పనితో పని లేదుకదా!

మా కిదియే మొట్టమొదటి మిత్ర కలహము. దాన మామైత్రి కట్టి భంగమును కలుగలేదు. ఈతని ప్రయత్నమునకు మూలము ప్రేమయే. కావుననే ఆచరణమందును, భావమందును మాకు భేదము ఉన్నప్పటికి ఆయనపై నాకు ఆదరము మెండాయెను.

నేను మాంసాహారము వర్జించినను మిగిలిన వ్యవహారములలో ఆంగ్లేయసమాజమున సరిగా మెలఁగికొనఁగలనని నామిత్రునకు ఎఱుం గింప నిశ్చయించితిని. అందులకుఁ గాను నాకు అశక్యమైన ఆంగ్లపద్ధ తుల నన్నిటిని అవలంబింప దొరఁకొంటిని.

నే నిచట తొడుగుదుస్తులు బొంబాయి తరహావి. అవి ఇంగ్లీషు సంఘమునకు పనికిరావని ఆర్మీ అండ్ నేవీ స్టోర్సులో క్రొత్తవి తయారు చేయించితిని. పందొమ్మిది షిల్లింగులుపెట్టి చిమ్నీ పాట్ టోపి కొంటిని. అది ఆరోజులలో ఎక్కువ వెల. ఇది చాలక వేష నాగరకతకు నడిగడ్డయైన బాండ్ వీథిలో ఒక ఈవినింగ్ సూటునకు పది పౌనులు పాడుచేసితిని. మా అన్నగారికి రెండుపేటల బంగారు గడియారపు గొలుసును పంపుఁడని వ్రాయఁగా ఆయన దయతో పంపెను. సిద్ధముచేసి యుంచిన నెక్టైని తొల్చుట అనాచారము గనుక దానిని ముడివైచి కట్టుకొనుట నేర్చికొంటిని. హిందూదేశమున

ఇంటి మంగలి క్షౌరముచేయుచుండఁగా అద్దము చూచుకొనుట విలాస మనకే. ఇచట ప్రతిదినము ఒక పెద్ద అద్దము ముందు నెక్ టైని సవరించుకొనుచు సరియగు వేషాచారము ననుసరించి పాపట దిద్దుకొనుచు పది నిమిషములు పాడుచేసితిని. నా కేశపాశము మృదువు కాదు. బ్రష్‌తో దానిని దిద్దుట బ్రహ్మాస్త్ర బ్రహ్మ అయ్యెడిది. తలమీఁద టోపిని పెట్టినపుడును, తీసినపుడును, చేయి అలవోకగా తలపైకి వెళ్లి జుట్టును సవరించెడిది. తగు మనుష్యులలో, అనఁగా మంచి సమాజములోఁ గూర్చుండినపుడు తఱుచు చేతితో తలను సరిచేసికొనుచుండవలసినదే. ఇది యొక సభ్యక్రియ; వేషాచారము—అనఁగా ఫాషన్.

నృత్యము, ఫ్రెంచిభాషను మాటలాడుట, ఉపన్యసించుట—వీనిని అభ్యసించినఁగాని ఫాషన్ పూర్తికాదని వింటిని. ఫ్రెంచిభాష ఫ్రాన్సుదేశమునందేకాక యూరపుఖండమున కంతటికి రాష్ట్రభాష. నే నా దేశముల నన్నిటిని చూడఁదలఁచితిఁ గాన నృత్యము నేర్వ నిశ్చయించి ఒక పాఠశాలలో ఒక టెరమునకు మూఁడుపౌనుల జీత మిచ్చితిని. మూఁడువారములలో ఆఱుపాఠములు చెప్పికొని యుందును. తాళగతి గ్రహింప నా తరము కాలేదు. పియానాను అనుసరింపలేక పోతిని. ఇఁక నా గతి యేమి? కౌపీన సంరక్షణార్థ మయ్యం పటాటోపః. వెనుక ఒక సన్న్యాసి తన గోఁచిని కొఱుకకుండ ఎలుకలకు పిల్లిని పెంచెనఁట. పిల్లిని పెంచుటకు ఒకఆవు. ఆ ఆవును కాచుటకు ఒక గొల్లఁడు. ఈరీతిగా గోఁచిగుడ్డకుఁగాను అతనికి సంసార మేర్పడెను. పాశ్చాత్యసంగీత మలవరించుకొనుటకు ఫిడేలు నేర్చుకొనవలె ననుకొంటిని. మూఁడు పౌనులు ఫిడేలున కిచ్చితిని. జీతమునకు కొంత. ఉపన్యాసధోరణి నేర్పుటకు మఱొక గురువునకు ఒక గినీ ప్రవేశపు రుసుము క్రింద ఇచ్చితిని. ఆయన Bell's Standard Elocutionist ను

కొను మనఁగా దానిని కొంటిని. అది పాఠ్యపుస్తకము. అందు పిట్టుగారి ఉపన్యాస మారంభించితిని.

కాని ఆ బెల్* అను ఆయన నా చెవిలో గంట వాయించుటచే నేను మేలుకంటిని.

నేను యావజ్జీవము ఆంగ్ల దేశమున నివసింపను. ఎందుల కిఁక నీవక్తృత్వాభ్యాసము? ఈ నృత్యము నన్నెటులు సభ్యుని చేయును? ఫిడేలు ఇండియాలోనే నేర్వనగును. నే నిచటికి విద్యార్థినై వచ్చితిని కాన విద్యావ్యాసంగము చేసితీఱవలెను. ఇన్స్ ఆఫ్ కోర్టులో చేరుటకు యోగ్యుఁడను కావలెను. నా నడవడి నన్ను సభ్యునిఁ జేసినఁ జాలు. కానిచో ఆ యాశే వలదు.

ఇట్టివిట్టివి మరికొన్ని ఊహలు తోఁపఁగా, వాని నన్నియు వక్తృత్వోపాధ్యాయునకు వ్రాసి, ఇఁకముందు రాఁజాలనందులకు క్షమింపుఁడని ప్రార్థించితిని. అప్పటికి రెండుమూఁడు పాఠములే ఆయెను. అట్టిదే మరియొక ఉత్తరము నాట్యాచార్యునకు వ్రాసి, ఫిడేలు ఉపాధ్యాయ కడకు స్వయముగా వెళ్లి, ఎంత వెల వచ్చిన అంత వెలకే ఆఫిడేలును అమ్మఁగోరితిని. నాతో చనవుగా ఉండును గాన నేను తప్పుదారిఁ బడితి నని తెలిసికొంటినని ఆమెకు చెప్పితిని. ఆమెయు నా నిశ్చయమును ప్రోత్సహించి సంపూర్ణముగా వీనిని మానుమని చెప్పెను.

నాకు ఈ వ్యామోహము రెండుమూఁడు నెలలు ఉండియుండును. వేషమును గుఱించి పట్టింపు చాల సంవత్సరములవఱకు పోలేదు. ఇటుపయిని నేను విద్యార్థి నయిపోతిని.

* బెల్ = గంట అని శ్లేష.

మార్పులు

ఆటపాటలలో పడి నేను ఇచ్చవచ్చినట్లు కాలము గడపితినని ఎవరును తలంపకుందురుగాక! అపుడుఁగూడ నేను ఒడ లెఱిఁగి యే పసలితినని పాఠకుఁడు పోల్చియుండును. ఆ వ్యామోహకాలము కొంత ఆత్మపరీక్ష చేఁగాని పోలేదు. నేను వాడిన ప్రతి దమ్మిడికిని పద్దు వ్రాసితిని. వ్యయమునకు లెక్క కలదు. ప్రతి చిన్నపద్దును, అనఁగా మోటారు కిరాయి, తపాలఖర్చు, వార్తాపత్రికలకు వెచ్చించు ఒకటి రెండుకానులు మొ. అన్నియు వ్రాసి ప్రతిదినము పరుండఁబోవునపుడు నిలువ తేల్చుచుంటిని. ఆయలవాటు నేఁటికిని కలదు. దీనివలన చాల ప్రయోజనము లేర్పడెను. లక్షలకొలఁది ధర్మాదాయము అనేకవిష యములకు నా చేతులమీఁదుగా వ్యయమగుచున్నది. శాఖోపశాఖలైన ఇన్ని విషయములకు వ్యయముచేయుచున్నను, మితముగను, సరిగను వ్యయముచేసితిని. ఎపుడును బాకీలు రావలసియున్నవని లెక్కచూప లేదు. మఱి నిలువ చూపితిని.

ఈవిషయమును ప్రతిపిన్నవాఁడును శ్రద్ధతో గమనించి, తనకు వచ్చు ప్రతిపైసకు, తా నిచ్చు ప్రతిపైసకును లెక్కవ్రాయుచో, తుదకు నా వలెనే మేలు పడయఁగలుగుట నిక్కము.

నేను ఇంతశ్రద్ధగా నున్నందులనే వ్యయము తగ్గించుట ఆవశ్యక మని తెలిసికొనఁగలిగితిని. కాన వ్యయమును సగపడ తగ్గింప నిశ్చయించి తిని. నా పద్దుపుస్తకము చూడఁగా అందు బాడుగలు ఎక్కువ కాని

పించినవి. మఱియు నే నొక కుటుంబములో నివసించుచున్నందున ప్రతివారము వారికి ధన మీయవలసివచ్చెను. మరియు మర్యాదకొఱకు ఆ కుటుంబమువారితో విందులకుఁ బోవుటయు, విందులకుఁ గొంపోవుటయు తటస్థించెడిది. ఈ రెండు పక్షములలోను వ్యయము నేనే భరింపవలసివచ్చెడిది. ఏలన, విందునకు పిలిచినఆమె స్త్రీయైనచో పురుషుఁడే వ్యయము భరించుట దేశాచారము. కుటుంబమువారు ప్రతివారము పుచ్చుకొను డబ్బులో నిఱుగఁగోసికొనరు. కావున ఇట్టి వ్యయము పరిహరింపవచ్చునని తోఁచెను. మఱియు ఈ మూఁబఱఖర్చుచే ధనికుఁడనను దురూహకు కారణ మగుచున్నదనియు తోఁచెను.

ఈ కుటుంబమున ఇఁక నివసింపక ప్రత్యేకముగా గదుల నద్దెకుఁగొనుట నిశ్చయించితిని. నేను చేయవలసిన పనినిబట్టి అనుకూలముగా అచటికచటికి మాఱుటకు నిశ్చయించితిని. దానివలన సమకాలమున నే అనుభవమును గడింపవచ్చునని తోఁచెను. పని ఉన్న స్థలములకు కాలినడకలో అరగంటకు చేరుటకు వీలైనంత దాపున గదులను అద్దెకుఁగొనుచుంటిని. దాన బండ్లబాడుగ తగ్గినది. ఇంతకు ముందు నే నెక్కడికి వెళ్లినను ఏదో యొకవిధ మగు యానమునీఁదనే పోవుచుంటిని. దాన గమనవ్యాయామమునకు కొంతకాలము వ్యయపఱుపవలసివచ్చుచుండెను. ఈ యేర్పాటుచే ధనమును, తీఱికయు కూడినచ్చెను. ఇట్లు ప్రతిదినము చాలదూరము నడుచుచుండుటవలన నే ఆంగ్లదేశమున నాకు జబ్బు రాకుండుటయే కాక చాలవఱకు దార్ఢ్యమును కలిగెను.

నేను రెండుగదులు తీసికొంటిని. ఒకటి కూర్చుండుటకు, రెండవది పన్నుండుటకు. ఇది రెండవ దశ. మూఁడవది ముందు.

ఈ మార్పులు నా వ్యయములో సగము తగ్గించెను. బారిస్టరు పరీక్షకు ప్రతిదినము కొలఁదికాలము వినియోగించినఁ జాలును. దీని విషయమై నాకు అధైర్యము లేదు. ఇఁక మిగులు కాలము? ఇంగ్లీషు భాషలో ప్రవేశము తక్కువ అను విచారము నన్ను మెండుగ పీడిపించుచుండెను. 'మొదట బి.ఏ. ప్యాసు కమ్ము. పిదప నాకడకు రమ్ము' అను సర్ ఫ్రెడరిక్ లేలీగారి మాటలు నే మఱవలేదు. (ఆయన కప్పటికి సర్ బిరుదము లేదు. పిదప వచ్చెను.) కావున బారిస్టరు పట్టాకాక మరియొకటి సంపాదింపవలెను అని తలఁచి ఆక్స్‌ఫర్డ్, కేంబ్రిడ్జి విద్యాలయములను గూర్చి నా మిత్రులతో సంప్రతింపఁగా, వారు ధనవ్యయమును, కాలవ్యయమును అధికముగ చేయఁగలుగుచో అట్లే చదువవచ్చు ననిరి. 'కఠినపరీక్షలో కృతార్థుఁడవు కాఁగోరినచో లండన్ మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షకు పెట్టుట మంచి' దని ఒక మిత్రుఁ డనెను. అందు ధనవ్యయము లేదు; పైఁగా మంచి కాలక్షేపము; మంచి లోకజ్ఞానమును కలుగును—అని మొదట నేను సంతోషముతో అంగీకరించితిని గాని పాఠ్యగ్రంథపట్టిక చూడఁగా అమ్మో అనిపించెను. లాటినుభాషయు, మఱియొక ఆధునికభాషయు అనివార్యములు. నాకు లాటి నెట్లు కొఱుకఁబడును అని నే ననుకొనఁగా, నామిత్రుఁడు 'లాయరులకు లాటిను ఆవశ్యకము. దానివలన లా పుస్తకములు చక్కఁగా అర్థమగును. రోమనులా పరీక్షాపత్రము లాటినుభాషలోనే ఉండును. ఇంతియకాక లాటినువచ్చుచో ఇంగ్లీషు కరతలామలకమే' అని చెప్పెను. అది నాకు బాగుగా నచ్చెను. ఎంత కష్టమైనను లాటిను చదువ నిశ్చయించితిని. ఫ్రెంచిభాషను అదివఱకే ప్రారంభించితిఁ గాన అది మరియొక భాషక్రింద ఉపయోగించనని తలంచితిని. ఒక ప్రైవేట్ మెట్రిక్యులేషన్ క్లాసులో చేరితిని.

ప్రతి ఆఱునెలలకు పరీక్షలు. నా కిఁక ఐదునెలలే యుండెను. ఇది నాకు అశక్యమైనను లోఁగడ ఆంగ్లసమాజములో సభ్యుఁడ ననిపించు కొనవలయునని నన్ను పట్టుకొన్న పట్టువలయే ఇపుడు నన్ను అతి శ్రద్ధ గల విద్యార్థిగా మార్చినది. నే నొక నిమిషమైనను వృథచేయకుండఁ జదువుటకు కాలనిర్ణయపట్టికను సిద్ధపఱిచితిని గాని నాకు అయిదునెలల లో లాటిను ఫ్రెంచిభాషలను, తదితరవిషయములను గ్రహించుటకు తగిన తెలివియు, ధారణయు లేకపోయినవి. లాటినులో తప్పి పోయితిని. నాకు అందులకు కొంత చింత కలిగెఁ గాని ఉత్సా హము తగ్గలేదు. నాకు లాటినులో ఆసక్తి కలిగెను. 'మరల పరీక్ష వచ్చువఱకు ఫ్రెంచికూడ వృద్ధియగును. సైన్సుగ్రూపులో మఱొక క్రొత్త విషయము తీసికొన నగును' అని తలఁచి మొదట కెమిస్ట్రీని (రసా యనశాస్త్రము) తీసికొంటిని. అది మంచివిషయమే కాని ఎక్స్పెరి మెంట్లు లేవు కాన నాకు రుచింపలేదు. ఇండియాలో కెమిస్ట్రీ అని వార్యము కావున ఆంగ్ల దేశమునఁగూడ దానినే తీసికొంటిని. రెండవ సారి 'వేఁడి-వెలుఁగు' అను విషయముల తీసికొంటిని. అది సులభమని మిత్రు లనుటయ కాక నాకును అటులే యుండెను.

మరల పరీక్షకు పెట్టఁదలఁచితిని గాన నా వ్యయ మింకను తగ్గింపఁదలఁచితిని. ఇంకను నాఖర్చు కరామతులు నా కుటుంబమునకు తగినటులు లే వనుకొంటిని. తాను జీవనమునకు ఎంత త్రొక్కటపడు చున్నను నే నడిగినపుడెల్ల ధనము పంపు మా యన్నను తలఁచికొన్న కష్టముగా నుండెడిది. ఇచట నెలకు ఎనిమిది మొదలు పదియేను పౌనులవఱకు ఖర్చుపెట్టువారిలో పలువురు శిష్యభృతి (scholarship పడసినవారే యని తెలిసికొంటిని. నా కంటె తక్కువఖర్చుపెట్టువారిని ఎఱుఁగుదును. ఒక విద్యార్థి బీద లుండుపేఁట (slum) లో వార

మునకు రెండు షిల్లింగు లద్దె యిచ్చి ఒకగదిని పుచ్చుకొనెను. లాక్ హార్ట్ చీప్ కోకో రూమ్సులో అతఁడు రెండు పెన్నీ లిచ్చి కోకో, రొట్టెలతోఁ గడపుచుండెను. అట్టిది నాకు కేవలము అసాధ్యము కాని ఇఁక ఒకగదిలో ఉండవచ్చును. రెండు గదు లక్కఱలేదు. నేనే వండు కొనవచ్చును; దాన నెలకు నాలుగైదు పౌనులు కలిసివచ్చును అని నిశ్చయించితిని. తక్కువ ఖర్చుతో జీవనము చేయుటను (simple living) గుఱించిన కొన్ని పుస్తకములుఁకూడ దొరకెను. రెండు గదులను వదలి ఒకటియే అద్దెకుఁ గొంటిని. మరిపొయి (stove) కొని ప్రాతరాహారము వండుకొనుటయు ఆరంభించితిని. ఓటుపిండిపులుసును,కోకోను తయారు చేయుటకు ఇరువది నిమిషములకంటె ఎక్కువ పట్టలేదు. మధ్యాహ్నభోజనము పరత్ర. సాయంభోజనము ఇంటికడ. కోకో రొట్టెలతో సరిపెట్టుకొంటిని. ఇందులకు దినమునకు సుమారు పదియేను పెన్నీలు సరిపోవుచుండెను. మఱియు నేను బాగుగా వ్యాసంగము చేసినకాల మదియే. మితవ్యయముతో సౌమ్యజీవనముచేయుట వలన విద్యావ్యాసంగమునకు నాకు కావలసినంత తీఱిక ఉండెడిది. నేను పరీక్ష నెగ్గితిని.

నే నిటులు పొదుపుగా ఉండుటవలన చాల కష్టముల పాలైతివని పాఠకుఁడు తలఁపకుండుఁగాక! అందులకు బదులుగా ఈ మార్పు నా ఆంతర జీవితమునకును, బాహ్యజీవితమునకును ఐక్య మాపాదించెను. నా కుటుంబాదాయమునకు తగిన రీతిగా వ్యయమును సమకూర్చెను. జీవనము అధిక సత్యమయ మాయెను. నా ఆనందమున కంతము లేకుండెను.

౧౭

భక్ష్యపరిశీలనము

నేను లోఁతుగా పరిశీలించికొనినకొలఁది బాహ్యాభ్యంతరములైన ఆచారములను మార్చుకొనవలసిన ఆవశ్యకత గోచరింపఁజొచ్చెను. ఉనికియందును, వ్యయమునందును మార్పు చేయుటతోపాటుగనో, అంతకు ముందుగనో భక్ష్యములలోఁగూడ మార్పుచేయ మొదలిడితిని. శాకాహారమును గుఱించి వ్రాసిన గ్రంథకర్తలు మత వైద్య ప్రకృతి శాస్త్రానుగుణ్యముగను, ఆచరణానుగుణ్యముగను, లోఁతుగా పరిశీలించియే వ్రాసిరి. 'మానవుఁడు తక్కిన జంతువులకంటె అధికుఁడైనందులకు ఫలము వాని చంపి తినుట కాదు. బలిష్ఠుఁడు దుర్బలులరను కాపాడవలెను. మానవులలో మానవులకు పరస్పరము ఎట్టి సాహాయ్యకము ఉండునో మిగిలిన అన్నింటియెడలఁగూడ అట్టి సాహాయ్యకము ఉండవలయును' అని వారు నైతికముగా నిర్ధారించిరి. మఱియు మానవుఁడు తినుట రుచికి కాదు, మఱి బ్రతుకుటకు, అను సత్యమును వారు పైకిఁ దీసిరి. ఆగ్రంథకర్తలలో చాలమంది మాంసమునే కాక, గ్రుడ్లను, పాలను నిషేధించిరి. తాము నట్లు నడుచుకొనిరి. మనుష్యునిశరీరనిర్మాణమునుబట్టి చూచినచో వండిన పదార్థము సరిపడదనియు, పళ్లు వచ్చువఱకు తల్లి పాలు త్రావవలెననియు, పిమ్మట ఫలాదులను తినవలె ననియు కొందఱు వ్రాసిరి. వైద్యశాస్త్రమునుబట్టి ఊరుఁగాయలు, పచ్చళ్లు, పోపులు, మసాలాలు మొదలగునవి పరిత్యాజ్యము లనిరి. శాకాహారము అందఱకు అందుబాటులోనిదనియు, వెల

తక్కువ యగు ననియు వారు నిర్ణయించిరి. ఈ నాలుగు విషయములు నా అనుభవమునకు వచ్చెను. శాకాహారభోజనశాలలలో ఈ నియమములు పాటించువారిని పలువుర కలిసికొంటిని. ఆంగ్లదేశమున శాకాహార ప్రచారక సంఘముకూడ ఉన్నది. వారొక వారపత్రిక ప్రకటింతురు. నేనాసంఘమున చేరితిని. నేనాపత్రికకు చందాదారుఁడను. కొలఁదినాళ్లలో నేను కార్యనిర్వాహకసంఘసభ్యుఁడుగా ఎన్నుకొనఁబడితిని. అందు శాకాహారమును బహునిష్ఠతో పరిపాలించువారు నాకు పరిచితులైరి. నేనును భక్ష్యపదార్థశోధన మొదలుచేసితిని.

ఇంటినుండి వచ్చిన చిఱుతిండి వస్తువులు, ఊరుఁగాయలు మొదలగు వానిని మానితిని. మనస్సు మాఱుటచే వానిపై విరక్తి కలిగి, వెనుక రిచ్‌మండులో ఉన్నపుడు నా జిహ్వకు చప్పగా కానిపించిన మసాలా లేని స్పినక్ (బచ్చలి) ఇపుడు రుచిగా ఉండెను. ఇట్టి శోధనల వలన రుచికి ముఖ్యస్థానము మనస్సుకాని నాలుక కాదని తెలిసెను.

ఆర్థికదృష్టి సర్వదా నా దృష్టిలో నుండెను. ఆరోజులలో కొందఱు కాఫీలు, టీలు హానికరములని నిరసించి, కోకోను స్వీకరించుచుండువారు. తినుట శరీరవ్యాపారమునకే అని నిశ్చయించి, టీ కాఫీలు వదలి కోకో పుచ్చుకొనుచుంటిని.

శాకాహారభోజనశాలలో రెండు విభాగము లుండును. ఒకదానియందు కావలసినపదార్థములు తిని తిన్నవానికి మూల్య మీవలెను. అందు పూఁటకు ఒకటి రెండు షిల్లింగులుగూడ పట్టును. దానికి ధనికులు పోవుచుందురు. రెండవ విభాగమున ౬ పెన్నీలకు ఒక రొట్టె ముక్కయు, మరి మూఁడు పదార్థములును పెట్టుదురు. నేను మితవ్యయ దీక్షఁ బూనిన పిదప వాడుకగా ఆఱణాల (పెన్నీల) నిచ్చియే భుజింప మొదలిడితిని.

ఈ పరిశీలనములో ఉపపరిశీలనములుకూడఁ గొన్ని కలవు. కొంత కాలము గంజి (starch) గల పదార్థములు వీడితిని. కొంతకాలము రొట్టె, పండ్లుమాత్రము తినియుంటిని. కొంతకాలము జున్ను, పాలు, గ్రుడ్లు. ఈచివరపరిశోధనము గమనింపఁదగినది. ఇది పదియేను నాళ్లకన్న ఎక్కువకాలము సాగలేదు. గంజిలేని పదార్థములు తినవలెనని బోధించిన సంస్కర్త గ్రుడ్లు తినుట మంచిదనియు, అది మాంసాహారము కాదనియు సమర్థించెను. గ్రుడ్లు తినుచో జీవజంతువులకు హానిచేయుపని లేదుగదా అని సామాన్యముగా తోఁచెను. అందువలన కక్కుఱితి పడితిని. ఈ ప్రమాద మెంతోకాలము ఉండలేదు. నా ప్రమాణమునకు క్రొత్తవ్యాఖ్యానము చెప్పుట నా పని కాదు. ప్రమాణము చేయించిన మా అమ్మగారి ఉద్దేశము నాకు తెలియదా? గ్రుడ్లుకూడ మాంసమనియే ఆమె ఉద్దేశము. ఈప్రమాణముయొక్క సత్యమగు ఉద్దేశము స్ఫురింపఁగనే గ్రుడ్లను, గ్రుడ్లతోపాటు పరిశోధనమును మానితిని.

ఈ విషయము గమనింపఁదగినది. ఇంగ్లండులో మాంసమును గుఱించి మూఁడు లక్షణములు చూచితిని. మొదటి లక్షణమున పశుపక్షుల మాంసమే మాంసము. ఈలక్షణానుయాయులగు శాకాహారులు పశుపక్షిమాంసము పరిత్యజించి మత్స్యముల స్వీకరించిరి; ఇఁక గ్రుడ్లను స్వీకరించిరని చెప్పనక్కఱలేదు గదా! రెండవలక్షణము సకల జీవజంతువుల మాంసము మాంసము. ఈ లక్షణమున మత్స్యాహారము నిషిద్ధము కాని గ్రుడ్లు తినవచ్చును. ఇఁక మూఁడవది—సకల జీవజంతుమాంసమును,వానివలన ప్రభవించు పదార్థమును—అనఁగా, గ్రుడ్లు, పాలు మొదలైనవి అంతయు మాంసకోటిలో పరిగణితమగును. నేను మొదటి లక్షణమంగీకరింతునేని గ్రుడ్లే కాక చేపలఁ గూడ గొనవలసియుందును. నా ప్రమాణమునుబట్టి గ్రుడ్లు పనికిరావు. కాన నేను వాని వీడితిని. శాకా

హోరభోజనాగారములలో చాల పదార్థములలో గ్రుడ్లు కలియునని తేలినది. కావున నే నచట ప్రతిపదార్థమును గ్రుడ్లు కలిసెనా, లేదా అని అడుగవలసివచ్చినది. దీనివలన నా కొకవిధముగా చిక్కు తొలఁగినది: ఏలయన, నా ఆహారమును సాదావస్తువులకు నియమించుకొనఁ గల్గితిని. నాకు రుచించు చాల పదార్థములు పరిహరింపవలసిన చిక్కు కూడ పొసఁగెను. కాని నా ప్రమాణమును సరిగా అనుష్ఠించుచుండుట వలన ఈచిక్కులు క్రమక్రమముగా తొలఁగి విస్పష్టముగా ఆరోగ్యకరమును, సూక్ష్మమును, స్థాయియునగు చవియెడ అధికప్రీతి ఏర్పడెను.

ఇంకను సత్యపరీక్ష ముందున్నది. అది రెండవ ప్రమాణము గురించి. భగవంతుఁడు కాపాడుచుండఁగా ఎవరు హాని చేయఁగలరు?

ఈ ప్రకరణము ముగించుటకు రెండవ ప్రమాణమునకు సంబంధించిన విషయములు చెప్పుట ఆవశ్యకము. ప్రమాణములకు తమకు తమ కనుకూలముగా క్రొత్తక్రొత్త అర్థములు తీయుట జగత్తునందంతటను గలదు. అది కలహకారణము. ప్రమాణము ఎంత విస్పష్టముగా నున్నను మూలమునకు తమకు అనుకూలమగునట్లు అర్థము చెప్పుదురు. మహాధనికులనుండి నిఱుపేదలవఱకును ఇట్టివారు కలరు. స్వార్థపరాయణత్వము వారిని అంధులఁ గావించును. వారు దానికి గోడమీఁది పిల్లి వాటముగా అర్థముచెప్పి, ఆత్మవంచన చేసికొని, లోకమును, దైవమును వంచింపఁ బ్రయత్నింతురు. ప్రమాణము చేసినవాఁడు ప్రమాణము చేయించిన వాని అర్థమును అనుసరించుటయే ఉత్తమపద్ధతి. రెండు అర్థములు చెప్ప వీలు కలిగినచోట దుర్బలుని అర్థము అంగీకరించుట ఒకపద్ధతి. ఈ రెండు పద్ధతులను త్రోసివేయుచో అన్యాయమునకును, కలహమునకును ఆస్పద మగును. సత్యమునే కోరువాఁడు సులభముగా ఉత్తమపద్ధతి నవలంబిం

చును. అతనికి క్రొత్త అర్థములకు విద్యావంతుల సలహాతో పనిలేదు. మాంసమునకు ఉత్తమపద్ధతి ననుసరించి మా అమ్మగారి అర్థమే నాకును అర్థము గాని ఇంక నాగొప్ప అనుభవము గాని, పాండిత్యగర్వము గాని చెప్పు అర్థము ఒక అర్థము కాదు.

ఇంగ్లండులో ఆర్థికదృష్టిని, ఆరోగ్యదృష్టిని పురస్కరించుకొని నా పరిశోధనములు జరిగినవి. ధర్మదృష్టి ననుసరించి ఈవిషయము దక్షిణ ఆఫ్రికాకు వెళ్లకముందు పరిశోధింపఁబడలేదు కాని వెళ్లినపిమ్మట తీవ్రముగా పరిశోధనములు చేసితిని. వానిని ముందు తెల్పెదను. ఎటులేని వీని యన్నిటికిని బీజము ఇంగ్లాండులోనే నాటఁబడెను. మతములో ఉన్నవానికంటె క్రొత్తగా మతములో చేరినవానికే పట్టుదల ఎక్కువ. ఇంగ్లండులో శాకాహారము అనునది సరిక్రొత్త. ఇంచుమించు నాకును అట్టిదే. ఏలనఁగా, నాకు మాంసాహారమే మంచిదని నమ్మకము. కాని పిదప బుద్ధిచేత శాకాహారములోనికి మాఱితిని. కావున నేను నూతనముగా మతములో కలిసిన వాని అభిమానముతో నాకు నివాసమైన బేసువాటరుపేఁటలో ఒక శాకాహారపు క్లబ్బు పెట్టఁదలఁచితిని. అచట కాఁపురమున్న సర్ ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డుగారిని ఉపాధ్యక్షునిఁగాఁ గోరితిని. వెజిటేరియన్ పత్రికా సంపాదకుఁడు ఓల్డ్ ఫీల్డ్ గారు అధ్యక్షులు. నేను కార్యదర్శిని. కొంతకాలము ఆ క్లబ్బు బాగుగనే నడచెను. కాని కొలఁదినెలలలో అంతరించెను. ఏలనఁగా, కాలక్రమమున ఒకచోటినుండి మరియొకచోటునకు నేను మాఱుట నియమముగా పెట్టుకొన్నందువలన నేనా ప్రదేశము వీడితిని. కాని వినయముతో కూడుకొనిన ఈ కొలఁది అనుభవము కొన్ని సంస్థలు స్థాపించి ప్రచారములోనికి తేఁగలుగు శక్తిని నాకు ప్రసాదించెను.

౧౮

బిడియము నా డాలు

శాకాహారసంఘసభ్యులు నన్ను కార్యనిర్వాహకసభ్యులలో ఒకనిఁగా ఎన్నుకొనిరి. నేను ప్రతిసభకు వెళ్లుట పెట్టుకొంటిని. కాని ఎల్లప్పుడును నాకు వాగ్బంధము. డాక్టరు ఓల్డ్‌ఫీల్డ్‌గారు 'నీవు నాతో మాటలాడునపుడు చక్కఁగా మాటలాడుదువుకదా! సభలో ఒక నాఁడేని పెదవి కదుపవేమి? నీవు మగతేనెటీఁగవు' అని మందలించిరి. ఈ పరిహాసమునకు నే నానందించితిని. తేనెటీఁగలు ఎప్పుడును పని చేయుచుండును; మగతేనెటీఁగ మాత్రము పెద్ద సోమరిపోతు. అందఱు సభలో తమ తమ ఉద్దేశము లుద్ఘాటించుచుండఁగా నేను మెదలక కూర్చుండుట కొంత వింత కాకపోదు. నాకు మాటలాడవలయు నని ఆశ లేక కాదు, మఱి మాటలాడలేక; అభిప్రాయమును సరిగా మాటలలో పెట్టలేక. సంఘములో అందఱకును విషయగ్రహణము కలదనియు, నాకు మాత్రము లేదనియు నా ఊహ. ఎట్టులో మాటలాడి తీఱవలెను అని సాహసించునఱకు విషయము మాఱి మఱొక విషయమునఁ బడుట పొసఁగెడిది. ఇట్టులు కొంతకాలము జరిగెను.

ఒకతూరి మా సంఘమున ఒక గంభీర విషయము చర్చకు వచ్చెను. ఆసభకు వెళ్లకుండుట అనుచితమును, అవినయమును. మఱి మాటాడక మూఁగవోటు ఇచ్చుట పిఱికితన మనుకొంటిని. అందలి విషయ మిది: థేమ్స్ ఐరన్ వర్క్సు కంపెనీ అధ్యక్షుఁ డగు హిల్సుగారు ఆసభకు అధ్యక్షుఁడు. అతఁడు నీతివాది (Puritan). కేవలము వారి ద్రవ్యసా

హాయ్యముచేతనే ఆసంఘము నిలిచియున్న దనవచ్చును. సభ్యులలో చాలమంది ఆయన గొడుగునీడలలో ఉండునట్టివారే. శాకాహార విషయమున సుప్రసిద్ధుఁడగు అల్లిన్సన్‌గారు కూడ కార్యసంఘమున ఒక సభ్యుఁడు. అపుడు సంతానము కలుగకుండు ఉపాయములు చేయవలయునను విషయము క్రొత్త క్రొత్తగా మొలకెత్తినది. డాక్టరు అల్లిన్సన్‌గారికి సంతాననిరోధ మభిమతము. దానినిగూర్చి ఆయన పాటకపు వారికి బోధించుచుండెను. ఈ పద్ధతులు నీతి మూలచ్ఛేదకరములు అని డాక్టరు హిల్సుగారి ఆశయము. ఈశాకాహారసంఘము కేవలము ఆహారప్రచారమే కాక నీతిప్రచారము కూడ చేయవలయుననియు వారి ఉద్దేశము. ఇట్టి విపరీతభావములు కల అల్లిన్సన్‌గారివంటి మనుష్యులనీతిబాహ్యములైన ఉద్దేశములు సంఘమున ఉండరాదని హిల్సుగారి తలఁపు. కావున అల్లిన్సన్‌గారిని ఆసభనుండి పాటా కొట్టుటకు తీర్మాన ముపపాదింపఁ బడెను. ఈ చర్చ నా హృదయము నాకర్షించెను.

సంతానము కలుగకుండ ఉపాయములు చేయవలయునను అల్లిన్సన్‌గారి ఉద్దేశములు భయంకరములనియే నే నెంచితిని. హిల్సుగారు నీతివాది (Puritan) కావున అల్లిన్సన్‌గారికి ప్రతికూలుఁడగుట ఒప్పుకొంటిని. హిల్సుగారి ఔదార్యమునుబట్టి వారియందు నాకు ఆదరము కలదు. కాని నీతివిషమున అభిప్రాయభేద మున్నంతమాత్రమున శాకాహారసంఘమునుండి ఒకసభ్యుని తొలఁగించుట పాడిగాదని నాకు తోఁచెను. హిల్సుగారు నీతివాది కాన వారికి ప్రత్యేకము అనుకూలత ఉండవచ్చును గాని దానికిని, సంఘోద్దేశమునకును పొంతు లేదు. సంఘముయొక్క ఉద్దేశము శాకాహారమును విఱివిచేయుట గాని మఱి ఏనీతిమార్గమును విఱివిచేయుట గాదు. కాన నీతిని గూర్చిన

అభిప్రాయము లెటు లున్నను శాకాహారు లైనవా రందఱును ఈ సంఘమున ఉండ నర్హు లనియే నేను తలఁచితిని.

ఈ విషయమున సంఘసభ్యులలోఁ గూడఁ గొందఱు నాతో ఏకీభవించియున్నను ఈతూరి నేనే మాటలాడఁ దలఁచితిని. అది యె టులు సాగఁగును? నాకు ధైర్యము లేదు. కావున వ్రాసి జేబులో పెట్టి తీసికొని వెళ్లితిని. దానిని గూడఁ జదువలేక అధ్యక్షున కిచ్చి తిని. అతఁ డింకొకరిచే చదివించెను. డా. అల్లిన్సన్‌గారి పక్షు మోడి నది. మొదటి ప్రయత్నముననే నాకు పరాజయము కలిగెను గాని నా అభిప్రాయము సరియైనదని సంతృప్తి నాకుఁ గలదు. పిదప నా సభ్య తను నేను విడుదల కోరినటులు కొంచెము గుఱుతు.

ఆంగ్ల దేశమునందు ఉన్నంతవఱకు నాకు ఆ బిడియము వదలనే లేదు. మిత్రుల యింటికి వెళ్లినఁగూడ పదిమంది చేరుచో నాకు వాగ్బంధ మయ్యెడిది.

నే నొకతూరి 'వెంటనర్' అను ఊరు వెళ్లితిని. కూడ మజము దారుగారును గలరు. బస ఒక శాకాహారి యింట. 'ది ఎతిక్స్ ఆఫ్ డయట్' అను గ్రంథము వ్రాసిన హోవర్డుగారు గూడ అచటనే నివ సించుచుండిరి. ఇది రేవును, ఆరోగ్యస్థానమును. మేము హోవర్డుగా రితో మాటలాడితిమి. ఆయన శాకాహార ప్రవర్తకసభలో ఉపన్య సింప మ మ్మాహ్వానించెను. అట్టి సభలలో వ్రాసికొని వెళ్లి చదువుట తప్పు గాదని తెలిసికొంటిని. పరస్పరసంబంధము పోకుండ నుండుటకును, క్లుప్తముగ నుండుటకును పలువురు అట్లే చేయుదురని నాకు తెలిసెను. ఆశువుగా ఉపన్యసించుట నా కసంభవము కాన అనుకొనిన విషయ ములను వ్రాసి తీసికొని వెళ్లితిని. అది ఒక ఫూల్‌స్కేప్ టావుకంటె

హెచ్చు లేదు కాని లేచి నిలువఁబడుసరికి నా కనులు పచ్చబడెను. నేను వణఁకులాడితిని. అటులు కాఁగా మజముదారుగారు దాని చదివిరి. వారు ప్రత్యేకముగను ఉపన్యసించిరి. అపుడు శ్రోతలు కరతాళధ్వనులు చేసిరి. నాకు చాల లజ్జ పొడమెను. నా అసమర్థతకు విచారము కలిగెను.

నే నాంగ్లదేశము విడుచునపుడు ఉపన్యాసమునకు చరమప్రయత్నము చేసితిని. అపుడు గూడ అస్తవ్యస్తమైనది. శాకాహారు లగు మిత్రులకు హాల్బర్ను రెస్టారెంటులో విందు ఏర్పాటు చేసితిని. అది శాకాహారాగారము కాకున్నను నేను తదధిపతితో చెప్పి శాకాహారములనే చేయించితిని. నా మిత్రు లీక్రొత్తపద్ధతికి చాల సంతసించిరి. విందులన్నియు వినోదమునకే యైనను పాశ్చాత్యులు దాని నొక విద్యగా పట్టిరి. అవి చాల వైభవముతో, సంగీతములతో, ఉపన్యాసములతో జరుపఁబడును. నేను చేసిన ఈ చిన్నవిందులోఁగూడ అట్టివి కొన్ని లేకపోలేదు. అందు కొన్ని ఉపన్యాసములు కావలసివచ్చెను. నా వంతు రాఁగనే నేను లేచితిని. ఆలోచించి ఆలోచించి ఒక విషయమును కొలఁది వాక్యములలో సిద్ధముచేసికొంటిని. నాకు మొదటివాక్యముపైని ఇఁక సాగలేదు. తొల్లి అడిసన్‌గారి మాదిరి అయినది. హౌస్ ఆఫ్ కామన్సులో ఆయన ఉపన్యసింపలేచెను. అదియే ఆయనకు ఉపన్యసింప తొలిసారి. ఆయన అటులు లేచి—'నేను కనుచున్నాను. నేను కనుచున్నాను. నేను కనుచున్నాను' అని ముమ్మాఱు అనిరి. ఇఁకపైని మాట నడవలేదు. అది చూచి ఒక పరిహాసకుఁడు లేచి, 'ఇతఁడు ముమ్మాఱు కనెనుగాని పుట్టిన దేదియు కానరాదే?' అనెను. నే నీవిషయమును మూలముగా తీసికొని హాస్యరసము ఊరునటులు మాటాడఁదలఁచితిని. దీనితో గణాధిపతిపూజ చేసితిని గాని వెంటనే స్వస్తి అయిపోయినది. ఆలోచన అంతయు మఱచితిని. నేను అందఱను నవ్వింపఁ

దలఁచి నేనే నవ్వులపాలై పోతిని. తుదకు 'తమరు దయతో విచ్చేసి నందులకు వందనములు' అని తుంచివేసి కూలఁబడితిని.

నా కీ బిడియ మెన్నఁడును వదలలేదు గాని దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో చాలవఱకు తగ్గెను. ఆశువుగా నేను మాటాడఁజాలను. క్రొత్తవారు పలువురు కానిపించినచో నాకు కడు సంకోచము కలుగును. నేను మాటలాడకుండ తప్పించుకొనుటకే యత్నింతును. నేటికైనను పదు గురు మిత్రులు కలిసినపుడు గాలి పోగుచేసి మాటలాడుట నాచేతకాదు.

అపు డపుడు పరిహాసమునకు పాలగుట ఒకటే కాని ఈ బిడి యమువలన నాకు కలిగిన లోటులేదు. అందులకు బదులు అది మేలే చేసెను. అప్పుడు దుఃఖకరమైన ఈ సంకోచము ఇపుడు సంతోషకర మాయెను. దానివలన నాకుఁ గలిగిన ఫలము మితపదోపయోగము. తలఁ పులను నిరోధించు శక్తి సహజమైపోయెను. నానోటినుండిగాని, కల మునుండిగాని, అర్థములేని మాట ఒకటేనియు రాదని నాకు నేను ఉల్లా కు (సర్టిఫికేట్) నిచ్చుకొనఁగలను. నా మాటలోఁ గాని, వ్రాఁతలోఁ గాని, తప్పు దిద్దుకొనవలసిన అక్కఱ కలిగినటులు గుఱుతు చాలదు. ఇట్లు చాల చిక్కులును, వృథాకాలవ్యయమును తప్పెను. సత్యారాధ కునకు మౌనావలంబనము ఆవశ్యకమని అనుభవము నాకు బోధించెను. తెలిసిగాని, తెలియకగాని, అతిశయోక్తికి మొగ్గుటయు, సత్యమును మఱుఁ గుపఱచుటయు మానవునకు సహజదౌర్బల్యము. దాని నతిక్రమించు టకు మౌన మావశ్యకము. మితభాషి అర్థములేని మాటలు ఉపయో గింపఁడు; అతఁడు ప్రతిమాటను తూఁచి మాటాడును. మాటలాడుటకు

మొగము వాచికొన్నవారిని మనము పలువుర నెఱుఁగుదుము. మాటాడుటకు అనుజ్ఞ కావలయునని వేధింపఁబడని అధ్యక్షుఁడనుచు ఏసభయందేని ఉండఁబోఁడు. అనుమతింపఁబడఁగనే వక్త సామాన్యముగా కాల నియతి దాఁటును. మరియు కాలము కావలయు ననును. అనుమతి లేకున్నను ఉపన్యసించుచునే యుండును. వీనివలన లోకమునకు మేలేమియు లేదు. కేవలము కాల మారణము. నా బిడియమే నాకు డాలైనది. నన్నదియే పక్వము చేసినది. సత్యారాధనమున కది మిత్రమైనది.

౧౯

అసత్య వ్రణము

నలుబది యేండ్ల వెనుక ఆంగ్ల దేశమునందు హైందవ విద్యార్థుల సంఖ్య ఈ కాలమును బట్టి చూచినచో చాల తక్కువ. వారు వివాహితులయ్యును అవివాహితులము అనియే చెప్పుకొనువారు. దీనికి కారణము కలదు. ఇంగ్లాండులో విద్యార్థిమాత్రుఁడు బ్రహ్మచారియే. 'వివాహో విద్యానాశాయ' అని వారు విద్య పూర్తి కానిచో పెండ్లి యాడరు. పూర్వము మనము బ్రతికియున్న కాలములో విద్యార్థికి బ్రహ్మచారి యని పేరు. మన కిపుడు బాల్యవివాహము వచ్చిపడినది. కాని ఇంగ్లండులో దాని ఊరును పేరును ఎవరికిని తెలియదు. భారతీయవిద్యార్థులు సిగ్గిల్లి తమకు వివాహ మైనదని చెప్పుకొనరు. ఇందులకు మఱియొక కారణము కలదు. ఆదేశమున పెండ్లియైనవారు పెండ్లి కాని యువతులతో కలిసిమెలిసి యుండరాదు. కావున తమకు వివాహ మైనదని తాము నివసించుచున్న వారికి తెలియుచో ఆకుటుంబమునందలి యువతులతో కలిసిమెలిసి యుండుటకును, ఆమోదప్రమోములు చేయుటకును స్వాతంత్ర్యము ఉండదు. ఈ ఆమోదప్రమోదములు చాలవఱకు నిర్దోషములు. తలిదండ్రులకును ఈ ఆమోదప్రమోదములు సమ్మతములు; ఏలనఁగా, ఆదేశమున వరుఁడే వధువును నిశ్చయించుకొనవలయుఁగాన కన్యలును, యువకులును కూడ సంచరించుట స్వాభావికము. ఇంగ్లండు దిగుటతోడనే హైందవవిద్యార్థులు ఆంగ్లేయులకు ఎంతయు సహజమైన ఈ ఆచారమున పడినచో దాని పరిణా

మము భయంకరము. అట్టివి అనేకము విన్నాము. భారతీయువకులు ఈ వ్యసనమునకు పాల్పడి కన్యలతో కలిసిమెలిసి యుండుటకు అసత్య జీవనము జరుప నొడంబడిరి. ఆంగ్లేయులపట్ల అది అనింద్యము. భారతీయులకు మాత్ర మది తగదు. నేనును ఈ వలలో పడితిని. నాకు పెండ్లియాయెను. కొడుకుల నెత్తితిని. ఐనను అచట బ్రహ్మచారి నైతిని. ఆ నటనవలన నా కేమియు ఆనందము కలుగలేదు. నా బిడియమును, మౌనమును నన్ను నట్టేట ద్రోయలేదు. నేను మాటలాడకున్నచో నాతో మాటాడుటకుఁ గాని, నాతో తిరుగుటకుఁ గాని, ఎవతె ఉత్సహించును?

నాకు పిరికితన మెంతయో బిడియ మంత. 'వెంటనరు'లో నేను ఉన్నటువంటి కుటుంబములలో ఇంటియామె కూఁతురు అతిథులను షికారునకు తీసికొనివెళ్లుట ఒక ఆచారము. ఆమె ఒకనాఁడు నన్ను చేరువనున్న చక్కని గుట్టలకు తీసికొనిపోయెను. అసలు నాదే నడి నడక. ఆమెది నాకన్న. అదియు ఇదియు మాటలాడుచు నన్ను వడిగా లాగుకొని పోవుచుండెను. ఒకొక్కతడవ నేనును ఏదో చెప్పుచునే యుంటిని. తుదకు 'ఔను' అనియో, 'కాదు' అనియో, 'ఆహా, ఎంత బాగుగా నున్నది!' అనియో, మెల్లగా అనుచు పోవుచుంటిని. ఆమె పిట్టవలె పోవుచుండెను. ఎంతసేపటికి మరల ఇంటికి పోఁగలమా అని నేను నివ్వెఱపోవుచుంటిని. ఇటులు మేము పర్వతశృంగ మెక్కితిమి. అంతటి ఎత్తు మడమల జోడు తొడిగికొనియు ఈఇరువది ఇరువదియైదేండ్ల కన్య శరవేగమున దిగుచుండెను. నేను క్రిందికి దిగుటకు క్రిందుమీఁద పడుచుంటిని. పైపెచ్చు ఆమె ఎచట చూచిపోవునో యని లజ్జ. ఆమె వెనుదిరిగి నవ్వుచు ఇటు దిగు మటు దిగు మనియు, ఊఁత యిచ్చి దింపనా అనియు అడుగసాగెను. నావి కోడిపిల్లగుండెలు.

ఈసాయముగూడ నెటులు చేయించుకొనఁగలను? తుదకు అతికష్టము మీఁద ప్రాఁకియు డేఁకియు, కొన్నిచోటుల జారుచుండియు, ఎటులో క్రిందికి ఊడిపడితిని. ఆమె శాబాశ్ శాబాశ్ అని బిగ్గఱగా నవ్వి నన్ను ఎంత సిగ్గిలఁజేయఁగలదో అంత సిగ్గిలఁజేసెను.

అయితే అన్నిచోటులను ఈవిధముగా తప్పించుకొన శక్య మగునా? భగవంతుఁడు నా అసత్యవ్రణమును మాన్పఁ దలఁచెను. బ్రైటన్ అను గ్రామము వెంటనరువంటి ఆరోగ్యస్థానము. ఒకతూరి నే నటకు వెళ్లితిని. ఇది వెంటనరు వెళ్లుటకు ముందు. నే నా బ్రైట నులో ఒకపూఁటకూళ్ల యింటికి పోతిని. అందు సామాన్య స్థితిగతులు గల ఒకవృద్ధవితంతువు కానిపించెను. ఇంగ్లండులో ఇది నాకు ప్రథమ వత్సరము. అచట ఆహారపదార్థవివరణము పరాసుభాషలో ఉండెను. నా కాభాష తెలియదు. ఆ వృద్ధవిధవ ప్రక్కనే నే నుంటిని. నేను క్రొత్తవాఁడ ననియు, కలవరపడుచుంటి ననియు ఆమె గ్రహించి, 'నీవు క్రొత్తవానివలె ఉన్నావు. ఏమియో కలవర పడుచున్నావు. ఏమియు అడిగి తెప్పించుకొనలేదేమి?' అనెను. నేను ఆపదార్థపట్టి కలో ఒక్కొక్క అక్షరమే కూడఁబలుకుకొనుచు వడ్డనవానిని పిలువ వలె ననుకొనుచుండఁగా ఆమె పైరీతిగా అడిగెను. నే నామెకు వందన మిడి, 'నేను శాకాహారి' ననియు, 'నాకు పరాసుభాష రా' దని యు, 'ఏది గ్రాహ్యమో, ఏది అగ్రాహ్యమో తెలియక తికమక పడు చుంటి' ననియు చెప్పుకొంటిని.

అయితే నేను నీకు అంతయు తెలిపెద నని ఆమె అందలి భక్ష్యా భక్ష్యములు తెలిపెను. ఈరీతిగా ఆమెకును నాకును ప్రథమపరిచితి. అది క్రమముగా మైత్రిగా పరిణమించి నేను ఇంగ్లండున ఉన్నంత

యంచును, పిదపఁగూడ, అనుస్యూతమాయెను. ఆమె లండనులో తన యింటి విలాసము ఇచ్చి ప్రతిఆదివారము తనయింటికి విందునకు నిమంత్రించెను. ఇంతియ కాక విశేషములు వచ్చినప్పుడును, నన్ను నిమంత్రించుచుండెను. నాబిడియము పోఁగొట్ట నామె సాయపడెను. నన్ను పడుచులకుఁ జూపి నాకు వారితో సంభాషణభాగ్యమును కలిగించుచుండెను. ముఖ్యముగా ఒకపడుచు ఆమెయింట ఈసంభాషణములకుఁగాను ఉండెడిది. మేము మాటలాడుచుండఁగా ఆ వృద్ధకుటుంబిని అచటినుండి వెడలిపోవుచుండెడిది.

మొదట మొదట నాకు ఇదియంతయు క్రిందట్టు మీఁదట్టుగా ఉండెడిది. నేను మాట కలుపలేను; పరిహాసములు పన్నలేను. కాని ఆమె నన్ను దారిలో పెట్టెను. నేను దారిని బడితిని. కొలఁదికాలములో ఆదివారమున కెదురుచూచి ఆపడుచు చెలితో సంభాషింప నుత్సహించితిని.

ఆవృద్ధవితంతువు నన్ను ఎక్కువగా ప్రలోభింపఁ జేయఁ దొడఁగెను. మమ్ము సమావేశపఱుచుట కామె కేదో ఉద్దేశము ఉండును.

నాపని సందేహములో పడెను. నాకు పెండ్లి అయినదని చెప్పియుండినచో ఎంతబాగుగా నుండెడిది? అని నేననుకొంటిని. అటులు చెప్పియుండినచో ఆమె మాకు ఈ సమావేశము కూర్చియుండెడిది కాదు. అయినను ఈ తప్పు దిద్దుకొనుటకు ఆలస్యము కాలేదు. నేను సత్యము చెప్పుచో అధిక సంకటమున కూలను. ఇటు లూహించి ఆమెకు ఈక్రిందిలేఖ వ్రాసితిని:—

'బ్రైటనులో మనకు పరిచితి కలిగిన నాఁటనుండి నే నన్న మీకు దయ. నన్ను కన్నకొడుకువలె భావించితిరి. నాకు పెండ్లి చేయ

వలయు నని మీతలఁపు. అట్టి తలఁపుతో నాకు పడుచుల చెలిమి కలుగఁజేయుచున్నారు. విషయములు ముదిరిపోకుండ నేను తమ దయకు అపాత్రుఁడనని అంగీకరింతును. ముని మొదటనే నేను గృహస్థుఁడ నని తమ కెఱిఁగించియుండవలసినది. భారతవిద్యార్థు లందఱును అవివాహితులమని చెప్పుకొందురని యెఱిఁగి నేనును అటులే చేసితిని. అది తప్పని ఇపుడు తెలిసెను. మఱియు ఒకటి చెప్పఁదగినది- నాకు బాల్యముననే పెండ్లి ఆయెను. నా కొక కొడుకుగూడ. ఇంతకాలము నుండి మీ కిది మఱుఁగుపఱచినందులకు చాల విచారించుచుంటిని. కాని సత్యము చెప్ప ధైర్యము ఈశ్వరుఁ డనుగ్రహించినందులకు ఆనందించుచున్నాను. మీరు నన్ను క్షమింపరో? ఆపడుచుకడ నేను మేరదాఁటి పోలేదని నిక్కము చెప్పుచున్నాను. నేనుండవలయు స్థితి నాకు తెలియును. నా పెండ్లిమాట తెలియక మీరు సహజముగా మాసమావేశము కోరియుందురు. విషయములు ఇంతకు మించి పోకుండ నుండుటకు సత్యోద్ఘాటనము ఆవశ్యకము.

‘ఈలేఖ అందినపిదప నేను మీ ఆతిథ్యమునకు అనర్హుఁడ నని మీకు తోఁచుచో నేనది తప్పుగా తీసికొనను. మీదయకును, మమత్వమునకును నే నెన్నఁటికిని అప్పు తీర్పలేను. ఇటుపయిని నన్ను నిషేధింపక మీఆతిథ్యమునకు అర్హుఁడ నని తలంతురేని నేను అన్నివిధముల ఆ అర్హతను కాపాడుకొని, యెప్పటివలె సుఖినై, దానిని మీ ప్రేమకు చిహ్నముగా పరిగణింతును.’

నేను అటువంటి ఉత్తరము ఒక నిమిషములో వ్రాయఁజాల నని పాఠకుఁడు తెలిసికొనుఁగాక! ఎన్ని చిత్తు లయినవో నే నెఱుఁగ. కాని దానితో నాబరువు పోయినది. ఇంచుమించు తిరుగు తపాలాలోనె ఆమె కడనుండి ఉత్తరము వచ్చెను.—

'నీవు అంతయు విప్పివేసి వ్రాసిన లేఖ అందినది. మే మిరువుర మును చదువుకొని ప్రక్కలు పడ నవ్వుకొంటిమి. నీ అసత్యాచరణము క్షమింపఁదగినది. సత్యము చెప్పి మంచి పని చేసితివి. నాపిలుపు ఎప్పటి వలెనె ఖాయము. రేపటి ఆదివారము నీ కెదురు చూతుము. నీబాల్య వివాహచరిత్ర యంతయు మాకు వినిచి వినోదపెట్టుదువుగాక! దీనివలన మన మైత్రికి స్వల్పమును లోపము లేదని వేఱే ప్రమాణము చూప వలయునా?'

నే నీరీతిగా అసత్యాచరణమును మొదటికంట కోసివైచితిని. అటుపిమ్మట ఆవశ్యక మయినపుడు నావివాహమునుగూర్చి సత్యము వచింప సంశయింప లేదు.

౨౦

మతపరిచితి

శ్రీమలో నాయున్న రెండవయేఁడు చివర దివ్యజ్ఞాన సామాజికులు ఇరువురు నాకు పరిచితులయిరి. వారు సోదరులు, అవివాహితులును. వారు నన్ను గీత చదువ ప్రేరించిరి. వారు సర్ ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డుగారి గీతానువాదము చదువుమండిరి. తమతో కలిసి సంస్కృతగీత చదువుటకు వారు నన్ను పిలిచిరి. నేను సిగ్గిలితిని. ఏలన, నేను దానిని చదివియుండలేదు. గుజరాతీ అనువాదమునుగూడ చదివియుండలేదు. నావిషయమును వారికి కొంకుతో ఎఱిఁగించితిని. నాకు సంస్కృతమున ప్రవేశము అల్పమయ్యును అనువాదము మూలమునకు ఎచట భేదించెనో అది తెలిసికొను శక్తి కలదని తలఁచి, ఆవిషయమును తెలిపి, వారితో గీత చదువ దొరఁకొంటిని. ద్వితీయాధ్యాయమునందలి—

> 'ధ్యాయతో విషయాన్ పుంస స్సంగ స్తే షూపజాయ తే,
> సంగాత్ సంజాయ తే కామః కామాత్ క్రోధో ఽభిజాయ తే.
> క్రోధా ద్భవతి సంమోహ స్సమ్మోహాత్ స్మృతివిభ్రమః,
> స్మృతిభ్రంశా ద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశా ద్వినశ్యతి.'

ఈశ్లోకములు నా మనస్సున నాటుకొన్నవి. నేఁటికిని వాని ధ్వని నా చెవులలో జుమ్మనుచున్నది. భగవద్గీత అమూల్యగ్రంథ మను విశ్వాసము దినదినము ప్రబలుచున్నది. తత్త్వజ్ఞానమున దానితో సాటియగు గ్రంథము మఱొండు లేదని నిక్కముగా నా నమ్మిక. నాకు

మనసు చెదరినపుడు గీత అమూల్యమగు సాయము చేసెను. ఇంచు మించు ఆంగ్ల గీతానువాదము లన్నియు నేఁజదివితిని. ఆర్నాల్డుగారి అనువాదమే ఉత్తమమైన దని నాతలఁపు. అతఁడు మూలానుయాయి. అది ఒక అనువాదమువలె నుండదు. నేనీ మిత్రులతో గీత చదివినను దానిని చక్కఁగా చదివితినని చెప్పఁజాలను. అటు పిమ్మట కొన్ని సంవత్సరముల యనంతరమున నే అది నిత్యపారాయణములో పడినది.

మరియు వారు ఆర్నాల్డుగారి లైట్ ఆఫ్ ఏషియా అను గ్రంథ మును (బుద్ధచరితము) చదువుమని చెప్పిరి. అంతవఱకు నేను ఆర్నాల్డు గారు ఒక గీతనే అనువదించి రనుకొంటిని. నేను బుద్ధచరితను గీత కంటె ఎక్కువ రుచితో చదివితిని. గ్రంథమును చేతఁ బెట్టుకొనినచో క్రింద నుంప ఇష్టముండెడిది కాదు. వా రొకనాఁడు నన్ను బ్లావట్ స్కీ భవనమునకుఁ గొంపోయి మదాం బ్లావట్ స్కీగారికి, ఆనిబిసెంటు సతిగారికిని నన్ను పరిచితుఁ జేసిరి. బిసెంటుగారు అపుడే దివ్యజ్ఞాన సమాజమున కలిసెను. అపుడు ఆమె కలయికను గూర్చి పత్రికలలో చమత్కారముగా చర్చలు జరుగుచుండెడివి. నేను ప్రతిచర్చను ఆసక్తి తో గమనించుచుంటిని. వారు నన్ను సమాజమున చేర సలహా నిచ్చిరి. 'నా మతమును గూర్చియే నా కేమియు తెలియనపుడు ఇఁక ఇతరమత సంప్రదాయమున చేరుటయా?' అని నేను వినయముతో నిరాకరించితిని. వారు చెప్పిన మీఁదట నేను 'కీ టు థియాసఫీ' అను మదాం బ్లావట్ స్కీ రచితమగు గ్రంథమును చదివినటులు గుఱుతు. ఆ పుస్తకము హిందూమతగ్రంథములఁ జదువ తృష్ణ కలిగించెను. మఱియు హిందూమతము అంధవిశ్వాసయుత మని ఫాదిరీలు హిందూమతముపై మోపిన నిందను తొలఁగించెను.

౨౦ మతపరిచితి

ఆ కాలముననే మాంచెస్టరునుండి వచ్చిన ఒక మంచి క్రైస్తవుఁడు శాకాహారాగారమున నాకు కలిసెను. అతఁడు క్రైస్తవమతము గుఱించి మాటలాడెను. రాజకోటలో నే నెఱిఁగిన ఫాదరీలచర్యలు అతనికి చెప్పితిని. అతఁ డవి విని వగచెను. 'నేను శాకాహారిని. నేను త్రాగను. నా తోడి క్రైస్తవులు మాంసభోజులు, మద్యపాయులు—నిస్సంశయము. కాని ఈ రెంటిని బైబిలు తినుమని విధింపదు. బైబిలు చదువుచో తమకే తెలియును' అనెను. నేను సరి యంటిని. అతఁడు నా కొకబైబి లిచ్చెను. ఆయనయే బైబిలులను అమ్ముచున్నటులును, పటములు అనుక్రమణిక మొదలగునవి కల ఒక ప్రతిని నే నాయనకడ కొంటిననియు కొంచెము గుఱుతు. దాని చదువ మొదలిడితిని. కాని ఓల్డ్ టెస్టామెంటు (ప్రాఁతనిబంధన) సాగలేదు. సృష్టిని గూర్చిన అధ్యాయములును, పదపడి అధ్యాయములును చదువు చుండఁగా నిదుర వచ్చెను. చదివితి ననిపించుకొనుటకు ఎట్లో మిగిలిన భాగములును చదివితిని. ఏవియు రుచింపలేదు. నంబర్సు అను భాగము వెగటుగా నుండెను.

కాని న్యూటెస్టామెంటు చాల ఆకర్షించెను. ముఖ్యముగా అందలి సెర్మన్ ఆన్ ది మౌంట్ (గిరి-ప్రవచనము). గీతకును, దీనికిని సాటి యనుకొంటిని.

'ఎవరు ఎటులు చేయుదురో వారు అట్టిఫలము అనుభవింతురు. అనఁగా అన్యాయమును పాఱఁద్రోలవలయునని మీ తలఁపు. కాని నే నందునుగదా, అన్యాయముచే అన్యాయమును పాఱఁద్రోలలేరు. ఎవరేని నీ కుడి చెంపమీఁద లెంపకాయ కొట్టినచో, నీవు

నీయెడమచెంప కూడ వానికేసి త్రిప్పుము. ఎవ రేని నీ యుత్తరీయమును లాగికొన్నచో, నీ యంతరీయమును కూడ ఇచ్చివేయుము.' *

అను ఈవాక్యములు నాకు అత్యానందము కలిగించినవి. 'జలమును నీ కీయఁగలవాని కెందేని ఒసఁగుమీ కడుపార నోగిరంబు' అనుశ్యామలభట్టు వాక్యములు మనసున తగిలెను. అపరిపక్వమయిన నా మనస్సు గీత, బుద్ధచరిత, గిరి-ప్రవచనము, వీనిబోధములలో ఐక్యమన్వే షింపఁ జొచ్చెను. అట్టిత్యాగమే ఉత్తమమత మని నాకు నచ్చెను.

ఈ వ్యాసంగము అన్యమతాచార్యుల జీవితములు చదువ ప్రేరించెను. కార్లయిలు వ్రాసిన 'హీరోస్ అండ్ హీరో వర్షిప్' అనుగ్రంథము నొక మిత్రుఁడు చదువుమనెను. అందు మహమ్మదు జీవితము చదివి అతని మాహాత్మ్యమును, వీరత్వమును, తపశ్చర్యను తెలిసికొంటిని.

పరీక్షలు బాపరించుటచే ఇఁక అవకాశము లేక అపుడు ఇఁక నేమియు చదువలేకపోతిని. కాని వివిధమతములను తెలిసికొనవలెనని మాత్రము మనస్సులో వేసికొంటిని.

నాస్తికమతము కూడ తెలిసికొనుట మంచిదికదా అనుకొంటిని. బ్రాడ్లాగారిపేరును, పేరుతోపాటు ఆతనిమతమును ప్రతి హిందువును ఎఱుఁగును. నాస్తికతనుగూర్చి నే నొకపుస్తకము చదివితిని. దానిపేరు మాత్రము గుఱుతు లేదు. నా కది రుచిగా లేదు. ఏలన, నే నపుడే నాస్తిక మరుభూమిని దాఁటితిని. అపుడే బిసెంటుగారు నాస్తిక

* 'But I say unto you that ye resist not evil: But whosoever shall smite thee on thy right cheek, turn to him the other also. And if any man take away thy coat let him have thy cloak too.'

మతమునుండి ఆస్తికమతములో కలిసెను. ఆ విషయముకూడ నాస్తిక మతమునెడ అనిష్టకారణ మాయెను. బిసెంటుగారు వ్రాసిన 'నేను ఎటులు దివ్యజ్ఞానసమాజమున కలిసితిని' అనుగ్రంథము నేను చదివితిని.

ఆ రోజులలోనే బ్రాడ్లాగారు చచ్చిరి. వోకింగ్ సెమిట్రీలో ఆయనను పూడ్చిరి. అపుడు లండనులోని భారతీయు లందఱు ఆ శవ ముతో వెళ్లిరి. నేనును. అంత్యక్రియలు చూచుటకు కొందఱు ఫాదిరీలుకూడ వచ్చిరి. తిరిగివచ్చునపుడు స్టేషనులో రైలుకొఱకు వేచి యుండవలసివచ్చెను. అచట ఒక నాస్తికాగ్రేసరుఁడు ఒకఫాదిరీని చూచి 'దేవుఁడు కలఁడా?' అనెను.

'ఉన్నాఁడు' అని ఆ మంచిఫాదిరీ మెల్లగా ప్రత్యుత్తరించెను.

'భూమి చుట్టుకొలత ౨౮,౦౦౦ మైళ్లు అని మీరును అంగీక రింతురా?' అని ఆ నాస్తికుఁడు ఫాదిరీకి పరాజయముకూర్పఁ దలఁచి అడిగెను.

'అంగీకారము.'

'అయితే, అయ్యా! ఈశ్వరుని కొలత ఎంత? ఆయన ఎచట ఉండును?'

'మనము తెలిసికొనవలయును గాని ఆయన మన యిరువుర హృ దయములందును కలఁడు.'

'అయ్యా అయ్యా! ఇప్పటికిని నన్ను పసికాయనుగా తలఁపకుఁ డు.' అని అతఁడు మా కేసి జయదృష్టితో చూచుచు అనెను.

ఫాదిరీ నమ్రుఁడై మౌనము తాల్చెను.

ఈ సంభాషణయు నాకు నాస్తికమతముపై అసూయ పెంచెను.

నిర్బల కే బల రామ్*

నాకు హైందవ మతమునందును, జగత్తులోని ఇతర మతములందును కొంచెము ప్రవేశము ఉన్నను, విషమ సమయములలో అది నన్ను రక్షింపఁజాలదని నే నెఱిఁగియుండవలసినది. ఆపత్సమయమునందు ఏ వస్తువు మనుష్యుని రక్షించునో ఆసమయమున దానిగుఱించి భావము ఉండదు. జ్ఞానమును ఉండదు. నాస్తికుఁడు తన ఆపత్తు తప్పుటకు స్వభావము కారణ మనును; ఆస్తికుఁడు తనను ఈశ్వరుఁడు రక్షించెననును. మరియు తన వేదాంతాధ్యయనము గాని, తపస్సు లేక సాధన గాని, ఒక కారణముగా ఎంచును. ఈ రీతిగా ఎవరికి తోఁచినటులు వారికి అనుమింప అధికారము ఉన్నది. కాని రక్షింపఁబడిన సమయమున తనను తన సాధనయే రక్షించినదో, మఱి యెవఁడేని రక్షించెనో తనకు తెలియదు. ఎవఁడు తన నిష్ఠాబలమునకు గర్వించునో వాఁడు తన నిష్ఠాబలము దుమ్ముధూళి అగునని ఎఱుఁగఁడా! అట్టి సమయములందు అనుభవము లేని శాస్త్రజ్ఞానము వృథా.

కేవల శాస్త్రజ్ఞానముయొక్క వైయర్థ్యము మొదట నా కనుభవ మైనది సీమలో. అంతకు ముందు జరిగిన విషయములలో నాకు రక్షణ మెట్లాదవెనో చెప్పఁజాలను. అప్పటికి నేను చిన్నవాఁడను. కాని నేఁడు నా కిరువదేండ్లు. గృహస్థాశ్రమము బాగుగా అనుభూత మైనది. పెండ్లము, పైఁగా పిల్లఁడు.........

* బలము లేనివారికి రాముఁడే బలము.

౨౧ నిర్బల కే బల రామ్

నాకు గుఱుతు కలంత వఱకు సీమలో నా యున్న చివర యేఁడు, అది ౧౮౯౦ సంవత్సరము, ఆ సంవత్సరమున పోర్ట్ సుమతులో శాకాహారసభ జరిగెను. దానికి నేనును, నా మిత్రుఁడొకఁడును ఆహూతుల మైతిమి. పోర్ట్ సుమతు సముద్రపు రేవు. ఆయూరునందు నావిక జనము బహుళము. అచట చెడుపేరు గల స్త్రీలు సాక్షాత్తు భోగము వారు కారు. కాని నీతియెడల ఏమియు పట్టుదల లేనివారు పలువురు కలరు. మేము అటువంటి ఒకయింట దిగితిమి. సన్మానసంఘమువారికి ఆ విషయము తెలియదని వేఱ చెప్ప నక్కఱలేదు. ఎపుడో ఒకసారి వచ్చిపోవు మా వంటి బాటసారులకు పోర్ట్ సుమతు వంటి పత్తనమున ఏవి మంచి బసలో, ఏవి చెడుబసలో తెలిసికొనుట దుస్తరము.

రాత్రి సభనుండి మే మింటికి వచ్చితిమి. భోజనానంతరమున పేకాటకు కూర్చుంటిమి. సీమలో గొప్పగొప్పవారి యిండ్లలోఁగూడ గృహిణులు అతిథులతో పేకాడుట ఆచారము. ఆ పేకాటలో అందఱును నిర్దోషములైన చలోక్తుల నాడుచుందురు. ఇచట బీభత్సవినోద మారంభమాయెను.

నా మిత్రుఁడీవిద్యలో నేర్పరియని నే నెఱుఁగ. నాకును ఈవినోదము ఇంపిత మాయెను. నేనును అందు దిగితిని. మాటలు చేతలలోనికి దిగఁజొచ్చెను. పేక నావల నుంచునవసరము వచ్చెను: కాని భగవంతుఁడు నా మిత్రుని హృదయమున ప్రవేశించెను. అతఁ డిట్లనెను: 'నీవు నా, ఈఘోరకలిలో? ఈపాపములో? నీకిచట పని లేదు పో, లేచి పో.'

నేను సిగ్గున మగ్గితిని. అతని ముదల కైకొంటిని. హృదయమున నా మిత్రునకు కృతజ్ఞత చూపితిని. మా అమ్మగారిముందు నా చేసిన ప్రమాణము గుఱుతు తాఁకెను. నేను పాఱిపోతిని. నేను వడఁకుచు నా

గదికి పోతిని. వేఁటకాని తప్పించుకొన్న లేడివలె నాగుండెలు తటతట కొట్టుకొనెను.

పరకాంత యెడల నాకు వికారము కలుగుట కిది ప్రథమపర్యాయము. ఆరాత్రి నాకు నిదురపట్టలేదు. అనేకవిచారములు నన్నావరించెను. ఈ యింటినుండి లేచిపోనా? నే నీపట్టణమునుండియే పాఱిపోనా? నే నెచట నుంటిని? నేను కాఁపువలమీఁద నుండనిచో నాగతి యేమగును? ఇటు లనుకొని అప్పటినుండి అతిజాగ్రత్తతో మెలఁగ నిశ్చయించుకొంటిని. ఆయింటినే కాక యెట్టులేని పోర్ట్ సుమత్తునే విడిచిపోవఁ దలఁచితిని. సభలు ఇఁక రెండునాళ్ల కన్నన జరుగవు. ఆ మఱునాఁటి సాయంకాలమే నేను పోర్ట్ సుమతునుండి నిష్క్రమించినటులును, నా మిత్రుఁడు మఱికొంతకాల మచట నున్నటులును గుఱుతు.

ఆ సమయమున నాకు మతమునుగూర్చిగాని, దైవమునుగూర్చిగాని, దైవసాహాయ్యమునుగూర్చిగాని, తెలియదు. నన్ను ఆసమయమున ఈశ్వరుఁడు రక్షించెనని అనుకొనుట తెలిసీ తెలియని స్థితి. అన్ని ఇక్కట్టులలో నన్నతఁడు రక్షించెను. కాని జీవితముయొక్క వివిధ రంగములందు నా కిది యనుభవము. 'ఈశ్వరుఁడు నన్నురక్షించె' అను వాక్యమునకు అర్థము నేఁడు నాకు చక్కఁగా తెలియును; కాని యింకను దీనివిలువ సరిగా గుఱుతింపఁజాలకున్నాననియు నే నెఱుఁగుదును. అనుభవముచేతనే అది తెలియఁదగినది. కాని యెన్నియో ఆధ్యాత్మిక యత్నములందును, లాయరుపనియందును, సంస్థాసంచాలనములందును, రాజకీయవ్యవహారములందును నాకు పొసఁగిన విషమఘటనలలో భగవంతుఁడు నన్ను రక్షించెనని చెప్పఁగలను. ఉపాయము లన్నియు ఊరేఁగినపుడు, సహాయులు దిగనాడినపుడు, అనువు లంతరించినపుడు, ఎటనుండియో, ఎటులో ఆసాహాయ్యము వచ్చునని నా యనుభవము.

స్తుతియు, ఉపాసనయు, ప్రార్థనయు, ఇవి గ్రుడ్డినమ్మకములు కావు. అవి పాన భోజన స్థాన గమనముల కంటె అధికసత్యములు. ఇవియ సత్యములు, మిగిలినవి అసత్యము లన్నచో అతిశయోక్తి కాఁజాలదు.

ఈ ఉపాసన, ఈ ప్రార్థన వాణీవైభవము కాదు. దీనికి కాణాచి నాలుక కాదు, హృదయము. కావున భక్తిని నించి హృదయమును నిర్మలము చేసికొంటిమేని, మన మా అనంతమున కెగురఁ గలము. ప్రార్థనకు జిహ్వతో పని లేదు. అది స్వభావముచేతనే అద్భుత వస్తువు. వికారరూపములగు మలములను, అనఁగా కామాదులను, శుద్ధి చేయుటలో హృదయపూర్వకమైన ఉపాసన ఉత్తమ సాధనమని చెప్పుటకు నేను సందేహింపను. అయితే ఆ ఉపాసన అతి వినతితో, అతి నమ్రతతో పొంది పొసఁగి యుండవలయును.

౨౨

నారాయణ హేమచంద్రుఁడు

ఆ రోజులలో నారాయణహేమచంద్రుఁడు సీమకు వచ్చెను. అతఁడు మంచి లేకరి అని వినియుంటిని. నేషనల్ ఇండియన్ అసోసియేషన్‌కు సంబంధించిన మానింగ్ కన్యా గృహమున మేము కలిసికొంటిమి. నేను ఇతరులతో కలిసిమెలిసి యుండలేనని మానింగ్ కన్య ఎఱుఁగును. నేను ఆమె యింటి కేఁగినపుడు, ఎవరేని పలుకరించి నపుడు తప్ప, నేను ముఖపిధానముగా కూర్చుండువాఁడను. ఆమె నాకు అతనితో పరిచితి కలిపెను. అతనికి ఇంగ్లీషు రాదు. అతనిది వింత వాలకము. ఒక వికారపు లాగు, అట్టిదే పార్శ్వపద్ధతిని ముడతలుపడి మఱికి యైన బూడిదరంగు కోటు; నెక్‌టైగాని, కాలరుగాని లేదు. కుచ్చులు కట్టిన ఉన్నిటోపీ. పైని పొడుగుపాటి గడ్డము.

అతఁడు బక్కపలుచన, పొట్టి. అతని గుండ్రపుమోమున మసూచి మచ్చలు. ముక్కు కొన దేలినదియుఁ గాదు, మొద్దు పాఱను లేదు. మాటిమాటికి అతని చేయిగడ్డము మీఁద.

నాగరకసంఘమున ఆ వింతవాలకపు మనుష్యుఁడు వేలుపెట్టి చూపించునటు లుండుట సిద్ధము.

'నేను తమ్మును గుఱించి చాల వింటిని. మీ గ్రంథములు కొన్ని చదివితిని. మీరు మా యింటికి దయచేయరా?' అని నే నంటిని.

అతనిది ఇంచుమించు బండకొంతుక. నవ్వుచు అతఁడిట్లనెను— 'మీబస ఎచట?'

'స్టోరువీథిలో.'

'అగుచో మనము ఒకచోటివారమే. నాకు ఇంగ్లీషు చదివికొనవలెనని ఉన్నది. చెప్పెదరా?'

'నాకు తెలిసినదానిలో మీకు చెప్పుటకు నాకును సంతసమే. నాశక్తికొలఁది చెప్పెదను. మీకిష్టమేని నేనే తమకడకు వచ్చెదను.'

'వలదు, నేనే వత్తును. నా కడ పాఠమాల కలదు; దాని తీసికొని వత్తును.'

సమయము నిశ్చిత మాయెను. వడిగా మాకు నిండుసెయ్యము కలిసెను.

నారాయణ హేమచంద్రునకు ఇంచుకయు వ్యాకరణము రాదు. అతనికి గుజ్జుము అనునది క్రియ. పరువెత్తుట అనునది విశేష్యము. ఇట్టి విచిత్రోదాహరణము లింకను కొన్ని నాకు గుఱుతు కలవు. కాని అతని అజ్ఞానము నాకు కొఱుకఁబడలేదు. నా స్వల్పవ్యాకరణజ్ఞాన మాతనిమీఁద పాఱలేదు. వ్యాకరణము రాకపోయెనే అను దుగ్ధ అతనికి లేదు.

కొంచెమేనియు చింతలేక అతఁడిటు లనెను—'నేనెన్నఁడును మీవలె బడికి పోలేదు. నాఉద్దేశము ప్రకటింపవలసినపుడు వ్యాకరణావశ్యకత నాకు కానరాలేదు. సరియ, మీకు బంగాళీ వచ్చునా? నాకు వచ్చును. నేను వంగదేశము తిరిగితిని. మహర్షి దేవేంద్రనాథ ఠాకూరు గ్రంథములు గుజరాతీవారికి అనువదించి ఇచ్చినది నేను. ఇంకను

ఇతరభాషలనుండి గొప్ప గ్రంథములను అనువదించి గుజరాతీవారికి సమర్పింపవలెను. నా అనువాదము మక్కికి మక్కి కాదు. భావ మాత్రము తెచ్చినఁ జాలును, నాకు తృప్తి. నా పిమ్మట ఇతరులు వారి విజ్ఞానముతో ముందుముందు ఇంకను చక్కఁగా చేయఁగలుగుదురు. వ్యాకరణ సాహాయ్యము లేక నేను గ్రహించినది నాకు చాలును. తృప్తోఽస్మి. నాకు మరాటీ, హిందీ, బంగాళీ ఈమూఁడును వచ్చును. ఇపుడు ఇంగ్లీషు మొదలు వేసితిని. నాకు కావలసినది శబ్దరాశి. అంత టితో నా ఆశ తీఱు ననుకొంటిరా? ఊహుఁ. నేను ఫ్రాన్సు వెళ్ల వలెను. ఫ్రెంచి నేర్వవలెను. ఆ పరాసుభాషలో మంచిగ్రంథములు కొల్లలుగా ఉన్నవని వింటిని. వీలు అయినచో జర్మనీ వెళ్లవలెను. ఆ భాష నేర్వవలెను' అని యిటు లాతఁడు విడిచిపెట్టక మాటలాడు చుండువాఁడు. ఆయనకు భాషల నన్నిటిని చుట్టఁబెట్టి మ్రింగవలయు నన్నంత ఆశ. మఱి పరదేశములు తిరుగను అట్టి యాశయే.

'అయితే మీ రమెరికాకును పోవుదురా?'

'తప్పక. ఆ క్రొత్తప్రపంచము చూడక మఱి ఇండియాకు మళ్లు దునా?'

'అయితే డబ్బు?'

'నాకు డబ్బుతో పనిలేదు. నాకు మీవలె హొయలు అక్కఱలేదు. నేను తినున దెంత తాల్చెడి దేమి? నా పుస్తకము లిచ్చుకొలఁది డబ్బును, మిత్రు లిచ్చునదియు చాలు. నేను మూఁడవ తరగతి లోనే పయనిం తును. అమెరికాకు వెళ్లుచో డెక్ మీఁదనే.'

నారాయణ హేమచంద్రుని ఈ మాదిరి ఋజువర్తన మనునది అది ఆయన సొంతము. మఱియు దానికి తూఁగు మంచి మనస్సును

ఆయనకు కలదు. గర్వస్పర్శయు లేదు. అయినను ఒకటి: తన శక్తిని గుఱించి మించిన నమ్మకము.

మేము రోజును కలియుచుంటిమి. మా పనులలో, చేఁతలలో కొంతవట్టు పోలిక కలదు. మేమిరువురము శాకాహారులము. తఱుచు మాకు ఒక్కఁడనే భోజనము. ఇది నాకు నేనే వండుకొని వారము ౧౭ షిల్లింగులతో గడుపు కాలము. నే నొకొక్కప్పుడు అతని గదికిని, అతఁడొకొక్కప్పుడు మాగదికిని పోవుచు వచ్చుచుండువారము. నా వంటక మింగ్లీషుమాదిరి. అతనికి హిందూమాదిరి తప్ప మరొకటి గిట్టదు. అతనికి పప్పు లేనిది ముద్ద దిగదు. నేను ముల్లంగితో సూపు చేయఁగా ఆయన మూతి ముఱుకటించువాఁడు. ఒకనాఁడు ఆయన ఎటులో వేఱుసెనగ లంకించుకొని వచ్చి వండి నాకు పెట్టవచ్చెను. నేను లొట్టలువేయుచు తింటిని. ఈరీతిగా నే నాయనకు, ఆయన నాకు పెట్టుట సతమాయెను.

ఆ దినములలో కార్డినల్ మానింగుగారి పేరు ప్రతివాని పెదవుల మీఁదను ఆడుచుండెను. నౌకాశ్రయమునందలి పనివాండ్రు కట్టిన సమ్మె జాన్ బరన్సు గారును, కార్డినల్ మానింగుగారును చేసిన ప్రయత్నముల వల్ల అంతమొందెను. కార్డినల్ మానింగుగారి నిరాడంబరమైన సౌమ్యజీవనమును గూర్చి డిజరాలీ మంత్రిగారి అభినందనమును నేను హేమచంద్రునికి చెప్పితిని. 'నే నాసాధు పురుషుని చూచుట జరూరు' అని అతఁడనెను.

'అతఁడు చాల గొప్పవాఁడు. నీ కెటులు చూడ వీలగును?'

'ఓ, కలుగును. దానికి మార్గము చెప్పెదను. నే నొక గ్రంథకర్తనయినట్లును, ఆయన పరోపకారప్రవీణతకు ప్రత్యక్షముగా ధన్యవాదముల నర్పింపఁ దలఁచినట్లును; మరొకటి, నాకు ఇంగ్లీషు రాదు గనుక

మిమ్ముదుబాసిగా తీసికొనివచ్చునట్లును-ఈయర్థమంతయు వచ్చునటులు నా పేరున మీ రొకఉత్తర మాయనకు వ్రాయుఁడు. తెలిసినదా?'

నేనటు లొక లేఖ వ్రాసితిని. రెండుమూ న్నాళ్లలో కార్డినల్ మానింగుగారు సమయ మేర్పఱచుచు ప్రత్యుత్తరించిరి.

మేమిరువురము వెళ్లితిమి. నేను ఒకరి దర్శనమునకు వెళ్లునపుడు తొడుగుకొను మామూలైన దుస్తులను తొడిగితిని. నారాయణ హేమ చంద్రుఁడు తన సనాతన పద్ధతిలోనే యుండెను: మామూలు కోటు, మామూలు లాగు. నేను కొంచెము పరిహాసము చేసితిని. అతఁడు నా నవ్వొ గురఁగొట్టి యిట్లనెను: 'నాగరకపు పిల్లకాయలు మీరంతు పందలు. మహాపురుషు లెన్నఁడునుహృదయమును చూతురుగాని పైపైనిచూడరు.'

మేము కార్డినల్ మహలు చొరఁబడితిమి. అది పెద్ద నగరు. మేము కూర్చున్నంతనే బక్కపలుచని పొడుగుపాటి ముదుసలి యొకఁడు వచ్చి కరస్పర్శ చేసెను.

నారాయణహేమచంద్రుఁడు అభివందనముతో ఇటు లనెను:— 'నేను మీసమయ మపహరింపను. నేను మీ కీర్తి చాల వింటిని. మీరు సమ్మెకట్టిన పనివాండ్రకు ఉపకారము చేసితిరి. ఇక్కడికి వచ్చి మి మ్మభినందింపవలెనని మనసు పుట్టినది. ప్రపంచమున సాధుపురుషుల దర్శ నము చేసికొనుట నాకు రివాజు. అందులకు తమ కీ కష్టము కూర్చితిని.'

అతని గుజరాతీ పలుకులకు నేను తర్జుమా చేసితిని. 'మీ రాకకు సంతసము. మీకు ఇచట నివాసము సుఖకర మగుఁగాక! అని ఆసింతును. మఱియు మీ రిచటి జనముతో పరిచితు లగుదురు గాక! భగవంతుఁడు మీకు మంగళ మొసఁగుఁగాక!' అని మానింగుగారు ఈమాటలు పలికి నిష్క్రమించెను.

౨౨ నారాయణ హేమచంద్రుఁడు

నారాయణ హేమచంద్రుఁ డొకనాఁడు షర్టు తొడుగుకొని, దోవతి కట్టుకొని నా బసకు వచ్చెను. ఆ యింటి గేస్తురాలు తలుపు తీయుచునే భయపడెను. తత్తఱపాటుతో (నేను మాటిమాటికి మకాము మాఱ్చుచుంటినని పాఠకుఁ డెఱుఁగు. ఇది మరల క్రొత్తమకాము. ఈమె క్రొత్తయామె. ఈమె నారాయణహేమచంద్రు నెఱుఁగదు.) నా కడకు పరువెత్తుకొని వచ్చి, ఒక రకపు పిచ్చివాఁడు మీకొఱకు వేచి యున్నాఁ డని చెప్పెను. నేను ద్వారముకడకు వెళ్లి నారాయణ హేమచంద్రునిఁ జూచి నివ్వెఱ పోయితిని. అతఁ డెప్పటివలె నవ్వుచునే ఉండెను.

'బజారులో పిల్లలెవ్వరును మిమ్ముఁ జూచి అల్లరిచేయలేదా?'

'వారు నావెంటఁ బడిరి కాని నేను వారివంక కన్నెత్తలేదు. దానితో వెనుదిరిగి పోయిరి.'

లండనులో కొన్ని మాసము లుండి నారాయణహేమచంద్రుఁడు పారిస్ వెళ్లెను. అతఁడు పరాసుబాస చదువను, పరాసుపుస్తకముల ననువదింపను బూనుకొనెను. అతని అనువాదము సరిచూడఁగలిగినంత ఫ్రెంచి నాకును వచ్చును గాన నా కతఁడు వానిని చదువనిచ్చెను. అది అనువాదము కాదు, మఱి వట్టి భావార్థము.

తుద కతఁడు అమెరికా వెళ్లవలయునను తన నిశ్చయమును నిర్వహించెను. తంటాలుపడి పఢి డెక్ టిక్కెట్టు సంపాదించెను. షర్టు, దోవతి కట్టుకొని బజాఱులోనికి వెళ్లఁగా, అది అచట అసభ్యవేషమై నందువలన యునైటెడ్ స్టేట్సులో అతఁడు ప్రాసిక్యూషన్ చేయఁబడెను. తరువాత అతనిని విడిచిరని గుర్తు.

౨౩

గొప్పసంత

పారిసులో 1890 సంవత్సరమున గొప్పసంత (Exhibition) జరిగెను. అందులకు పెద్దపెద్ద ఏర్పాటులు చేయఁబడుచుండె నని పత్రికలలో చదివితిని. నాకు పారిసు చూడ చాల వేడుక. రెండును కలిసి వచ్చునని ఆసమయమునకు వెళ్లఁ దలఁచితిని. ఆ సంతలో ఏఫిల్ టవర్* అనునది వింత. అది వేయి పాదుగుల ఎత్తున కేవలము ఇనుముతో కట్టఁబడినది. ఇంకను వింతలు పెక్కు కలవు. కాని ఆ గోపురమే వింత. అంత ఎత్తుగల కట్టడముఆఁగదని అంతకుముందు వాడుక.

పారిసులో శాకాహారాగార మొకటి ఉన్నదని వింటిని. నేను అం దొకగది కుదుర్చుకొంటిని. ఏర్పాట్లుంటిని. మితవ్యయముతో పారిసు వెళ్లుటకును, అచటి ప్రదేశములు చూచుటకును ఏర్పాటు చేసికొంటిని. పారిసు పత్తనపు పటమొకటి, సంతకు సంబంధించిన ప్రతివిషయమును తెలుపు పుస్తక మొకటి, ఈరెండును దగ్గఱఁ బెట్టుకొని చాల ప్రదేశములకు నడచియే వెళ్లితిని. రాజవీథులకును, దర్శనీయములగు ముఖ్యప్రదేశములకును పోవుటకు ఇవి యున్న చాలును.

ఆ సంత నా కంతగా గుర్తులేదు— దాని వైశాల్యము, వైవిధ్యము తక్క. రెండు మూఁడుసార్లు ఎక్కుటచే ఏఫిల్ టవరు నాకు చక్కగా గుర్తు. ప్రథమపరిధిలో భోజనశాల కలదు. అంత ఎత్తున భుజించితి నని చెప్పుకొనుటకు దాని పాట్టన ఏడు షిల్లింగులు పెట్టితిని.

* గోపురము.

౨౩ గొప్ప సంత

పారిసులోని ప్రాఁతగుళ్లు (చర్చి) నా కింకను గుర్తు. వానిమహత్త్వము, శాంతియు మఱపు రావు. నోటర్ డేము – కట్టడపుపని లోపలి చిత్తరు చెక్కడపుపని నుఱచిపోవుద మనుకొన్నను మఱవ వీలు లేదు. అట్టి దేవళములకు లక్షలు వెచ్చించినవారి హృదయాంతరాళములలో ఈశ్వరభక్తి ఉండక తక్కదనుకొంటిని.

పారిసులో ఫాషన్, స్వేచ్ఛాచారము, భోగవిలాసములను గుఱించి చాల చదివియుంటిని. ఇవి గల్లి గల్లీ లో కానవచ్చును కాని దేవళములు వేలు పెట్టి చూపించునటులు విడి. ఈ దేవళములలో కాలు పెట్టఁగనే బయటిగోలనంతయు మఱువనగును. వర్తన మాఱును. వర్జిన్ మేరీకడ మోఁకారించి యున్నవారి ముందునుండి పోవుచున్న పుడు భయభక్తు లుత్పన్నము లగును. మోఁకారిలుట, ప్రార్థించుట, ఇవి అంధవిశ్వాసము కాదు అని నాఁడు నే తలఁచితిని. ఆతలఁపు నాఁటికి నాఁటికి పెరుఁగుచునే యున్నది. వర్జిన్ మేరీ విగ్రహముముందు అత్యంత భక్తులైన జీవులు మోఁకారిలుట అది వట్టిరాతికి రప్పకు మోఁకారిలుటయా? వారు భక్తిచే తన్మయులై రాతినిగాక దానికి అర్థమైన ఈశ్వరుని కొలిచిరి. వారీపూజచే నీశ్వరునిమహిమను తగ్గింపక హెచ్చించు చున్నారని నే ననుకొన్నటులు గుర్తు.

ఏఫిల్ టవరును గుఱించి రెండుమూఁడు మాటలు చెప్పవలయును. నేఁటికి దాని ఉపయోగ మేమియో తెలియదు. అపుడు దానిని కొందఱు నిందించినటులును, కొందఱు భూషించినటులును వింటిని. దాని నిందించినవారిలో ముఖ్యుఁడు టాల్ స్టాయి అని గుర్తు. అతఁడు ఏఫిల్ టవరు మానవునివిజ్ఞానమునకుఁగాక అజ్ఞానమునకు చిహ్నమనెను. 'మాదకద్రవ్యములలో పొగాకు కడునీచము. దాని వలవాటు పడినవాఁడు త్రాగుబోతులు చేయని నేరములు చేయును. త్రాగుడు

వలన ఉన్మాదము కలుగును, కాని పొగాకువలన బుద్ధి తనమస్సులో పడి పోవును. కాఁగా పొగాకు ఉపయోగించువాఁడు ఆకాశసౌధములు కట్టఁజూచును.' అని ఇట్లు టాల్‌స్టాయి ఏఫిల్‌టవరునుగూర్చి వివరించెను. టాల్‌స్టాయి చెప్పినటులు ఏఫిల్‌టవరు అట్టి వ్యసనపరిణామమే. ఏఫిల్‌టవరునందు శిల్పము లేదు. అది ఈసంతకు ఏవిధముగానైనను అందము తెచ్చెననరాదు. దాని క్రొత్తదనమును, వింత పొలతలును చూచి మనుష్యులు మూఁగెడువారు, మఱి యెక్కుచుండెడువారు. అది సంత బొమ్మ. మనము బాలురమైయున్నంతవఱకు బొమ్మలపై మోహము ఉండును. మనకు ఎంతవఱకు అట్టిమోహ ముండునో అంతవఱకు మనము బాలురమే యని ఈ ఏఫిల్‌టవరు చెప్పక చెప్పుచున్నది. ఇట్లు చెప్పుటకు ఈ ఏఫిల్‌టవరు ఉపయోగించుచున్న దన వచ్చును.

౨౪

పట్టా పుట్టినది-కాని పిమ్మట?

బారిష్టరు పరీక్ష నిచ్చుటకు నేను సీమకు వెళ్లితిని. అది ఏమైనది? దీని గురించి లోఁగడ చెప్పనైతిని. దాని గురించి కొంచెము వ్రాయుటకు ఇది తరి.

బారిష్టరు పరీక్ష నిచ్చుటకు రెండు నియమములు: ఒకటి నియత కాలపరిపాలనము, రెండు పరీక్ష లిచ్చుట. ఇంచు మించు మూఁడేండ్ల పరిమితమైన కాలమును పండ్రెండుగా విభాగించి, అటులు ప్రవిభక్తమైన కాలమున ఒకొక్క ప్రవిభాగమున జరుగు ఇరువది నాలుగు విందులలో కనీసము ఆరువిందులు కుడుచుట నియతకాల పరిపాలనము.* విందులు కుడుచుట అనఁగా సాక్షాత్తు తినుట కాదు. నియతములగు గంటలయందు హాజరై విందు జరుగు కాలమంతయు ఉండుట. సామాన్యముగా అందఱును పక్వాన్నములు భుజింతురు. కొందరు కొన్న మద్యము గ్రోలుదురు. ఒకొక్కవిందునకు రెండుమూఁడు రూకల వెల. ఇది మితమే. ఏలయన్న, హొటెలులో ఒక్క మద్యమునకే అంత వెల యుండును. నవనాగరకులు కాని హిందువులకు అన్నము వెలకంటె తదంతర్లీనమైన మధువునకు అంతవెల అయిన దన్నచో వింతయే. సీమలో నాకీసంగతి క్రొత్తగా తెలిసినపుడు హృదయా

* అనఁగా మూఁడుసంవత్సరములకు పండ్రెండు టెరములు (terms); ఒక్కొక్క టెరమునకు పండ్రెండు విందులు; సంవత్సరమున కిట్టి టెరములు నాలుగు, విందులు తొంబదియాఱు.

ఘాతము కలిగెను. త్రాగుడునకు ఇంత డబ్బు ఏల పాడు చేయుదురని ఆశ్చర్యమయినది. తరువాత నాకది అర్థమైనది. నేను తలుచు అందు తిన్నది లేదు. ఏలనఁగా, అందు నాకు తినఁదగినవి రొట్టెయు, బంగాళాదుంపయు, కాబేజియుమాత్రము. మొదట వీనియందు నా కిష్టములేక తినలేదు; రుచిపడిన పిమ్మట ఇంకను పెట్టుమని అడుగుటకు సాహసించితిని.

విద్యార్థులకిడు నాహారముకన్న ఉపాధ్యాయులకిడు నాహారము మేలుతరమైనది. నాతోపాటు శాకాహారి ఒక పార్సీవిద్యార్థి కలఁడు. మేము శాకాహారులము కావున ఉపాధ్యాయులకు పెట్టు శాకాహారములలో కొన్ని మాకు పెట్టుఁడని విన్నవించుకొంటిమి. మా విన్నపము కైకో లాయెను. మాకును శాకములు, ఫలములు రాఁదొడఁగెను.

అందు నలువురు విద్యార్థుల ముఠాకు రెండు సారాబుడ్లనిత్తురు. నేను సారా సోఁకను, కావున ముఠా నిండుటకు ప్రతివారును నన్ను ఆహ్వానించువారు. ఏలనఁగా వారు మూవురే రెండుకాయలను పీల్చివేయవచ్చును. ప్రతి యిరువదినాలుగు విందులకును ఒకటి పెద్దవిందు. దానికి గ్రాండు నైట్ అని పేరు. అందు మామూలువి కాక షాంపేన్, పోర్టువైన్, షెర్రీ మున్నగు మద్యములు ఉండును. ఆనాఁడు నాకు ప్రత్యేకముగా పిలుపుమీఁద పిలుపు, పిలుపుమీఁద పిలుపు ఉండెడిది.

ఈవిందులవలన బారిస్టరగుటకు అధిక-అర్హత ఎటులు కలుగునో నాఁటికిని, నేఁటికిని నాకు తెలియరాదు. మొదటమొదట ఈవిందులకు కొలఁదిమంది విద్యార్థులు వెళ్లెడువారు. విద్యార్థులకును, ఉపాధ్యాయులకును పరస్పరము సంభాషణములకు అవకాశము ఉండెడిది. ఉపన్యాసములును జరిగెడివి. వీనివలన మెలుఁగువడిన లోకజ్ఞానమును, కొంత నాగరకతయు, ఉపన్యాససమర్థతయు

విద్యార్థులకు అబ్బెడిది. నాకాలము వచ్చునరికి అవన్నియు దాఁటిపో యెను. ఉపాధ్యాయులు విద్యార్థులకు ఎడముగా కూర్చుండిరి. దాని అర్థ మంతరించెను. ఆచారము మిగిలెను. పూర్వాచారపరాయణమైన ఇంగ్లాండునందు ఆ ఆచారము వదలక వచ్చుచున్నది.

బారిస్టరు పరీక్షకు చదువవలయు గ్రంథములు చులుకన కావున బారిస్టర్లను డిన్నర్ బారిస్టర్లని నవ్వులాటపేరు. డిన్నరు బారిస్టర్లనఁగా తిండిపోతు బారిస్టర్లు. నామమాత్రమునకు పరీక్షలని అందఱకు తెలియును. నారోజులలో రెండు పరీక్షలు: రోమన్‌లాలో, కామన్ లాలో. ఈపరీక్షకు నియతగ్రంథములు కలవు. విడివిడిగా చదివి, విడి విడిగనే పరీక్ష నీయనగును. కాని ఎవ్వరును చదివిన పాపమునఁబోరు. రెండువారములు రోమన్‌లాటీకను బట్టీ వెట్టియు, రెండుమూఁడు నెలలు కామన్‌లాటీకను చదివియు పరీక్ష ఇచ్చినవారిని చాలమందిని నే నెఱుఁగుదును. ప్రశ్నములు తేలిక; పరీక్షకులు ఉదారులు. రోమన్ లాపరీక్షలో నూటికి ౯౫ నుండి ౯౯ మందిపఱకును, అసలు పరీక్షలో నూటికి ౭౫ గురును, అంతకు ఎక్కువమందియు నెగ్గుచుండెడివారు. ఈరీతిగా పరీక్షాభయములేదు. సాలునకు పరీక్షలు నాలుగుతూరులు. ఇంత వీలైనపరీక్షలు కష్ట మనిపింపవు.

నేను అసలు పుస్తకములన్నియు చదువఁ దలఁచితిని. ఈగ్రంథ ములు పఠింపకుండుట మోసమని నాతలఁపు. నేను వానికొఱకు చాల వెచ్చించితిని. రోమన్‌లాను లాటిన్ భాషలో చదువ నిర్ణయించి తిని. నేను లండన్ మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షకు లాటిన్ చదివియుం టిని. అది యిపు డుపకరించెను. ఈచదివిన చదువున కంతయు విలువ లేకపోలేదు. అది దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో ఉపయోగించెను. దక్షిణ-

ఆఫ్రికాలో రోమన్ డచ్చిలా ప్రమాణము. ఇటులు లాటిన్ చదివి కొనుట దక్షిణ-ఆఫ్రికాలా తెలిసికొటకు సాయపడినది.

ఇంగ్లాండు కామన్‌లాను అహోరాత్రములు చదువఁగా నాకు బరువుగా తొమ్మిది నెలలు పట్టెను. బ్రూమ్సు 'కామన్‌లా' పెద్దది కాని రుచిగా ఉండెను. కాని కాలమును మ్రింగివేసెను. స్నెల్ సు 'ఈక్విటీ' హృదయంగమము కాని అర్థము చేసికొనుట కొంచెము కష్టము. వైట్ అండ్ ట్యూడర్'సు 'లీడింగ్ కేసెస్' అను గ్రంథమునుండి కొన్ని కేసులు పఠితవ్యములు ఆ గ్రంథము మనోహరము, జ్ఞానదాయకమును. విలి యమ్‌సు అండ్ ఎడ్వర్డ్ సు 'రియల్ ప్రాపర్టీ', గుడీవ్ స్ 'పెర్సనల్ ప్రాపర్టీ' అను గ్రంథములు సంతోషముగా చదివితిని. విలియంగారి పుస్తకము నవలవలె తీసికొనిపోవును. అట్టి అభిరుచితోడనే నేఁ జదివిన గ్రంథము మెయిన్‌సు 'హిందూలా.' హిందూదేశమునకు నేను మరలి వచ్చునపుడు స్టీమరులో దానిని చదివినగుర్తు. హిందూలా గ్రంథములఁ గూర్చి ఇచట వక్కాణించుట కిది తావు గాదు.

నేను పరీక్ష అయితిని. ౧౮౯౧ సం. జూన్ ౧౧ వ తేదీని పట్టా పుట్టెను. ౧౧వ తేదీని ఇంగ్లాండు హైకోర్టులో రెండున్నర షిల్లింగు లిచ్చి పేరు రిజస్టరు చేయించుకొంటిని. ౧౨ వ తేదీని ఇంటికి బయలుదేఱితిని.

ఇంత చదివినను నా బెంగకును, భీతికిని అంతు లేదు. కోర్టులో వాదించుటకు నేను తగనని భయము వేసినది.

ఆ క్షోభ వర్ణించుటకు మఱొక ప్రకరణ మావశ్యకము.

నా బెంగ

బారిస్టరుపరీక్ష ఇచ్చుట సులభమే కాని బారిస్టరుగా పని చేయుట దుర్లభము. నేను లా అంతయు నేర్చితిని గాని వాదించుట నేర్వలేదు. నేను ధర్మసిద్ధాంతములను (Legal Maxims) అభిరుచితో చదివితిని కాని వానిని నావాదములలో ఎపు డెపుడు ఉపయోగపఱచుకొనవలయునో తెలియదు. 'ఇతరులకు అపకారము కలుగకుండు రీతిని నీవస్తువును వాడుకొనుము' అను నిది ఒకధర్మవచనము. ఈధర్మవచనము తన క్లయింటునకు లాభించుటకు ఏచందముగా ఉపయోగింపవలయునో నాకు తెలియలేదు. ఈసిద్ధాంత శీర్షిక క్రింద ముఖ్యములైన కేసు లన్నియు చదివితిని కాని అవి వాదించుపట్ల ఈధర్మ వచనము ఉపయోగించుననను నమ్మకముకలిగింపలేదు.

మఱి నేను ఇండియన్‌లా చదువనే లేదు. హిందూలా మహమ్మడన్‌లాలు అస లెట్లుండునో ఎఱుఁగను. ప్లయింటు ఎటులు వ్రాయవలయునో నేర్చికొనలేదు. నట్టేట నున్న ట్లుంటిని. సర్ ఫిరోజిషా మెహతాగారు కోర్టులలో సింహగర్జనములు చేయునని వింటిని. అతఁడీవిద్యను సీమలో ఎటులు నేర్చెనో అని నేను ఆశ్చర్యపడితిని. ఆయన నైపుణ్యము ఈజన్మమున నాకు రాదనుట నిక్కమేకాని ఈవృత్తిలో ఉదరపోషణమైన చేసికొనఁగలనా, లేనా? అని నా సంశయము.

నేను లా చదివికొను రోజులలోనె ఈసంశయములచే క్షోభపడితిని. ఒకరిద్దరు మిత్రులకడ తలపోసికొంటిని. దాదాభాయి నౌరోజీ

గారి సలహా పుచ్చుకొమ్మని అందొక రనిరి. నేను సీమకు వెళ్లునపుడు దాదాభాయిగారికిఁగూడ ఒకసిఫారసు ఉత్తరమును తీసికొని వెళ్లితి నని లోఁగడ చెప్పియుంటిని. నే నాఉత్తరమును చాలకాలమునకు బయటికి తీసితిని. ఏలనఁగా, ఈమహాపురుషుని దర్శించుటకు నాకేమి అధికారము కలదు? వారి ఉపన్యాసము జరుగునని వినినపు డెల్ల నేను హాజరై ఒకమూల కూర్చుండి, చెవులార విని, కన్నారఁ గాంచి పోవుచుంటిని. విద్యార్థుల మేలుగీల్లు బాగుగా తెలిసికొనుటకు ఆయన ఒకసంఘ మేర్పఱచెను. నేను ప్రతిసభకు వెళ్లెడువాఁడను. దాదాభాయిగారికి విద్యార్థులపట్లఁగల వాత్సల్యము,విద్యార్థులకు వారి యెడఁగల భక్తిని చూచినపుడు నాకు ఆనంద మయ్యెడిది. క్రమముగా ఒకనాఁడు నేను ధైర్యము తెచ్చుకొని సిఫారసు ఉత్తరము తీసికొని వెళ్లితిని. 'నీ కిష్టమైనపుడెల్ల వచ్చి నాసలహాను పొందవచ్చును' అని ఆయన అనెను. కాని ఆ అవకాశమును నే నుపయోగించుకొనలేదు. అత్యావశ్యకత లేనిది ఆయనకు కష్టమిడుట తప్పని తలఁచితిని. కావున 'నీక్షోభ నంతయు దాదాభాయికి చెప్పికొనుము' అనిన నామిత్రుని సలహాను ఆసమయమున గ్రహింపసాహసింపలేదు. ఫ్రెడెరిక్ పిన్‌కట్ గారిని దర్శింపుమని అతఁడె సలహా చెప్పెనో, మఱొక మిత్రుఁడే చెప్పెనో, గుర్తు చాలదు. అతఁడు పూర్వాచారపరాయణుఁడు (Canservative). అయినను భారతీయవిద్యార్థులపై ఆయనప్రేమ నిర్మలము, నిస్స్వార్థము. విద్యార్థులందఱును ఆయనసలహాకు పోవుచుం దురు. నేనును వారి దర్శనము కోరఁగా వా రంగీకరించిరి. నేను దర్శ నమునకు వెళ్లితిని. ఆసంభావణము నాకు మఱపురాదు. ఆయన మిత్రునితో సంభాషించినటులు నాతో సంభాషించెను. నానిరాశ నంతయు ఒక్క నవ్వుతో ఎగురఁగొట్టెను. 'ఏమిటి? అందఱును ఫిరో

జిషా మెహతాలు కావలయునా? ఫిరోజిషాలు, బదురుద్దీనులు అరుదుగా నుందురు. మామూలు లాయరగుటకు గొప్ప తెలివితేటలు కావలయు ననుకొనకుము. సాధారణమైన ప్రామాణికత్వము, శ్రద్ధయు ఉండినచో చాలును. దాన తగురీతి ద్రవ్య మార్జింపనగును. దావాలన్నియు గుంటచిక్కులుగా నుండవు. మంచిది; నీవేమేమి పుస్తకములు చదివితివి? పాఠపుస్తకములు కాక ఇతరపుస్తకము లేమేమి చదివితివి ?' అని ఆయన అడిగెను.

నేను చదివిన అల్పగ్రంథములు చెప్పితిని. ఆయన కొంచెము నైరాశ్యము చెందెను. అయినను అది క్షణికము. వెంటనే ఆయన చిఱునవ్వుతో ఇటు లనెను: 'నీక్షోభ నాకు తెలిసినది. నీకు ఇతర గ్రంథపరిచయమువలనఁ గలుగు జ్ఞాన విశేషము కొలఁది. నీకు ప్రపంచ జ్ఞానము లేదు. అది వకీలునకు ప్రాణము. నీవు హిందూదేశచరిత్రము నయినను చదివియుండనైతివి. వకీలైనవాఁడు మనుష్యస్వభావము నెఱిఁగియుండవలయును. అతఁడు మొగము చూచి మనుష్యుఁ డెట్టివాఁడో కనిపట్టవలయును. మఱియు ప్రతిహిందువు హిందూదేశచరిత్ర తెలిసికొని తీఱవలయును. లాయరునకు దానితో సంబంధము లేక పోవుఁగాక, దాని తెలిసికొనుట విధి. కే, మాలెసన్ గార్లిరువురును వ్రాసిన ౧౮౫౭ సం. విప్లవచరిత్రగూడ (Mutiny) నీ వెఱుఁగవు. వెంటనే ఆపుస్తకమును, మఱి మానవస్వభావ మెఱుఁగుటకు ముఖసాముద్రికమును (Phisiognomy)గూర్చి లావేటరుగారును, షెమ్మెల్ పెన్నిక్ గారును వ్రాసిన గ్రంథములు రెంటిని సంపాదింపుము.'

ఈమిత్రపాదులకు నే నెంతయు కృతజ్ఞుఁడను. ఆయన యెదుట నాభయము ఎగిరిపోయెఁ గాని కాలు బయటఁ బెట్టఁగనె ఎప్పటాట. దారిపొడుగునను 'ముఖముచూచి మనుష్యుఁ డెట్టివాఁడో కనిపట్టుట'

అని అనుకొనుచు, మరి ఆరెండు పుస్తకములఁగూర్చి తలపోయుచు ఇంటి కేఁగితిని. మఱునాఁడు లావేటరుపుస్తకము కొంటిని. అంగడిలో షెమ్మెల్ పెన్నిక్‌గారి పుస్తకము దొరకలేదు. లావేటరుగారి పుస్తకము చదివితిని. అది స్నెల్‌గారి 'ఈక్విటీ'కంటె కఠినముగా నుండెను. షేక్స్పియరుగారి ముఖసాముద్రికమును చదివితిని. అయినను లండను వీథులలో క్రిందినుండి మీఁదికిని, మీఁదినుండి క్రిందికిని షేక్స్‌పియరు తిరుగుటగుఱించి తెలిసికొను ప్రావీణ్యము కలుగలేదు.

లావేటరు పుస్తకము నాకు ఉపయోగింపలేదు. పిన్‌కటుగారి ఉపదేశము నాకు సాక్షాత్తు ఉపయోగింపలేదు కాని వారి స్నెయ్యము చాల తోడుపడెను. వారి నగవుమోమును, ఉదారాకృతియు నాహృదయమున నిలిచియున్నవి. మంచిలాయరగుటకు ఫిరోజిషా మెహతాగారివలె పుణ్యమును, ధారణయు, శక్తియు ఆవశ్యకములు కావు. మఱి ప్రామాణికత్వమును, శ్రమపడి పనిచేయుటయు, అనునవి ఉన్నచో చాలునను ఆయన సలహాను నేను విశ్వసించితిని. ఈరెంటియందును నేను భాగస్వామి నగుటవలన మరల నాకు ఆశ కలిగెను.

సీమలో నేను కేగారును, మాలెసన్‌గారును కలిసి వ్రాసిన గ్రంథములను చదువలేకపోతిని. కాని నాకు సమయము చిక్కుచో మునిముందు ఈగ్రంథములను చదువ నిశ్చయించుకొంటిని. దక్షిణ ఆఫ్రికాయందు ఆమనోరథము తీరెను.

ఇట్టినిరాశలో కొలఁది ఆశగొని 'అస్సాము' అను స్టీమరునుండి బొంబాయిరేవులో దిగితిని. రేవులో సముద్రము అల్లకల్లోలముగా నుండెను. లాంచిలో ఒడ్డు చేరితిని.

ఆత్మకథ

రెండవ భాగము

C.M.V. Sharma
Nalgonda

౧

రాయచందుభాయి

బొంబాయి రేవులో సముద్రము ఒడుదొడుకుగా ఉన్నదని వెనుకటి ప్రకరణమున వ్రాసియుంటిని. జూన్ జులై నెలలలో అరేబియా సముద్రము అటు లుండుట క్రొత్తగాదు. ఏడెన్ మొదలుకొని సముద్రము కల్లోలముగనే ఉండెను. ఓడలో అందఱును అస్వస్థులైపోయిరి. సరిగా ఉన్నవాఁడను నేనొక్కఁడనే. డెక్కుమీఁద నుండి తుపానును చూచి ఆనందించుచుంటిని. ప్రొద్దుటి భోజనమునకు నాతోపాటు ఒకరిద్దఱు ఉండువారు. మేము పళ్లెరములను జాగ్రత్తగా పట్టుకొని ఓటుపిండి గంజి త్రావుచుంటిమి. ఏలన ఏమాత్రమేని దానికేసి చూడకున్నచో దానిదారి అది చూచుకొనును.

ఈ బయటితుపాను నా లోపలి తుపానునకు చిహ్నమాత్రము. బయటితుపానునకే నేను చలింపనపుడు లోపలితుపానునకుఁ గూడ చలింపలేదని వేఱుగా చెప్పనక్కఱలేదు. బొంబాయిలో దిగి యింటికి వెళ్లఁగనే జాతిబహిష్కారము సిద్ధముగ నున్నది. ప్లీడరు వృత్తికి నేనసమర్థుఁడనని వెనుకనే చెప్పికొంటిని. మఱి నేను సంస్కర్తను. కాఁబట్టి కొన్నికొన్ని విషయములు ఎటులెటులు సంస్కరించిన బాగుగా నుండునోయని ఆలోచించుచుంటిని. కాని అతర్కితములగు విషయములు కొన్ని నాకొఱకు కనిపట్టుకొని యుండెను.

నన్ను కలిసికొనుటకు మా పెద్ద అన్న రేవులోనికి వచ్చెను. డా. మెహతాగారితోను, వారి పెద్ద అన్నగారితోను ఆయన కదివఱకే

పరిచితి కలదు. డా. మెహతాగారు మాయింటికి రండని గట్టిపట్టు పట్టుటచే మేమందఱము వారి యింటికే వెళ్లితిమి. దాన, సీమలో మొలకెత్తిన మా పరిచయము ఆకు దొడిగినది. ఇక్కడ వారి కుటుంబమునకును,మా కుంటుంబమునకును నెయ్యపువియ్య మెక్కువ అయినది.

'అమ్మను ఎన్నఁడు చూతునా'అని నే ననుకొనుచుంటిని! ఆమె ఈ లోకమును విడిచిపోయెనన్న వార్త మా యన్న నాకు తెలియనీయ లేదు. ఓడ దిగినపిమ్మట చెప్పెను. నేను సూతకస్నానము చేసితిని. నేను సీమలో నుండఁగనే ఆమె చనిపోయెను. కాని దేశములలో వెతచెందెదనని అంతవఱకును నాకు తెలుపలేదు. ఈ వార్త వినఁగనే నాకు మిక్కిలి వెత గలిగినది; కాని ఆ గాథ ఇపు డప్రస్తుతము. మా తండ్రిగారు పోయినప్పటి వెతకన్న అది మిన్న. నా కోరికలన్నియు గొంతెమ్మకోరికలయినవి. కాని అపుడు నేను దుఃఖమునకు కళ్లెము వదలనటులు గుర్తు. నేను కంట తడిఁ బెట్టలేదు. మా అమ్మగారు చనిపోవని రీతిగనే గంభీరించి నా వ్యవహారములు నేను చేసికొనిపోవు చుంటిని. అపుడు డా. మెహతాగారు నాకు పలువురతో పరిచితి కలిగించెను. వారిలో రేవా శంకరజగజీవన్‌గారు ఒకరు. వీరు మెహతాగారి సోదరులు. వీరితో అపుడు కలిసిన మైత్రి యావజ్జీవమైత్రి ఆయెను. అపుడే డా. మెహతాగారు నాకు రాయచంద్ర లేక రాజచంద్రకవిగారితో పరిచితి కలిగించిరి. వీరు డా. మెహతాగారి పెద్దన్నగారి అల్లుఁగుఱ్ఱలు; రేవా శంకర జగజీవన్‌గారి నగల దుకాణమున భాగస్వాములు. నాకు వీరి పరిచయ మనునది చాల గొప్పమాట. వారికపుడు ఇరువది యైదేండ్లే కాని చూడఁగనే వారు విమలచరిత్రులనియు, విద్వాంసులనియు తెలిసికొనఁ గలిగితిని. మఱియు వారు శతావధానులు. డా. మెహతాగారు రాజచంద్రకవిగారి ధారణాపటిమను కొం

చెము చూడుమనిరి. నాకు వచ్చిన పాశ్చాత్య భాషా భండారమును కొల్లవెట్టితిని. నేనెటులు చదివితినో రాజచంద్రకవిగారు అటులు చదివిరి. ఆయన సామర్థ్యమును చూచి నే నోర్వలేకపోతిని. కాని ఈధారణ, ఈశతావధానము ఈశక్తులకు నేను ముగ్ధుఁడను కాలేదు. ఏది నన్ను ముగ్ధునిఁజేసెనో అది తరువాత తెలియనాయెను. అది యేదనఁగా: వారి విశాల శాస్త్రజ్ఞానము; నిర్మల చరిత్రము; ఆత్మజ్ఞానమునెడల తీవ్రమగు ఆవేదన. ఈచివరదాని కొఱకే ఆయన జీవితమును వినియోగించె నని నాకు పిదప పిదప తెలియఁజొచ్చెను.

ఆ. ఆటలందు పాటలందున బాసట
గాఁగ హరిని జూడఁ గందునేని
పుట్టు విద్ది తుదిని ముట్టు ముక్తానందు
బ్రదుకునకును సూత్ర మిదియ తలఁప.*

అను ఈ ముక్తానందుని గేయమును రాజచంద్రకవి ఎప్పుడును స్మరించుచుండును. ఈపాట అతని హృదయమున అంకితమైపోయెను.

ఆయన వ్యాపారము లక్షలమీఁద. వ్యాపారమూ ముత్తెములతో, వజ్రములతో, రత్నములతో. అం దతని ప్రజ్ఞ అసామాన్యము. ఎంత చిక్కైనను అతఁ డిట్టే విడఁదీయును. కాని ఆయన బుద్ధి వేఱొకచోట. ఆయన కెప్పుడును పురుషార్థము, ఆత్మసాక్షాత్కారము,హరిదర్శనము ఇదియేమాట. అతని వ్రాఁతబల్లపై చిత్రాల్లతోపాటు ఏదోయొక వేదాంతగ్రంథము, దినచర్య (డయరీ) యూ ఎల్లప్పుడును

* హసతాం రమతాం ప్రగట హరి దేఖుం రే
మారుం జీవ్యుం సఫల తవ లేఖుం రే
ముక్తానంద నో నాథ విహారీ రే
ఓధా జీవన దోరీ అమారీ రే.

ఉండును, వ్యవహారము ముగిసీ ముగియనిముందే ఆయన ఆరెంటిలో ఒకటి చేతఁ దీసికొనును. ఆయన గ్రంథరూపములుగ ప్రకటించిన పలువిషయములు ఈ దినచర్యలనుండి ఎత్తఁబడినవే. అతఁడు లక్షలకొలఁది వ్యాపారస్థులతో మాటాడి వారిని పంపిన వెంటనే ఆత్మజ్ఞానమునకు సంబంధించిన గూఢ విషయముల వ్రాయుచుండును. చూడఁగా అతఁడు సామాన్యవర్తకుఁడు కాఁడు. కేవలము జ్ఞానికోటిలోని వాఁడు. దుకాణములో వ్యాపారములనడుమ ఈశ్వరనిమగ్నుఁడైయుండఁగా అతనిని నేను పెక్కుమారులు చూచితిని. ఇతఁడు సమత్వమును వీడిన నిమిషమొకటియు నాకు కానరాలేదు. ఆయనకు నాతో స్వార్థ మేమియు లేదు. కాని నాకు వీరితో గాఢపరిచయము కలిగెను. నే నప్పటికింకను పనిపాటలులేని బారిస్టరును. నేను వారి దుకాణమునకు వెళ్లినపుడు వేదాంతము వినా వేఱొకమాట లేదు. నాకప్పటికి వేదాంత విషయములందు అంతగా ఆసక్తి లేకున్నను నాకు వారి మాటలే మంత్రములుగా ఉండెను. ఇటు పిదప నే ననేకమతాచార్యులను దర్శించితిని. ప్రత్యేకముగా నే నాచార్య నన్వేషించితిని. కాని రాయచందుభాయి ఉపదేశములవంటి వేవియుఁ గావు. ఆయన ఉపదేశము సూటిగా నామది నాటుకొనెను. వీరిబుద్ధియందును, వీరి ప్రామాణికత్వమందును నాకు పరమాదరము. మఱియు ఆయన నన్ను అన్యమార్గమునకు కొనిపోవఁడని నాకు విశ్వాసము. ఆయన హృదయ గుహలోని భావములు కొన్ని నా కెఱిఁగించుచుండువారు. ఈశ్వరుని తెలిసీ తెలియక కొట్టుకొనునపుడు ఈపైకారణములచే ఆయనయే నాకు శరణ్యమగుచుండెను. రాయచందుభాయియెడ నాకు ఇంత ఆదర మున్నను నా హృదయసింహాసనమున అతని గురునిగా అభిషిక్తునిచేయఁజాలక పోతిని. ఆసింహాసనమింకను కాళీగా నేయున్నది. నాఅన్వేషణమింకనుజరుగుచు నేయున్నది.

హిందూవేదాంతము గురుపదమునకు ఏమహత్త్వ మిచ్చెనో దానిని నేను మన్నింతును. గురువు లేక గుఱుతు తెలియదనుమాట సత్యము. అక్షరజ్ఞానము కలిగించు గురువు అసమర్థుఁడైనను అంత ఇబ్బంది లేదు; కాని ఆధ్యాత్మికగురువు అసమర్థుఁ డగుచో సాగదు. గురుపదమునకు పూర్ణ జ్ఞానియే అర్హుఁడు. జ్ఞానముఁ బడయుటకు సర్వదా అన్వేషణము వలయు. శిష్యుని యోగ్యత ననుసరించి గురువు లభించును. తనతన యోగ్యత ననుసరించి ప్రతిసాధకునకు ప్రయత్నము చేయుటకు సంపూర్ణాధికారము కలదు. ఫలము ఈశ్వరాధీనము.

దీనివలన నేను రాయచందుభాయిని నాహృదయస్వామిగా చేసికొనకున్నను పలుమాఱు లాతఁడు నాకు మార్గదర్శకుఁడుగను,సహాయుఁడుగను తోడ్పడియెనని ముందుముందు చూడఁగలరు. నా జీవితమందు తమచిహ్నములను గాఢముగా హత్తిపోయినవారు మూవురు. వారు ఆధునికులు. రాయచందుభాయి వారి ప్రత్యక్షసంసర్గమువలనను, 'టాల్స్టాయి' 'వైకుంఠము నీ హృదయములోనే' * అను పుస్తకమువలనను, రస్కిను 'సర్వోదయ'† మను పుస్తకమువలనను నా హృదయము చూఱగొనిరి. ప్రసక్తి కలిగినపుడు వీరిని వివరింతును.

* The Kingdom of God is within you.
† Unto this eah last.

౨

జీవయాత్ర

మా అన్న నాపై ఆశలు పెట్టుకొని యుండెను. ఆయనకు ధనము, కీర్తి, పదవి—వీని లోభ మెక్కుడుగా నుండెను. ఆయన దోషమును క్షమింపఁగల విశాల హృదయుఁడు. దానికి తోడు నిరాడంబరమైన వర్తనము. కాన ఆయనకు పలువురు మిత్రులైరి. అతఁడు ఈ మిత్రుల సాయమున నాకు కేసులను తెప్పింప నెంచెను. నా ప్లీడరువృత్తి పెద్దగా సాగునని ఊహలు పెంచుకొని వానితో పాటు గృహవ్యయమును మిగుల పెంచెను. ఆయన నా ప్రాక్టీసునకు పూర్వరంగము తయారుచేయుటకు చేయని యత్నము లేదు.

నా సముద్రయానమును గుఱించిన తుపా నింకను వీచుచునే యుండెను. మా కులమున రెండు పక్షములు బయలుదేఱెను. అందొక పక్షమువారు నన్ను వెంటనే కలుపుకొనిరి. రెండవ పక్షమువారు వెలివెట్టు పట్టుమీఁదనే ఉండిరి. మమ్ము కలుపుకొనిన పక్షమును సంతసపెట్టుటకు మా అన్నగారు రాజకోటకు పోకముందే నన్ను నాసికకు తీసికొనిపోయి అచట నదీస్నానము చేయించెను. రాజకోట చేరఁగనే కులమువారికి విందిడెను. దీనికి నా మన సొప్పలేదు. కాని మా అన్నకు నాపై అపార ప్రేమ. దానికి తగినటులే వారియెడ నాకు భక్తియు ఎక్కువ. కాన నేను వారి మాటనే మంత్రముగా గ్రహించి వారు చెప్పినటులు చేసితిని. ఈ రీతి జరిగెను గనుక వెలి యనుమాట మరల ఎవరును అనుకొనలేదు.

నన్ను వెలివేసిన వారిలో చేరుటకు నే నెన్నఁడును ప్రయత్నింపలేదు. అయినను ఆ పక్షమునందలి పెద్దలపై ఎన్నఁడును ఈసు పెంచుకొనలేదు. వారిలో కొందఱు నన్ను ఏవగించుకొనుచుండెడు వారు గాని నేను వారి కొదిగి యొదిగియే పోవుచుంటిని. వెలికి విధించిన కట్టుబాటుల కన్నింటికిని నేను తలయొగ్గితిని. ఎవ్వరేని, తుదకు మా అత్తమామలుగాని, అప్పబావలు కాని నన్ను భోజనమునకు పిలిచినచో వారికి వెలి. నేను వారియింట్ల జలమేని పుచ్చుకొనకుంటిని. కాని వారు చాటుమాటుగా మాలో కలియుటకు మొగ్గుచుండిరి కాని నీటుగా చేయరాని పని చాటుగా చేయుట యనిన నాకు తలపోటు.

నే నిటులు మెలఁకువతో నున్నందున కులమువారు నాకేమియు ఎద్దడి తెచ్చిపెట్టలేదు. ఇంతియ కాదు; నన్ను వెలివానిగా చూచుచున్నను ఆశాస్త్రీయులలో చాలమందికి నాపై ప్రేమ. నేను మా కులమున కేదో తెచ్చిపెట్టెదనని తలఁపకయే వారు నాపూనికకు సాయముగూడ చేసిరి. నేను ప్రతిక్రియ ఏమియు చేయనందువల్ల ఇట్టి మేలు కలిగెనని నా నమ్మిక. నన్ను కులమున కలుపుకొనుటకుఁగాను నేను గందరగోళము చేయ మొదలిడినయెడల, మఱియు అప్పటికున్న పక్షములను ఇంకను పెంపఁజలఁచి శాస్త్రీయులను ప్రేరించినయెడల, వారు తప్పక ప్రతిక్రియ చేసియుందురు; మఱియు నేను సీమనుండి దిగఁగనే నిర్లేపముగా ఉండుటకు బదులు ఈ కలఁతసుడిగుండములలోఁబడి కేవలము కపటనాటకమున ఏదో వేషము వేయుచుండి యుందును.

మా దాంపత్య మింకను నే ననుకొన్నటులు కుదురలేదు. నేను సీమకు వెళ్ళినపిమ్మటఁగూడ ద్వేషదుష్టస్వభావము నన్ను విడువలేదు. అడుగడుగునకు తప్పు లెన్ను నా నైజము యథాప్రకారముగనే

యుండెను. దీనివలన నా మనోరథ మీడేఱలేదు. నా భార్యకు వ్రాఁత కోఁతలు నేర్పవలయును; కాని నా కామోద్రేకము దాని కడ్డు. లోపము నాది, కష్టానుభవ మామెది. ఒకతూరి ఆమెను పుట్టినింటికి పంపివేయు పనికిఁగూడ పాల్పడితిని. కడు కష్టముల పాలు చేసిన పిద పనే మరల స్వీకరించితిని. కొంతకాలమునకు తప్పంతయు నాదే యని గ్రహించితిని.

బాలుర విద్యాభ్యాసమును సంస్కరింపఁదలఁచితిని. మా అన్న గారికి పిల్లలు కలరు. సీమకుఁ బోవుముందు నాకుఁ గలిగిన పిల్లవానికి ఇపుడు సుమారు నాలుగేండ్లు. కసరతు చేయించి ఈపసికాయల వజ్ర కాయులఁజేసి, ఎపుడును నా కనుజూపులలో పెంపవలెనని నా తలఁపు. మా యన్నగారు నాకు సాయపడిరి. ఈ కారణముచే ఈవిషయమున ఇంచుమించు కృతార్థుఁడనైతిని. పిల్లలలో ఉండుట నా కెపుడును అభి మతము. పిల్లలతో ఆడుకొనుట, పిల్లలతో నవ్వులాట నాకు నేఁటికిని అలవాటు. నాఁటినుండియు నేను పిల్లలకు మంచి పంతులనని అను కొందును.

అన్నపాన సంస్కరణ మావశ్యక మనుట విస్పష్టము. అపుడే మా యింట టీ కాఫీలు ప్రవేశించెను. నేను సీమనుండి దిగువఱకే మా యింటికి దొరలయింటిపోకడ కలిగించుట పోలునని మా అన్నగా రనుకొనిరి. దానికిఁ దగినటులు ఎపుడో ఉపయోగించు పింగాణి సామాను నిత్యమాయెను. నేను ఈ దిగువరీతిగా పరిపూర్తిచేసితిని. టీ కాఫీలకు బదులు కోకో ఓటుపిండి జావలు మార్చితిని. పేరునకే ఈ మార్పు గాని వాస్తవమునకు ఇవియు టీకాఫీలకు తోడాయెను. మోజాలు, మేజోళ్లు లోఁగడనే వచ్చెను. నేను కోటు, పంట్లము తొడిగి గృహపావనము చేసితిని.

ఈ దేశ ఖర్చు పెరిఁగెను. దైనందినము క్రొత్తవస్తువులు వచ్చి చేరుచుండెను. ఇంటి ముందు వెల్లేనుఁగును గట్టితిమి. దీనికి వలసిన ఆదాయ మేది? రాజకోటలో ప్రాక్టీసు పెట్టుట నాకు నగుబాటు. వకీలునకు ఉండవలసిన జ్ఞానము నాకు లేదు. కాని ఫీజుమాత్రము మంచి వకీలున కిచ్చుదానికంటె పదింత లీయవలయును. వ్యాజ్యము నకు నన్ను కుదుర్చుకొనునంత మూర్ఖుఁడు ఎవ్వఁడును ఉండఁడు. ఒకవేళ అట్టివాఁ డొకఁ డున్నను, నా తెలివితక్కువకు తోడు అహంకార మును, మోసమును గూడఁ గలిపి నేను నా ప్రపంచఋణభారమును ఇంకను పెంచుకొనవలయునా?

బొంబాయి వెళ్లి అక్కడ హైకోర్టులో కొంత అనుభవము గడించుకొనుచు, హిందూలా చదివికొనుచు, ఏవో కేసులతో కొన్నాళ్లు కాలము గడపుట మంచిదని నా మిత్రులు కొందఱనిరి. నేను బొంబాయి వెళ్లితిని.

ఇల్లు పుచ్చుకొంటిని. వంటవాని పెట్టుకొంటిని. నాకు అతఁడు తగినవాఁడే. బ్రాహ్మణుఁడు. అతనిని నేను దాసునివలె చూడలేదు. కుటుంబములో ఒకనిఁగా చూచితిని. అతఁడు లింగముపై నీళ్లు పోసి నటులు ఒడలిపై పోసికొనును. తోముకొనఁడు. కట్టుపంచె మడ్డి; జందెము మడ్డి. శాస్త్రజ్ఞానము సున్న. నాకు ఇతనికంటె మంచి వంట వాఁడు ఎటులు కుదురును?

"ఏమండీ రవిశంకరుగారూ, మీకు వంట చేతకాకపోయినను పోయె, రెండు సంధ్యావందనపు ముక్కలు రాకపోయినచో నెటులండీ?"

"అయ్యా! సంధ్యయా? నాకు సంధ్య నాఁగలి; నిత్యవిధి పాఱ. ఏదో ఈ మాదిరి బాఁపనయ్యను నేను. తమ అనుగ్రహమువలన బ్రతుకుచున్నాను. కానిచో నా చేతి ముల్లుకఱ్ఱ ఎచ్చటికి పోవును?"

నేను రవిశంకరునకు గురుత్వము చేయవలసివచ్చెను. నాకు తీఱిక కావలసినంత. సగము వంట నేనే చేయునాఁడను. శాకాహారము వండుటలో దొరలపద్ధతి పెట్టితిని. ఒక మరపొయి కొంటిని. రవిశంకరుఁడును, నేనును వంట. ఎవరితోనైనను సహభోజనమునకు నాకు పట్టింపు లేదు. రవిశంకరునకును ఈ యాపత్తి లేదు. మాకు ఇరువురకు జోడు కలిసెను. అయినను ఒక్క చిక్కు: మడ్డిగుడ్డలు విడువ ననియు, అన్నము పరిశుభ్రముగా ఉంచ ననియు రవిశంకరుఁడు పట్టిన ప్రతిజ్ఞను జాగ్రత్తగా కాపాడుకొనుచుండెను.

బొంబాయిలో నాలుగైదు నెలలకంటె ఎక్కువకాల ముండుటకు వీలు కాకపోయెను. దైనందినము వ్యయ మెక్కువ, రాఁబడి తక్కువ.

ఇటులు నేను ప్రపంచములో ఈఁద మొదలిడి వకీలుతనము మంచిది కాదనుకొంటిని. చూడ చూపులగుఱ్ఱము, తిన్నని తెలివి లేదు. పై బొటారము, లో లొటారము. నేను నా కర్తవ్యమును గుఱించి కడు పరితపించితిని.

3

మొదటి కేసు

నేను బొంబాయిలో హిందూ లా చదువుట ఒకవంక, భక్ష్యపరి శీలనము మఱియొకవంక ఆరంభించితిని. ఇందుల నామిత్రుఁడు వీరచంద గాంధీ నాకు తోడు. ఇంకొకవంక మాయన్నగారు నాకు కేసులను తీసికొనిరాఁ బ్రయత్నించుచుండెను.

హిందూలా చదువుట విసువుపని. సివిల్ ప్రొసీజరు కొద్దు నాకు నడవలేదు. మఱి ఎవిడెన్సు ఆక్టు చందము వేఱు. వీరచంద గాంధీ సొలిసిటర్ పరీక్షకు చదువుచుండెను. అతఁడు బారిస్టర్లను, వకీళ్లనుగూర్చి చిత్రచరిత్రలు చెప్పుచుండువాఁడు. లాలో అగాధ జ్ఞానమే ఫిరోజిషాగారి యోగ్యతకును, నిపుణతకును కారణము. ఆయనకు ఎవిడెన్సు ఆక్టు అంతయు బట్టీ. ౩౨ వ సెక్షనులోని ప్రతి కేసును ఆయనకు కంఠపాఠము. బదరుద్దీన్ తయ్యాబ్జీగారి వాదశక్తి చూచి జడ్జీలు డిల్లపోవుదురు.

ఇట్టి అతిరథ మహారథుల కథల వినఁగా నాగుండె నిలువున నీరయ్యెడిది.

మఱియు అతఁ డిటు లనెను: 'క్రొత్త బారిస్టరులకు అయిదారేండ్లు పని లేకుండుట క్రొత్త కాదు. కావుననే నేను సొలిసిటర్ పనిలో ప్రవేశించితిని. ఇక మూఁడేండ్లలో నీ పొట్ట నీవు పోసికొనఁగలవేని అక్కడి కదృష్టవంతుడవు.'

నెలనెలకు గృహవ్యయ మధికమగుచుండెను. ఇంటిబయట బారిస్టరు బల్ల కట్టుట, ఇంటిలోపల ఇంకను బారిస్టరు పనికి తరిఫీగు కావలసియుండుట—ఈ రెంటికిని లోలోపల నాకు పొందు కుదురకుండెను. ఈ హేతువుచే గ్రంథపఠనమునకు సంపూర్ణమగు శ్రద్ధ పొసఁగకపోయెను. ఎవిడెన్సు ఆక్టుమీఁద ఎట్లో శ్రద్ధ పుట్టించుకొంటిని. మెయిన్సు 'హిందూలా'ను ఉత్సాహముతో చదివితిని. కాని కోర్టులో వాదించుటకు గుండెలు లేవు. ఇఁక నాకష్టము దేవునికే యెఱుక. అత్తింటికివచ్చిన క్రొత్త కోడలికంటె నాపని కనాకష్టమయిపోయెను.

ఈసమయముననే మమీబాయి యను ఒకయామె కేసు తీసికొంటిని. అది స్మాల్ కాజు. దళారికి (Tout) కొంత రుసుము ఈయవలయు నను మాట వచ్చెను. నేను పైసయు ఈయ నంటిని.

'ఓహో! ఫలానా గొప్ప క్రిమినల్ వకీలు నెలకు మూఁడు నాలుగు వేలు ఆర్జించునే, ఆయనయు రుసు మిచ్చునే!'

'ఆయనతో పోటీ నా కేల? నాకు మున్నూఱు వచ్చినఁ జాలు. మా నాయన అంతకన్న ఎక్కువ సంపాదింపలేదు.'

'అది ఇక్ష్వాకుల కాలము. బొంబాయిలో దినవెచ్చము పెచ్చు పెరిఁగినది. వ్యవహార మెఱిఁగి చరింపవలయును.'

కాని నేను లొంగలేదు. నేను దళారికి రుసు మీకున్నను మమీబాయి కేసు నాకే వచ్చెను. అది చాల తేలిక. ముప్పది రూకలు ఫీజు పుచ్చుకొంటిని. దాని కొకనాఁటికన్న పని పట్టదు.

స్మాల్ కాజ్ కోర్టులో నా కిది. 'హరిః ఓమ్.' నేను ప్రతివాది పక్షము. కావున వాదిపక్షపు సాక్షులను క్రాసుచేయవలసివచ్చెను.

లేచి నిలుచుండునుగదా, నాగుండెలు టువ్వు టువ్వు మనెను; నా తల తిరిగెను; కోర్టంతయు తిరుగుచున్నటు లుండెను. అడుగుటకు ప్రశ్న రాదు. జడ్జి నవ్వియుండును. ఈతమాషా చూచి వకీళ్లు వినోదించి యుందురు. కాని నేనిది యంతయు చూడఁగలుగు స్థితిలో లేను. నేను కూర్చుంటిని. ఏజెంటును పిలిచి, 'నేనీఁక కేసును నడపఁజాలను. ఇఁక పటేలుగారిని పెట్టుకొనుట లగ్గు. నాకిచ్చిన ఫీజు ఇచ్చివైతును' అని అంటిని. అటులే ఏఁబదియొక్క రూకలకు పటేలుగారిని కుదుర్చుకొనిరి. ఆకేసు పటేలుగారికి బాలఖేల.

నేను గబగబ ఇంటికి పోతిని. ఆకేసు ఓడెనో గెలిచెనో నేనెఱుఁగ. మిగుల సిగ్గిలితిని. శక్తి కలుగువఱకు మరల కేసు పట్టఁగూడదని నిశ్చయించుకొంటిని. దక్షిణ ఆఫ్రికాకు పోవువఱకు మరల అటు కేసి చూడలేదు. ఇటులు నిశ్చయించుకొనుట అంత గొప్పగుణము కాదు. అక్కఱనుబట్టి అది గుణమాయెను. కేవలము ఓడిపోవుటకు నాకు కేసులు అప్పగించునంతటి తెలివితక్కువగా ఎవఁడును ఉండఁడుకదా!

కాని బొంబాయిలో నాకొఱకు మఱొక కేసు వేచియుండెను. అది కేవలము అర్జీ వ్రాయుట. పోరుబందరులో నిలుపేదయగు ఒక తురకవాని భూమిని సంస్థానమువారు జప్తుచేసిరి. మాతండ్రి గౌరవమును బట్టి ఆతఁడు నాసాయము గోరెను. అతని వాదము చాలదుర్బలము; అయినను అర్జీ వ్రాయ నియ్యకొంటిని. దానికి అచ్చు ఖర్చు అతఁడే పెట్టుకొనెను. నేను చిత్తు వ్రాసి నామిత్రులకు వినిచితిని. వారు బాగుగా నున్న దనిరి. దానితో 'పోనీ నే నిట్టి అర్జీలనైన వ్రాయఁ గలుగుదును' అను నమ్మిక కలిగెను. అది నిక్కముకూడ.

డబ్బు పుచ్చుకొనక ఇటులు అర్జీలను వ్రాయుచుండినచో నాకు చాల పని పట్టెడిది. కాని దాన బండి సాగుటెటులు? కావున ఒక

ఉపాధ్యాయపదవికి చూచితిని. నాకు ఇంగ్లీషుభాష సుమారుగా వచ్చును గాన మెట్రిక్యులేషన్ పిల్లకాయలకు ఇంగ్లీషు చెప్పు నుద్యోగము కుదిరినచో బాగుగా నుండును; దాన గృహ వ్యయమునకు కొంత కలిసివచ్చును. ఇటు లనుకొనుచుండఁగా పత్రికలలో ఒక విజ్ఞాపన పడెను: "ఒక ఆంగ్లోపాధ్యాయుఁడు కావలయు. ఒకగంట బోధింపవలయు. జీతము ౭౫ రూకలు." ఆవిజ్ఞాపన ప్రసిద్ధికెక్కిన ఒక హైస్కూలువారిది. దానికి వినతి పెట్టుకొంటిని. వారు వచ్చి మాటలాడి పొమ్మనిరి. ఎంతయో ఆనందముతో వెళ్లితిని; కాని నేను బి.ఏ. ను కాకపోవుటచే ఆహెడ్‌మాస్టరు సవిచారముగ అక్కఱలే దనెను.

"అయ్యా, నేను లాటిన్ రెండవ భాషగా మెట్రిక్యులేషన్ పాసు అయితిని".

"నిజమే కాని, మాకు కావలసినది బి. ఏ."

ఇక ఆయాశ ఉడిగెను. చేతులు పిసికికొంటిని. మాఅన్నయు చింతచే చివికెను. ఇక బొంబాయిలో ఎంతకాల మున్నను నిష్ఫ్రయోజనమని తెల్సుకొంటిమి. నేను రాజకోటలో ఉండవలయును. మా అన్నగారక్కడ ఒక చిన్నవకీలు. అయన అర్జీలు మొదలగువాని వ్రాయసము నా కప్పగింపఁగలఁడు. రాజకోటలో సంసార ముండనేయుండెను గాన బొంబాయిసంసార మెత్తివేయుచో వ్యయమును తగ్గును. ఇట్టియూహలచే బొంబాయిలోని నా ఆఱునెలల చిన్నసంసారమును ఎత్తివైచితిమి.

బొంబాయిలో నేను ప్రతినాఁడు హైకోర్టునకు వెళ్లుచుంటిని గాని అచట నా కేమియు అంటలేదు. ఎక్కువ నేర్చికొనఁదగిన జ్ఞాన

మును నాకు లేదు. చాలమాఱులు కేసు లర్థము కాక నిదురించుచుం టిని. ఇందు కొందఱు నాకు తోడుండుటఁజేసి లజ్జాభారము నాకు కొంత తగ్గెను. కొంతకాలముపోఁగా పోఁగా, 'హైకోర్టులో కూర్చుండి కూర్చుండి కునికిపాట్లుపడుట దర్జా (Fashion)' అనుకొని లజ్జకు కారణమే మఱచితిని.

ఈకాలమునఁగూడ బొంబాయిలో నావంటి పనిలేని బారిస్టరు లున్నచో వారి బ్రతుకు తెరువునకు నా చిన్న అనుభవమును చెప్పె దను. గిర్గాములో నామకాము. నే నెన్నఁడేని బండిలోఁగాని, ట్రాములోఁగాని పోలేదు. హైకోర్టునకు నడచి వెళ్లుట నావ్రతము. వెళ్లుటకు నలుబదియైదు నిమిషములు పట్టెడిది. మరల వచ్చునపుడును నడకయే. నేను ఎండ నోర్వ నలవడితిని. దీన చాల ఖర్చు తగ్గెను. మఱియు నామిత్రులు పలువురు రోగములపాలగుచుండ నేనుమాత్ర మెపుడును జబ్బుపడ్డ గుర్తు లేదు. నాకు డబ్బు రాఁదొడగిన పిదపఁ గూడ నడచియే ఆఫీసునకు వెళ్లువాఁడను. నాఁటి యలవాటునకు ఫలము నేఁటికిని పొందుచున్నాను.

౪

మొదటిదెబ్బ

బొంబాయికి స్లీఘ వదలి రాజకోట పట్టితిని. స్వయముగా ఆఫీసు పెట్టుకొంటిని. ఇచట కొంచెము బాగుగనే ఈడ్చితిని. అర్జీలు, విన్నపములు వ్రాసినందువలన నెలకు మున్నూఱు రూపాయలు రాఁదొడఁగెను. ఈపని దొరకుటకును నా యోగ్యత కారణము కాదు. మా అన్నగారును, మఱియొక వకీలును ఉమ్మడిగా పని చేయుచుండిరి. ఆ వకీలునకు ప్రాక్టీసు ఖాయపడిపోయెను. ఆవశ్యకములును, రహస్యములునగు అర్జీలనుగాని, లేక తాను ముఖ్యములైనవని అనుకొనినవానినిగాని పెద్దబారిస్టర్ల కతఁడు పంపెడువాఁడు. బీద క్లయింట్ల అర్జీలు నా వంతు.

'ఎవరికిని రుసుము ఈయను' అన్నమాట బొంబాయిలో చెల్లించుకొంటినిగాని ఇచట కొంచెము రాజీపడవలసివచ్చెనని ఒప్పుకొందును. ఈరెండుప్రదేశములలో విషయములు వేఱని వింటిని. బొంబాయిలో దళారులకు రుసుము; ఇచట వకీళ్లకు. ఇంతియకాక, రాజకోటలో కూడ బొంబాయిరీతిగనే ప్రతిబారిస్టరు తనఫీజులో కొంతపాలు రుసుమిచ్చుచుండిరని వింటిని. మా అన్నగారు ఇటులనిరి_"చూడు! నేనింకొక వకీలుతో భాగస్వామినిగదా! నేను నీవు చేయఁగల కేసుల నన్నిటిని నీకే వచ్చునటులు చూడఁగలను గదా! మఱి యట్టియెడ నీవు రుసు మీయనని పట్టినపట్టు వదలకుండినచో నన్ను ఇఱుకున బెట్టినవాఁడ వగుటకాదా? మన మిరువురము అవిభక్తులము. నీకు వచ్చిన ఫీజంతయు మన ఉమ్మ

డిలో కలియును. దాన నాకు పాలు కలదు. ఇఁక నా భాగస్వామికి? అతఁడీకేసుల మఱియొక బారిస్టరునకు ఇచ్చునసుకొమ్ము: అపుడతనికి రావలసిన రుసుమంతయు రాదా?" నేనీవాదముచే లోఁబడిపోతిని. ఇఁక బారిస్టరువృత్తికి ఇట్టికేసులలో పట్టుపట్టరాదని తోఁచెను. నాలో నేనిటులు తేల్చుకొంటిని గాని ఇది ఆత్మవంచన. అయితే మఱియేకేసులందును రుసు మీయలేదని నాకు లెస్సగా గుర్తు.

ఇటులు నోటికిని చేతికిని ఎడము లేకుండ చేసికొనఁగలిగినను ఈసమయముననే నా జీవితమునకు మొదటిదెబ్బ తగిలెను. తెల్లఅధికారి ఎటు లుండునో నేను చెవులతో వింటిని గాని కనులతో చూచునక్కఱ నాకు కలుగలేదు.

గతించిన పోరుబందరురాణావారు గద్దెనెక్కుటకు పూర్వము వారికి మాఅన్న మంత్రిగను, ఉపదేష్టగను ఉండెను. ఆయన ఉద్యోగమున నుండఁగా రాణావారికి కుట్రసలహాచెప్పెనని నేరమొకటి ఆయనపై మోపఁబడెను. అది పొలిటికల్ ఏజెంటుదాఁక డేఁకెను. అతఁడు మాయన్నపై కాలుపెట్టుకొనెను. నాకును అతనికిని సీమలో ఎఱుక. నెయ్యము కూడకలదు. ఇపుడు ఆనెయ్యమును బట్టి ఉ ప శాం తి చెప్పి అతనికాలు పోఁగొట్టవలయునని మా అన్నగారికోరిక, నా కిది ఇసుమంతయు గిట్టదు. ఎప్పుడో సీమలో కలిగిన స్వాప్తపదీనమగు సఖ్యమును ఇందులకు ఉపయోగించుకొనుట తగదని నా యూహ. మా యన్న నిక్కముగ దోషి యైనచో నా ఉపశ్రవణమువల్ల ఫల మేమి? దోషి కానిచో సక్రమముగా విన్నప మంపుకొని తన నిర్దుష్టతను విశ్వసించి ఫలమున కెదురుచూచుట మేలు. మా యన్నకు ఇది రుచిగా లేదు. "నీకు కతియావాడు తెలియదు. నీకింకను లోకజ్ఞానము సున్న. ఇక్క

డ పనిచేయున దొక్కఁ-పలుకుబడియే. నీవు నాకు తమ్ముఁడ వయ్యు నీకు నెయ్యుఁడైన ఒక అధికారితో ఒకమంచిమాట చెప్పుటకు వెనుదీసి నీవిధిని అతిక్రమించుట పాడి గాదు."

నేను కాదనఁజాలకపోతిని. కావున నా కిష్టము కాకున్నను అధికారి కడకు పోవలసివచ్చెను. అతనికడకుఁ బోవుటకు నా కిసుమంతయు అధికారము లేదు సరికదా, అది నా ఆత్మగౌరవమునకుఁగూడ కొంచెత కలిగించునని నాకు తెలియును. అయినను ఒకనాఁడు విన్నపమంపుకొని సెలవు పొందితిని. వెళ్లి మా పూర్వస్నేహము ఎత్తితిని. కాని కఠియావాడునకును సీమకును ఎంత భేదము? సెలవులో నున్న ఉద్యోగి వేఱు; పనిలో ఉన్నఉద్యోగి వేఱు. ఆపొలిటికల్ ఏజెంటు మాస్నేహ మొప్పెను గాని దాని తడవుటవలన మఱింత కఱకుతనము తెచ్చికొనెను. 'ఓహో, నీవాపరిచయలాభమును దుర్వినియోగము చేయఁదలఁచుకొని వచ్చితివా?' అని అతని కనులలో నేను చదివితిని. అయినను నా చదువు నేను మొదలుపెట్టితిని. దొరగారు చాల అధీరులై, "మీయన్న చాల కుట్రగాఁడు. నే నేమియు వినను. నాకు అవకాశము తక్కువ. ఏమయినను చెప్పుకొనవలసియున్నచో చెప్పుకొనవలసినరీతిగా మీయన్నను చెప్పికొన మనుము" అని అనిరి. నాకు ఈప్రత్యుత్తరము చాలును. అది తగియున్నది. కాని ఆవశ్యకత గ్రుడ్డిది. నేను నాకథ నడుపుచునేయుంటిని. దొరగారు లేచి "మీ రిఁక వెళ్లవలయును" అనెను.

'కడవఱకు వినుఁ'డని నే నంటిని. దానితో అతనికి కోపము వచ్చెను. బంటును బిలిచెను. 'వీరికి త్రోవ చూపుము' అనెను. నేను గొణఁగుచునే యుంటిని. ఆ బంటు బుజములఁబట్టి నన్ను బయటికిఁ బంపెను.

దొర వెళ్లెను; బంటును వెళ్లి పోయెను. నేను రోఁజుచు రొప్పుచు వెలుపలికి వెళ్లి వెంటనే చీటి వ్రాసితిని: 'మీరు నన్ను అవమానించితిరి. మీ బంటుచే నెట్టించితిరి. మీరు ఇందులకు పరిహారము చెప్పుకొననిచో మాననష్టమునకు మీ మీఁద దావా తేఁగలను' అని.

వెంటనే దొర స్వరపురౌతుచేతి కిచ్చి ఈ ప్రత్యుత్తర మంపెను:

'మీరు నాకడ అసభ్యముగా వ్యవహరించితిరి. నేను వెలుపలకు పొమ్మన్నను పోయితిరి కారు. గత్యంతరము లేక బంటును పిలిచి మిమ్ము బయటికిఁ బంపవలసివచ్చెను. బంటు పొమ్మన్నను మీరు పోరైతిరి. కావున మిమ్ము బయటికి పంపవలసినంత బలముమాత్రము ఉపయోగింపవలసివచ్చెను. మీ రేమి చేసికొన్నను సరే.'

ఈ ప్రత్యుత్తరము జేబులో మడఁచికొని, తల వంచుకొని ఇల్లు పట్టితిని. జరిగినదంతయు మాయన్నతో చెప్పితిని. ఆయన చాల దుఃఖించెను. న న్నెటులు ఓదార్చవలయునో ఆయనకు తోఁపలేదు. ఆ దొరపై కేసుపెట్టుట యెటులో నాకు తెలియదు. కావున మా యన్న తనకు మిత్రులైన వకీళ్లతో ఆలోచించెను. సరిగా ఆసమయమున సర్ ఫిరోజిషా మెహతాగారు రచటికి ఒకకేసులో వచ్చుట తటస్థించెను. నా వంటి కొత్తబారిస్టరు వారిని సందర్శించుట యెటులు? కావున వారిని తీసికొనివచ్చిన వకీలుచేతికి నా కాకితము లిచ్చి వారి సలహా వేఁడితిని. వారిటులు చెప్పిరి: "ఈరోజులలో చాలమంది వకీళ్లయు, బారిస్టరులయు అనుభవ మీరీతిగనే యున్నది అని గాంధితో చెప్పుము. ఆతఁడు క్రొత్తగా సీమనుండి దిగెను. ఇంకను ఉడుకుపాలు. తెల్ల అధికారుల నతఁ డెఱుఁగడు. ధనము కావలయుచో, సుఖముగా కాలము గడపఁ దలఁచుచో, ఆచీటిని చింపివైచి, ఆ యవమానమును దిగమింగు మనుము!

ఆతనితో కలహించుటవలన ఈతనికి నష్టమే కాని ప్రయోజన మావంతయు నుండదు. ఆతని కింకను లోకజ్ఞానము కావలయును."

ఈ యుపదేశము నాకు విపరీత ప్రాయముగ నుండెను గాని మింగక తప్పకపోయెను. ఆ యవమానమును దిగమింగి, దాన నిటీవల కొంతప్రయోజనమునుగూడఁ బడసితిని. ఇఁక ఇట్టిజోలికిఁ బోయి స్నేహమును ఇటు లెన్నఁడును దుర్వినియోగము చేయనని నిశ్చయించుకొంటిని. నాఁటనుండియు ఆ నిర్ణయము నతిక్రమింపలేదు. ఈదెబ్బతో నా జీవితము సంపూర్ణముగా మాఱెను.

౫

దక్షిణ ఆఫ్రికాకు

నేనాయధికారికడకు వెళ్లుట నిస్సంశయముగా తప్పే. కాని యితని యధీరతముందు, ఇతని రోషముముందు, ఇతని ఔద్ధత్యముముందు నా తప్పు కడుఁ గొలఁదిదియై పోయెను. దానికి గెంటనక్కఱ లేదు. నే నాతని యవకాశమును అయిదునిమిషములకన్న ఎక్కువ వ్యయము చేసియుండను. అతఁడు నా మాట వినుటకే సైఁపలేఁడాయెను. నన్ను సౌజన్యముగా వెళ్లుమని చెప్పనగును. కాని అతని యధికారమదము పెచ్చుపెరిఁగిపోయెను. అసలతఁ డోర్పు లేనివాఁడని పిదపఁ బిదప తెలియనైనది. వచ్చినవారినెల్ల తృణీకరించి పుచ్చుట అతని కలవాటు. కొంచెము కష్టము తోఁచినఁ జాలు నతనికి మంట లెత్తుకొని వచ్చును.

ఇఁక నాపని యంతయు ఈ యధికారిన్యాయస్థానమునందే. అతనిని త్రోవకుఁ దెచ్చుట కానిపని. ఆశ్రయించుట నాకు గిట్టదు. ముందు దావా తెచ్చెదనని బెదరించి తరువాత పలకకుండుటకు మనసొప్పలేదు.

ఈ నడుమ మా రాష్ట్రములోని చిన్నచిన్న రాజకీయవ్యవహారము లనుభవమైనవి. కాఠియావాడు చిన్నచిన్న రాజ్యముల కూడలి. కావున రాజనీతివేత్తలు ఓ యనిన వేవురు. సంస్థానములలో సంస్థానములకు చిన్నచిన్న కుట్రలు. పలుకుఁబడికిఁగాను ఉద్యోగులలో ఉద్యోగులకు కుట్రలు. ఆ రోజు లట్టివి. సంస్థానాధిపతులకు ఎవ రెంత చెప్పిన అంత. వారు ఇచ్చకములు చెప్పువారికి చెవు లప్పగించిరి. వారు దొర

గారి జవానునుగూడ బుజ్జగింపవలెను. ఇఁక శిరస్తాదారు దొరగారికం టె ఎక్కువ. ఏలన: శిరస్తాదారే దొరగారికన్ను;దొరగారిచెవి అతఁడే అతని దుబాసి. శిరస్తాదారు పలుకే పాటి. అతని రాఁబడి దొరగారిరాఁ బడి కెక్కువ. ఇది కొంచె మతిశయోక్తి యైనను మొత్తముమీఁద జీతము నకు మించిపోయిన సొమ్ము అతనికి వ్యయమగుచుండెననుట నిర్వివాదము.

ఈదేశమంతయు నాకు విషవాయుపూరితముగా కాననాయెను. నా కిది తగులకుండ నా స్వాతంత్ర్యము నెటులు రక్షించుకొందు నా యని రేయుంబవలు దిగులు.

నా ఉత్సాహ మడుగంటెను. మా యన్న కనిపట్టెను. ఎక్క డనేని నాకు ఉద్యోగము చిక్కుచో ఈ కుట్ర తప్పించుకొనవచ్చు నని మాకు తోఁచెను. కాని కుట్ర లేనిచో మంత్రిత్వము గాని, జడ్జిపదవి గాని దొరకదు. ఇదియుఁగాక దొరకును నాకును పొసఁగిన పొరపు నా వ్యవహారమునకు అడ్డు.

అపుడు పోరుబందరు సంస్థానము ప్రభుత్వమువారి అధికారము నకు లోఁబడియుండెను. ఆసంస్థానాధిపతికి కొన్ని అధికారములు సంపాదించుఉద్యోగ మొకటి నాకు కలదు. ఇది కాక మేరులను ఒక జాతివారిపై వేయఁబడిన హెచ్చుపన్నుల విషయములో నే నారాష్ట్రా ధికారిని జూడవలసియుండెను. ఈ యధికారి హిందువైనను దురహం కారమున దొరగారికి తాతవలె నుండెను. ఇతఁడు సమర్థుఁడు. కాని దానివలన రైతుల కేమియు ప్రయోజన మబ్బలేదు. నేను సంస్థానాధి పతికి కొన్ని క్రొత్త అధికారముల సంపాదింపఁగలిగితిని; మఱి మేరు లకు కొంచెమేని ఫలము కలుగలేదు. వారి విషయము మనస్సునకు లెస్సగా పట్టించుకొనలేదని నాకు తట్టెను.

కావున ఈ వ్యవహారమునందును నేను నిరాశుఁడ నైతిని. నా క్లయింటులకు న్యాయము కలుగలేదు. న్యాయము కలిగింపఁదగిన సాధనము నా కడ లేదు. తుదకు పొలిటికల్ ఏజెంటునకో, గవర్నరునకో అర్జీ పెట్టుకొనవలయును. అటులు చేయుచో వారు 'దీనితో మా కెట్టిసంబంధమును లే'దని త్రోసిపుచ్చి యుందురు. ఏశాసనము చేతనేని తీర్పు దిద్దు వీలున్నచో కొంత మేలుగా నుండెడిది కాని యిచట దొరగారి మాటయే శాసనము.

నా కిటులు ఉక్కిరిబిక్కిరి యాయెను.

ఇంతలో పోరుబందరునుండి మేమన్ దుకాణమువారు మాఅన్నగారి కిటులు వ్రాసిరి—"మాకు దక్షిణాఫ్రికాలో వ్యాపార మున్నది. మాది పెద్ద దుకాణము. మాకు అచటి కోర్టులో ఒకపెద్దదావా కలదు. అది ౪౦,౦౦౦ పవునుల దావా. అది చాలకాలమునుండి వచ్చుచున్నది. మేము అందులకు పెద్ద వకీళ్లను, బారిస్టరులను పెట్టితిమి. నీవు మీ తమ్మునిఁబంపితివేని అతఁడు మా కుపయోగించును. అతనికిని ఉపయోగము కలుగును. అతనికి క్రొత్తదేశముఁజూడను, కొత్తకొత్త పరిచయము సంపాదింపను అనుకూలించును."

మా యన్న నాతో ప్రస్తావించెను. అచటి వకీళ్లకు తెలియఁజెప్పుటో, లేక వాదించుటో, నాకు స్పష్టముగా తెలియలేదు. కాని అచటికి వెళ్ల కౌతుకము కలిగెను.

'దాదా అబ్దుల్లా అండుకో'లో భాగస్వామియగు సేట్ అబ్దుల్ కరీమ్ జావేరీగారికి (ప్రకృతము గతించిరి) మాయన్న నన్నుఁజూపెను. ఆసేటు—'అది యేమంత కష్టము కాదు' అని నచ్చఁబలికి, మఱియు ఇటులనెను—'మాకచటగొప్పగొప్ప తెల్లవారు మిత్రులున్నారు. వారితో

మీకు పరిచితి అబ్బును. మీరు మాకు మా దుకాణమున ఉపయో గింతురు. మా వ్యవహార మంతయు ఇంగ్లీషులోనే ఉండును. దానికిని మీ రక్కఱపడుదురు. ఆదేశమునం దున్నంతవట్టు మీరు మా యతిథులు కావున మీకు విడిగా ఖర్చుండదు'.

'తమ కెంతకాలము నాతోపని? ఈవి యెంత యుండును?' అని నేనంటిని.

'ఒకసంవత్సరముకన్న నెక్కుడు పని పట్టదు. మీకు రాకపోకలకు మొదటితరగతి టిక్కట్టు ఇత్తుము. మఱియు నూటఅయిదుపౌనులు రొక్క మిత్తుము'.

ఈ కొలఁదిమొత్తమున కచటి కేఁగుట బారిస్టరుపని కాదు; మఱిదాస్యము. అయినను నాకెటులేని ఇండియాను విడిచిపెట్టవలయునని యుండెను. క్రొత్తదేశము చూచుకోరిక యొకటి, క్రొత్తఅనుభవము కలుగునను అభిలాష యొకటి నన్ను ఊరించుచుండెను. మఱియు నేను మాయన్నకు ఆ నూట అయిదుపౌనులు పంపవచ్చును. అది కుటుంబవ్యయమునకు ఉపయోగించును. కావున మఱి బేరమాడక దక్షిణాఫ్రికాకు మాటకట్టితిని.

౬

నేటాల్

సీమకు వెళ్లునపుడు కలిగిన వియోగదుఃఖము దక్షిణాఫ్రికాకు వెళ్లునపుడు నాకు కలుగలేదు. మా అమ్మగారు ఇపుడు లేరు. నాకు లోకానుభవము, విదేశ యానానుభవము కలిగెను. బొంబాయి రాజకోటలకు తఱుచు రాకపోకలు చేయుచుంటిని.

ఈతూరి భార్యను విడిచి వెళ్లుట కొంచెము కష్టమనిపించెను. సీమనుండి వచ్చినపిదప మరల నొకశిశువు కలిగెను. మా ప్రేమ యింకను లాలసనుండి విడివడలేదు. కాని మెలమెల్లగా మెఱుఁగెక్కుచుండెను. సీమనుండి నేను వచ్చినపిదప మేమొకచో కొలఁదికాల ముంటిమి. అయినను నే నామె కుపాధ్యాయుఁడ నైతిని. ఎట్టెట్టులో కొన్నిసంస్కారము లలవాటు చేయఁబూనితిని. అవి పరిపూర్తి యగుటకు మే మిరువుర మొకచో నుండుట ఆవశ్యకమని మే మనుకొంటిమి. కాని దక్షిణ ఆఫ్రికాకు పోవు మహోత్సవము ముందు వియోగము వీసమైన కాలేదు. 'ఒకసంవత్సరములో మరల కలియుదు' మని ఊఱడించి రాజకోట నుండి బొంబాయికి పయనించితిని.

దాదా అబ్దుల్లా కంపెనీవారి యేజెంటు మారిఫత్తున టికెట్టు రావలయును. ఓడలో కాబిన్ కాళీగా లేదు. ఇపుడు పయనింపకున్న ఇంకొక నెలనటకు బొంబయిలోనే ఉండిపోవలసి వచ్చును. ఏజెంటు—"మేము మొదటితరగతి టికెట్టు సంపాదించుటకై కడు యత్నించితిమి. కాని లాభము లేకపోయెను. మీ రిఁక వెళ్లఁదలఁచు

కొనినచో డెక్కుమీఁదనే వెళ్లవలయును. మొదటితరగతి భోజనము మాత్రము ఏర్పాటు చేసితిని." అవి నా మొదటితరగతి ప్రయాణపు రోజులు. మఱియు బారిష్టరు డెక్కుమీఁద నెక్కి పయనించునా? అందులకు నేను ఇయ్యకొనలేదు. మఱియు మొదటితరగతి టికెట్టు దొరకలేదనఁగా వింత కలుగుటచే ఆయేజెంటుమాట నేను నమ్మలేదు. కాన అతని యెఱుకమీఁది నేను ప్రయత్నించి ఒక టికెట్టు సంపాదింపఁదలఁచితిని. నేను ఓడపైకిఁ బోయి ముఖ్యాధికారిని చూచితిని. అతఁడు దాఁపఱికము లేకుండ నిటు లనెను:—"మాయోడలో నెన్నఁడును ఇంత యొత్తిడి యుండదు. కాని మొజాంబిక్ గవర్నరు జనరల్ గారు ఈ యోడలో వచ్చుచున్నారు. బెర్తు లన్నియు వారు గుత్తగొనిరి."

"ఏదోవిధముగా నా కొక్కనికి చోటు చేయలేరా?" యని నే నడిగితిని.

అతఁడు నన్ను ఎగదిగఁ జూచి, చిఱునవ్వి, "ఒక్కటే ఉపాయమున్నది. నాగదిలో మఱియొక బెర్తు కలదు. అది బాటసారుల కిచ్చునది కాదు. అయినను నీ కిత్తును" అనెను. నే నందుల కతని నభినందించి టికెట్టు కొనుటకు ఏజెంటును తీసికొని వచ్చితిని. ఈ రీతిగా ౧౮౯౩ సం. ఏప్రిల్ నెలలో దక్షిణ ఆఫ్రికాలో నాఅదృష్ట మెటు లుండునో యని సంపూర్ణోత్సాహముతో బయలు దేఱితిని.

మొదటి రేవు లామూ. అటకు పోవఁ బదుమూఁడు నాళ్లు పట్టెను. త్రోవలో నేనును, క్యాప్టెనును (ఓడఅధికారి) మిత్రుల మయితిమి. అతనికి చదరంగ మన్న ఇష్టము. కాని క్రొత్తగా నేర్చు

కొన్నవాఁ డగుటచే అతనికి తనతో ఆడుటకు మఱియొక సరి క్రొత్త వాఁడు కావలయును. కావున నన్ను పిలిచెను. నేను చదరంగమును గూర్చి చాల వింటిని గాని ఆట యెఱుఁగను. నేర్పరులు చదరంగమున తెలివి తేటలకు చాల నవకాశ మున్నదని చెప్పుచు వచ్చిరి. ఆ క్రాప్టెను నాకు నేర్పెద ననెను. నాకు చాల నోర్పు ఉండుటచే మంచిశిష్యుఁడు దొరకె నని అతఁడు సంతోషించెను. ఆటాటకు ఓటమికి వంతు నాదే. ఓడినకొలఁది నాకు బోధించుట కాతని కుత్సాహము మెండగుచుం డెను. నా కాయాటపై ప్రీతి కలిగెను. కాని ఆయోడ దిగినపిదప ఆ ప్రీతియు నిలువలేదు; చదరంగములో నాప్రవేశమును రాజును మంత్రిని నడపుటకం టెను మించలేదు. లామూరేవులో ఓడ మూడు నాలుగు గంట లాఁగెను. నేను రేవు చూడ దిగితిని. క్రాప్టెనుకూడ దిగెను. అతఁ డిటు లనెను. "ఈ సముద్ర మిచట దగాకోరు: మీరు ఐడిగా తిరిగి రావలయును."

ఆరేవు చాల చిన్నది. నేను తపాలాకచేరికి పోతిని. అచట గుమాస్తాలుగా నున్న హిందువులఁ జూచితిని. నాకు సంతోషము కలిగెను. వారితో మాటలాడితిని. ఆఫ్రికావాసులను కొంతమందిని చూచి వారి యోగక్షేమములు కనుఁగొన వేడుక గొంటిని. ఈ పను లచే కొంతకాలము గడచెను.

డెక్కుమీఁద పయనము చేయు కొందఱతో నాకు పరిచితి కలిగెను. వారు ఒడ్డున వంట చేసికొని తీరికగా భుజించుటకు దిగిరి. ఇపుడు వారు ఓడ నెక్కుటకు నావ కుదుర్చికొనిరి. నేనును అం దెక్కి తిని. సముద్రము పొడిచెను. రేవు అల్లకల్లోలముగా నుండెను. మా నావకు తగని బరువాయెను. ఓడ నిచ్చెనకు సరిగా మానావను పట్టి నిలుపుటకు వీలు లేనంత బలముగా ప్రవహించుచుండెను. నావ

సరిగా నిచ్చెనకడకు వెళ్లీ వెళ్లకముందే ప్రవాహము దానిని వెనుకకు ఈడ్చివేయుచుండెను. ఓడ బయలుదేఱుటకు మొదటి యీల అప్పటికే ఐనది. నాకు తొందర ఎక్కువాయెను. క్యాప్టెను మాయవస్థ నంతయు పైనుండి చూచుచుండెను. అతఁడు ఓడను మఱి యయిదు నిమిషము లాఁపుట కాజ్ఞయిచ్చెను. నామిత్రుఁ డొకఁడు ఓడకడనున్న మఱియొక నావకు పదిరూపాయ లిచ్చి నన్ను తీసికొని రమ్మనెను. ఈ బరువునావనుండి నన్నా నావవాఁడు లాగుకొనెను. అప్పటికే ఓడపయికిఁ బోవు నిచ్చెన నెత్తి వైచిరి. దాన నే నొక మోకు పట్టుకొని పైకి ప్రాఁకవలసి వచ్చెను. ఓడ వెంటనే సాగెను. సయాత్రులు దిగఁబడిపోయిరి. క్యాప్టెను ముదలికింపు నిక్కమని అపుడు తెలిసి వచ్చెను.

లామూ దాఁటినపిదప మొంబాసా; మొంబాసా దాఁటినపిదప జాంజిబారు. అచట ఓడ ఎనిమిది మొదలు పది దినములవఱకును ఉండును. అచట మఱియొక యోడకు మారవలసియుండెను.

క్యాప్టెనుకు నాపైఁగల ప్రేమకు సీమ లేదు. కాని అది విపరీతముగా పరిణమించెను. అతఁడు నన్నును, మఱియొక తెల్లవానిని 'విహారము'నకు రమ్మనియెను. మేము మూవురము అతని నావపై ఒడ్డు చేరితిమి. 'విహార'మన నేమో నాకు సరిగా వారియర్థము తెలియ లేదు. అట్టి విషయములలో నే నెంత తెలివితక్కువవాఁడనో అతఁడెఱుఁగడు. ఒక తౌర్పుగాఁడు మమ్ము మూవురను నీగ్రోస్త్రీల పేటకు తీసికొనిపోయెను. మాకు ముగ్వురకు మూఁడుగదులు చూపిరి. నేను బిడియముతో మూఁగనై పోతిని. పాపము! ఆమె నన్నే మను కొనెనో దైవమునకే యెఱుక. క్యాప్టెను నన్ను పిలిచెను. వెళ్లిన వాఁడను వెళ్లినటులు నేను బయటికి వచ్చితిని. నా బేలతనము

నతఁడు కనిపట్టెను. అందులకు మొదట నాకు చిన్నతనముగా నుం డెను. కాని ఆమాట తలఁచుకొన్నంత భయము తక్క వేఱు లేదు. కాన ఆ చిన్నతనపు చీఁకు చివికిపోయి, ఆఁడుదానియెదుట ఆవంతయు కలఁగకుండుటకు భగవంతుని తలఁచుకొంటిని. నాహృదయ దౌర్బల్య మునకు వగచితిని. 'గదిలోనికి వెళ్లనని ధైర్యముగా ఏల అనలేక పోతినా' అని అనుతాపము చెందితిని.

నాజీవితమున ఇట్టివానిలో నిది మూఁడవది. కల్ల కపటము లెఱుఁగని పలువురు పిన్నవారు అది యేమో చిన్నతన మనుకొని పాప లిప్తు లగుదురు. అటులు నేను అంటుసొంటు లేక బయటఁబడుట నాపురుషార్థము కాదు. మొట్టమొదటనే 'నే నాగదిలోనికి పోను' అని నిరాకరించినచో అది పురుషార్థము. నే నిటులు బయటఁబడుట కేవల మీశ్వరానుగ్రహము. ఈ ఘటన నాకు ఈశ్వరునిపై నెక్కువ ఆస్థ కలిగించెను. మఱియు కల్ల చిన్నతనమును చాలవఱకు పాఱఁ దోలెను.

ఈ రేవున ఏణ్ణాళ్లుండవలసినందున నేను పత్తనమున బసపెట్టి చుట్టుపక్కల నెల్ల చూచివచ్చితిని. జాంజిబారునందలి వృక్షాదుల పెంపున కొక్క మలబారే సాటి. ఆచెట్లయెత్తు, ఆపండ్ల యురవు చూడ నాకు వింత ఆయెను.

పిదప మాయోడ మొజాంబిక్కులో ఆఁగెను. మేనెల చివర నేటాలు చేరుకొంటిమి.

౭

కొన్ని అనుభవములు

నేటాలు దేశమునకు రేవుపట్టనము దర్బాను. దానికి పోర్టు నేటాల్ అనియు పేరు. అబ్దుల్లాసేతుగారు నన్ను తీసికొనిపోవుటకు అచ్చటికి వచ్చెను. నేటాలువారు తమతమ మిత్రులఁ దీసికొనపోవ వచ్చిరి. నాకుఁ జూడ వారికి హిందువులపై విశేషాదరము ఉన్నటులు పొడఁగట్టలేదు. పరిచితులు అబ్దుల్లాసేతుగారిని తేలికగా చూచుట నాకు పొడగట్టకపోలేదు. దానిఁ జూడ నా ప్రాణము చివుక్కుమనెను. అబ్దుల్లాసేతునకు అది అలవాటైపోయెను. అందఱు నావంక వికారముగఁ జూచిరి. తతిమ్మా హిందువులకంటె వేషము వేఱుగా నానుండెను. మీఁద ఫ్రాక్ కోటు. తలమీఁద బంగాళీల పగిడీ వంటి తలపాగ.

సేట్‌గారు నన్నింటికిఁ గొంపోయిరి. తమగదికి ప్రక్కగదిని ప్రత్యేకముగా నా కేర్పాటు చేసిరి. వారి సంగతి నాకును, నా సంగతి వారికిని ఏమియు తెలియదు. తన తమ్ముఁడు నా చేతి కిచ్చి పుచ్చిన కాకితములు చదివికొని ఆయన మఱింత గడబిడ పడెను. తనతమ్ముఁడు తన కొక తెల్లేనుఁగును పంపినటులు అతఁడు తలఁచెను. నా వేషభాషలు చూచి నాకు దొరల కగునంత వ్యయ మగు ననుకొనెను. మఱియు అపుడు ప్రత్యేకముగ నాకు నియోగింపఁదగిన పని లేదు. వారివ్యవహారము ట్రాన్సువాలునందు జరుగుచున్నది. వెంటనే నన్నక్కడికి పంపుటలో అర్థము లేదు. అదియుఁ గాక నా సామర్థ్యమును గుఱించి,

యోగ్యతను గుఱించి యతఁడే మెఱుఁగును? నన్ను కనిపట్టుచుండుటకు ఎప్పుడును ప్రిటోరియాలో అతఁడుండవలయును అది అతనికి వీలా? ప్రతివాదులు ప్రిటోరియాలో. వారు నన్నేవిధముగనైనను తమ పక్షములోనికి త్రిప్పుకొనెదరేమో! మఱి నా కాదావాలో పని యీయక యింకేమిపని చూపుదురు? తక్కుఁగల పనియంతయు అతని గుమాస్తాలే నాకన్న బాగుగా నిర్వహింపఁగలరు. మఱియు ఆ గుమాస్తాలు తప్పు చేయుచో వారిని దండింప వీలు. నేను పొరపాటు చేయుచో నన్నటులు చేయ వీలా? ఈ హేతువులచే ఆ దావాలో ఏదో పని నా కప్పగింపనిచో నన్నింటఁ గూర్చుండఁ బెట్టుకొని ఊరక మేపవలసివచ్చును.

అబ్దుల్లా సేటునకు అక్షరజ్ఞానము తక్కువ. కాని అనుభవ జన్యజ్ఞానము కావలసినంత. అతనిబుద్ధి కడు చుఱుకైనది. అదియు నతనికిఁ దెలియును. బాంకు మానేజర్లతో వ్యవహారము నడపుకొనుటకును, తెల్ల వర్తకులతో వ్యవహారము నడపుకొనుటకును, వకీళ్లకు తన వ్యవహారములను తెలియఁ జెప్పుకొనుటకును తగినంత ఇంగ్లీషు అతఁడలవఱచుకొనెను. భారతీయులకు అతఁడన్న గౌరవము. సేటుగారి వర్తక సంఘము అపుడున్న అన్ని వర్తకసంఘములలోను పెద్దది. ఒకవేళ కాకపోయినను హిందూ వర్తక సంఘములందలి పెద్దవానిలో నిది యొకటి. ఇట్టి వీల్లు ఉన్నను అతని కొకలోటు కలదు. అతనిది అనుమాన స్వభావము.

అతనికి ఇస్లాము మతమునెడల చాల నభిమానము. తత్త్వజ్ఞానము గుఱించి మాటలాడ నతని కభిలాష. కురాన్‌షరీఫునందును, ఇస్లాము తత్త్వగ్రంథములందును అతనికి సామాన్యజ్ఞానము కలదు. సంభాషణమునందు ప్రమాణవాక్యము లతఁడు కుప్పగూరలుగాఁ గ్రుమ్మరించును.

అతని కలయికవలన నాకు ఇస్లామమతమున సామాన్యజ్ఞానము కలుగ నాయెను. మా మనస్సులు కలిసినదాది ఇస్లాము తత్త్వమునుగూర్చి ప్రసంగించుకొనఁ దొడఁగితిమి.

నే నచటికి వెళ్లిన రెండవనాఁడో, మూఁడవనాఁడో సేటుగారు నన్ను దర్బానుకోర్టునకు తీసికొని వెళ్లిరి. అచట వారి మిత్రులతో నాకు పరిచితి కలిగించిరి. కోర్టులో తన వకీలుప్రక్క నన్ను కూర్చుండఁ బెట్టిరి. మొదటినుండియు మేజిస్ట్రీటు నా కేసి మిర్రిమిర్రి చూచుచుం డెను. తుదకు 'తలపాగను తీసివేయుము'అని నా కాజ్ఞాపించెను. 'తీయ' నని నిరాకరించి నేను కోర్టునుండి వెళ్లిపోయితిని.

ఇక్కడికి వచ్చినను నాకొక తగవు వ్రాసి పెట్టియున్నది.

భారతీయులచే పాగలు తీసివేయించుటకుఁ గల రహస్యము అబ్దుల్లాసేటు నాకు తెలియఁజెప్పెను. మహమ్మదీయాచారము ప్రకారము వారు తలపాగలఁ దాల్పవచ్చును. కాని కోర్టులకు వచ్చెడు మిగిలిన హిందువులు మాత్రము తలపాగ తాల్పరాదని శాసనము.

ఈ సూక్ష్మభేదము తెలియఁజెప్పుటకు లోఁతునకు దిగవల యును.

ఈ రెండు మూఁడునాళ్లలో అచటి భారతీయులు పలుతెఁగు లుగా నున్నారని తెలిసికొంటిని. ఒకరు తురకవర్తకులు. వీరు 'మేము అరబ్బులము' అని వ్యవహరించుకొనుచుండిరి. మఱియొకరు హిందూ గుమాస్తాలు, లేక పారసీ గుమాస్తాలు. ఇందలి పారసీగుమాస్తాలు 'మేము పారసీకులము' అని వ్యవహరించుకొనుచుండిరి. ఇఁక హిందూ గుమాస్తాలు 'మేము అరబ్బుల'మని చెప్పుకొనినచో తమ పని అటూ కాదు, ఇటూ కాదు. ఈముత్తెగలవారికిని సాంఘికసంబంధము కలదు.

మఱియు వీని యన్నిటికంటె ఒక పెద్ద తెగ కలదు. అందు అఱవ వారు, తెలుఁగువారు, ఉత్తరహిందూస్థానమునుండి వచ్చిన ఇన్ డెన్ చెర్డు కూలికి వచ్చినవారు, మఱియు కూలినాలి చేసుకొనువారు కలరు. ఇన్ డెన్ చెర్డు కూలీ లనఁగా అయిదేండ్లు నేటాలు దేశమున పనిచేయుటకు గుత్తగొనఁబడిన (అగ్రిమెంటు)కూలివారు. వీరి కచట గిర్మిటియా లని పేరు. ఈ పదము అగ్రిమెంటుపదమున కపభ్రంశమగు గిర్మిట్ అను పదమునుండి ఉత్పన్నమైనది. పై మూఁడుతెగలవారును వీరితో (గిర్మిటియా) కూలిచేయించుకొను పనితక్క వేఱుసంబంధము పెట్టుకొనరు. దొరలు వీరిని కూలీ లందురు. మఱియు భారతీయులలో పలువురు కూలివారు. కావున భారతీయు లందఱకు కూలీలని పేరు. సామీ అని మఱియొక పేరు. సామి యనుపదము సామాన్యముగా అఱవపేర్లకు చివర నుండును. అది 'స్వామిన్' అను సంస్కృత పదమునకు వికృతి. చమత్కార మెఱుఁగు భారతీయునకు సామి పదసంబోధన మిష్టము కానిచో, తనను సంబోధించిన తెల్లవానితో 'నీవు నన్ను సామియన నగునుగాని, సామి యనిన అధికారియని అర్థము: నేను నీ కధికారిని గాను గదా!' అనును. కొందఱు జంకి యూరకుందురు కొందఱు కోపము తెచ్చుకొని తిట్టియో, పైఁబడి కొట్టియో పంపుదురు. ఏలన సామిపద మతనికి నీచవాచకము. ఇంకొక అర్థమున నతనికి అప్రయుక్తము దానికి అధికారియని అర్థము చెప్పుట అవమానించుట యగును.

కావున నాకు కూలిబారిస్టరు అని పేరు వచ్చెను. వర్తకులకు కూలివర్తకులని పేరు. ఈరీతిగా కూలి యనుమాటకు అసలు అర్థము పోయి భారతీయులు అను నర్థము కలిగెను. తురకవర్తకుల కిది గిట్టదు. కనుక వారు వెంటనే 'మేము అరబ్బులము' అనియో, లేక

'మేము బేహారులము' అనియో చెప్పుకొనుచుండిరి. ఆ తెల్ల వాఁడు మంచివాఁ డగుచో క్షమాపణ కోరుకొనును.

ఇట్టి స్థితులలో నేను తలపాగ పెట్టుకొనుట వికటమాయెను. తలపాగను తీసివేయుచో అవమానము మింగి ఊరకుండుటయే. కావున తలపాగ కొక్క సలాముచేసి ఇఁకనుండి ఇంగ్లీషుహాట్ పెట్టుకొనుచుం డినచో అవమానము లేక పుక్కజట్టీలు రాకపోవు ననుకొంటిని.

కాని అబ్దుల్లా సేటుగారు చెప్పిరి: "నీ వటువంటి దేమయినఁ జేసినచో విమర్శింతును. నీవు ఇటులు చేసినచో తలపాగ తాల్ప వలయు ననుకొనువారి నెల్లరను వంచించినటు లగును. అదియుఁ గాక, మనదేశపు తలపాగ మీ తలకు బాగుగా నుండును. ఇంగ్లీషుహాటు పెట్టుకొన్నచో హోటలులలో సేవకుఁ డనుకొందురు."

ఈ యుపదేశమున మంచి తెలివియు, దేశభక్తియు, మఱి లఘు స్వభావమును గలవు. అందలి తెలివి తెల్లము. దేశభక్తి లేనిచో ఆమాటలు రావు. హోటలు సేవకునియెడ నైచ్యము ఉండుటచే సం కుచితదృష్టి యున్నది. గిర్మిటియాలలో హిందువులు తురకలు, క్రైస్తవులును అంతర్భూతులు. ఇందలి క్రైస్తవులు మతము పుచ్చుకొన్న గిరిమిటియాలసంతే. ౧౮౯౩ సంవత్సరమునాఁటికే వారిసంఖ్యఅధికము. వారు దొరల వేషములతో చాల మంది హోటళ్లలో సేవకులుగా నుండిరి. అబ్దుల్లాసేట్‌గారు హాటు విషయమున తేలికగా మాటలాడినది వీరిని ఉపలక్షించియే. హోటళ్లలో సేవకత్వము హీనుల నైచ్యమునకు గుఱియగుచుండెను. నేఁటికిని చాలమందికి ఆనమ్మిక పోకున్నది.

మొత్తముమీఁద అబ్దుల్లాసేటుగారి సలహా నాకు నచ్చెను. ఈ తలపాగతగవు పొసఁగిన పిదప నా పక్షమును నేను సమర్థించుకొనుచు

పత్రికలకు వ్రాసితిని. తలపాగలపై చాల చర్చలు జరిగెను. అన్‌వెల్‌కమ్ విజిటర్—'పిలువని పేరంటకాఁడు' అని నాకు పత్రికలలో పేరు వచ్చెను. మూఁడు నాలుగు నాళ్లలో దక్షిణ–ఆఫ్రికాలో నాకు ప్రఖ్యాతి కలిగెను. కొందఱు నా పక్షమును సమర్థించిరి. కొందఱు నా పొగరుఁబోతుతనమును నోరార తిట్టిరి.

నేను దక్షిణ–ఆఫ్రికాలో నున్నంతపట్టు. నా పాగ నా తల మీఁదనే యుండెను. మఱియు అచటనే ఎన్నఁడు ఏకారణమున తలసీర తొలఁగించితినో దాని గుఱించి ముందు ముందు తెలియఁగలదు.

౮

ప్రిటోరియా దారిలో

దర్బానులో నివసించుచున్న భారతీయ క్రైస్తవులతో నాకు వడిగా పరిచయ మాయెను. కోర్టులో దుబాసిగా ఉన్న పాల్ గారు రోమను కేతలిక్కు. నే నతని సావాసము పట్టితిని. మఱియు ప్రొటెస్టెంటు మిషనులో బోధకుఁడైన సుభాన్ గాడ్ ఫ్రేగారి సావాసము పట్టితిని. వీరు ఇటీవల గతించిరి. దక్షిణ–ఆఫ్రికా భారతీయ ప్రతినిధి సంఘుసభ్యులుగ నిరుడు ఇండియాకు వచ్చిన జేమ్స్ గాడ్ ఫ్రేగారికి వీరు జనకులు. ఈరీతిగనే అపుడు పార్సీ రుస్తుంజీగారి తోడను, ఆదంజీ మియాఖానుగారి తోడను మైత్రి ఒదవెను. వీరిరువు రును ఇటీవల గతించిరి. వ్యాపారములు వచ్చినపుడు తక్క ఒండొండ కలసికొనని వీరు తుద కేవిధముగా గాఢమిత్రులైరో ముందు ముందు తెలియఁగలదు.

ఇటులు నాకు పరిచితుల సంఖ్య యెక్కుడగుచుండఁగా అబ్దుల్లాకంపెనీవారికి తమ వకీలుకడనుండి కేసునకు తయారుకావలయు ననియు, అబ్దుల్లా సేట్ గారు తాము వచ్చుటయో, తమ తరఫున ఎవరి నేని పుచ్చుటయో జరుగవలెననియు ఉత్తరము వచ్చెను.

అబ్దుల్లా సేట్ గారు నా కాలేఖను చదువ నిచ్చి 'ప్రిటోరియాకు వెళ్లెదరా?' అనెను. 'నే నావ్యవహారము సాంగోపాంగముగా ఆకలింపుచేసికొని మఱి వెళ్లఁగలను.' అక్కడ ఏమిచేయవలయునో నా కిప్ప

టికి తెలియలేదు' అని నేనంటిని. అనఁగా అతఁడు నా కా వ్యవహారము తెలుప గుమాస్తాలను నియోగించెను.

నే నా కేసును ఆకలింపఁ బూనినతోడనే అందు గుంట ఓనమాలు దిద్ద మొదలుపెట్టవలెనని తెలిసెను. జాంజిబారులో నేనున్న కొలఁది దినములు కోర్టునకు వెళ్లి అక్కడ పని పరిశీలించుచుంటిని. పార్సీ వకీ లొకఁడు ఒక సాక్షిఖాతాలో జమాఖర్చుల గుఱించి అడుగుచుండెను. జమాఖర్చు లన్నచో నా కడవిగొడవ. నేను ఇచ్చట స్కూలునఁగాని సీమలోఁగాని ఖాతా (Book-keeping) నేర్చుకొనలేదు.

ఏ కేసును గుఱించి నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు వచ్చితినో ఆకేసం తయు ఖాతాకు సంబంధించినది. జమాఖర్చు లెక్కలలో నిధియైనవాఁడే దానిఁ దెలిసికొని ఒరులకు తెలుపఁగలఁడు. ఆ గుమాస్తా ఇది జమ, అది ఖర్చు అని చెప్పుకొనిపోవుచుండ నాకు మఱింత గందరగోళముగా నుండెను. పి. నోటు అననేమియో నాకు తెలియలేదు. ఇంగ్లీషు నిఘంటువునందు ఆపదము దొరకలేదు. నాయజ్ఞతను గుమాస్తాకు తెలుపుకొంటిని. అతఁడు పి. నోటు అనఁగా ప్రామిసరీనోటు అని చెప్పెను. ఖాతాకు (Book-keeping)సంబంధించిన గ్రంథమొకటి కొని చదివితిని. దానితో కొంత ధైర్యము కలిగెను. ఆ దావా అర్థమాయెను. అబ్దుల్లా సేటుగారు జమాఖర్చు వ్రాయుట యెటులో యెఱుఁగఁడు. అయినను ఎంత చిక్కు లెక్కలైనను చిటికలో విడఁదీయఁగల అనుభవము ఆయనకు కలదని నే నెఱిఁగితిని. 'ప్రిటోరియాకు వెళ్లుటకు ఇపుడు నేను తయారు' అని అంటిని.

'మీ రెచట విడియుదురు?'

'తమ రెచట విడియు మందురు?'

'నేను మన వకీలునకు చీటి వ్రాయుదును. ఆయన మీకు విడిది నేర్పఱచును. ప్రిటోరియాలో నాకు మేమన్ మిత్రులు కలరు. వారి కిని వ్రాసెదను. కాని మీరు వారియిండ్ల బసపెట్టవలదు. మన ప్రతి పక్షులకు అచట చాల పలుకుబడి కలదు. మన రహస్యలేఖలను వారిలో నెవరేని చూడఁ బొసఁగెనా, కొంప మునిఁగెను. వారితో మీ రెంత విడిగా నున్న నంత మేలు.'

'నేను మీవకీలు ఎచట నుండు మన్న నచట నుందును. లేక నేనే వేఱుగా బస కుదిర్చికొందును. ఆవిషయమున మీకు విచారము వలదు. మన రహస్య మొక పిట్టకేని తెలియదని నమ్ముఁడు. కాని వారితో నేను కలిసి మెలిసియే యుందును. ప్రతివాదులతో మైత్రి చేసికొన వలయు ననియే నామతము. వీ లున్నచో ఈవ్యవహారము కోర్టున కెక్కకుండ పరిష్కరించుటకు ప్రయత్నము చేయుదును. ఇంతకు తైయబ్‌సేట్ మీకు చుట్టమేకదా!'

ప్రతివాది స్వర్గీయ సేట్ తైయబ్ హాజీఖాన్ మహమ్మదు గారు అబ్దుల్లాసేట్‌గారికి దగ్గఱ చుట్టము.

రాజీమాట రాఁగనే అబ్దుల్లాసేట్‌గారు కలవరపడుటలు కను గొంటిని. కాని నేను దర్బాను చేరి ఆఱేడు దినము లగుటచే మే మొకరి హృదయ మొకర మెఱిఁగితిమి. నన్ను వెళ్లేనుఁ గనుకొనుట దాఁటిపోయెను. అతఁ డిట్లు లనెను— 'ఔ...నా...ను. కోర్టులో పనిలేకుండ పరిష్కృతమగుచో అంతికన్న వేఱుమేలు లేదు. అయినను మేము రక్తబంధువులము. ఒకరితరహా ఒకరికి తెలిసినవారము తైయబ్ సేటు తగవు తేలికగా తేల్చువాఁడు కాఁడు. మన మేమాత్ర మజాగ్ర త్తతో నున్నను మన సంగతులన్నియు సంగ్రహించి తునకు అధః

పాతాళమున కడఁగఁ ద్రొక్కును. కనుక ఏమిచేయఁదలఁచినను లెస్సగా ఆలోచించి మఱి చేయుఁడు.'

'ఆవిషయమై మీకు తొందర వలదు. దావావిషయమై తైయబ్ సేట్‌గారితోఁగాని, మఱి యెవరితోఁగాని ముచ్చటింప నేమిపని? ఊరక లుకలుకలు పడకుండ ఏదో ఒకదారికి రండని సూచింతును.'

వచ్చిన ఏడవనాఁడో ఎనిమిదవ నాఁడో దర్బానునుండి బయలు దేఱితిని. నాకు మొదటితరగతి టిక్కెట్టు పుచ్చుకొనిరి. పఱుపు వల యున్నో అలాయిదాగా అయిదు షిల్లింగులు కట్టుట అచటి మామూలు. అబ్దుల్లా సేటుగారు పఱుపునుగూడఁ గొనుఁడని నొక్కి చెప్పిరి. కాని వట్టి పట్టుదలచే, గర్వముచే, అయిదు షిల్లింగులు పొదుపుచేయ వలయునను తలఁపుచే వద్దంటిని. అబ్దుల్లా సేట్‌గారు నన్ను ఇటులు ముదలకించెను: 'చూడుఁడు. ఇది హిందూదేశము కాదు. అల్లా అనుగ్రహమువలన మనకు భోగించి త్యాగము చేయఁదగినంత సిరి కలదు. మీకు కావలసిన విషయములలో వెనుదీయవలదు'.

నేను ధన్యవాదములు పలికి ఫరవా లేదంటిని.

రైలు నేటాలు ముఖ్యపట్టనమగు మారిట్జుబర్గునకు రాత్రి తొమ్మిది గంటలకు చేరెను. పడుకొనువారికి ఇచటనే పఱుపు లిత్తురు. రైలు జవా నొకఁడు వచ్చి 'పఱుపు కావలయునా?' అని అడిగెను. 'నాకడఁ గలదు. అక్కఱలే' దంటిని. అతఁడు వెళ్లిపోయెను. ఒక ప్రయాణికుఁడు వచ్చెను. నన్ను ఎగదిగ చూచెను. నేను 'నల్లవాఁడ!' నగుట చూచెను. అతఁడోర్వలేకపోయెను. పెట్టెదిగిపోయి ఒక రిద్దఱుద్యో గులనుతీసికొనివచ్చెను. వారు మౌనముగ నుండిరి. ఇంతలో మఱియొక ఉద్యోగివచ్చి—'రావయ్యా! నీవు వెనుక పెట్టెలో కూర్చుండవలయును.

ఁదోలెమ్మనెను.

'నాకడ మొదటి తరగతి టికెట్టు కల' దంటిని.

'ఫరవా లేదు. నామాట విను! వెనుక పెట్టెకు పద!'

'నామాటగూడ వినుఁడు! దర్బానులో నన్నిందుఁ గూర్చుండ నిచ్చిరి. నే నిందే ప్రయాణింపక తక్కదు.'

'ఏమి? లేచిపోవా? నీవు వెళ్లి పోవనిచో పోలీసును పిలిచి నెట్టింతును.'

'సరి, వానినే నెట్టనీ; నాయంతట నేను పోను.'

పోలీసు వచ్చెను. నాచేయి పుచ్చుకొని బయటికిఁ ద్రోసెను. నా సామానుగూడ బయటఁ బడనూకిరి. నే నా కడపటి పెట్టెలోనికి వెళ్ల నిరాకరించితిని. రైలు వెళ్లి పోయెను. నేను చేసంచిమాత్రము తీసికొనిపోయి వెయిటింగు రూములో కూర్చుంటిని. సామాను పడవేసిన చోటనే యుండెను. రైల్వేవారు దాని కాపాడుచుండిరి.

అది చలికాలము. దక్షిణ ఆఫ్రికాలోని పర్వతప్రదేశములలో చలి యెక్కువ. మారిట్జుబర్గు మిక్కిలి ఎత్తున నుండుటచే మఱీ యెక్కువ చలి. నా ఓవర్ కోటు సామానులో ఉన్నది. కాని దాని నిమ్మనికోరినచో మరల నేమి యవమానము నెత్తిపైఁ బడునో యని అడుగక గడగడ వడఁకుచు కూరుచుంటిని. ఆగదిలో దీపము లేదు. నడికిరేయి ఒక బాటసారి ఆగదిలోనికి వచ్చెను. అతఁడు నన్ను పలుకరింపఁ దలఁచెనేమో కాని నేనుమాత్రము మాటలాడు స్థితిలో లేను.

పిమ్మట. ఇపుడు నే నేమి చేయవలయునని ఆలోచించితిని. నాహక్కులకు పోరాడవలయునా? లేక వచ్చినటులు ఇండియా దారి పట్టవలయునా? లేక ఈ యవమానము దిగమింగి నావచ్చినపని చూచు

కాని మరల యిండియాకు పోవలయునా? వచ్చినపని చేసికొనక తిరిగి పోవుట పిరికితనము. ఇపుడు నాపడిన పాటు మిగుల అల్పము—ఇది లోపలి మహారోగమునకు బాహ్యచిహ్నము— ఈమహారోగము రంగును గురించిన పోరు. సామర్థ్య మున్నచో ఈ పాడురోగమును మొదటి కంట కుదుర్ప యత్నింతును. దీనిగురించి ఎన్నికష్టములు వచ్చినను భరింతును. ఈవర్ణద్వేషమునకు సంబంధించిన అన్యాయమును తొలఁగింప నెంత ప్రయత్న మావశ్యకమో అంత ప్రయత్నముచేయుదును.

ఇటులు తలఁచి తరువాత వచ్చు రైలులో ప్రిటోరియాకు పోవ నిశ్చయించుకొంటిని.

మఱుసటి ప్రొద్దున రైల్వే జనరల్ మానేజరుకు ఒకపెద్దతంతి కొట్టితిని. అబ్దుల్లా సేట్ గారికిని ఈసంగతి తెలిపితిని. అబ్దుల్లాగారు వెంటనే జనరల్ మానేజరును చూచెను. అతఁడు రైల్వేవారిది తప్పు కాదనుచు 'గాంధికి ప్రయాణ సౌకర్యము చూడు'మని మాస్టరుకు తంతి నిచ్చితినని తెల్పెనఁట. అబ్దుల్లా సేట్ గారు మారిట్జుబర్గులో హిందూ వర్తకులకును, మఱియు ఇతర స్థలములలోని మిత్రులకును నావిషయమున జాగ్రత్త పుచ్చుకొండని తంతి నిచ్చెను. వారందఱును నన్నుఁజూడ వచ్చి తమకు తమకు జరిగిన అవమానములఁ జెప్పి, ఇటువంటివి ఆదేశమున క్రొత్తలు గావనిన న్నూఱడించిరి. ఒకటి రెండు తరగతులలో ప్రయాణముచేయు భారతీయులు ఏ రైలు–ఉద్యోగులవలననో, ఏ తెల్లవారి వలననో ఇట్టిపాట్లు పడుటకు సిద్ధులై యుండవలయును. ఆనాడంతయు వారి కష్టచరిత్ర శ్రవణముతో గడచెను. రాత్రి రైలువచ్చెను. అందు నాకొకబెర్తు ప్రత్యేకింపఁబడి యుండెను. నిన్న దర్బానులో వలదన్న పఱుపు టిక్కెట్టును నేఁడు మారిట్జుబర్గులో కొంటిని.

ఆరైలు నన్ను చార్లెస్ టౌనుకు తీసికొనిపోయెను.

౯

ఎక్కువ కష్టములు

పొద్దుటికి రైలు చార్లెస్ టౌను చేరెను. ఆరోజులలో చార్లెస్ టౌను జోహాన్సు బర్గుల నడుమ రైలుదారి లేదు. కాని రాకపోకలకు గుఱ్ఱపుబండ్లు కలవు. గుఱ్ఱపుబండి బాటనడుమ స్టాండర్టన్ అను ఊరికడ రాత్రిపూఁట ఆఁగును. నావద్ద గుఱ్ఱపుబండి టికెట్టు కలదు. మార్జిటుబర్గులో నే నొకదినము నిలువయున్నను ఆటికెట్టు రద్దుకాలేదు. అదియుఁ గాక అబ్దుల్లాసేట్ గారు చార్లెసు టౌను లోని గుఱ్ఱపుబండ్ల ఏజెంటుకు తంతి నంపెను.

కాని ఆయేజెంటు నన్ను దిగఁద్రావ నుద్దేశించెను. మఱియు నేను క్రొత్తవాఁడ నగుట చూచి నీటికెట్టు రద్దుచేయఁబడిన దనెను! నేను వానికి తగురీతి సమాధానము చెప్పితిని. లోపల చోటు లేక కాదు. వాని మనస్సులో నున్నది వేఱు. బాటసారులకు బండిలోపల తావీయవలయును. నేను కూలీని; క్రొత్తవాఁడను! లీడర్ అనఁబడు నాగుఱ్ఱపుబండ్ల అధికారి నన్ను తెల్ల వారితోపాటు లోపల కూర్చుండఁబెట్టుట లెగ దనుకొనెను. ఆ బండికి ముందిరుదట్టుల రెండుఆసనము లుండెను. లీడరు ఈరెండాసనములలో ఒకదానిపై తప్పక కూరుచుండును. కాని నేఁడు లోనఁ గూర్చుండి నాకు తన చోటు చూపించెను. అది శుద్ధ అన్యాయమనియు, మఱియు అవమానమనియు నాకు తెలియకపోలేదు. కాని ఆయవమానము మింగుటే మేలనుకొంటిని. బలాత్కారించి లోనఁ జొరఁబడ వీలుండదు. నే నతనితావునఁ గూర్చుండ నన్నచో నన్ను దిగవిడిచి

బండి తోలుకొని పోవుట కతఁడు సంసిద్ధుఁడు. అచట నేను దిగఁ బడినచో మఱియొకనాఁడు వృథా. ఇక నా మఱునాఁడే మనునో దైవమున కెఱుక! కాఁబట్టి మనసులో నెంత గుంజాటనపడుచున్నను మెదలక బండితోలువాని పక్కఁ గూర్చుంటిని.

సుమారు మూఁడు గంటలకు బండి పార్దీకోపునకు చేరెను. అచట ఆ గుఱ్ఱపుబండి-తెల్ల అధికారికి నేను కూర్చున్నచోట కూర్చుండవలయునని బుద్ధి పుట్టెను. అతఁడు సిగరెట్ కాల్చుకొన వలెను. మఱియు అతనికి మంచిగాలి కావలెను. అతఁడు బండితోలు వానికడనుండి ఒక మైలగోనె తీసి దానిని తనపాదములక్రింద బల్లమీఁదఁ బఱచి, 'సామీ! నీవు దీనిమీఁద కూర్చుండుము. నేను బండితోలువాని పక్క కూర్చుండఁ గోరుదును' అనెను. ఈయవమానము భరింప నాకు సామర్థ్యము లేకపోయెను. భయపడుచు భయపడుచు నేను 'లోపలఁ గూర్చుండవలసిన నన్ను ఇచటఁ గూర్చుండఁబెట్టితివి. నేనెట్లో సహించితిని. నీవిచటఁ గూర్చుండి సిగరెటు కాల్చుటకు నీకాళ్ల కడకూర్చుండు మనుచుంటివి. నేను కూర్చుండను. బండిలోపలికి పోయి కూర్చుండెదను.'

ఈ మాటలు నానోర వచ్చెనో లేదో, అతఁడు నా గూబలు పగులఁగొట్ట మొదలిడెను. నాచేయి పట్టుకొని క్రిందికి ఈడ్వ నెంచెను. నే నాబండి చువ్వలను గట్టిగాఁ బట్టుకొంటిని. మనికట్లు విఱిగినను మానె విడువవలదనుకొంటిని. బాటసారులందఱు మమ్ము చూచుచుండిరి. అతఁడు బండుబూతులు తిట్టెను; క్రిందికి పడఁద్రోయ పాటుపడెను; కొట్టెను. నేనుమాత్రము వదలలేదు. అతఁడు బలిష్ఠుఁడు. నేను దుర్బలుఁడను. చూడఁగా చూడఁగా తెరువరులకు జాలి పుట్టెను. వారు—"పాప మతని విడిచిపెట్టు! అతఁ డన్నది నిక్కము.

అతని తప్పు లేదు. అక్కడ కూర్చుండనియెడల మాకడఁ గూర్చుండఁ గలఁడు. ఇటు పంపుము" అనిరి. 'దాఁటిపోలేను' అని అతఁ డంచెను గాని అవమానపడి మఱి కొట్టలేదు. నాచేయి వదలి మఱి కొంచెము తిట్టి, బండి కావలిప్రక్కఁ గూర్చున్న హాటెంటాట్ సేవకుని ఆ గోనె మీఁదఁ గూర్చుండ బెట్టి అతనిచోట తాను కూర్చుండెను.

ఎవరి చోటులలో వారు కూర్చుండిరి. ఈల ఆయెను. బండి కదలెను. నాగుండెలు టువ్వుటువ్వు మనుచుండెను. ప్రాణములతో ఆయూరు చేరఁగలనా యని నాకు సంశయము. నడుమ నడుమ నతఁడు నావంక చుఱచుఱఁజూచి, వ్రేలు చూపి, 'చూడు! స్టాండర్టనులో దిగనీ! అక్కడ ని న్నేమి చేయుదునో!' అని గాండ్రు మనుచుండెను. నేను మాటాడక కూరుచుండి, 'ఏమి దైవమా, నాకుసాయముర'మ్మని ప్రార్థించు కొనుచుంటిని.

చీఁకటి పడఁగనే స్టాండర్టను చేరితిమి. అప్పుడు హిందువుల ముఖములు కొన్ని కనఁబడెను. నాగుండెలు కుదుటఁబడెను. నేను బండి దిగఁగనే వారు వచ్చి, 'మేము తమకోసమే వచ్చితిమి. ఇసా సేట్ గారి దుకాణమునకు పోవుదము. అబ్దుల్లా సేట్ గారు మాకు తంతి కొట్టిరి' అనిరి. ఇది నాకు సంతసము కలిగించెను. సేట్ ఇసా హాజీ సుమర్ గారి దుకాణమునకు పోతిమి. ఆసేట్ను, ఆయన గుమాస్తాలును నాచుట్టు మూఁగిరి. నేను జరిగిన దంతయు చెప్పితిని. అందులకు వారం దఱు వగచిరి. మఱి తాము తాము పడిన కష్టము లొక్కొక్కటి చెప్పి నన్ను ఓదార్చిరి.

గుఱ్ఱపుబండ్ల కంపెనీ ఏజెంటునకు గతవిషయ మంతయు పెద్ద ఉత్తరము వ్రాసితిని. లీడర్ బెదిరింపులును వ్రాసితిని. మఱుసటినాఁటి

బండిలో తగిన యేర్పాటు చేయుఁడని కోరితిని. అందుల కేజెంటు ఇటులు బదులు వ్రాసెను: 'ఇచ్చటినుండి మీరు వచ్చిన బండికన్న పెద్ద బండి బయలుదేఱును. దానిని నడుపువారు క్రొత్తవారు. మిమ్ము బెదిరించినవాఁడు ఱేపటికి రాఁడు! మీరు బండిలోపలనే కూర్చుండవచ్చును' ఈయుత్తరముతో కొంతబెంగ పోయెను. నన్ను కొట్టినవానిపై కేసుపెట్టునుద్దేశము నాకు లేకపోవుటచే ఆకథ అంతటితో ముగిసెను.

మఱునాఁడు ప్రొద్దుననే ఇసాసేట్‌గారి నౌకరు నన్ను గుఱ్ఱపు బండి నెక్కించెను. లోపల మంచితావిచ్చిరి. ఆరాత్రికి సుఖముగా జోహాన్సుబర్గు చేరితిని.

స్టాండర్టన్ చిన్న ఊరు. జోహాన్సుబర్గు పత్తనము. అబ్దుల్లా సేట్‌గారు జోహాన్సుబర్గునకును తంతి యిచ్చిరి. అచ్చట మహమ్మద్ కాసిమ్ కమరుద్దీన్‌గారి దుకాణపు విలాసము నాకు చెప్పియుంచిరి. అచట కమరుద్దీనుగారి నౌకరు నన్నుఁ దీసికొనిపోవ వచ్చెను. కాని నే నతనిఁజూడలేదు. అతఁడు నన్ను పోల్చలేదు. ఇఁక హోటలునకు పోవ నిశ్చయించితిని. ఆపత్తనములోని హోటళ్ల పేళ్లు కొన్ని యెఱుఁగుదును. బండి కుదుర్చుకొని గ్రాండ్ నేషనల్ హోటలునకు పోతిని. హోటలు మేనేజరును చూచి ఒకగది యిమ్మంటిని. అతఁడొక నిమిషము ఎగదిగఁజూచి చాల గౌరవముతో 'గదులు ఖాళీగా లే'వని సలాము కొట్టి వెళ్లిపోయెను. మరల బండిమీఁద కాసిమ్ కమరుద్దీనుగారి అంగడికి వెళ్లితిని. అచట నా కెదురుచూచుచున్న అబ్దుల్ గనీసేట్‌గారిని కలిసికొంటిని. వారు నన్నెంతో ఆదరించిరి. నాకు హోటలులో జరిగిన మర్యాద చెప్పుకొంటిని. ఆయన పకపక నవ్వి 'హోటలులో, మీకెటులు ప్రవేశము కలుగునను కొంటిరి?' అనిరి.

'ఏమని?' అని నేనంటిని.

'ఇక్కడ కొన్నాళ్లున్నచో మీకే గోచరమగును. మేమే ఈ దేశమున ఉండఁగలము. డబ్బుమీఁద ఆశచే ఎన్ని అవమానములు వచ్చినను మఱచిపోయి ఇక్కడ నివసించుచున్నాము.' అని సేటుగారు దక్షిణ-ఆఫ్రికాభారతీయుల కష్టములను చెప్పిరి.

ఈ సేటు అబ్దుల్‌గనీగారిని గుఱించి యింకను ముందుముందు తెలియఁగలదు.

ఆయన మరల నిటు లనెను: 'ఈ దేశము మీబోంట్లు ఉండఁదగినది కాదు. రేపు మీరు ప్రిటోరియాకు బయలుదేఱుదురుగదా! ఇఁక మూఁడవ తరగతి బండిలోనే పోవలసియుండును. నేటాలులో ఈ మాదిరి. ట్రాన్సువాలులో ఇంతకంటె. ఇచట ఒకటి రెండు తరగతుల టిక్కట్టులు హిందువులకు ఈయరు.'

'మీ రందులకు తగిన ప్రయత్నములు చేయలేదేమో?'

'మేము అర్జీలు పెట్టుకొంటిమి. కాని మావారే ఒకటిరెండు తరగతులలో పయనింప నొల్లరని ఒప్పుకొనక తప్పదు.'

'నేను రైల్వే నిబంధనములను చదివిచూచితిని: అం దొకలోపము కలదు. ట్రాన్సువాలు శాసనముల భాష ఋజువైనది కాదు: విస్పష్టముగా ఉండదు; విశేషించి రైల్వే నిబంధనములు.

'నాకు మొదటి తరగతిలోనే పోవలయునని యున్నది. వీలు కానిచో ప్రిటోరియాకు సరాసరి గుఱ్ఱపుబండి కుదుర్చుకొందును; ముప్పది యేడుమైళ్లేకదా' అని నేను సేట్‌గారితో అంటిని.

౯ ఎక్కువ కష్టములు

బండిపైఁ బోయిన ఎంత ధనవ్యయ మగునో, ఎంత కాలవ్యయ మగునో సేట్‌గారు తెల్పిరి. తెల్పి మొదటి తరగతి రైలుబండిలోనే వెళ్లుఁ డనిరి. స్టేషన్‌మాస్టరుకు — నేను బారిస్టరుననియు, ఎపుడును మొదటి తరగతిబండిగాని మఱియొకటి యెక్కననియు, నేను ప్రిటోరియాకు వీలైనంత తొందరగా వెళ్లవలయుననియు, దీనికి ప్రత్యుత్తరము రాక ముందే మిమ్ము కలిసికొందుననియు, మొదటి తరగతి టిక్కెట్టు తప్పక దొరకుననని ఆశించుచుంటిననియు ఒక ఉత్తరము వ్రాసి పంపితిని. ఇందు నేను స్వయముగనే కలిసికొందుననుట కొక అర్థ మున్నది. స్టేషన్‌మాస్టరు నన్ను చూడనిచో ఈకూలిబారిస్టరుమీఁద ఏవో కొన్ని యూహలు కల్పించుకొని టికెట్టు ఇచ్చుటకు వీలు లేదని వ్రాసిపంపుటలో సందేహము లేదు. కాని నేను స్వయముగా తప్పెన్నుటకు వీలు లేని తెల్ల వేషము వేసికొని ఎదుటఁబడి అతనితో మాటలాడి మోమోలు పెట్టినను పెట్టవచ్చు ననుకొంటిని. ఫ్రాక్ కోటు తొడిగితిని. నెక్‌టై కట్టుకొంటిని. టీకటాకుగా పోయి బల్లపై ఒక కాసు పెట్టి టికెట్టు ఇమ్మని అడిగితిని. ‘ఆచీటి వ్రాసినది మీరేనా?’ అని అతఁ డడిగెను.

‘ఔను! మొదటి తరగతి టికెట్టు నిచ్చితిరా, చాల కృతజ్ఞుఁడను. నేఁడే నేను ప్రిటోరియా చేరవలయును.’ అంటిని.

అతఁడు చిఱునవ్వి, జాలిగొని, ఇటు లనెను — ‘మాది ట్రాన్సువాలు కాదు, హాలండు. నాకు మీ ఉద్దేశము తెలియును. నాకు మీయెడ సానుభూతి కలదు. మీకు నేను టికెట్టిత్తును గాని ఒకషరతుమీఁద: గార్డు వచ్చి మిమ్ము మూఁడవతరగతిలోనికి పొమ్మన్నచో నామాట దక్కింపవలయును. అనఁగా రైల్వే కంపెనీవారిమీఁద దావా తేరాదు. మీ ప్రయాణము సుఖమగుఁగాక! మీరు యోగ్యు

లని నేను గ్రహింపఁగలిగితిని' ఇటులని అతఁడు టిక్కెట్టు నిచ్చెను. నే నతనికి ధన్యవాదము లొసఁగి మీమాటకు బద్ధుఁడనని ఒప్పితిని.

సేటు అబ్దుల్ గనీగారు నన్నుఁబంపుటకు స్టేషనుకు వచ్చిరి: ఈ జరిగిన విషయ మాయనకు వింత ఆయెను! కాని ఆయన ఇటు లనెను. 'ఆతంకము లేక మీరు ప్రిటోరియాకు చేరినచో చాల సంతోషము. కాని గార్డు మిమ్ము ఊరక వదలిపెట్టఁడని బెదురుగనే యున్నది. అటేఁ పూరకున్నను తెల్ల బాటసారులు మాత్రము ఊరకుండరు.'

మొదటి తరగతి పెట్టెలో నెక్కితిని. రైలు బయలుదేఱెను. జర్మిస్టన్ స్టేషనులో గార్డు టిక్కెట్లు సోదా చూడవచ్చెను. నన్ను చూడఁగనే అతనికి కోపము హెచ్చెను. వెంటనే లేచి మూఁడవతరగతి బండిలోనికి పొమ్మని వ్రేలితో సంజ్ఞచేసెను. నేను నా టిక్కెట్టు చూపితిని. 'ఉన్న నేమి? మూఁడవతరగతిలోనికి పొ'మ్మని ఉఱిమెను.

ఆపెట్టెలో ఒక్క తెల్లవాఁడే ఉండెను. ఆయన గార్డును ప్రతిఘటించి- "ఎందుల కా పెద్ద 'మనిషిని' బాధింతువు? ఆయన మొదటి తరగతి టిక్కెట్టు నీవు కానవా? వారి సరసన కూర్చుండు టకు నాకు బాధ లేదు" అని పల్కి, నాకేసి తిరిగి, "మీరు కూర్చున్న కడనే కుదిరి కూర్చుండుఁ"డని పల్కెను.

'కూలీతో కూర్చుండుటకు నీకే కొంకు లేనిచో మఱి నాకా?' అని గొణఁగుకొనుచు గార్డు వెళ్లిపోయెను.

రాత్రి ఎనిమిది గంటలకు రైలు ప్రిటోరియా చేరెను.

౧౦

ప్రిటోరియాలో మొదటిరోజు

దాదా అబ్దుల్లాగారి వకీలు ప్రిటోరియా స్టేషనులో నన్నుఁ గలిసికొని తీసికొని పోవుటకు ఎవరినేని బంపునని ఆశపడితిని. నన్నుఁ గలిసికొనుటకు భారతీయు లెవరును రారని ఎఱుఁగుదును. ఏలన, నే నాపత్తనమున ఏభారతీయుని యింటను బసచేయనని అబ్దుల్లా గారి కభయ మిచ్చితిని. అది ఆదివారమగుటచే స్టేషనుకడకు ఎవరినేని బంపుటకు ఆవకీలుగారికి వీలు కలుగలేదని తరువాత తెలిసెను. నా కేమియు తోఁచలేదు. ఎచటికి వెళ్లుదును? ఏ హోటలునందును నాకు తా వీయరని దిగులుపడితిని.

౧౮౯౩ సంవత్సరమునందలి ప్రిటోరియా స్టేషను ౧౯౧౪ సంవత్సరపు ప్రిటోరియాస్టేషను కాదు. నాఁడు దీపములన్నియు మసక మసకగా నుండెను. బాటసారులుకూడ పలువురు లేరు. బాటసారుల నందఱను వెళ్లనిచ్చి టికెట్ కలెక్టరు తీరికగా నున్నప్పుడు నాటికెట్టు నిచ్చి ఏదేని చిన్నహోటలు పేరు గాని, లేక నాకు తా విచ్చు మఱి యొకచోటును గాని చెప్పుమని అడుగుదు ననుకొంటిని. ఎచటను వీలు కలుగనిచో ఆరాత్రి స్టేషనులోనే గడపఁదలఁచితిని. కాని ఈ స్వల్పవిషయ మడిగినను అతఁ డెక్కడ అవమానించిపోవునో యని నేను జంకిపోయిన మాట నిక్కము.

స్టేషను శూన్య మాయెను. తుదకు నా టిక్కెట్టును ఇచ్చి అదియు ఇదియు అడుగఁ దొడఁగితిని. అతఁడు వినయముతో ప్రత్యు

త్తరించెను గాని అది ప్రయోజనజనకము కాదు. కాని మా పార్శ్వమున నిలువఁబడియున్న ఒక అమెరికా నీగ్రో మా మాట లందుకొని ఇటు లనెను—"మీ రీ యూరికి సరిక్రొత్తవారివలె నున్నారు. ఇచట మీకు మిత్రులును ఉన్నటులు తోఁచదు. నాతో దయచేయుఁడు. మి మ్మొక చిన్నహోటలునకు తీసికొని పోవుదును. హోటలు యజమాని అమెరికావాఁడు. వారిని నేను బాగుగా ఎఱుఁగుదును. అతఁడు మీకు వసతి నీయఁగలఁడు."

ఈ పిలుపని పేరంటము మొదట నాకు కొంచెము సంశయము కలిగించెను గాని పిమ్మట అతనికి ధన్యవాదము లర్పించి అంగీకరించితిని. అతఁడు నన్ను జాన్‌స్టన్‌గారి హోటలునకు తీసికొని పోయెను. అతనిని చాటునకు తీసికొని పోయి నాసంగతి చెప్పెను. జాన్‌స్టన్ గారు అంగీకరించిరి, కాని ఒక నియమము—అందఱిలోఁ గాక నాభోజనము నాగదిలోనే జరుగవలయును.

మఱియు అతఁ డిటు లనెను—"నాకు నలుపు తెలుపు లను నీ భేదములు లేవు. కాని మాహోటలునకు వచ్చువా రందఱును తెల్లవారే. మిమ్ము వారితోపాటు లోపల కూరుచుండఁ బెట్టినచో వారి కది అవమాన మనుకొందురో, మఱి లేచి పోదురో!"

"చిత్తము. ఈ రాత్రి యయినను నన్ను ఉండనిచ్చినందులకు మీకు వందనము. నాకు ఈ దేశవ్యవహారము కొంచెము కొంచెము తెలిసినది. మీకష్టము నే నెఱుఁగుదును. నాగదిలో నేను భుజించుటకు నా కెట్టి ఆటంకమును లేదు. రేపు మఱియొకచోట ఏర్పాటు చేసికొనఁ గల ననుకొందును."

గదిని చూపిరి. లోని కేఁగితిని. భోజనమున కెదురు చూచుచుంటిని. ఒక్కఁడ నుండుటచే నేదో ఆలోచించుకొనుచుంటిని.

నేనపుఁ డింక లేవచ్చు ననుకొంటిని. కాని జాన్‌స్టన్‌గారు వచ్చిరి. "మిమ్ములను ఇక్కడ భుజింపుఁడని అన్నందులకు చాల నొచ్చుకొంటిని. అతిథు లందఱకు ఈ మాట చెప్పితిని. చెప్పఁగా వారు తమ కెట్టి ఆపత్తియు లేదనిరి. మీరు నలువురతో అన్నశాలయందే భుజింపనగును; మీ రిచట నున్నా ళ్లున్నను సరియే; తమ కెట్టి ఆపత్తియు ఉండఁబోదని వారందఱును అన్నారు."

నేను మరల వారికి ధన్యవాదము లొసఁగితిని. అన్నశాలలో తృప్తిగా భుజించితిని.

మఱునాఁటి ప్రొద్దున వకీలు ఎ. డబ్ల్యు. బేకరుగారిని దర్శించితిని. అబ్దుల్లాసేటుగారు వారిని గుఱించి కొంత చెప్పిరి. ఆకారణమున వారు నాకు చేసిన ఆదరమునకు ఆశ్చర్యము కలుగలేదు. నా కెంతయో అభ్యుత్థానము చేసెను. ఎన్నియో కుశలప్రశ్నము లడిగెను. నాసంగతి యంతయు తెలిపితిని. తరువాత అతఁ డిట్లు లనెను: "మీరు బారిస్టరుగా ఇచట చేయఁదగిన దేదియు లేదు. లోఁగడనే మేము మంచి వకీళ్లను కుదిర్చి యుంచితిమి. ఈ దావా చాల కాలమునుండియు నడుచుచున్నది. మఱియు చిక్కులమారిది. కనుక కావలసినంత వట్టు ఆవశ్యకములైన విషయములలో మీ సాయము చేకొందును. మాక్లయంటునకును, మాకును ఉత్తర ప్రత్యుత్తరములలోఁగల కష్టము మీరు తొలఁగింపవచ్చును. ఎటు లనఁగా, ఇపుడు నేను వారికడనుండి రావలసిన విషయములు అన్నియు మీనుండి తెప్పించుకొందును. ఇది నిక్కముగా మంచి సౌకర్యము. నే నింతవఱకు తమకు బస విచారింపలేదు. తమదర్శన మయినపిదప విచారింపఁ దలఁచితిని. ఇచట వర్ణవైషమ్యము భయపడఁ దగినంతగా కలదు. కావున తమబోఁటివారికి తేలికగా బస దొరకదు. అయితే నే నొక పేదరాలి నెఱుఁగుదును.

ఆమె రొట్టె లమ్మి జీవించు నొకని యిల్లాలు. ఆమె మీకు తా నిచ్చి కొంచెము డబ్బుచేసికొను ననుకొందును. అచటికి పోదము దయ చేయుడు."

అతఁడు న న్నామెయింటికి తీసికొనిపోయెను. ఆమెతో చాటుగా మాటలాడెను. వారమునకు 3½ షిల్లింగులు పుచ్చుకొని ఆమె భోజనము పెట్టుటకు ఒప్పుకొనెను.

బేకరు వకీలే కాఁడు, ఆయన మంచి మతబోధకుఁడును. ఆయన నేఁటికిని జీవించి యున్నాడు. ఆయనపని యిపుడు కేవలము మతప్ర చారము. వకీలుపని మానివేసెను. సిరి సంపద లున్నవి. నేఁటికిని మాయిరువురకు ఉత్తరప్రత్యుత్తరములు జరుగుచున్నవి. ఆయన— ఉత్తరమున ఒకటే మాట: భిన్నభిన్న రూపములగు విషయములచే ఆయన క్రైస్తవమత ప్రాశస్త్యమును సాధించును. మఱియు జీససును ఈశ్వరుని యేకమాత్రపుత్రునిగను, మనుష్య సంతారకునిగను విశ్వసింపని యెడల పరమశాంతి లభింపదని ఆయన ప్రతిపాదించును.

ప్రథమ దర్శనముననే బేకరుగారు నా మతాభిప్రాయము కనుఁ గొనెను. నే నిటు లంటిని—"నేను పుట్టువుచే హిందువను. అయినను నాకు హిందూమత మెక్కుడు తెలియదు. ఇతరమతములమాట అంత కన్న తెలియదు. నిక్కముగ నాస్థితి నాకు తెలియదు. ఇప్పటి నావిశ్వాస మేమియో నాకు తెలియదు. ఎటు లుండవలయునో అదియు తెలియదు. నేను మా మతమును పఠింపవలయు ననుకొనుచు న్నాను. యథాశక్తిగా ఇతరములనుగూడ పఠింపవలయు ననుకొను చున్నాను."

బేకరుగా రీమాటలు విని ప్రసన్నులై—"దక్షిణ ఆఫ్రికా జనరల్ మిషనుకు నేనొక డైరెక్టరును. నేను స్వయముగా ఒక చర్చి కట్టించితిని. అందు నియమకాలమున తప్పక మతమునుగురించి ఉపన్యసింతును. నాకు రంగు తెగులు లేదు. నాతోపాటు అచట ఇంకను ప్రచారకులు కలరు. అచట మేము దైనందినము ఒంటిగంటకు చేరి కొన్ని నిమిషములు శాంతి జ్ఞానోదయములకు భగవంతుని ప్రార్థించుచుందుము. తాము అక్కడికి వచ్చినచో చాల సంతోషించెదను. అచట నా సహాయకులతో తమకు పరిచయము కలుగఁజేయుదును. వారును తమ పరిచితిచే ప్రీతులగుట నిక్కము. తమకు నేను పఠింప కొన్ని గ్రంథములను ఇత్తును. గ్రంథములలో నెల్ల బైబిలే మహాగ్రంథము. మిమ్ములను దానినే పఠింపుఁడని ప్రత్యేకముగా సిఫారసు చేయుదును."

నేను బేకరుగారికి ధన్యవాదములు సమర్పించి ఒంటిగంట ప్రార్థనలకు అందుకొందునని మనవి చేసితిని.

"అటులగుచో తమకొఱకు రేపు ఒంటిగంటకు ఇచటనే వేచియుందును. మన మిచటనుండి ప్రార్థనామందిరమునకు కలసియేఁపోవుము." అని యీమాటలుకూడ వెనుకటిమాటలకు కలిపెను. మేము పరస్పరము సెలవు పుచ్చుకొంటిమి.

బాగుగా ఆలోచించుటకు నాకు ఇంతవఱకు ఎక్కువ అవకాశము చిక్కలేదు.

జాన్‌స్టన్‌గారికడకు వెళ్లితిని. డబ్బు ఇచ్చితిని. క్రొత్త యింటికి వెళ్లితిని. అక్కడ భుజించితిని. ఆ బిడ దొడ్డయిల్లాలు. ఆమె

నాకు శాకాహారము సిద్ధముచేసెను. వారి కుటుంబములో కలిసిపోవుటకు నాకెంతో కాలము పట్టలేదు.

తరువాత నేనచటనుండి దాదా అబ్దుల్లాగారి మిత్రుని చూడఁబోయితిని. అబ్దుల్లాగారు వారికి చీటి వ్రాసి యిచ్చిరి. నేను వెళ్లి ఆచీటి యిచ్చితిని. మాకు పరిచయ మాయెను. వీరు అచటి హిందువుల కడగండ్లు వివరించిరి. వీరు నన్ను తమయింట నుండుఁడని 'బలవంత' పెట్టిరి. నేను వీరికి ధన్యవాదము లర్పించి నేనిదివరకే బస ఏర్పాటు చేసికొంటినని మనవి చేసికొంటిని. 'తమ కేదేని కావలయుచో నన్నడుగుటకు సంకోచింప వల'దని వీరు మఱిమఱి చెప్పిరి.

సంజ ఆయెను. భుజించి నాగదిలో విశ్రమించి దీర్ఘాలోచనలో పడితిని. ప్రకృతము నాకు చేయఁదగు పనిలేదు. ఆవిషయము అబ్దుల్లాసేటుగారికి తెలిపితిని. బేకర్‌గారు ఇంత మైత్రిచేయుటలోఁగల అర్థ మేమి? వీరి సహచరుల వలన నా కెంత జ్ఞానము లభించును? క్రీస్తుమతము ఎంతవఱకు చదువుదును? హిందూమతమునకు సంబంధించిన గ్రంథములు నా కెటులు దొరుకును? నా నిజమతమును సంపూర్ణముగా ఎఱుఁగనిచో క్రైస్తవ మతస్వరూపము సరిగా నాకు ఎటులు తెలియును? నే నీనిర్ణయమునకు రాఁగలిగితిని: నాచదువంతయు నిష్పాక్షికముగా ఉండవలయును; ఈశ్వరుఁడు చూపించిన త్రోవ బేకరుగణముతో సంచరింపవలయును; నిజమతమును సంపూర్ణముగా తెలిసికొనక అన్యమతమును అంగీకరించు నాలోచనమును పెట్టుకొనను.

ఇటులు తలపోయుచు తలపోయుచు నిదురలోఁ బడితిని.

౧౧

క్రైస్తవులతో పరిచయము

మరునాఁడు ఒంటిగంటకు జేకరుగారి ప్రార్థనామందిరమునకు వెళ్ళితిని. అచ్చట హారిస్ కుమారితోడను, గాబ్ కుమారితోడను, కోట్సు మొదలగు వారితోడను పరిచయముకలిగెను. అందఱును ప్రార్థింప మోఁకారించిరి. నేనును వారి ననుకరించితిని. తమకోరికలను గుఱించి ఈశ్వరుని వేఁడుకొనుట అచటి ప్రార్థన. 'ఈదినము శాంతముగాఁ గడచుఁగాక!' అనిగాని, 'ఓ పరమేశ్వరా! నాహృదయద్వారమును తెఱుతువుగాక! అనిగాని' ప్రార్థించుట అచట మామూలు. నాఁడు మాత్రము 'క్రొత్తగ వచ్చిన మా మిత్రునకు మార్గము చూపుము! ఓప్రభూ! మాకు కలిగించిన శాంతినే ఇతనికిఁగూడ కలిగింపుము! మమ్ము రక్షించిన యేసురక్షకుఁడే ఇతనిఁగూడ రక్షించుఁగాక! యేసు నాథుని పేరనే మే మీ ప్రార్థనలు చేయుచున్నాము!' అని వారందఱును పరమేశ్వరుని వేఁడుకొనిరి. ఈ సమాజమున భజనకీర్తనలు గాని, సంగీతముగాని లేదు. ప్రతిదినము ప్రార్థన అయినవెంటనే వెళ్ళిపోయెడివారము. సరిగా అపుడు భోజనవేళ. ప్రార్థనకు అయిదు నిమిషములకంటె ఎక్కుడు కాలము పట్టెడిది కాదు.

హారిస్, గాబ్ అను నీ యిరువురును అవివాహిత ప్రౌఢలు. కోట్సుగారు క్వేకరుతెగవారు. పై ఇరువురు స్త్రీలును ఒకచో నివసించుచుండిరి. ప్రతిఆదివారము నాలుగుగంటలకు తమయింట తేనీరు త్రాపుటకు నన్ను ఆమంత్రించిరి. ఆదివారములందు కోట్సు

గారును, నేనును కలిసినపుడు ఆవారమున నేను చదివిన గ్రంథముల జాబితా ఇచ్చుచుండువాఁడను. వానినుగురించి నా అభిప్రాయములు గూడ చెప్పుచుండువాఁడను. ఈ వృద్ధకుమారికలుగూడ తమఅను భవములను, తమకు కలిగిన పరమశాంతిని గురించి చెప్పుచుండెడివారు.

కోట్సుహృదయము శుద్ధము. అతఁడు భోళావాఁడు. పట్టుదల గలయువకుఁడు. ఈయనకును నాకును ఎక్కువ సంగాతము ఏర్ప డెను. తఱుచు మేముకలిసి షికారు వెళ్లుచుండువారము. వీరివలన నాకు పలువురు క్రైస్తవులపరిచయము లభించెను. మాపరిచయము వృద్ధియగు కొలఁది అతఁడిచ్చు గ్రంథములును నాచీరువాలో అంతేగా వృద్ధియా యెను. నేను కేవలము శ్రద్ధకు వశుఁడనై వాని నన్నిటిని పఠింప నను మతించితిని. ఈ పుస్తకములు చదివి వీనిలోని విషయములను చర్చించు కొనుచుండువాఁడను.

౧౮౯౩ సంవత్సరమున అట్టిగ్రంథము లనేకములు చదివితిని. వానిపేరులన్నియు నా కిపుడు గుఱుతులో లేవు. 'సిటీటెంపిల్' అను గ్రంథముపయి పార్కరుగారు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానమును, పియర్సను గారువ్రాసిన 'ఇన్‌ఫాలిబుల్ ప్రూఫ్‌సు'ను, బట్లర్ గారు వ్రాసిన 'ఆనాల జీ'యును ఈమొదలగునవి కొన్ని గుర్తు. ఈ గ్రంథములలో కొన్ని కొన్ని భాగములు నాకు తెలియకుండెను. కొన్నినచ్చెను; కొన్ని నచ్చకుండెను. నాయుద్దేశములన్నియు కోట్సుగారికి తెలుపుచుంటిని. బైబిల్ మతము పరమప్రమాణ మనుటయే ఇన్‌ఫాలిబుల్ ప్రూఫ్‌సు గ్రంథకర్తయొక్క ఉద్దేశము. ఈపుస్తకము నాకు నచ్చలేదు. ఈ పార్కరుగారిటీక నీతివర్ధకమే కాని ప్రచారమునందున్న ఏసు మతమున విశ్వాసము లేనివారి కది నిష్ప్రయోజనము. బట్లరుగారి

ఆనాలజీ క్లిష్టము, గంభీరమును అగు గ్రంథము. దీని నయిదాఱు సారులు చదువవలయును. నాస్తికులను ఆస్తికులనుగా మార్పఁదలఁచుట ఈగ్రంథోద్దేశ మనుకొందును. 'ఈశ్వరుఁడు కలఁడు' అనుసిద్ధాంతములు చదువుట నాకు లాభకారి కాదు. ఏలన నేను నాస్తికావస్థను లేను. ఏసే అద్వితీయమగు అవతారమనియు, అతఁడు మానవులకును, ఈశ్వరునకును సంధికర్తయనియు ఈమొదలగు సిద్ధాంతము నాకు హృదయంగమము కాలేదు.

కోట్సుగారు అంతమాత్రమున అపజయ మొప్పుకొనువాఁడు కాఁడు. ఆయనకు నాపైఁగల మార్మికి ఎల్ల లేదు. ఒకనాఁడు అతఁడు నా మెడలో తులసిదండ చూచెను.చూచి దుఃఖితుఁడయ్యెను. 'ఈగ్రుడ్డి నమ్మకము నీకు తగదు. దండను త్రెంపుదు నిటు రమ్మనెను.

'కూడదు, ఇది మా అమ్మగారి ప్రసాద'మంటిని.

'అందు నమ్మక మున్నదా?'

'అందలి రహస్యము నాకు తెలియదు. ధరింపకున్నచో కీడు కలుగునని నే ననుకొనను. ఆమె నాశ్రేయస్సు కోరి ప్రేమతో వేసిన యీదండను ప్రబలమగు కారణము లేక తీసివేయను. కాలము పక్వమై, యిది జీర్ణమై తనంత తాను తెగిపోవుచో మఱియొక తులసిపేరు కొనుటకు నాకు లోభము లేదు. కాని దీనిఁ దెంప వలనుపడదు.'

నామతమున నమ్మిక లేదు కాన నావాద మతనికి నచ్చలేదు. న న్నతఁ డజ్ఞానకూపమునుండి వెలువరించుటకే ప్రయత్నించుచుండెను. మతాంతరములందు కొంత సత్య మున్నను, పూర్ణమగు సత్యము ఏసు మతమునందే కలదనియు, ఆమతము స్వీకరింపనిచో మోక్షము చేకూఱ

దనియు, ఏసునాథుఁడు మధ్యవర్తియై అడ్డుపడకున్నచో పాపప్రక్షాళనము కాదనియు, పుణ్యకర్మములతో నిసుమంతయు ప్రయోజనము లేదనియు అతఁడు వాదించి నన్ను ఒప్పింప ప్రయతించుచుండెను.

అతఁడు నాకు గ్రంథపరిచితి కలిగించినటులే ఏసుభక్తుల పరిచితినిగూడ కలిగించెను. ఈపరిచయసంబంధమున శ్రీమత్ బ్రదరన్ కుటుంబ మొకటి.

శ్రీమత్ బ్రదరన్ అనునది ఒక ఏసుసంప్రదాయము. నాకు కోట్సుగారివలన పరిచితు లయినవా రందఱును చదువుకొన్న వారు;పాపభీరువులు. కాని ఈకుటుంబములో ఒకరు ఇటులు వాదించిరి:

'మా మతసౌందర్యము నీ వెఱుఁగవు.మానవుఁడు తన పాపములకు ఎప్పటికప్పటికి ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనవలయు ననునది నీ వాదము అగుచో జన్మమెల్లను ప్రాయశ్చిత్తములతో సరి. ఎడతెగని ఈక్రియా కాండచే ముక్తి యెటులు కలుగును? నీ కెన్నటికిని శాంతి రాదు. మన మందఱమును పాపులమని నీవును అందువు. చూడుము, మా కెంతవిశ్వాసముకలదో! మన ప్రయత్నములు వ్యర్థములు కాని ముక్తి కానలయును. ఈపాపభారము నెటులుఁ మోయఁగలము? దానిని ఏసుమీఁదనే పాఱవేయవలయును. అతఁ డొకఁడే పాపరహితుఁడు. అతఁ డొకఁడే భగవానుని కుమారుఁడు. ఎవరు తనను నమ్మెదురో వారి పాపము పటాపంచలయిపోవునని ఆయన పర మొసఁగెను. అది ఈశ్వరుని అగాధమగు ఉదారత. ఏసు ముక్తి నీయ గలఁడని నమ్మెదుమేని పాపములు మన కంటవు. మనకు పాపము చేయకతప్పదు. ఈప్రపంచమున పాపస్పర్శ లేకుండు టెటులు? కావున 'ఏసే రక్షకుఁడు'అని నమ్మినవానికే పరిపూర్ణశాంతి. కావున శాంతి మీకా, మాకా?'

ఈవాదము నాకు ఇంచలేదు. వినయముతో నేను ఇటు లంటిని:

'ఏసుమతమువా రందఱును ఇటులే వాదింతురో నే నాయేసు మతమును అంగీకరింపఁజాలను. పాపములొనర్చి తత్ఫలము నాకు అంటరాదని నే నెన్నఁడును ప్రార్థింపను. పాపకర్మమునుండి, మఱియు పాపప్రవృత్తినుండి విముక్తుఁడ నగుటకు ప్రయత్నము చేయుదును. అట్టిస్థితి చేకూఱువఱకు అశాంతియే నాకు ప్రియతరము.'

అతఁ డిటులు బదు లాడెను:

'ఇది యంతయు నిష్ప్రయోజనము. మరల నొకసారి నా చెప్పిన మాట లాలోచింపుము.'

పాపము! అతఁడు చెప్పినంత చేసితీరెను. బుద్ధిపూర్వకముగా అతఁడు పాపము అనుష్ఠించుచుండెను. అంతటితోఁ బోక వానివలన తన కేమియు మనస్సున చింత లేదని నాకు చెప్పెను.

ఇట్టి సిద్ధాంతములు క్రైస్తవులందఱకు సమ్మతములు కావని పీరిపరిచితికి వెనుక నే నాకు తెలిసెను. కోట్సు పాపభీరువు. ఈతని హృదయము నిర్మలము. సాధనచే హృదయము శుద్ధమగునని యితని నమ్మిక. ఆవృద్ధకుమారికలకుఁగూడ నిదియే నమ్మిక. నాచదివిన గ్రంథములలో కొన్ని భక్తిపరములు. శ్రీమత్ సోదరప్రసంగమున నాబుద్ధి యెటులు మాఱునో యని కోట్సుగారు భయపడుచుండిరి గాని అట్టిసందియమున కవకాశము లేదనియు, అతని వెడమతముచేత ఏసుమతము యొక్క గూఢార్థముపై నాకు ఈసు కలుగదనియు నచ్చఁ బలికితిని. నాకుఁ గలతపన వేఱు: అది బైబిలునుగుఱించియు, దాని తత్త్వార్థమును గుఱించియు.

౧౨

భారతీయులతో పరిచితి

క్రైస్తవులనుగూర్చి అధికముగా వ్రాయుటముందు అప్పటి నాయితరానుభూతులను చెప్పుట ఆవశ్యకము.

నేటాలురాష్ట్రమున దాదా అబ్దుల్లాగా రెట్టివారో ప్రిటోరియాలో సేఠ్ తైయబ్ హాజీఖాన్ మహమ్మదుగారు అట్టివారు. అంప అను ఉపయోగించు ఏధర్మకార్యమైనను ఆతఁడు లేక సాఁగువేఁటు. నేనచటికేఁగిన మొదటివారముననే వారితో పరిచితి గావించితిని. నేను ఆతనితో ఇటు లంటిని—‘నాకు ప్రిటోరియాలోని భారతీయు లందఱితో పరిచయము సంపాదింపవలయునని ఉన్నది. ఇచటి హిందువుల ఆనుపానులు నాకు తెలిసికొనవలయునని ఉన్నది. కావున మీరు నాకు సాయము చేయవలయును.’ ఇటులు నే ననఁగా నతఁడు అన్ని విధముల సాయము చేయుటకు ఉత్సహించెను.

భారతీయుల నందఱను ఒకచో సమావేశపఱిచి వారి స్థితిగతుల నన్నింటిని వివరించి చెప్పుట ఆవశ్యక మని నాకు తోఁచెను. సేఠ్ హాజీ మహమ్మద్ హాజీ జూసబ్ అనువారి పేర నాకడ పరిచయ లేఖ కలదు. సభ వారిగృహమున. సభ్యులందఱు మేమన్ వర్తకులు. హిందువులసంఖ్య వేళ్ల మీఁద. ప్రిటోరియాలో ఉనికిగల హిందువులు కొలఁదిమంది.

నాజీవితమందిం దిది ప్రథమోపన్యాసము. ఆయుపన్యాసము నకు నేను కష్టించితిని. ఉపన్యాసవిషయము సత్యము. వాణిజ్యమున

సత్యము నడపుట అసంభవమని కొందఱు వర్తకులు పలుమాఱులు నాతో పలికియుండిరి. నేనపుడును దాని విశ్వసింపలేదు; ఇపుడును విశ్వసింపలేదు. 'సత్యమును, బేహారమును ఈరెండును పరస్పరము విరుద్ధములు' అనుచుండు బేహారులు నేఁటికిని గలరు. 'బేహారమనునది వ్యవహారము; సత్యమనునది ధర్మము: కావున వ్యవహారము వేఱు; ధర్మము వేఱు' అని వారి రాద్ధాంతము. వ్యవహారమునందు శుద్ధసత్యము అశక్యము; యథాశక్తి సత్యమాడుట శక్యమని వారి మతము. నేను నాయుపన్యాసమున ఈవిషయమునంతయు ప్రత్యాఖ్యానము చేసి బేహారులు రెండింతలు సత్యముగా ఉండవలయునని చూపించితిని. స్వదేశమునకంటె విదేశమున ఎక్కుడు సత్యనిష్ఠ ఉండవలయును. ఏలన అచటనుండు ఏకొలఁదిమంది భారతీయులనో చూచి కోటానకోట్ల భారతీయులుగూడ వీరివలెనే యుందురని నిర్ణయమగును.

నేను తెల్లవారిని ఉదాహరించి నల్లవాండ్రెంత అశుచిగ నుందురో, ఎంత దుష్ప్రవర్తనము చేయుదురో చాటిచెప్పితిని.

హిందువులు, ముసల్మానులు, పారసీకులు, క్రైస్తవులు, మఱియు గుజరాతీ, మదరాసీ, పంజాబీ, సింధీ, కచ్ఛీ, సూరతీ ఈమొదలగు భేదములు మఱవుఁడని ఉద్బోధించితిని. ఒక సంఘమును స్థాపించి మనవారు పడుచున్న కష్టనిష్ఠురములను అధికారులకు అర్జీలు పెట్టుకొనుఁడనియు, నాకు వీలు ఉన్నంతవఱకు వేతనము కోరకయే పని చేయుదుననియు ముగించితిని.

నా ఉపన్యాసము సభను ఆకట్టెనని గ్రహించితిని.

దానిపై చర్చలు జరిగెను.

తమతమకష్టముల నా కెఱిఁగింప కొంద ఱంగీకరించిరి. నాకును ఉత్సాహము కలిగెను. వారిలో ఇంగ్లీషు వచ్చినవారు కొలఁదిమంది. ఆపరదేశమున ఇంగ్లీషువచ్చినచో లాభకరమని నేను వారికి తెలిపితిని. కావున ఇంగ్లీషు చదువుఁడని కోరితిని. పెద్దవారైనను చదువుకొన వచ్చునని కొందఱి యుదాహరణము చూపితిని.

ఎవరయినను చదువుకొనువారున్నచో చెప్పుటకు నేను సంసిద్ధుఁడ నంటిని. తమకు వీలయినపుడు నేను తమకడకు వచ్చి బోధించుషరతు మీఁద కొందఱు ఇంగ్లీషు చదివికొన నంగీకరించిరి. వీరిలో ఇరువురు ముసల్మానులు ఒకఁడు మంగలి. ఒకఁడు గుమాస్తా. మూఁడవవాఁడు హిందువు. ఒకచిన్న దుకాణాదారు. నేనందఱకు అనుకూలుఁడ నైతిని. బోధకతలో నాకు సందియము లేదు. నాశిష్యులుమాత్రము ఏమరిరి గాని నేను విసువుగొన లేదు.

నేను వారియిండ్లకు పోవుటయ కాని వారికవకాశము లేకుండెడిది. కాని నే నోరిమిని విడనాడలేదు. ఇంగ్లీషుపండితుల మగుదమని వారి కెవరికిని కోర్కె లేదు. అయినను ఇద్దఱు ఎనిమిదినెలలకు కొంత తేలిరి. కొంచెము ఖాతావ్రాఁత (Book Keeping) కొంచెము వ్రాఁత కోఁతలు(Correspondence)నేర్చిరి. తన ఖాతాదారులతో మాటలాడుటకు శక్తి కలుగుచో చాలునని మంగలి అనుకొనెను. వారిలో ఇద్దఱు ఇంగ్లీషు వచ్చుటవలన ధనార్జనముచేయు సామర్థ్యము గడించిరి.

సభవలన కలిగిన ఈప్రయోజనమునకు నాకు సంతసమయ్యెను. అట్టి సభలు ప్రతివారమో, ప్రతినెలయో చేయ నిశ్చయింపఁబడెను. ఇంచుమించుగా మే మనుకొన్నటులు సభలు జరుగుచుండెడివి. ఈసభలలో ఒకరియుద్దేశము లింకొకరు తెలిసికొన వీలు కలుగుచుండెడిది.

ఈకారణముచే ప్రిటోరియాలో నే నెఱుఁగని భారతీయుఁడు లేఁడు. వారినిగుఱించి నాకు తెలియనివిషయము లేదు. ఈకారణమున అచట నివసించుచున్న బ్రిటిషు ఏజెంటుతో పరిచితి చేసికొన నెంచితిని; వారిని సందర్శించితిని. ఆయనపేరు జాకోబస్ డి వెట్. హిందువులపై ఆయనకు మంచి అభిప్రాయము. కాని అచట నతనికి తగినపలుకుబడి లేదు. "సమయము వచ్చినపుడు సాయపడుదు"నని ఊఱడించి అక్కఱ కలుగు నపుడు నన్నుఁ జూడ ర"మ్మని అతఁడనెను.

రైలువారితో వ్యవహారము జరుప నారంభించితిని. 'మీరు పెట్టుకొనిన ఏర్పాటులను అనుసరించియే హిందువులకు కష్టములు కలుగకుండఁ జూడుఁ'డని కోరితిని. సరియగు వేషభాష లున్నయెడలనే పెద్దతరగతి టిక్కెట్టు లీయఁబడు నని ప్రత్యుత్తరము వచ్చెను. దీనివలన తగినప్రయోజనము సమకూరలేదు. ఏలయనఁగా వేషభాషలు సరిగా నున్నవనుటకును, లేవనుటకును స్టేషన్‌మాస్టరుగదా అధికారి!

హిందువులకు సంబంధించిన కొన్నివ్యవహారపత్రములను బ్రిటిష్ ఏజెంటు నాకు చదువ నిచ్చెను. ఇట్టివి కొన్ని తైయబ్‌సేటుగారుగూడ ఇచ్చిరి. ఆరెంజిఫ్రీస్టేటునుండి భారతీయులు ఎంత నిర్దయముగా వెళ్లఁగొట్టఁబడిరో ఆవిషయ మీకాకితములవలన నాకు తెలియనాయెను.

వేయేల? ట్రాన్సువాలు ఫ్రీస్టేటులలోని భారతీయుల జీవనము—సాంఘికము, ఆర్థికము, రాజకీయము, సమస్తమును తెలిసిపోయెను. వీని చదువుటవలనముందు ఇంతప్రయోజనముకలుగఁబోవునని నేననుకొనలేదు.

ఆయేడు గడచినపిమ్మటనో, దావా తేలినపిమ్మటనో గృహాభిముఖుఁడను కాఁదలఁచితిని. కాని దైవము వేఱు తలఁచెను.

౧౩

కూలితనపు అనుభవము

ట్రాన్సువాలు ఆరెంజి ఫ్రీస్టేటులలోని భారతీయులదశను సంపూర్ణముగా చిత్రించుట కిది తావు కాదు. తెలిసికొనఁదలఁచువారు దక్షిణ ఆఫ్రికా సత్యాగ్రహేతిహాసమును చదువవలెను. కాని దానిరూపరేఖ యిచ్చుట ఇచ్చట నావశ్యకము.

ఆరెంజిఫ్రీస్టేటులందు ౧౮౮౮ సంవత్సరముననో, అంతకు ముందో పుట్టిన ఒకశాసనమువలన భారతీయుల స్వాతంత్ర్యము లన్నియు మాసిపోయెను. ఒకవేళ భారతీయుఁ డెవఁడేని అచట నుండఁదలఁచెనేని హోటళ్లలో సేవకుఁడుగనో, లేక మఱియొక బానిస తనమేదేని అవలంబించియో ఉండితీఱవలెను. నామమాత్రమునకు ముదరా యిచ్చి వర్తకులను తఱిమివైచిరి. వారు అర్జీలు పెట్టుకొనిరి. ప్రార్థనాపత్రములు పంపుకొనిరి. కాని వారి మాట లెవరు విందురు?

౧౮౮౫ సంవత్సరమున ఒక కఠినశాసనము పుట్టెను. ౧౮౮౬ సంవత్సరమున అది కొంచెము సంస్కరింపఁబడెను. దీనికి ఫల మేమనఁగా, భారతీయుఁడు ట్రాన్సువాలులో ప్రవేశించుటకు మూఁడు పవునులు పన్నీయవలయును. వారికి ప్రత్యేకించిన స్థలములలో తప్ప వారికి వేఱుగా భూము లుండరాదు. నిక్కమునకు అదియు భూస్వామిత్వము కాదు. వారికి వోటుహక్కు లేదు. ఆసియాఖండవాసులకుఁగాను ఈ శాసనములు నిర్మింపఁబడెను. కాని వారికంటె

వేఱుగా నున్న శ్వేతేతరజాతులవారికిఁగాను నిర్మింపఁబడిన శాసనములుకూడ ఆసియాఖండవాసులపై ప్రయోగింపఁబడుచుండెను. ఈ శాసనములచే భారతీయుఁడు కాలిబాటలో నడువరాదు. రాత్రి తొమ్మిది గంటలు దాఁటిన పిదప అనుమతి లేక భారతీయుఁ డెవఁడును బయటికి పోరాదు. భారతీయులపై ఈ శాసనము లొకొక్కప్పుడు ప్రయోగింపఁబడుచుండెను. ఒకొక్కప్పుడు లేదు. కొందఱు అరబ్బుల మని చెప్పుకొని దాఁటుచుండిరి. ప్రత్యేకముగ అనుమతి కావలసివచ్చెనా, పోలీసువారి 'దయాధర్మబిచ్చము.'

ఈరెండు శాసనములను చదివి చూడవలసివచ్చెను. నేను రాత్రులందు కోట్సుగారితో కలిసి షికారుపోవుచుంటిని. నేను వెనుదిరిగి యింటికి వచ్చువఱకు పదిగంట లయ్యెడిది. పోలీసు పట్టుకొనినచో నా గతియేమి? ఈ విషయమున నాకంటె కోట్సుగారికి ఎక్కువ తొందరగా ఉండెను. అతఁడు తన నీగ్రోనౌకరులకు చీటి (Pass) నీయఁగలఁడు. నాకెటు లీయఁగలఁడు? సేవ్యుఁడు సేవకునకు అనుజ్ఞాపత్త్రము నీయవచ్చును. నేను కోరుదునుగాక! కోట్సుగారు ఈయ సంసిద్ధుఁ డగుఁగాక! అస లతఁ డెటు లీయఁ జాలఁడు. అటులు చీటి నిచ్చుచో అది దగా.

కావున కోట్సుగారో, వారి మిత్రులో నన్ను క్రౌజ్ గారి కడకుఁ గొంపోయిరి. ఆయన సర్కారువారి వకీలు. మే మొకరిమొగము లొకరము చూచికొందుము గదా సహాధ్యాయులము. ఒక్క 'ఇన్'కు సంబంధించిన బారిష్టర్లము. తొమ్మిది దాఁటుచో నాకు చీటి కావలయు ననుట కాతఁడు నొచ్చుకొనెను. నా వేదనలో కొంత పంచుకొనెను. నాకొక చీటి ఇచ్చుటకు బదులు ఒక చేయుత్తరము వ్రాసి యిచ్చెను. దానితో నా యిష్టవేళ సంచరింపవచ్చును. పోలీసు

లద్దుపెట్టరాదు. ఈ యుత్తరమును ఎప్పుడును నాకడ నుంచుకొనుచుంటిని. కాని ఎన్నఁడును దాని యక్కఱ కలుఁగలేదు. అటులు కలుగకుండుట కేవలము దైవఘటన.

డాక్టరు క్రౌజు తనయింటికి నన్ను నిమంత్రించెను. మేము మిత్రుల మయితిమి. నేను తఱుచు వారియింటికిఁబోవుచుంటిని. వీరివలననే నాకు ప్రఖ్యాతుఁడగు వీరి సోదరుని పరిచయము కలిగెను. అతఁడు జోహాన్సుబర్గునందు పబ్లిక్ ప్రాసిక్యూటరు. బోయరుయుద్ధమున ఒక ఉద్యోగిని ఖూనీచేయుటకు కుట్రపన్నెనని అతనికి ఏడేండ్లు శిక్ష వేసిరి. అతని సనదును గూడ రద్దుచేసిరి. యుద్ధము ముగిసినపిదప నాతఁడు విడుదల పొందెను. మరల సమ్మానసహితముగా కోర్టున చేర్చికొనఁబడెను. మరల నతఁడు ప్లీడరుపని చేయ మొదలిడెను.

ఈపరిచయములు పిదప నాకు ప్రజాసేవకు ఉపయోగపడెను. ఇంకను నాకష్టమును తగ్గించెను.

కాలిబాటలో నడచుటకు సంబంధించిన శాసనఫలము నా యెడ విపరీతముగా పరిణమించెను. నే నెపుడును ప్రెసిడెంటువీథినుండి ఆవల నున్న మైదానమునకు షికారు పోవుచుండువాఁడను. ఈవీథియందే ప్రెసిడెంటు క్రూగరుగారి గృహము కలదు. అది ఆడంబరముగ నుండదు. దీనిచుట్టు తోఁటయు దొడ్డియు లేదు. సామాన్యగృహములకంటె దీని కాధిక్యము లేదు. ప్రిటోరియాలోని కోటీశ్వరుల యిండ్లు దివ్యభవనములు. వానిముందు నందన వనములు. కాని ప్రెసిడెంటుగారి స్వభావము నిరాడంబరము. ఆ యింటిముందు పోలీసు పారా యిచ్చుటచేతనే అదియొక రాజ్యాధికారిగృహమని తెలియనగును. నే నెపుడును ఈ పోలీసు ప్రక్కనుండియే పోవుచుంటిని. కాని అతఁ డేనాఁడును నన్నేమియు అనలేదు.

ఇచట పారావాండ్రు వంతులచొప్పున మాఱుచుందురు. ఒక నాఁ డొకపోలీసు ఏమియు సూచింపకయే, కాలిబాట విడువుమనియైన చెప్పకయే నన్ను తన్ని తగిలెను. నేను డిల్లవడితిని. నీ వేల యిటులు చేసితివని నేనడుగకముందే ఆ దారిని గుఱ్ఱముపై పోవుచున్న కోట్సు గారు 'గాంధీ, నే నంతయు చూచితిని. నీవు వీనిపై కేసు పెట్టుచో నేను తప్పకసాక్ష్య మీయఁగలను. ఇతఁడు ని న్నిటులు మిగిలినందు లకు వగచుచున్నాను' అనెను.

నే నిటు లంటిని—'ఇందు చింత్యము లేదు. పాప మతని కేమె ఱుక? అతనికి నల్లవారందఱు ఒకటే. అతఁడు నన్నెటులు పరామరిసిం చెనో నీగ్రోలను గూడ అటులే పరామరిసించుచుండుననుట తథ్యము. నావఱకు నాకు ఎట్టి అపాయము కలిగినను కోర్టునకు పోవలదని నియ మము పెట్టుకొంటిని. కావున నే నితనిపై కేసు పెట్టను.'

కోట్సుగారు ఇటు లనిరి—'నీమామూలు పద్ధతి నీదే. మఱి విచా రించి చూచికొనుము; ఇట్టివారికి మన మొకసారి శాస్తి జరుపవలయును.'

కోట్సుగారు ఇటులు పలికి ఆ పోలీసును కోపపడిరి. పోలీసు డచ్చివాఁడు. వారిద్దఱును డచ్చిభాషలో మాటలాడిరి. నా కేమియు తెలియలేదు. ఛిట్టచివర కా పోలీసు నన్ను క్షమాపణ కోరెను. కాని అతఁ డటులు కోరనక్కఱలేదు. నే నతనిని అదివఱకే క్షమించితిని.

ఇటుపిమ్మట నే నావీథికి పోలేదు. తక్కిన పోలీసువారి కీ విష య మెటులు తెలియును? ఎఱిఁగి యెఱిఁగి నే నీదెబ్బ లెందులకు తిన వలయును? కావున ఇతరవీథులనుండి షికారు పోవుచుంటిని.

ఈ విషయమున భారతీయులనుగూర్చి లోఁతుగ విచారింపసాగి తిని. ఈశాసనము గూర్చి బ్రిటిష్ ఏజెంటుతో మాటలాడి, చేయవలసి

వచ్చుచో మాదిరి కొంకకేసు చేసి చూతమని భారతీయులతో ఆలోచించితిని. ఈరీతిగా భారతీయుల కష్టములు చదివి, విని, అంతటితో తృప్తిచనక అనుభవము సైతము పొందితిని. ఆత్మగౌరవము నిలువఁబెట్టుకొనఁదలఁచు భారతీయులకు దక్షిణ-ఆఫ్రికా అనుకూలమైనది కాదని గమనించితిని. ఈస్థితిమార్చుట యెట్లు? ఈ విచారముతో నా మనస్సు నానాఁటికి వెక్కసమాయెను.

కాని ప్రకృతము దాదా అబ్దుల్లాగారి దావా చూచుటయే నా ముఖ్యధర్మము.

౧౪

దావా సిద్ధపఱచుట

ప్రిటోరియాలో నే నొక యేఁడుంటిని. అది నాజీవితమున అమూల్యము. నాకు ప్రజాసేవ చేయు నదృష్టము కలుగుటయు, అందు కొంత శక్తి కలుగుటయు ఇచటనే. నాకు మతభావన తీవ్రత దాల్చుటయు, నాకు ప్లీడరుపనిలో సరియగు జ్ఞానము కలుగుటయు ఇచటనే. క్రొత్తబారిస్టరులు ప్రాఁత బారిస్టరులకడనుండి ఏమి నేర్తురో దానిని నేర్చినది నే నిచటనే. నేను ప్లీడరుపనికి కొంచె మేనియు పనికి రాకపోనని తెలిసికొనిన దిచటనే. ప్లీడరుపనికి తాళపుచెవి దొరకినది ఇచటనే.

దాదా అబ్దుల్లాగారి దావా చిన్నదికాదు. నలుబదివేల పౌనులకు, అనఁగా ఆఱులక్షల రూపాయలకు ఈ దావా. ఇది వ్యాపార రీత్యా వర్తించిన దగుటచే ఇందు లెక్కల చిక్కులు తలవెంట్రుక లన్ని. ఇందు కొంత ప్రామిసరీనోటులకును, కొంత నోట్లు వ్రాసియిత్తుమను నోటిమాటలకును సంబంధము కలదు. ఈ దావా కిదియ ఆధారము. ఈ నోటులు మోసముచేసి వ్రాయించుకొనఁబడినవనియు, వానికి తగిన ఆధారములు లేవనియు ప్రతివాదుల పూర్వపక్షము. ఇందు సత్యముగా జరిగిన సంగతులకును, లాకును, సంబంధించిన విషయములు పెక్కులు. ఖాతాలన్నియు చిక్కులపుట్టలు.

వాది ప్రతివాదులు సమర్థులైన సాలిసిటరులను, బారిస్టరులను ఏరి తెచ్చుకొనిరి. వారికడ పని తెలిసికొనుటకు నాకు చక్కని వీలు

దొరికెను. వాదివాద మంతయు సిద్ధముచేసి సొలిసిటరు పరిశీలనమునకు ఇచ్చుటయు, దావా కనుకూల మయిన యథార్థవిషయములను వెదకుటయు నా పని. నేను తయారుచేసిపెట్టిన వానిలో సొలిసిటరు ఎంత తీసికొనెనో ఎంత క్రొసివేసెనో, అటు లాసొలిసిటరు తయారుచేసిన విషయమున పెద్ద బారిస్టరు ఎంత తీసికొనెనో, ఈ విషయమంతయు చూచుటే నా కొకపాఠముగా నుండెను. ఇటులు దావాకు తయారు చేయుటవలన నాకు గ్రహణశక్తియు,వ్యవస్థాశక్తియుకలిగెనని తెలిసెను.

ఈ దావాలో నాకు అభిరుచి పుట్టెను. నే నందు తన్మయుఁడ నైతిని. పత్రములకు సంబంధించిన కాకితము లన్నియు చదివితిని. నా క్లయింటు చాల తెలివిగలవాఁడు. నాపై నాతనికిఁ గల విశ్వాస మునకు మేరలేదు. కావున నా పని కడు సులువాయెను. నేను బుక్ కీపింగునందు అనఁగా ఖాతా లెక్కలయందు సూక్ష్మాంశములఁగూడ చక్కఁగా నేర్చితిని. అందు గుజరాతీ పత్రము లెక్కువ. వీనికి నేనే అనువాదకుఁడను. దీనివలన అనువాదమునందును నాకు శక్తి ఇనుమడించెను.

పైని చెప్పినటులు నే నీదావాపనిలో మునిఁగి తేలుచుంటిని. మతచర్చ యందును, ధర్మకార్యములందును నా మనస్సు బాగుగా లగ్న మయినను, కొంతకాలము వీనికి వినియోగించుచున్నను, అవి అపుడు నాకు అంత ముఖ్యములు కావు. దావా చూచుటయే నాకు ముఖ్యము. అక్కఱ కలిగినపు డెల్ల లా చదువుటయు, లా కేసులు పరికించుటయు నా పని. వాది ప్రతివాదుల కాకితములు నా కడ నుండుటవలన వారికి గూడ ఇంచుమించుగా తెలియని విషయములు కొన్ని నాకు తెలిసె ననుట యీ వ్యాసంగఫలమే.

౧౪ దావా సిద్ధపఱచుట

పిన్కట్టుగారు చెప్పిన ఒకమాట నాకు అపుడు గుర్తు తగిలెను. దక్షిణఆఫ్రికాలో గొప్ప బారిష్టరును, స్వర్గీయుఁడును, అగు లియోనార్డు అను నాయన దీనిని సమర్థించెను. 'యథార్థవిషయములే ముప్పాతిక లా'—ఇది పిన్కట్టుగారిమాట. అపుడు నాయొద్దనున్న ఒకానొక కేసునందు న్యాయమునాపక్షమైయుండఁగా 'లా' వ్యతిరేకముగనుండెను. ఆశలుడిగి నేను లియోనార్డుగారి సాయము కోరితిని. వారికిఁగూడ దావాలోవిషయములన్నియు అనుకూలములనితోఁచెను. కాని అతఁడు—'గాంధీ, నా కొకటి తోఁచుచున్నది. కేసులోనున్న యథార్థ విషయములయెడ మనము జాగరూకులమై యున్నచో పిదప న్యాయము తనంతఁదా సమకూరును. ఈకేసులోనున్న విషయముల నన్నింటిని లోఁతుగా చూడవలయును. ఈకేసునంతయు చక్కఁగా చూచి మరల నాకడకు ర'మ్మనెను. మరల నే నా యంశముల మననముచేయఁగా అది అపూర్వముగా కానిపించెను. అటువంటిదే మఱియొక దక్షిణఆఫ్రికా కేసుగూడ మనసునకు తట్టెను. నే నందులకు సంతసించి ఆ విషయము లియోనార్డుగారికి తెలియఁజేసితిని. ఆయన యిట్లనెను: 'మన మిపు డీకేసు గెలువఁ గలము. బెంచిమీఁది కే జడ్జి వచ్చునో చూడవలయును.'

దాదా అబ్దుల్లాగారి కేసులో పనిచేయుచున్నపుడు యథార్థ వస్తువుల మహిమ యింత యని తెలియదు. యథార్థవస్తు వనఁగా సత్యము. సత్యము మన మెపుడు కైకొందుమో అపుడు న్యాయము తనంత నదియే మన కనుకూలించును.

మా వాది దావాలో యథార్థవిషయములు బలవత్తరములు కావున 'లా' మావాదిపక్షము అయి తీఱవలయునని తెలిసెను.

అంతియకాక, యీ కేసును ఇటులే జరుగ నిచ్చినచో చుట్టము లును, ఒక పట్టణముననే నివసించువారును అగు ఈ వాది ప్రతి వాదులు నాశన మయిపోవుదురనియు తెలిసెను. దావా తుద కెవరిపక్ష మగునో ఎవరికిని తెలియదు. కోర్టులలో దీని విడిచి యూరకుండుచో ఇటు లనంతముగా పోవుచునేయుండును. దాన ఇరువాగులవారికిని లాభము లేదు. కావున, వీలనుచో, వడిగా తేల్చుకొనుటకువా రుంకించిరి.

నేను త్రైయబ్ సేటును అనురోధించి రాజీచేసికొమ్మని చెప్పితిని. అందులకు నీా వకీలుతో సంప్రతింపుడంటెని. వాదిప్రతివాదు లిరువురు విశ్వాసపాత్రుఁడగు ఒక మధ్యవర్తి చెప్పినటులు వినుకొనినచో కేసు సులువుగా తేలిపోవునని సూచించితిని. వీరు ఎంతగొప్పవర్తకులయి నను వీరి ధనమంతయు శోషించిపోవునంత వడిగా వకీళ్ల ఫీజు పెరుఁగఁ జొచ్చెను. ఈకేసు చూచుచో ఇంకొక పని చూచుకొనుటకు అవకాశము లేదు. కావున వారికి దీనితోనే సరిపోవుచుండెను. ఈ నడుమ కాలమున ఒకొల్ల కొకళ్ల కు లోలోపల దౌర్మనస్యము పెరుఁగుచుండెను. నాకు వకీలుపని యన్నచో చీ యనిపించెను. ఒకరి నొకరోడించుటకు లాయరులు 'లా' వెదకుట సాజము. పెట్టిన ఖర్చులన్నియు గెలిచినవానికి రావనువిషయము తెలియుట నా కదియ ప్రప్రథమము. ఒకరు మఱియొకరికి ఖర్చు లిచ్చుటకు 'కోర్టుఫీజ్ రిస్యులేషన్' ప్రకారము ఒకపద్ధతి యున్నది. కాని లాయర్ల కిచ్చు డబ్బు దానికంటె ఎంతయో యెక్కువ. దీనిని నేను సహింపలేకపోతిని. ఈ యిరువురికి రాజీ కుదిర్చి స్నేహము కలిగించుట నాకు విధి అని తలఁచితిని. ఈసంధి కుదుర్చుటలో నాప్రాణములు తోఁడుకొనిపోయెను. తుదకు త్రైయబ్ సేటుగా రంగీకరించిరి. మధ్యవర్తి యొకఁడు నియమింపఁబడెను. దావా అతనిముందు నడచెను. దాదా అబ్దుల్లాగారు గెలిచిరి.

అయినను నాకు సంతృప్తి కలుగలేదు. మధ్యవర్తి ఫైసలా ప్రకారము దాదా అబ్దుల్లాగారు వెంటనే అమలు జరిపినచో తైయబ్ హాజీఖాన్ మహమ్మదుగారు అన్నిరూపాయలు ఒక్కసారే తెచ్చి కుమ్మరింపలేరు. దక్షిణ ఆఫ్రికాలో నివసించుచున్న పోరుబందర్ వర్తకులలో వ్రాయని శాసన మొకటి కలదు. దివాలాకంటె చావు మేలు. తైయబ్ సేటుగారు ఒక్క పెట్టున ముప్పదియేడు వేల పౌనులును, ఖర్చులును ఈయలేరు. ఆయన పైసలతో బాకీ తీర్పఁదలఁచెను. కాని దివాలా తీసెనను అపదూఱు వినరాదు. ఈ దశలో ఒకటే దారి. సొమ్ము వాయిదాల మీఁద పుచ్చికొనుటకు దాదా అబ్దుల్లాగా రంగీకరింపవలయును. ఆయనయు ఆసమయమున ఉండఁదగిన ఉదారతతో ఆ సొమ్మును దీర్ఘ వాయిదాల మీఁద పుచ్చుకొనుటకు కావలసినంత అవకాశ మిచ్చిరి. ఈ యుభయులను రాజీపఱచుటలో పడిన కష్టముకంటె ఈవాయిదాలకొప్పించుటకు పడినకష్ట మెక్కువ అనిపించెను. దీని కిరువురును సంతసించిరి. ఇరువురికి ప్రతిష్ఠ వచ్చెను. నాయానందమునకు మేరయేలేదు. వకీలుపని యననేమో, దాని సత్యస్వరూపమననేమో నా కపుడు తెలిసెను. నేను మనుజుల గుణమును—మనుజుల లోని సత్పక్షమును కనిపట్ట నేర్చికొంటిని. మనుజులహృదయాంతరాళము లోనికి చొరఁబాఱు పెట్టఁగితిని. వేఱుపడిన వాది ప్రతివాదుల కలుపుటయే వకీలునకు పరమధర్మమని యెఱిఁగితిని. ఈ సత్యము మాయక నాలో నెల్లపుడును ఉనికి యేర్పఱిచికొనుటచే నేను ప్లీడరీ చేసిన ఇరువదియేండ్లలో చాలవఱకు వందలతరబడి కేసులు కోర్టుకెక్కకుండఁగనే పరిష్కరింపఁ గలిగితిని. దాన నా కేమియు కష్టి కలుగలేదు; ధనమును, గోల్పోవలేదు; ఆత్మనా, దానికన్న లేదు.

౧౫

క్రైస్తవమిత్రులవలన నాకుఁ గలిగిన అనుభవములకేసి మరలుటకిది యదను.

బేకరుగారు నా భవిష్యత్తునుగుఱించి ఆతురపడుచుండిరి. అతఁడు నన్ను వెల్లింగ్టను పట్టణమున జరిగిన సభకు తీసికొని వెళ్లెను. ప్రొటెస్టెంటు తెగవారు ధర్మప్రబోధమునకు, అనఁగా ఆత్మపరిశుద్ధికి కొన్నికొన్ని యేండ్లలో అట్టి సమ్మేళనములను ఏర్పాటుచేయుచుండిరి. ఇవి ధర్మముయొక్క పునః ప్రతిష్ఠకు, లేక ధర్మముయొక్క పునరుద్ధారణకు ఉద్దిష్ట మయినవి. వెల్లింగ్టనులో జరిగిన సమ్మేళనమిట్టిది. దానికి అధ్యక్షుఁడు రివరెండు ఆంద్ర్యూ ముర్రే. ఆయన ఆ పట్టణమున ప్రధాన మతాచార్యుఁడు; ప్రఖ్యాతుడు. ఈ సమ్మేళనమున కలుగు మత ప్రబోధమును, అచటికి వచ్చినవారి మతోత్సాహమును, దాని పవిత్రతయును చూచినచో, నేను ఏసు మతమున కలియక మాననని బేకరుగారి తలఁపు.

కాని బేకరుగారికి ప్రార్థనాబలమే చరమబలము. ప్రార్థనపై ఆయనకు అతివిశ్వాసము. అంతఃకరణపూర్వకముగా చేయఁబడిన ప్రార్థనను తప్పక ఈశ్వరుఁడు వినునని ఆయన నమ్మకము. ఐహికములుగూడ ప్రార్థనచే సిద్ధించి తీరునని నమ్మిన బ్రిస్టల్ నివాసియగు జార్జి ముల్లరువంటివారిని పలువుర నతఁడు ప్రమాణముగా ఉదాహరించును. ప్రార్థనామహిమను నేను తటస్థభావముతో వింటిని. అంతరాత్మ చెప్పినచో జగతిలోనుండు నేశక్తియు ఏసుమతమున కలియకుండ

న న్నాఁపలేదని బేకరుగారితో చెప్పితిని. ఇట్లు వాగ్దానము చేయుటకు నేనెంత మాత్రమును సంశయింపలేదు. ఏలయన, అప్పటికప్పుడే నా యంతరాత్మ చెప్పినరీతి నడుచుట నా కలవాటైనది. అంతరాత్మ చెప్పినరీతి నడుచుట నా కానందము. విపరీతాచరణము కష్టజనకము; దుఃఖప్రదమును.

పిదప మేము వెల్లింగ్టన్ పట్టణమునకు పోతిమి. నా వంటి నల్లవానిని బాసటగ నుంచుకొనుటవలన బేకరుగారు చాల కష్టముల పాలైరి. కేవలము నా వలననే దారిలో ఆయన కెన్నియో ఇబ్బందులు కలిగెను. నడుమ ఆదివారము తగులుటచే మా పయనము ఆఁగవలసి వచ్చెను. బేకరుగారును, వారి ముఠాయు ఆదివారముల పయనింపరు. మే మాఁగిన స్టేషనులోని హోటలుయజమాని చాల వాద ప్రతివాదములు జరిగిన పిదప నాకు అన్నమిడుట కంగీకరించెను. కాని అన్నశాలలో నాకు అన్నమిడ నించుకయు నియ్యకొనలేదు. బేకరుగారో, సామాన్యముగా లోఁబడువాఁడు కాఁడు. హోటలుకు వచ్చు అతిథులహక్కులఁగూర్చి ఆయనను నిలువఁదీయఁ దొడఁగెను. బేకరుగారికిఁ గల కష్టము నే నెఱుఁగుదును. వెల్లింగ్టన్ పట్టణమునఁగూడ నేను బేకరుగారితోడనే ఉంటిని. నా వలన తాను పడుచున్న కడగండ్లను నాకుఁ దెలియకుండఁ జేయుటకై ఆయన పలుపాట్లు పడుచుండెను. కాని నా కవన్నియు తెలియుచునే యుండెను.

ఈ సభయందలి క్రైస్తవు లందఱును చాల శ్రద్ధాళువులు. వారి భక్తి నా కానందము కలిగించెను. నేను రివరెండు ముర్రేగారి దర్శనము చేసితిని. అచట చాలమంది నాకుఁగాను భగవంతుని ప్రార్థించుచుండుట చూచితిని. వారి భజనకీర్తనలు కొన్ని అతిమధురములు.

వెలింగ్టన్ సభ మూణ్ణాళ్లు. అచటికి వచ్చినవారి విశ్వాసము నాకు భాసుగా నుండెను. కాని తావన్మాత్రమున నా మతమును, నా విశ్వాసమును ఏల పరిత్యజింపవలెను? స్వర్గముగాని, ముక్తిగాని ఏసు మతమునఁ గలియనిచో రాదని నమ్మట నాకు కాని పని. క్రైస్తవ మిత్రులతో నే నిటులు తెలుపఁగా వారి మనస్సు లెగిరిపోయెను. కాని నే నేమి చేయఁగలను?

నా కష్టము లింకను గహనము లాయెను. జీసను పరమేశ్వరుని ఏకపుత్రుఁడనుటయు, వారిని నమ్మినవారికే అమృతత్వము కలుగుననుటయు నానమ్మికను దాఁటిన మాటలు. పరమేశ్వరునకు పుత్రులే ఉండునెడల మనమందఱమును ఆయన పుత్రులమే. జీసను భగవత్సమునుఁడు గాని, లేక సాక్షాత్తు భగవంతుఁడు గాని యగుచో, మానవులందఱును భగవత్సములు, లేక భగవంతులు. జీసను తన మృతిచేతనే, మఱియు తన రక్తముచేతనే జగత్తునందలి పాపముల కడిగివైచు నను వాక్య వాచ్యార్థము నమ్మటకు నాబుద్ధి యెటులును సిద్ధము కాలేదు. వ్యంగ్యార్థము కొంత సత్యము కావచ్చును. క్రైస్తవ మతానుసారము 'మనుష్యునకే ఆత్మకలదు. జంతువులు మొదలగు ఇతరములకు ఆత్మ లేదు. వానికి చావుతో సరి.' ఇది నాకు విపరీతమతము.

జీసను త్యాగి, మహాత్ముఁడు, మహాగురువు అని అంగీకరింతును. కాని అతఁ డొక అద్వితీయ పురుషుఁడు కాఁడు. సిలువపై నతనిమృతి జగత్తునకు ఒక మహాదృష్టాంతము. కాని, ఇతని మృతియందు రహస్యమును, చమత్కారమును అగు ఒకానొక ప్రభావ మున్నదని నాహృదయము సమ్మతింప జాలకుండెను. ఇతరు లీయఁజాలని ఏ మహాప్రసాదమును క్రైస్తవుల పవిత్రజీవితములు నా కీయలేదు. ఇతర ధర్మము

లందును క్రైస్తవ సంస్కారమును చూచితిని. సిద్ధాంతదృష్టిలో ఏసు సిద్ధాంతములందు అలౌకికత నాకు కానరాలేదు. త్యాగమునందును హిందువులు క్రైస్తవుల కెన్నిరెట్లో మించిపోదురని తోఁచెను. క్రైస్తవమతము సంపూర్ణ మనిగాని, ప్రపంచమునందలి మతము లన్నిటిలో శ్రేష్ఠమనిగాని నమ్ముట నా కసంభవ మాయెను.

సమయము దొరకినపుడెల్ల క్రైస్తవ మిత్రులకు నా యీమథనను చెప్పుకొనుచుంటిని. కాని వారి ప్రత్యుత్తరములు నాకు సంతోషజనకములు కాలేదు.

ఈవిధముగా క్రైస్తవమతము సంపూర్ణ మనియు, అన్నిటికంటె శ్రేష్ఠ మనియు నే నొప్పుకొనఁ జాలకున్నను హిందూమతమైనను అట్టిదని నిశ్చయింపఁ జాలకపోతిని. హిందూ మతమునందలి దోషములు నా కన్నుల వ్రేలుచుండెను. అస్పృశ్యత హిందూమతమున కొకయంగ మనిన చో అదియొక జీర్ణాంగమైనఁ గావలయు, లేదా అధునాతనమగు దురాచారమైనఁ గావలయు. ఇన్నివర్ణములు, ఇన్ని శాఖలు, ఇవి యేమో నాకర్థముకాలేదు. వేదములు అపౌరుషేయములనుట కర్థమేమి? అవి అపౌరుషేయములయినచో బైబిలును, కొరానును అపౌరుషేయములు కావా?

క్రైస్తవ మిత్రులు నన్ను ఏసుమతమునఁ గలుపుటకు ప్రయత్నించినట్లే మహమ్మదీయులును తమ మతమునఁ గలుపఁ బ్రయత్నించిరి. అబ్దుల్లాసేటుగారు మాటిమాటికి న న్నిస్లాము మత గ్రంథములను జదువ నొక్కి చెప్పుచుండిరి. ఆయన యెల్లపుడును దాని సొగసును గూర్చి చెప్పుచుండుట మామూలు.

కవి రాయచందు భాయిగారికి నాకలవర మంతయు ఒక ఉత్తరములో వ్రాసితిని. భారతదేశములోని ఇతర విద్వాంసులకుఁగూడ

ఉత్తరములు వ్రాసితిని. ప్రత్యుత్తరములు అందుకొంటిని. రాయచందుభాయిగారి ఉత్తరమువలన నాకు కొంత సంతృప్తి కలిగెను. 'ఓర్పుతో హిందూమతమును ఇంకను లోఁతుగా ఆరయుము'మని అతఁడు వ్రాసెను. మఱియు, 'పక్షపాతము విడుచుచో హిందూమత సిద్ధాంతముల సూక్ష్మతయు, అగాధతయు, ఆత్మవివేకమును, దయయు, ధర్మనిర్ణయమును ఇతరమతములలో కానరా'వని వ్రాసెను.

సేలుగారి కొరాను అనువాదమును కొని చదువఁ దొడఁగితిని. మఱి కొన్ని ఇస్లాముగ్రంథములఁగూడ సంపాదించితిని. ఇంగ్లాండులోని క్రైస్తవమిత్రులకు ఉత్తరములు వ్రాయ మొదలిడితిని. ఆమిత్రులలో ఒకరు నాకు ఎడ్వర్డు మెయిట్లండుగారితో పరిచయము కలిగించిరి. అతనితో ఉత్తరప్రత్యుత్తరము లారంభమాయెను. అన్నా కింగ్స్ఫోర్డు గారును, తానును కలిసి రచించిన 'ది పర్ఫెక్ట్ వే' అను గ్రంథ మాయన నా కంపెను. ఇపుడు ప్రచారమునందున్న క్రైస్తవమతము యొక్క ఖండన మాగ్రంథమునఁ గలదు. మెయిట్లండుగారు 'ది న్యూ ఇంటర్ప్రెటేషన్ ఆఫ్ బైబిల్' అను మఱియొక గ్రంథముఁగూడఁ బంపిరి. ఈ గ్రంథములు హిందూమతము ననుసరించునటులు ఉండెను. టాల్స్టాయిగారి 'ది కింగ్డమ్ ఆఫ్ గాడ్ ఈజ్ విదిన్ యు' అను గ్రంథము నన్ను ముగ్ధునిఁజేసెను. ఆగ్రంథము నా మానసమున అంకితమైపోయెను. అంగలి స్వతంత్రవిచారశైలిని, ప్రౌఢనీతిని, శుద్ధసత్యమును బట్టి చూడఁగా, ఆ గ్రంథముముందు కోట్సుగా రొసఁగినగ్రంథము లన్నియు శుష్కదండుగ.

ఆ చదువువలన నేను క్రైస్తవమిత్రు లెన్నఁడును తలఁపని దారిఁ బడితిని. మెయిట్లండుగారితో ఉత్తరప్రత్యుత్తరములు చాల కాలమువఱకు నడచుచునేయుండెను. పరలోకగతు లగునంతవఱకు

రాయచందుభాయిగారికిని, నాకును ఉత్తరప్రత్యుత్తరములు జరుగుచునేయుండెను. వారు పంపిన గ్రంథములఁ బఠించితిని. ఆగ్రంథములు 'పంచీకరణము' 'మణిరత్నమాల' 'యోగవాసిష్ఠ' 'ముముక్షుప్రకరణము' హరిభద్రసూరి కృత షడ్దర్శనసముచ్చయము—మొదలగునవి.

నేను నాక్రైస్తవ మిత్రులు తలఁపని దారిఁ బడినను, వీరి సమాగమము వలన నాకుఁ గలిగిన ధర్మజిజ్ఞాసకు వీరికి చాల బాకీపడియున్నాను. వీరి పరిచయము నా కెల్లపుడును గుర్తుండఁగలదు. మధురము, పవిత్రమును అగు ఇట్టి నెయ్యములు క్రమక్రమముగా వృద్ధియగుచు వచ్చెనేకాని యిసుమంతయు తగ్గలేదు.

౧౬

ఱేపటిమాట యెవరి కెఱుక?

అబ్దుల్లా సేటుగారి కేసు ముగిసెను. నాకిఁక ప్రిటోరియాలో యేమిపని? దర్బానుకు వెళ్లి యింటికి తిరిగివచ్చుటకు సన్నాహము చేసితిని. కాని అబ్దుల్లాసేటుగారు వీడుకోలు విందుచేయక నన్ను విడిచి పెట్టునా? నన్నుగౌరవింప సిడెన్‌హాములో ఒకవిందు నేర్పఱచెను.

నాఁడంతయు విందుతో కాలక్షేపము చేయఁ దలఁపఁబడెను. నా కడ కొన్ని వార్తాపత్రికలు ఉండఁగా వానిని దిరుగవేయుచు కూర్చుంటిని. ఒకపత్రికలో ఒకకోణమున 'ఇండియన్ ఫ్రాంచైజ్' అను శీర్షికతో కొన్ని వాక్యములు నా కంటఁ బడెను. నేటాల్ శాసనసభలో సభ్యుల నెన్నుకొనుటకు భారతీయులకు హక్కు లేకుండ జేయ నొకబిల్లు చర్చింపఁబడుచుండెను. ఈ కొలఁది వ్యాస మా చర్చను గుఱించి. నాకా చట్ట మావంతయు తెలియదు. విందునకు వచ్చిన అతిథి బృందమునకును దెలియదు.

దానినిగూర్చి అబ్దుల్లాసేటుగారితో ప్రస్తావించితిని. ఆయన ఇటులనియెను: "ఈ వ్యవహారములు మాకేమి తెలియును? వ్యాపారసంబంధమైనచో మాకు తెలియును. ఆరెంజి ఫ్రీస్టేటులో మా వ్యాపారమంతయు ఏటఁగలిసెనని మీరెఱిఁగినదే. అందులకు మేము కొంత కలవరము కలిగించితిమి, కాని ఏమిఫలము? చదువురాదుకాన మేమసమర్థులము. బజారుధరలు తెలిసికొనుటకు పత్రికలు చదివెదము. చట్టముల గొడవ మాకేమి తెలియును? ఆ తెల్ల వకీళ్లే మా చెవులును కన్నులును."

‘అయితే ఇచ్చట పెరిఁగి విద్యావంతులయిన భారతీయులలో పెన్న వా రనేకులున్నారు. వారు మీకుసాయముచేయరా?’ అని అడిగితిని.

అబ్దుల్లా సేటుగారు నిరాశపడి—వారా? ‘వారికి మేమనిన అలుసు; కాన నెటులు వత్తురు? నిక్కమునకు మాకును వారనిన అలుసే? క్రైస్తవులుకాన వారు ఫాదిరీల బానిసలు. ఆ తెల్ల ఫాదిరీలో! సర్కారు బానిసలు.’

ఈ వాక్యములు నా కన్నులఁ దెఱచెను. ఈ శాఖ మనకు సంబంధించినది-అనఁగా వారును మనమును ఒకటి అని తెలుపు టావశ్యకమని తలఁచితిని. ఏసుమతమున కర్థమిదియా? వారు మతాంతరితులై నంత మాత్రమున భారతీయులు కాక విదేశీయులై పోయిరా?

కాని, నేను మన దేశమునకు తిరిగి రా సిద్ధుఁడనై యుంటిని. కావున నా విచారముయొక్క మూర్తరూపమును వారికి చెప్పలేదు. కావున అబ్దుల్లాసేటుగారితో ఊరక యిటులంటిని: ‘ఈ బిల్లు శాసనమగుచో మనవారి కష్టములకు అంతముండదు. ఇది భారతవాసులకు ప్రథమోచ్చాటనమంత్రము; మన ఆత్మగౌరవమునకు వేరుపురుగు.’

అబ్దుల్లాసేటుగారు వెంటనే జబాబుచెప్పెను: ‘కావచ్చును; కాని ఫ్రాంచైజు మూల మెఱిఁగింతును. మాకు దాని గుఱించి మొదట నేమియు తెలియదు. మీ రెఱుఁగుదురు గదా ఎస్కాంబీగారిని! అతఁడు మన పెద్దవకీలు. అతఁడు ధీరుఁడు. అతఁడే మొదట ఈ విషయము మా తల కెక్కించెను. అపు డేమిజరిగె ననుకొన్నారు? ఎస్కాంబీ చెడ్డయోధుఁడు కావచ్చును. ఆ సమయమున వార్ఫు ఇంజనీయరునకును ఆతనికిని నడుమ పిట్ట ఆడుటలేదు. కావున ఆ యింజనీయరు తన వోటుల నన్నిఁటిని ఆఁచికొని ఎన్నికలలో ఎక్కడ ఓడించి

పోవునోయని ఎస్కాంబీగారు దిగులందిరి. అప్పుడాయన మా కావివ యముల నన్నింటిని జెప్పెను. ఆయన ప్రోత్సాహముచే మేమంద ఱము వోటరుల జాబితాలలో జేరితిమి. ఎన్నికలలో ఎస్కాంబీగారికి వోటు లిచ్చితిమి. అదియట్లుండె! ఫ్రాంచైజునకు మీరిచ్చు ప్రాధా న్యము మాయెడల నిష్ఫలము. అదియు మీకు తెలియఁగలదు. కాని మీరుచెప్పునది మాకు తెలియుచున్నది. ఇక మీ సలహా?'

అతిథు లందఱును ఏకగ్రీవముగ నిట్లనిరి.—'నిజము, నిజము. అబ్దుల్లాసేటూ! నీవు గాంధిజీని నిలుపవలయును.'

అబ్దుల్లాసేటుగారు దీర్ఘదర్శి. అతఁడిట్లనెను: 'ఆయనను నే నిప్పటికి నిలుపక పోవచ్చును. అయినను ఈ విషయమున నాకెంత స్వాతంత్ర్యమున్నదో మీకును అంత కలదు. మీరు నుడివిన మాట నిక్కము. మనమందఱమును వీరిని ఇచట నాఁగుఁడని బతిమాలుదము కాని ఆయన బారిస్టరని మీరు గుర్తుంచుకొనుఁడు. ఆయన ఫీజుమాట యేమి?'

ఫీజు అనినంతనే నా మనస్సు చివుక్కుమనెను. నేను వెంటనే ఇటులంటిని: 'సేటుగారూ! ఫీజుకును దీనికిని సంబంధము లేదు. ప్రజా సేవకు ఫీజా? అసలు నేనుండినచో ప్రజలసేవకుని వలెనే ఉందును. మఱియు వీరందఱితోడను నాకు లోగడపరిచయము లేదుగదా! వీరం దఱును నాకు సాయముచేయఁగల రను నమ్మిక మీకున్నచో నేనిక్కడ మఱియొక మాసముందును. కాని ఒకమాట: మీరు నాకేమియు నీయ నక్కఱలేదు కాని మనము చేయఁదలచుకొనిన పనికి ముందు కొంత మూలధనము లేనిచో సాగదు. ఏలన: టెలిగ్రాములు పంపవలసియుం డును. కొంతగ్రంథము అచ్చువేయింపవలసి యుండును. అచటికి ఇచ

టికి పయనములు చేయవలసి యుండును. ఆయాయీ వకీళ్లతో సంప్ర తింపవలసియుండును. నాకు మీ 'లా' రాదు. కనుక కొన్ని లాపుస్తకములు నాకు కావలసియుండును. ఇది యంతయు ధనము వినా సమకూరదు. ఈ పనియంతయు నెఱవేర్చుటకు ఒకఁడు చాలఁడనిచెప్పఁబని లేదు. పలువుర సాయము కావలయును.'

అందఱును ఏకగ్రీవముగా నిట్లనిరి: 'అల్లా అనుగ్రహమున ధనము తనంత నదియే నడచివచ్చును. జనము కావలసినంత మంది. మీరు మాత్రము 'ఆగుదును' అని యనుఁడు! అంతయు సరిపోవును.'

వీడుకోలుపు విందుకు వచ్చిన అతిథిబృందమే కార్యనిర్వాహక బృందమాయెను. తొందరగా విందు ముగించి యింటికిఁ బోఁదగునని నేనంటిని. నేను నా మనస్సులో ఇఁకముందు చేయవలసిన పోరితమునకు రూపరేఖ గీచికొంటిని. వోటరు జాబితాలలోఁ జేరియున్నవారి పేరులను గుర్తిడుకొని మఱియొకమాసమచట నేయుండ నిశ్చయించుకొంటిని.

ఈ విధముగా భగవానుఁడు దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో నా జీవితమునకు పునాదివైచి ఆత్మసమ్మాన సంగ్రామమునకు బీజావాపము చేసెను.

౧౯

బస పెట్టితిని

౧౮౯౪ సంవత్సరమున జీహా మహమ్మదుగారును, హాజీ దాదా సేటు గారును సేటాలు రాష్ట్రమున నివసించు భారతీయులలో ప్రముఖులుగను, వారికి నాయకులుగను ఎన్నబడుచుండిరి. సంపదలో హాజీ ఆదాం సేటుగారు అధికులు. అయినను ఆయనయు, తదితరులును అందఱకుపయోగించు కార్యములు చేయుటలో హాజీ మహమ్మదు సేటుగారికే ప్రథమస్థాన మిచ్చుచుండిరి. కావున వారియాధిపత్యమున ఒకసభ దాదాఅబ్దుల్లాసేటుగారి యింట జరుపఁబడెను. ఆ సభలో ఫ్రాంచైజు బిల్లును ప్రతిఘటింప తీర్మానము చేయఁబడెను.

స్వచ్ఛందసేవకులు ఏర్పాటుచేయబడిరి. సేటాలులో పుట్టి పెరిఁగిన భారతీయులు—అనఁగా భారతీయులగు క్రైస్తవులలో పిన్నవారు ఈసభకు ఆహ్వానింపఁ బడిరి. దర్బాను కోర్టులో దుబాసిగా నున్న పాలుగారును, మిషన్ హైస్కూలు హెడ్‌మాస్టరు సుభాన్ గాడ్‌ఫ్రేగారును సభ నలంకరించిరి. ఈసభకు భారతీయ క్రైస్తవు లెక్కువగా వచ్చుటకు వీరే కారణము. వీరందఱు స్వచ్ఛందసేవకులుగా చేరిరి.

ఆచుట్టుపట్టుల నున్న వర్తకులలో పలువురును స్వచ్ఛంద సేవకులయిరి. ఈయోగ్యుల పేళ్లు స్మరణీయములు. దావూద్ మహమ్మద్, మహమ్మద్ కాసాం, సం, కమర్ ఉద్దీన్, ఆదం జీ మియాన్ ఖాన్, ఏ. కొలంద వేలుపిళ్లై, సి. లచ్చీ రాం, రంగస్వామి పడియాచి, ఆమోద జీవ, మొదలగువారు ముఖ్యులు. పార్సీరుస్తుంజీ ఉండనే యుం

డిరి.జోషీ,నరసీరామ్, మఱియు దాదా అబ్దుల్లాకంపెనీ మొదలగు కంపెనీల గుమాస్తాలును స్వయం సేవకు లయిరి. అందఱకు ఉపయోగించు కార్యములలో దిగుటకు వీరికి కొంత ఆశ్చర్య మాయెను. ఇందులకు ఆహ్వానింపఁ బడుటకును, సభలో పాలు గొనుటకును, తామెల్లరు వచ్చుటకును వారి కిదియ ప్రథమానుభవము. ఈ మహావిపత్తులో పెద్దలు పిన్నలు, ధనికులు పేదలు, సేవ్యులు సేవకులు, హిందువులు, మహమ్మదీయులు, పారసీకులు, క్రైస్తవులు, గుజరాతీలు, మదరాసీలు, సింధీయులు ఈమొదలగు భేదమును, తరతమ భావమును పోయెను. అందఱు భారత సంతానము; అందఱు సేవకులు. బిల్లు రెండవతూరి ప్యాసు ఆయెనో, మఱి కాఁబోవునో! ఇట్టి కఠినశాసనమునకు భారతీయులు విరోధము చూపింప కుండుటే వారికి వోట్లు హక్కు అక్కఱలే దనుటకు ప్రమాణ మని చర్చాసమయములలో నేటాలు అధికారులు ప్రసంగించు చుండిరి.

నేను సభలో ఆవిషయమును ముచ్చటించితిని. బిల్లు చర్చను ఆఁప వలసినదని అస్సెంబ్లీ ప్రెసిడెంటునకు తంతి నిచ్చితిమి. ప్రధాన మంత్రి సర్ జాన్ రాబిన్ సన్ గారికిని ఇట్టి తంతినే మఱియొకటి యిచ్చితిమి. మఱియొకటి దాదా అబ్దుల్లాగారి మిత్రుఁడు ఎస్కాంబీ గారి కిచ్చితిమి. అస్సెంబ్లీ ప్రెసిడెంటు బిల్లు చర్చ రెణ్ణాళ్లవఱకు ఆఁపఁబడినదని వెంటనే జబా బిచ్చెను. ఇది మా కందఱకు ఆనందమయ్యెను.

శాసనసభకు పంపవలసిన పిటిషనును తయారుచేసితిమి. దానికి మూఁడు నకళ్లు కావలసి వచ్చెను. పత్రికలకు పంప మఱొక ప్రతి కావలసి వచ్చెను. వీలయినన్ని చేవ్రాలు చేయింపవలయునని సంకల్పింపఁబడెను. ఇది యంతయు ఒకరాత్రిలో జరుగవలెను. ఇంగ్లీషు తెలి

సిన స్వయంసేవకులును, తదితరులును రాత్రి యంతయుఁ గూర్చుండి వకళ్లు వ్రాయుచుండిరి. వ్రాయసమున మంచి నేర్పరియగు ఆర్థర్ అను వృద్ధుఁ డొకఁడు మొదట పిటీషను వ్రాసెను. దీనిని ఒకరు చదువుచుండిరి. అయిదుగురు ఏకకాలమున ప్రతులు వ్రాసిరి. ఇటులు అయిదు ప్రతులు తయారాయెను. ఈ అర్జీమీఁద చేవ్రాలు చేయింప వర్తకపు స్వయంసేవకులు తమ సొంత బండ్లలోను, అద్దెబండ్లలోను ఎక్కి బయలు దేఱిరి. వడిగా ఈపని నెఱవేరెను. అర్జీ వెంటనే బటువాడా చేయఁబడెను. పత్రికలలో స్వాభిప్రాయములతోఁ గూడ అది ప్రకటించుకొనఁ బడెను. శాసనసభలోఁ గూడ కలవరము కలిగెను. సభలో చర్చ జరిగెను. శాసనమునెడ పక్షపాతము తాల్చిన వారు అర్జీలోని ఖండనములకు జబాబులు చెప్పిరి. అవి కుంటి జబాబులు. ఏమి చెప్పిన నేమి? తుదకు బిల్లు ప్యాసు ఆయెను.

ఇటు లగునని మేము లోఁగడనే నిశ్చయించితిమి. కాని ఈ ఆందోళనము వలన భారతీయులలో నూతనప్రాణ ముద్భవించెను. అందఱ మొకటి యనియు, వర్తకపు హక్కులను సంపాదించుటకు ప్రయత్నించి నటులు రాజకీయములగు హక్కులకును ప్రయత్నించుట విధి యని అందఱకుఁ దోఁచెను.

ఆకాలమున రిప్పన్ గారు కాలనీలకు సెక్రటరీ. ఒక పెద్ద అర్జీ నాతనికి పంపుకొన నిశ్చయింపఁబడెను. ఇది ఇంతలంతల పని కాదు. ఒకదినములో పుగ నగునదియు కాదు. స్వచ్ఛందసేవకులు చేర్చుకొనఁబడిరి. అందఱును తమ చేతనయిన సహాయమును చేసిరి.

అర్జీని తయారుచేయుట నాకు చాల పరిశ్రమ యయ్యెను. తద్విషయమైన కాకితములను, పుస్తకములను సంపూర్ణముగా చదివితిని. హిందూ

దేశములో మా కొకవిధమైన వోట్ల హక్కు కలదు కావున సేటాలులోఁ గూడ వోట్లహక్కు ఉండకమానదని నావాదము. ఈ వోట్ల హక్కు నుపయోగించుకొనఁ గలుగు భారతీయుల జనాభా చాల తక్కువ యగుటచే దాని నిచ్చుట మాకును వీలను విషయమును నావాదము నకు మధ్యబిందువుగాఁ జేసితిని.

పదియేను నాళ్లలో పదివేల సంతకములు సమకూరెను. సంత కములు చేయించుట ఆ స్వయంసేవకులకు క్రొత్త విషయము. వారు రాష్ట్రమంతయు తిరిగి ఇన్ని సంతకములు చేయించుట సామాన్యకా ర్యము కాదు. 'అర్జిలోని విషయములు సంపూర్ణముగ తెలియని వారి సంతకములు తీసికొనరాదు.' అని మేము తీరుమానించి యుండుటచే అర్జికి అర్థము విప్పి చెప్పఁగల స్వయం సేవకులను ఏర్పాటు చేయవలసి వచ్చెను. గ్రామములు దూర దూరముగా గిరవాటు వేయఁబడినటు లుండెను. ఎక్కువ పూనికతో పని చేయఁగల సమర్థు లున్నఁగాని ఈకార్యము నెట్టదు. అట్టివారు సమకూరిరి. వా రందఱు తమకు నియో గింపఁబడిన కార్యమును ఉత్సాహముతో నిర్వహించిరి. ఈ పంక్తులు వ్రాయుచుండఁగా దావూద్ మహమ్మద్ సేటు, రుస్తుంజీ, ఆదంజీ మియా ఖాన్, ఆమోద జీవ మొదలగువారు నాయెదుట మూర్తీభవించుచున్నారు. వీ రందఱికన్న ఎక్కువ సంతకములు చేయించుకొని వచ్చిరి. దావూద్ సేటు రోజంతయు సంతకములకొఱకు బండిలోనే ఉండెడువాఁడు. ఈసేవ యంతయు ఆదరపూర్వకము. వీరిలో ఒక్కరును దారిబత్తెపు ఖర్చు లయినను అడిగి పుచ్చుకొన లేదు. దాదా అబ్దుల్లాగారి గృహము దీనికి కార్యస్థానమే కాక ధర్మ సత్ర మాయెను. నాకు తోడుపడిన మిత్రులయు, తదితరులయు భోజన మచటనే. మొత్తముమీఁద అందఱును వ్యయ ప్రయాసముల కోర్చిరి.

తుదకు అర్జీ దాఖలు చేయఁబడెను. వేయి ప్రతులు ముద్రించి పంపిపెట్టఁబడెను. భారతీయ దేశసేవకులకు ఈదరఖాస్తువలన నేటాలుతో ప్రథమ పరిచయము కలిగెను. నేనెఱిఁగిన పత్రికలకును, ప్రసిద్ధులగు పత్రికా విలేఖకులకును ప్రతులను బంపితిని.

టైమ్సు ఆఫ్ ఇండియా పత్రిక భారతీయుల కోరికలను అనుమతించుచు సంపాదకీయ వ్యాసము వ్రాసెను. ఇంగ్లాండులో అన్ని తెగల పత్రికలకును నకళ్లు పంపఁబడెను. లండన్ టైమ్సు పత్రిక గూడ మావాదమును సమర్థించుచు వ్రాసెను. బిల్లు ఇఁక మంజూరు కాదని మా కాశ పుట్టెను.

నా కపుడు నేటాలునుండి తరలుట అసంభవము. నా భారతీయ మిత్రు లందఱు చుట్టుముట్టి 'మీ రిచట ఖాయముగ ఉండుఁ' డని ప్రార్థించిరి. నాకుఁ గల కష్టములు చెప్పుకొంటిని. ఇతరుల వ్యయముతో నిఁక నుండరా దని నిశ్చయించు కొంటిని. ప్రత్యేకముగా ఒక యిల్లు కుదుర్చుకొనుట ఆవశ్యకమని నిశ్చయించుకొంటిని. మంచి చోట ఒక చక్కని యిల్లు తీసికొనఁ గోరితిని. బారిస్టరుల హోదాకు తగిన రీతిగా ఉన్నఁగాని నేను నాసంఘమునకు గౌరవము తేఁ జాలనని అనుకొంటిని. అట్టి ఉనికికి సాలుకు కనీసము మున్నూఱు పౌను లయినను లేక సాగనట్టులు కనిపించెను. అంత డబ్బు వచ్చు కేసు లిచ్చుటకు హామీ పడినయెడలనే అట నుండ నిశ్చయించుకొని నా నిశ్చయమును వారికిఁ దెలిపితిని.

'సార్వజనిక కార్యములకు మీరు చెప్పినంత పైకము మీ కిచ్చుట మా కియ్యకోలు. అంత సొమ్మును మేము సులభముగ వసూలు చేయఁగలము. మీ ప్రాక్టీసునకును, దీనికిని సంబంధము లే దనుకొనుఁడు.'

'అటులు కాదు, నాచేయు ప్రజాసేవకు మీకడ రొక్కము పుచ్చుకొనఁజాలను. ఇందు బారిస్టరు తెలివితేట లేమియు లేవు. మీచే పని చేయించుటయే పనియైనపుడు అందులకు నేను రొక్క మెటులు పుచ్చుకొందును? సార్వజనిక కార్యములకు చాల చందాలు వసూలు చేయవలసియుండును. ధర్మనిధినుండి నేను జీతము పుచ్చుకొన సాగినచో ఎక్కువ చందాల నెటు లడుగఁగలను? ఈ పద్ధతిలో తుదకు బండి యాఁగిపోవును. ధర్మకార్యములకు సంవత్సరమునకు మున్నూఱు పౌనులకన్న ఎక్కువ అడుగవలసియుండును.'

'కొంతకాలమునుండి మీసంగతి మాకు తెలియును. వలసినదాని కంటె నెక్కువ మీరు పుచ్చికొనరు. మిమ్ము మే మిచట నాఁపుచో మీకు మేము ధనము చూపవలదా?'

'ప్రేమవలన ప్రస్తుతోత్సాహమువలన మీ రిటులు మాటలాడు చున్నారు. ఈప్రేమయు, ఈయుత్సాహమును స్థిరముగ నుండునని నిశ్చయింపఁగలమా? మిత్రునివలె, సేవకునివలె కొన్ని సమయములలో మీతో నేను కాఠిన్యము వహింపవలసిచ్చును. అపుడు నేను మీయాదరమున కెంత పాత్ర మగునది దైవమే చెప్పవలె. ధర్మకార్యములలో నేను మీకడ భృతి గొనఁ గూడ దనుట నిష్కర్ష. కాన మీ కోర్టు వ్యవహారములను ఇచ్చినఁ జాలు. ఇవియు మీకు కష్టి యని నాకుఁ దెలియును. నేను తెల్ల బారిస్టరు కాకపోవుటే ఒకకారణము. కోర్టు న న్నెంతవఱకు ఆదరించునో అది తెలియని విషయము. ఇంతియ కాక లాయరుగా నే నెంతవట్టు పనికి రాఁగలనో ముందు చూడ వలసియున్నది. నాకు 'రిటెయినరులు'* ఇచ్చుటలోఁగూడ మీ రపా

* అనఁగా ఇంకొకరి కేసు పుచ్చుకొనకుండ తమ కేసులోనే పనిచేయించుకొనుటకుఁగాను బారిస్టరులు మొదలగువారికి ముందుగా ఇచ్చు ఫీజు.

యమున కాస్పదము కావచ్చును. అయినను ఈస్వల్పముకూడ నాప్రజాసేవకు ప్రతిఫల మయినటులు కాదా?'

ఇరువదిమంది వర్తకులు ఒక సంవత్సరము నాకు రిటెయినరు లిచ్చుటకు నిర్ధారించుకొనిరి. ఇది యీచర్చకు పరిణామము. నేటాలు విడిచిపోవునపుడు కానుక ఈయఁదలఁచిన సొమ్ముతో దాదా అబ్దుల్లాగారు నాకు కావలసిన కుర్చీలు, బెంచీలు మొదలగువానిని కొనిపెట్టిరి. ఈవిధముగా నేను నేటాలఁలో పాఁతుకొనిపోతిని.

౧౮

వర్ణద్వేషము

క్రోర్టాక త్రాసు. ఆ త్రాసును సమానముగా పట్టుకొనున దొక ముదియ. ఆమెకు పక్షపాతము సున్న. ఆమె గ్రుడ్డిది. అయినను ఆమెది కుశాగ్రబుద్ధి. బ్రహ్మ ఆమెను గ్రుడ్డిదానిఁగాఁ జేసెను. ఏలనఁగా ఆమె మోముమాత్రము చూచి బొట్టు పెట్టదు; మఱి యోగ్యతను జూచి. నేటాలులోని వకీలుసభ దీనికి విపరీతముగా మోము చూచి బొట్టు పెట్టుమని సుప్రీము కోర్టును పురికొలిపెను. అపుడు కోర్టుగూడ తన చిన్నెలను లజ్జలోఁ బడవయిచికొనెను.

సుప్రీముకోర్టులో అడ్వకేటుగఁ జేరఁగోరి నే నర్జీ పెట్టుకొంటిని. బొంబాయి హైకోర్టువారి అనుజ్ఞాపత్రము నాకడఁ గలదు. నేను బొంబాయి హైకోర్టులో ప్రవేశించినతటి నా యింగ్లీషు సర్టిఫికెట్టును అచ్చట దాఖలు చేయవలసి వచ్చెను. నేటాలు సుప్రీముకోర్టు ప్రవేశమునకు రెండు యోగ్యతాపత్రములను దాఖలు చేయవలయును. తెల్లవారి యోగ్యతాపత్రికలకు ఎక్కువవిలువ కలదని అబ్దుల్లాసేటుగారి వలన విని పరిచితులయిన ప్రఖ్యాతులగు ఇరువురు తెల్లవారికడ యోగ్యతాపత్రికలను పుచ్చుకొంటిని. ఒక వకీలుద్వారా అర్జీని దాఖలుచేయుట కోర్టు విధి. సామాన్యముగా ఈఅర్జీలను అటర్నీ జనరలు ఫీజు పుచ్చుకొనకయే దాఖలుచేసికొనును. అబ్దుల్లా సేటుగారి కంపెనీకి సలహాలిచ్చు ఎస్కాంబిగారే అటర్నీ జనరలు. నేను వారి దర్శనము చేసికొంటిని. ఆయన సంతోషపూర్వకముగా నా దరఖాస్తును మంజూరుచేసెను.

ఇంతలోనే మాటాపలుకూ లేక వకీలు సభవారు నాకు నోటీసు ఇచ్చిరి. నాదరఖాస్తుతో ఇంగ్లీషు సర్టిఫికెట్టు జతపఱుపక పోవుట ఒకలోపమని వ్రాసిరి. 'అడ్వకేటులను చేర్చుకొనుటకు నియమము లేర్పాటు చేసినపుడు 'నల్లవారిని చేర్చుకొననగునా, కూడదా?' అని వారు విచారింపలేదు' అనువిషయము వారి విరోధమునకు ప్రధాన కారణము. నేటాలుదేశముయొక్క అభివృద్ధికి అంతటికి తెల్లవారే ముఖ్యకారణము. కావున వకీళ్లలో తెల్లవారి యాధిక్యము సంరక్షించుట తప్పనిసరి యని వారెంచిరి. నల్లవారిని అడ్వకేట్లుగా చేర్చుకొనుట మొదలిడినచో నల్లవారిసంఖ్య క్రమముగా తెల్లవారి సంఖ్యను మించిపోవును. దాన తెల్లవారు కట్టుకొనిన గోడ కూలిపోవును.

నా అర్జీ మంజూరు కాకుండఁ జేయుటకు వారు ప్రసిద్ధుఁడైన ఒక వకీలును బెట్టిరి. అతనికి అబ్దుల్లాసేటువారి కంపెనీతో సంబంధము కలదు. కావున అతఁడు నన్ను ఒక తూరి తనకు కానిపింపవలసిన దని వార్త పంపెను. నేనాయన దర్శనమునకు పోఁగా అతఁడు నిష్కపటముగ సంభాషించెను. నా పూర్వచరిత్రమునుగూర్చి నన్నడిగి తెలిసికొనెను. పిదప అతఁ డిటు లనెను—'మీకు ప్రతికూలముగ నేనేమియు చెప్పలేను. మీరు కాలనీలో పుట్టిన ధూర్తులేమో యని నా భీతు. అర్జీతో మీ మొదటి సర్టిఫికెట్టు లేకపోవుట నా అనుమతికి మఱికొంచెము బల మాయెను. మఱియొకరి సర్టిఫికెట్టులను చూపువారును ఉందురు. ఇచ్చటి తెల్లవర్తకులవద్ద మీరు పుచ్చుకొన్న యోగ్యతాపత్రములు నాలుక గీచికొనను కొఱఁగావు. మీయోగ్యత వారేమెఱుఁదురు? వారు మిమ్మెఱుఁగుట ఎంతకాలమునుండి?'

'అటు లగుచో ఇక్కడివా రందఱు నాకు క్రొత్తవారే. ఇచటికి రాకముందు అబ్దుల్లాసేటుగారును నన్నెఱుఁగరు.'

'అబ్దుల్లాసేటుగారిదికూడ మీయాశే అంటిరే. మీతండ్రిగారు దివానైనయెడల సేటుగారు మీకుటుంబమును తప్పక ఎఱిఁగియుం దురు. ఆయనవద్దనుండి అఫిడవిట్టును తెచ్చినచో ఇఁక మిమ్మేమియు నడుగవలసిన పని లేదు. 'మీదరఖాస్తును నామంజూరు చేయలేను.' అని వకీలుసభవారికి చెప్పెదను.'

ఈమాటలు విన్నంత నాకు కోప ముబికెను. కాని ఆఁపుకొం టిని. నేను మొదటనే సేటుగారికడనుండి యోగ్యతాపత్రికను తీసి కొని దాఖలు చేసినయెడల దానిని త్రిప్పివైచి తెల్లవారికడనుండి యోగ్యతాపత్రికలు కావలయునని చెప్పియుండెడివారు. అయితే నన్ను అడ్వకేటుగ అంగీకరించుటకు నాపుట్టు పూర్వోత్తరములతో నేటి పొత్తు? నాతలిదండ్రులు చెడుగు లగుదురుగాక, నుడుగు లగుదురు గాక! ఆచెడుగునుడుగులతో ప్రకృతమున కేమి ప్రయోజనము? నే నిటులు తలఁచి నిగ్రహించుకొని మెల్లగా నిటు లంటిని—'ఈ వివ రముల నన్నిటిని అడుగుటకు ఈవకీలుసభవారి ఇట్టి యధికారమును నేను మన్నింపకున్నను మీరు కోరిన అఫిడవిట్టును బంప సంసిద్ధుఁడను.'

అబ్దుల్లాసేటుగారికడనుండి అఫిడవిట్టును తీసికొని వకీలుకు ఇచ్చితిని. ఆయన తాను సంతుష్టిపడితి నని చెప్పెను. కాని వకీలు సభవారు తృప్తులు కాలేదు. వారు నా దరఖాస్తున కెదురాడిరి. కాని కోర్టువారు అటర్నీ జనరలుతో పని లేకయే వకీలుసభ వారి యాక్షేపమును నిరాకరించిరి. ప్రధాన న్యాయాధీశుఁ డిటు లనెను—'అర్జీదారు ఇంగ్లీషు సర్టిఫికెటు చూపలేదు అను ఆక్షేపము సయుక్తికము కాదు. అతఁడు కల్ల సర్టిఫికెట్టును బంపెనా అతనిపై నేరమే మోపనగును. ఆ నేరము నిక్కమాయెనా అతని పేరు వకీలు పట్టిక

నుండి పాటా కొట్టనగును. శాసనములకు నలుపు, తెలుపు అను భేదములు లేవు. కావున గాంధిగారిని చేర్చికొనకుండుటకు కోర్టునకు హక్కు లేదు. అతని దరఖాస్తును మేము మంజూరు చేయుచున్నాము. గాంధిగారూ! మీరు ప్రమాణము చేసి అడ్వొకేటుగఁ జేరుఁడు!'

నేను లేచి రిజిస్ట్రారుకడ ప్రమాణము చేసితిని.

నేను ప్రమాణము చేయఁగనే ప్రధానన్యాయాధీశుఁడు నన్నిటులు సంబోధించెను.

'గాంధిగారూ! మీ రిపుడు పాగను దీసి వేయవలయును. ప్రాక్టీసుచేయు బారిస్టరులకు కోర్టువారు విధించు వేషనియమమును మీరు పాలింపవలయును. కోర్టు నియమములకు మీరు లోఁబడవలయును.'

నాకు నా మర్యాద తెలియును. జిల్లా మేజిస్ట్రేటు కోర్టులో పాగ తీయ నిరాకరించితిని. ఇపుడు సుప్రీముకోర్టువారి యానతికి లోఁబడి తీసివైచితిని. నేనీ ఆజ్ఞను నిరాకరింపవచ్చును. అటులు చేయుట సమ్మతమును కాకపోదు. కాని నేను పోరవలసిన పోరితములు ముందెన్నియో కలవు. వానికొఱకు నా శక్తిని అడఁచి యుంచితిని. తలపాగ పట్టుదల మాత్రముచే నా యుద్ధకళ సమాప్తముకాదు. దాని కింతకంటె దొడ్డ ప్రయోజనము కలదు.

నే నిటులు లోఁబడుటకు (ఇది లోపమా?) అబ్దుల్లాసేటుగారును, తదితర మిత్రులును ఆక్షేపించిరి. కోర్టులో ప్రాక్టిసు చేయునపుడు 'తలపాగ తాల్పు' ధీరత వహింపవలసినదని వారి యభిప్రాయము. నేను వాదించి వారికి నచ్చునటులు చేయఁజూచితిని. 'యస్మిన్ దేశే య ఆచారః' అనుదాని యర్థమును వారికి తెలుపఁజూచితిని.

'హిందూదేశమున తెల్లయధికారి పాగను దీసివేయుమని ఆజ్ఞాపించినచో అపుడు నేను దానికి లోఁబడుట ఎగ్గు. కాని నేటాలుకోర్టులో ఆ కోర్టు ఆచారములను, నియమములను నిరాకరింపరాదు' అని అంటిని.

నా చెప్పిన కారణములు వారికి నచ్చకున్నను వారు కొంతవట్టు శాంతించిరి. ఒక్కవిషయమును వివిధసందర్భములఁబట్టి వివిధవిధములఁగ చూడవలసివచ్చు నను తత్త్వమును వారిచే ఒప్పింపలేక పోతిని. నా జీవితమునం దంతటను సత్యమనెడి పట్టుదలయే సంధి సౌందర్యము నానందింపఁ జేయఁగలిగెను. ఈ పద్ధతి సత్యాగ్రహమునం దనివార్యమగు భాగమనియు నా యుత్తర జీవితమున పరికింపఁగలిగితిని. ఇది తెలుచు నా ప్రాణములమీఁదికి తెచ్చిపెట్టుకొను నటుల య్యెడిది. మఱియు నా మిత్రుల అసంతోషమును గూడ తలఁదాల్ప వలసి వచ్చెడిది. సత్యము వజ్రమువలె నెంత కఠినమో కుసుమము వలె అంత కోమలము.

నేటాలు వకీలుసభవారి ప్రతిఘటనముచే దక్షిణఆఫ్రికాలో మఱియొకమాఱు నా పేరు మారుమోఁగెను. పెక్కు వార్తాపత్రికలు ఆ సంఘమువారి యెదురుకోలును తెగడెను. వారి యెదురుమతము ఈసుచేఁ బుట్టినదనియు వ్రాసెను. ఈ ప్రసిద్ధివలన నా పనిలో కొన్ని అంశములు సరళము లాయెను.

౧౯

నేటాలు ఇండియన్ కాంగ్రెసు

న్యాయవాదిత్వము నాకపుడు అప్రధాన మాయెను. తుద కదియు అప్రధానముగనే అయిపోయెను. నేటాలురాష్ట్రమున నా యునికిని సార్థకము చేయుటకు ప్రజాసేవలో నేను తన్మయుండ నయి తీఱవలెను. విన్నపము లంపుకొనినంత మాత్రాన పని పూర్తికాదు. ఇల్లలుకగనే పండుగా? ఎపుడును అలజడి జరుగు చుండినచే వలసరాజ్యముల కార్యదర్శికి ఈ విషయము తెలియుచుండును. దీనికై ఒక శాశ్వతసభ వలయునని తోఁచెను. దాన నేను దాదా అబ్దుల్లాగారితోడను, ఇతరమిత్రులతోడను సంప్రతించి స్థిరమగు ఒక ప్రజాసంస్థను స్థాపింపఁ దలపెట్టితిని.

ఈ సభకు పేరు పెట్టుటలో నాకు చాల ధర్మసందేహము కలిగెను. అది ఏపక్షముదెసకును మొగ్గరాదు. కాంగ్రెస్ అనుపేరు ఇంగ్లండులోని కన్సర్వేటివ్ పక్షమునకు రుచింపదని నాకు దెలియును. కాని భారతదేశమునకు కాంగ్రెస్ జీవగఱ్ఱ. నేటాలునందు దాని శక్తిని వృద్ధి చేయఁదలఁచితిని. ఆపేరునకు భయపడుట పిఱికితనమని తోఁచెను. ఈ కారణములు తెలిపి ఈ సంస్థకు 'నేటాల్ ఇండియన్ కాంగ్రెస్' అని పేరిడితిని. ౧౮౯౪ సంవత్సరము మే ౨౨ తేదీని 'నేటాలు ఇండియన్ కాంగ్రెస్' జన్మించెను.

ఆనాఁడు విశాలమగు అబ్దుల్లాగారి గది క్రిక్కిఱిసిపోయెను. సభ్యులందఱును కాంగ్రెసుకు స్వాగతమిచ్చిరి. కాంగ్రెసునియమ

ములు తక్కువ; చందామాత్ర మెక్కువ. నెల కయిదు షిల్లింగులు చెల్లించినచే సభ్యులు కాఁగలరు. శక్తివంచన లేక చందాల నిండని ధనికులు ప్రోత్సహింపఁబడిరి. అబ్దుల్లాగారు తొలుదొల్త రెండుపౌనులు పద్దు వేసిరి. పిదప ఇరువురు మిత్రులు అటులే పద్దు వేసిరి. 'నేను సంకోచింపవలయునా?' అని కొంచెమాలోచించితిని. ఆలోచించి నేనును ఒకపౌను పద్దు వేసితిని. ఇది నాశక్తికి మించినయీవి. కాని నాకు సంపాదనమే పొసఁగినచో ఇది నా తల మీఱినది కాదని తలఁచితిని. దైవ మిందులకు తోడాయెను. ఈ తీరున నెలకు పౌను ఇచ్చు సభ్యులు పలువురు కూడిరి. నెలకు పది షిల్లింగు లిచ్చువారి సంఖ్య ఇంత కెక్కుడు. ఇవిగాక కృతజ్ఞతతో నందికొనిన దొడ్డ యీవులు చాలఁ గలవు.

అడిగినంత నెవరును చందాలీయ రని అనుభవమున దెలిసెను. దర్బానునకు ఆవలనున్న సభ్యులను మాటిమాటికి అడుగు టసంభవము. ఆరంభశూరతాదోష మనుభవమాయెను. దర్బానువారుగూడ ఎన్నిసారులు తిరిగినను చందా లిచ్చువారుకారు.

నేను కార్యదర్శిని. కావున చందాలు పోగుచేయు పని నాది. వసూళ్లకై నా గుమాస్తాను రోజెల్ల తిప్పవలసిన గతి పట్టెను. అతనికీపనిపై విరక్తి దోఁచెను. నెల చందాలు కాక ఏఁడాది చందాలు— అదియు ముందుగనే యీవలెనని—పెట్టినచో ఈ స్థితి బాగుపడునని తోఁచెను. అందులకు సభ నేర్పాటుచేసితిని. నెలకు బదు లేఁడాదికి మార్చుటయు, మూఁడుపౌనులు కనీసపు పద్దుగా జేయుటయు అందఱకును నచ్చెను. ఈ విధముగా చందాలవసూలుపని సులభమాయెను.

అప్పు తెచ్చి సార్వజనికకార్యములు చేయరాదని నాకు మొదటినుండియు తెలియును. ధనముతక్క మిగిలిన ఏవిషయమునందయినను వాగ్దానములఁ బాటింపనగును. వాగ్దానము చేసినవారు మరల దాని నట్లే చెల్లించుకొనుట నే నెన్నఁడును ఎఱుఁగను. నేటాలు భారతీయులుగూడ దీనికి భిన్నులు కారు. ముందు డబ్బు చూచికొనక ఏ పనియు మొదలు పెట్టకపోవుటచే కాంగ్రెసెన్నఁడును ఋణగ్రస్తము కాలేదు.

నా సహచరులు నూతనసభ్యులను చేర్ప నమితోత్సాహమును జూపిరి. ఆ పని వారి కెంతో వేడుకయాయెను. దానిలోఁగూడ వారికి అనుభవమును కలిగెను. అనేకులు సంతోషముతో ధనసాహాయ్యకము చేయఁ దొడఁగిరి. దూరప్రదేశములలో గ్రామములందు ఉద్యమమును వ్యాపింపఁజేయుట కష్టతర మాయెను. ప్రజాసేవ యన నేమియో ప్రజకు తెలియదు. అయినను చాల దవ్వులనుండు గొప్ప గొప్ప వర్తకులుగూడ ఉదారతతో మమ్ము బిలిచి ధన మిచ్చుచుండిరి.

ఈ యాత్రలో నొకసారి ఒక సంకటము పొందనాయెను. ఒకదాత ఆఱుపౌను లిచ్చునని మే మనుకొంటిమి. కాని అతఁడు మూఁడు పౌనులకు పైని చిల్లిగవ్వయేని యెక్కుడీయనని పట్టుపట్టెను. మే మా స్వల్పధనమునే అతనికడ కొనినచో మిగిలినవారును అంతియ యిత్తురు. కాఁగా ఎక్కువ వసూలు కాదు. నాఁడు రేయి చాల గడచిపోయెను. మాకందఱకు చాల నాఁకలిగా నుండెను. కాని మే మనుకొనిన మొత్తము రానిదే అన్న మెట్లు తిందుము? ఎంత బతిమాలినను ఫలము కలుగలేదు. దాత పట్టిన పట్టు విడువలేదు. పట్టనమునందలి వర్తకులందఱు చెప్పి చూచిరి. మే మందఱమును రాత్రి

యంతయు వానితో వేఁగితిమి. అతఁడును, మేమును ఒకరికొకరము క్కించైన లాంగకుండుటకు నిశ్చయించుకొంటిమి. నా సహచరులలో చాలమంది మిక్కిలి కినిసిరిగాని సౌజన్యమును కొంచెమేనియు విడువ లేదు. తుదకు తూర్పురేక లుదయించునపుడు అతఁడు మాకు ఆలు పౌను లిచ్చెను; విందు చేసెను. ఇది టోంగాటా పత్తనమున జరిగెను. అయినను ఉత్తరపుటెల్లన స్టేంగర్ పత్తనము మొదలు దేశమధ్యమున నున్న చార్లెస్ టౌను వఱకును ఇది ప్రతిధ్వనించెను. దీనివలన మాకు చందావసూళ్లపని తేలికయాయెను.

కాని మా కర్తవ్య మొక ధనసంగ్రహణమే కాదు. కావలసిన దానికంటె ఎక్కువ డబ్బును దగ్గఱ బెట్టుకొనరాదను తత్త్వమును నేను మున్నే నేర్చియుంటిని.

సభలు అక్కఱబట్టి ప్రతివారమును, ప్రతినెలయు జరిగెడివి. ప్రతిసభయందును వెనుక జరిగిన సభాకార్యక్రమ మెల్ల వినిపింపఁబడు చుండెడిది; చర్చలు జరిగెడివి. ఇట్టి చర్చలలో క్లుప్తముగ శాఖా చంక్రమణము చేయక మాటలాడురీతి ప్రజకు తెలియదు. ప్రసంగిం చుటకు అందఱును వెనుకాడుచుండిరి. సభలలో జరుగవలసిన రీతిని వారికి దెలిపితిని. వారు దానిని బాటించుచుండిరి. వారు ఉపన్యసిం చు టొకవిద్య యని గ్రహించిరి. ఉపన్యాసమున నేమియో యెఱుఁ గనివారుగూడ ఆలోచించి ఉపన్యసింపఁ గడఁగిరి.

సార్వజనిక కార్యములందు సాదరుఖర్చులు గూడ మితిమీఱి పోవుట నే నెఱిఁగి మొదట రసీదుపుస్తకములఁగూడ అచ్చొత్తింప వల దనుకొంటిని. నాకడ సైక్లోస్టయిలు కలదు. దానిమీఁద రసీదులకు, రిపోర్టులకు ప్రతులు తీయించుచుంటిని. కాంగ్రెసు-కోశము సంపూర్ణ

ముగ నుండి సభ్యుల సంఖ్య యెక్కుడై పని మిక్కుటముగా నున్న పుడు మాత్రమే యిట్టివాని నపేక్షించుచుంటిని. ఇట్టిసంఘము లన్నిటికిని పొదుపు అత్యావశ్యకము. అయినను చాల చోటుల ఇటులు జరుగుట లేదని నాకు తెలియును. కావున చిన్నదయినను ముందు అభివృద్ధికి రావలసిన యీ సంస్థను గురించిన విశేషము లన్నియు వ్రాయఁదగు నని తలఁచితిని.

ప్రజలు తాము చెల్లించిన మొత్తములకు రసీదులు పుచ్చుకొన గోరువారు కారు. అయినను మేము తప్పక రసీదు లిచ్చుచుండువారము. ఈ రీతిగా పైసకును లెక్క వ్రాయఁబడు చుండెను. అటులగుట ఈనాఁడు పరీక్షించినను ౧౮౯౪ సంవత్సరమున నేటాలు ఇండియన్ కాంగ్రెసు లెక్కలు బరాబరుగ నుండునని ధైర్యముతో చెప్పగలను. ఏ సంఘమున కైనను తప్పులేని లెక్కలే జీవము. లెక్కలు సరిగా లేనిచో సంఘమున కపకీర్తి. లెక్కలను శుద్ధముగా నుంచనిచో సత్యమును శుద్ధముగా నుంచుట అసంభవము.

ఆదేశముననే పుట్టి పెరిఁగి విద్యావంతులయిన భారతీయులకు సేవ చేయుట ఈ కాంగ్రెసుయొక్క రెండవ పని. ఇందులకు 'కలోనియల్ బోర్న్ ఇండియన్ ఎడ్యుకేషనల్ అసోసియేషన్' అను ఒక సంఘము స్థాపింపఁబడెను. ఇందలి సభ్యు లందఱును విద్యావంతులయిన పిన్నవారు. వారు కొలఁదిగా చందాలు చెల్లించుచుండిరి. వీరి కష్టముల ప్రజకు తెలుపుట, వీరి తెలివిని పైకి దీయుట, వీరికిని హిందూదేశపు వర్తకులకును నెయ్యము లవఱుచుట, వీరిని వీరి శాఖకు సేవచేయఁ దెలుపుట—ఇవి ఈ సంఘము పని. ఇదియొక విధమగు వాద వివాదసమితి. అందలి సభ్యులు నియతకాలముల తప్పక పలువిష

యములపై చర్చలు చేయుచుండిరి. ఈ సంఘమునకు ఒకచిన్న గ్రంథాలయము గూడ ఏర్పాటు చేయఁబడెను.

ప్రచారమొనరించుట కాంగ్రెసుయొక్క మూఁడవ పని. దక్షిణ-ఆఫ్రికాయందును, ఇంగ్లాండునందును ఉన్న ఆంగ్లేయులకును, భారతీయులకును నేటాలులోని వాస్తవము తెలుపవలయును. ఈ యుద్దేశము లోపలఁ బెట్టుకొని రెండు కరపత్రములు వ్రాసితిని. 'దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని ప్రతిబ్రిటిషువానికిని ఒకవిన్నపము*' అనునదొకటి. ఇందు నేటాలు భారతీయుల స్థితిగతులు సోదాహరణముగ వివరింపఁబడినవి. 'భారతీయుల వోటుహక్కును గురించి ఒకవిన్నపము†' అనునది రెండవది. ఇందు భారతీయుల వోట్లహక్కును గురించి అణా పైసలతో సమస్తము వ్రాయఁబడెను. నేనీరెంటిని వ్రాయుటకు కడుశ్రమపడితిని. శ్రమపడినందులకు ఫలమబ్బెను. అవి విరివిగా ప్రచురమై పోయెను.

ఈ యలజడివలన దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని భారతీయులు చాలమంది మిత్రులయిరి. ఇంగ్లాండునందును, హిందూదేశము నందును గల అన్నిపక్షముల యొక్కయు ఆదరము చేకూరెను. ముందు చేయవలసిన పనికి నీతియు రీతియు కానవచ్చెను.

*An appeal to every Briton in South-Africa.
†The Indian franchise—An Appeal.

౨౦

బాలసుందరము

యాదృశీ భావనా యత్ర సిద్ధిర్భవతి తాదృశీ* అనునది అనేక విషయములలో నా కనుభవ మాయెను. పేదలకు సాయపడుట నాకు ప్రబలాభిలాష. ఆ యభిలాష నన్నా పేదలలోఁ గలిపివైచి నాకు వారితోడి సంబంధము ననాయాసముగా బంధించివైచెను.

నేటాలు కాంగ్రెసునందు అచట బుట్టిన భారతీయులును, ఉద్యోగులును సభ్యులుగా జేరినను గిరిమిటియా లందు చేరకుండిరి. కాంగ్రెసు ఇంకను వారి పరము కాలేదు. వారు చందాలిచ్చి సభ్యులుగాఁ జేరఁజాలరు. ఎపుడు కాంగ్రెసు వారికి సాయముచేయునో అపుడు వీరును సన్నిహితులు కాఁగలరు. ఇట్టి దొకటి తలఁపని తలఁపుగా సంఘటించెను. అది ఈసమయముననే పొసఁగునని కాంగ్రెసువారు గాని, నేనుగాని సిద్ధపడి యుండలేదు. నేను ప్లీడరీ మొదలుపెట్టి నాఁటికి మూఁడో నాలుగో నెలలు. ఇంకను కాంగ్రెసునకు శైశవము పోలేదు. ఈరోజులలో ఒకరోజున ఒక అఱవయతఁడు తలగుడ్డదీసి చేతబట్టుకొని, ఏడ్చుచు నాముందు నిలువఁబడెను. ఇతడు కట్టుకొన్నవి చినిఁగు పాఁతలు. ఒడలున వడఁకు. ముందటి రెండుపండ్లు ఊడిపోయెను. ఆ కుదుళ్లనుండి నెత్తురు కాఱుచుండెను. యజమాని ఇతనిని చావ బాఁదెను. నా గుమాస్తా అఱవ. అతనివలన ఇతనికథ తెలిసెను.

*ఎవనికి ఎటువంటి తలఁపు కలుగునో వానికి అటువంటి ఫలము కలుగును.

వానిపేరు బాలసుందరము. దర్బానులో ప్రసిద్ధుఁడైన ఒక తెల్లవాని కడ ఇతఁడు ఇండెంచర్డు కూలి. యజమానికి ఏదోమాటమీఁద కోపము పెరిఁగెను. ఒడలుతెలియక పట్టుకొని బాఁదెను. బాలసుందరము ముందరిపండ్లు రెం డెగిరిపోయెను.

బాలసుందరమును డాక్టరుకడకుఁ బంపితిని. అపుడచట తెల్ల డాక్టరులే కలరు. బాలసుందరము దెబ్బలను గుఱించి డాక్టరుసర్టిఫికెట్టు తీసికొని మేస్ట్రీటువద్ద అతనిచే అఫిడవిట్టు దాఖలు చేయించితిని. మేస్ట్రీటు అఫిడవిట్టు చదువుకొని కోపముగొని వెంటనే అతని యజమానికి సమనులు పంపెను.

యజమానికి శిక్ష వేయించుట సుతరాము నా ఉద్దేశము కాదు. ఎట్టులయినను ఆ యజమాని కడనుండి బాలసుందరమును విడుదల చేయించుట నా ఉద్దేశము. ఇండెంచెర్డు కూలితనమును గుఱించిన చట్టమును చదివితిని. ఎవఁడేని కూలివాఁడు ఏమియు తెలుపకుండ లేచిపోవుచో యజమాని సివిల్ కోర్టులో దావా వేసికొనవలెను. ఇండెంచర్డు కూలివాఁ డటులు లేచిపోవుచో యజమాని చేయవలసినది పూర్తిగ వేఱు. వానిపై క్రిమినల్ కేసు పెట్టవలెను. నేరముగనుక నిక్కమైనచో శిక్షయు వేయింపవచ్చును. కావుననే 'ఈ యిండెంచర్డు కూలితనమును, బానిసతనమును ఒక్కటే' అని సర్ విలియమ్ హంటరుగా రనియున్నారు. యజమానికి బానిసఁ డెట్టి యాస్తియో ఇండెంచర్డు కూలియు అట్టి యాస్తియే.

బాలసుందరము విడుదలకు రెండేదారులు. ఇండెంచర్డుకూలి వారికి ప్రొటెక్టరు అని ఒకఁడుండును. అనఁగా వారి రక్షకుఁడు. అతనితో చెప్పి కట్టడి తప్పింపవలయును లేదా మఱొక యజమాని

కడపు బదలీ చేయింపవలయును. ఒప్పుదలమీఁద బాలసుందరము యొక్క యజమానిచేతనే విడుదల పెట్టించుట రెండవదారి. ఇటు లాలోచించి ముందు ఆ యజమానితో నిటు లంటిని:

'మీమీఁద నేరమును బలపఱిచి యెటులేని మిమ్ము శిక్షింపఁజేయుట నా యుద్దేశము కాదు. అతని నతిక్రూరముగ బాదుట మీకును ఇప్పటికి తెలిసివచ్చియుండును. మీరు మీ కరారునామా నెవరికేని మార్చినచోఁ నాకు చాలును.' దీనికతఁడు తత్‌క్షణ మంగీకరించెను. అటుపిమ్మట నేను రక్షకుని జూచితిని. అయనయు ఒప్పుకొనెను. కాని ఒక క్రొత్తయజమాని కావలయును.

ఒక తెల్లయజమానికి వెదకులాడితిని. నాఁడు భారతీయు లెవరును ఇండెంచర్డుకూలీల భరింపఁజాలకుండిరి. నా కప్పటికి కొలఁదిమంది తెల్లవారితోడనే పరిచయము. ఒకరికి ఈ సంగతి తెలిపితిని. అతఁడు దయతో ఒప్పుకొనెను. నే నాతనికి కృతజ్ఞుఁడనైతిని. మేస్ట్రీటు బాలసుందరము యజమానిపై నేరము మోపి తన కరారునామాను మఱొకనికి బదిలీచేయుట కనుమతించెనని రికార్డు చేసెను.

బాలసుందరము కేసు కూలీలలో వ్రాఁకిపోయెను. 'నాకు గిరిమిటియాబంధు'వని పేరు వచ్చెను. నా కీసంబంధమువలన పరమసంతోషము కలిగెను. ఇక ప్రతిదినము మా ఆఫీసుకు గిరిమిటియాలు ప్రవాహముగా రాదొడఁగుటచే వారి కష్టసుఖము లెఱుఁగుటకు నా కవకాశము కలిగెను.

ఈ కేసు విషయము దూరముననున్న మదరాసునఁగూడ ప్రతిధ్వనించెను. ఆరాష్ట్రమునందలి వివిధప్రదేశములనుండి నేటాలునకువచ్చిన గిరిమిటియాలు తమగిరిమిటియాసోదరులవలన యీవార్తను తెలిసికొనిరి.

ఈ కేసు మహాగొప్పది కాదు. కాని నేటాలులో తమకుఁ న్యాయము సాధింపఁగలవాఁ డొకఁడు బయలుదేరె ననువార్తయే గిరిమిటియాల కెల్ల తృప్తిని, ఉత్సాహమును కలిగించెను.

బాలసుందరము నాకడకు వచ్చినపుడు తలపాగ తీసి చేతఁ బట్టుకొని యుండెనని చెప్పియుంటిని. ఈ దృశ్యమున ఒక విచిత్రమగు కరుణారసముతో మన నైచ్య మంటుకొనియున్నది. నా పాగను తీసివేయుమని నప్పటి సంఘటనమును వ్రాసియుంటిని. తెల్లవాని జూడఁ బోవుచో గిరిమిటియాగాని, క్రొత్త భారతీయుఁడుగాని తన తలపైని టోపీనిగాని, పగిడీనిగాని, పాగనుగాని తీసి చేతఁ బట్టుకొనవలయును. రెండుచేతులు జోడించి నమస్కరించినను అది అత్యల్పము. బాలసుందరము నాకడఁ గూడ నిటులు చేయవలయు ననుకొనెను. ఇట్టిచేతను చూచుట కిదే నాకు తొలిసారి. ఇది నాకు చిన్నతనముగా నుండెను. నేను బాలసుందరముతో పాగను జుట్టుకొమ్మంటిని. అతఁడు చాల సంకోచముతో పాగను చుట్టుకొనియెను. కాని అపు డతనివోమున సంతోషకళ కానిపించెను.

తమ తోడిమానవులను నీచపఱచుటచే తమకు గౌరవము వచ్చు ననుకొనువారి యుద్దేశము నా కెన్నటికిని అగోచరము.

౨౧
మూఁడు పౌనుల పన్ను

బాలసుందరము కేసుతో నాకు గిరిమిటియాల సంబంధ మెక్కువ ఆయెను. అది యటుండె: ఎక్కువ పన్నులు వేసి సర్కారువారు వీరి నలజడి పెట్టుటవలననే వీరి స్థితిని గుఱించి లోఁతుగా చదువుట ఆవశ్యక మాయెను.

౧౮౯౪ సంవత్సరమున నేటాలు సర్కారువారు గిరిమిటియాలకు సాలుకు తలకు ౨౫ పౌనులు అనఁగా ౩౭౫ రూకలు పన్ను కట్టుటకు బిల్లు తయారు చేసిరి. దీనిని చూచి నేను దిగ్భ్రాంతుఁడనై తిని. ఈ విషయమును కాంగ్రెసులో చర్చకు తెచ్చితిని. అందు ఈ బిల్లును ప్రతిఘటించుటకు ప్రబలప్రయత్నములు చేయుట కేకగ్రీవ ముగా నిశ్చయింపఁబడెను.

ఈపన్నునకు మూలకారణము లఘువుగా ముందు తెలియఁ జెప్పుదును. ౧౮౬౦ సంవత్సరప్రాంతములలో నేటాలునందలి తెల్ల వారు అచటి భూములు చెఱకుఁదోఁటల కనుకూలము లని గ్రహించిరి. అపుడు వా రా దేశమున కూలీలకు చిక్కుపడిరి. ఆదేశమునందలి జూలూ జాతివా రీకూలికిఁ దగరు. ఇతర దేశములనుండి పని బాగులవారు రానిచో బెల్లము, పంచదారయు తయారుచేయుట అశక్యము. దాని చే నేటాలుసర్కారువారు ఇండియాసర్కారువారితో సంప్రతించి భారతదేశమునుండి కూలివారిని వలసగొనిపోవుటకు (రిక్రూట్) అను మతి పొందిరి. ఈ కూలిజనము నేటాలులో అయిదేండ్లు పనిచేయు

నటులు గిరిమిటువీఁద [కరారునామా] సంతకము చేయవలెను. గడువు దాఁటుపిదప వారి యిష్టము. అనఁగా అచటనే నివసింపఁదలచినచో నివసింపవచ్చును. శక్తి యున్నచో భూమి బుట్ట కొనవచ్చును. ఇవి తెల్లవారు అపుడు గిరిమిటియాలకు పెట్టిన ఆశలు. వారి ఉద్దేశ మేమనఁగా: ఈ అయిదేండ్లు దాఁటినపిదపఁగూడ భారతీయుల ఒడలి కష్టమువలన తమ పంటలను వృద్ధి చేసికొనవచ్చును.

అయితే భారతీయులు తెల్లవా రనుకొన్నంతకంటె ఎక్కువ లాభకారులైరి. వారు రకరకముల కూరగాయల నధికముగ పండింపఁ దొడఁగిరి. ఇండియానుండి చాలరకముల విత్తనములు తీసికొనిపోయి అచట పెనిచి పండించి అచటి కూరగాయలను చౌకగా నిట్టునటులు చేసిరి; మావితోఁటల పెంచిరి. వీ రింతటితో ఆఁగలేదు. దీనితో పాటు వర్తకముగూడ చేయసాగిరి. ఇండ్లు కట్టుకొనుటకు స్థలములు కొనదొడఁగిరి. కొందఱు కూలివాండ్రు భూస్వాము లైరి. భారత దేశమునుండి వర్తకులు కొందఱు వీరితోపాటు వెళ్లి అచట పాతుకొని పోయిరి. ఇట్టివారిలో కీ. శే. సేట్ అబు బకర్ ఆమద్ గారు ప్రఖ్యాతులు. వారు కొలఁదికాలములో తమ వ్యాపారమును బాగుగా సాగించిరి.

ఇదియంతయు చూచి తెల్లవర్తకులు కలవరపడిరి. నల్లవారిని పిలుచుకొని వెళ్లినపుడు వీరికిఁ గల వర్తకపుతెలివిని తెల్లవా రెఱుఁగరు. భారతీయులు స్వతంత్ర వ్యావసాయికు లయినచో ఎటులో ఓర్వవచ్చునుఁగాని వర్తకములో పోటీపడినచో ఓర్వవచ్చునా?

భారతీయులయెడ అసూయకలుగుట కిది మూలకారణము. దీనికి మరికొన్ని కారణములును చేరెను. నల్లవారి జీవితమునందలి నానా

పద్ధతులు, కొంచెము వ్యయముతో మప్పితముగా మనఁగలుగుట, అల్ప లాభసంతోషము, ఆరోగ్యనియమ విషయములందలి ఉదాసీనత, చుట్టుపట్టులను శుచిగ నుంచుకొనుటలో అశ్రద్ధ, ఇండ్లను మరమ్మతు చేయించి బాగుచేసుకొనుటకు పిసినిగొట్టుతనము ఈ మొదలగున వన్నియు మతభేదముతో కలిసి జాతివైషమ్యమను అగ్నిహోత్రమును ప్రజ్వ లింపఁజేసెను. ఇది మునిముందు వోటుహక్కు తొలఁగించు బిల్లు-రూ పముగను, పిదప గిరిమిటియాలకు తలపన్ను కట్టు శాసనరూపముగను ప్రత్యక్షమాయెను. ఈ శాసనములే కాక పెక్కు చిక్కు లిదివరకే మొలకెత్తి యున్నవి. గిరిమిటియాలను, గిరిమిటికాలము అయిదేండ్లు ముగియకమునుపే—అనగా ఇండియా చేరిన తర్వాతనే ముగియునట్లు బలాత్కారముగ పంపివేయుట. ఈ శాసనముల మొదటి సూచన యిది: ఇండియా సర్కారువారు దీని కంగీకరించునట్లు లేదు. పిదప ఈక్రింది రీతిగా కొన్ని షరతులు ఉద్దేశింపబడెను.

౧. గిరిమిటియాలు తమ నియమితకాలము చెల్లిపోయినంత ఇం డియాకు లేచిపోవలయును. కానిచో

౨. రెండేండ్ల కొకతూరి క్రొత్తఒడంబడిక వ్రాయుచుండవల యును. ఒడంబడిక వ్రాసినపుడెల్ల జీతము కొంచెము కొంచెము వృద్ధి చేయఁబడుచుండును.

3. మఱి క్రొత్త ఒడంబడిక వ్రాయక ఇండియాకును తిరిగిపోక నేటాలులోనే ఉండినచో సాలుకు ౨౫ పౌనులు, అనఁగా 3౭౫ రూకల పన్ను చెల్లించు చుండవలయును.

ఈ ఫైసలాను ఇండియా సర్కారువారిచే మంజూరు చేయిం చుటకు సర్ హెన్రీ బిన్సు, మేసన్ అనువారు ఇండియాకు వచ్చిరి.

అపుడు ఎల్గిన్ ప్రభువు ఇండియా వైస్రాయి. అతఁడు ౨౫ పౌనులు తల పన్నును మంజూరుచేయక మూఁడుపౌనులు పన్ను మంజూరు చేసెను. ఇది వైస్రాయిగారి పెద్ద లోటు. నేను నాఁడును నేఁడును అట్లే తలఁతును. ఇట్టులు అతఁడు మంజూరు చేసి ఇండియా మే లేమాత్ర ము చూడలేదు. నేటాలు తెల్లవారి కట్టి లాభము కూర్చుట యతనికి ధర్మముకాదు. మూఁడు నాలుగేండ్లలో ప్రతి గిరిమిటియాయును, వాని యాలును, పదునారేండ్ల కొడుకును పదమూఁడేండ్ల కూఁతు రును ఈ తలపన్నును చెల్లింపవలసినవా రగుదురు. నెలకు ౧౪ షిలింగు లకంటె ఎన్నఁడును ఎక్కువ సంపాదించి యెఱుఁగని భార్యాభర్తలు ఇద్దఱు పిల్లలుగల కుటుంబమునకు సాలుకు ౧౨ పౌనులు (౧౮౦ రూకలు) పన్ను వేయుట ఏదేశమునను, ఎవ్వరును కనని వినని అత్యా చారము.

ఈ పన్నును ప్రతిఘటించుటకై మేము ఘోరయుద్ధ మారం భించితిమి. ఈ విషయమున నేటాలు ఇండియన్ కాంగ్రెసువారు ఊరకుండినచో ఇండియా వైస్రాయి ౨౫ పౌనుల పన్నును మంజూరు చేసియుండును. ఇది ౨౫ పౌనులనుండి 3 పౌనులకు తగ్గుటకు 'బహు శా' నేటాలు కాంగ్రెసువారి ఆందోళనమే కారణము కావచ్చును. లేక నా తలఁపే పొరపాటు కావచ్చును. కాంగ్రెసువారు ఆందోళ నము జరిపినను జరుపకున్నను ఇండియా సర్కారువారు తమంతట తామే మూఁడు పౌనుల పన్నును మంజూరుచేసి యుందురనినను అన వచ్చును. ఎటులైన యగుఁగాక ఈపని భారతీయుల హితమునకు భంగ కరము. భారతదేశ యోగక్షేమముల రక్షింపవలసిన వైస్రాయి అమా నుషమగు నిట్టి పన్నును మంజూరుచేసియుండఁగూడదు.

ఈ పన్ను ౨౫ పౌనులనుండి అనఁగా ౩౭౫ రూకలనుండి ౩ పౌనులకు అనఁగా ౪౫ రూకలకు తగ్గుట మాత్రము కాంగ్రెసువారి కేమంత శ్రేయస్సు? గిరిమిటియాలకు సంపూర్ణముగా మేలు కలుగ లేదను వంత అచట నుండనే యుండెను. ఈ పన్ను రద్దుపఱపించి ముదరా యిప్పింపవలయు నను నిశ్చయమును కాంగ్రెసువా రెన్నఁడును విడనాడ లేదు. కాని యీ నిశ్చయము ఇరువది సంవత్సరములకు నెఱవేఱెను. అదియు నేటాలు భారతీయులే కాక దక్షిణ-ఆఫ్రికా లోని భారతీయులెల్లరును ఏకీభవించి ప్రయత్నించినఁగాని కాలేదు. గోఖలేగారికి మాటయిచ్చి కడకు చెల్లింపకపోవుట తుదిపోరునకు నిమిత్తమాయెను. ఆపోరునకు గిరిమిటియాలు పూర్తిగా పూనుకొనిరి. సర్కారువారు తుపాకులు కాల్చుటచే కొందఱు చచ్చిరి. పదివేలమందికి పైఁగా బందీలయిరి.

కాని తుదకు సత్యమే జయించెను. భారతీయుల బాధల రూపమున సత్యము ప్రత్యక్షముగా ప్రకటమాయెను. కాని అచల మగు నమ్మిక, గొప్ప ఓర్పు, విసువు విరామము లేని పూనిక, యివి లేకున్నచో ఆ యుద్యమము జయము పొందియుండదు. వారు ఆ పోరాటమునే మానివైచి, కాంగ్రెసువారును ఆ లడాయిని మఱచి పోయినచో తలపన్ను తప్పక తలపైఁ బడుట అనివార్యమయ్యెడిది. అది యీనాఁటివఱకును గిరిమిటియాల తలపై అట్లే యుండెడిని. మఱియు దీని అపయశస్సు దక్షిణ-ఆఫ్రికా భారతీయులకును అఖిల భారతీయులకును చుట్టుకొని సనాతనమయ్యెడిని.

౨౨

ధర్మనిరీక్షణము

ఈరీతిగా నేను ప్రజాసేవలో తన్మయుండ నయిపోవుటకు కారణము ఆత్మసాక్షాత్కారాభిలాషయే. ప్రజాసేవ వలననే ఈశ్వర సాక్షాత్కారము కలుగునని నేను సేవాధర్మమును స్వీకరించితిని. భారత సేవ నాకు సహజముగా లభించెను. నాకిది ప్రియము. కోరుకొనకయే యిది నాకు సంప్రాప్తమాయెను. నేను పర్యటనకును, కాఠియావాడు కుట్రలను తప్పించుకొనుటకును, జీవికకొఱకును దక్షిణ-ఆఫ్రికా పట్టితిని. కాని నే నీశ్వరాన్వేషణమున ఆత్మదర్శనమున మునింగిపోయితిని.

ఏసు మిత్రులు నా ధర్మజిజ్ఞాసను తీవ్రముచేసిరి. అది యే ప్రకారమునను శాంతము కాలేదు. నేను దానిని శాంతము చేయంజూచినను ఏసు మిత్రులు పడనీయలేదు. ఎటులనంగా: దర్బానులో దక్షిణ-ఆఫ్రికా జనరల్ మిషనునకు అధ్యక్షులు స్పెన్‌సర్ వాల్‌టనుగారు నన్ను పసిపట్టిరి. దాదాపు నేను వారి కుటుంబములో నొకండనై పోతిని. ఈ సంబంధమునకు కారణము ప్రిటోరియా పరిచయము. వాల్‌టనుగారి స్వభావము విచిత్రమైనది. ఆయన నన్నెన్నండును ఏసు మతమున కలియుమని చెప్పినటులు గుర్తులేదు. కాని అతండు తన జీవితమును సమస్తము విప్పి నా ముందిడియెను. తన మంచి చెడుగులెల్ల నిరీక్షింప నా కవకాశ మిచ్చెను. ఇతని ధర్మపత్ని కడు వినయవతి; వివేకవతి.

ఆదంపతుల ప్రవర్తనము నాకు సంతోషము కలిగించెను. మా యిరువుర అభిప్రాయభేదములను మే మెఱుఁగుదుము. ఎటువంటి తీవ్రచర్చయును వాని నేకము చేయుట అసంభవము. అయినను ఎచట ఉదారత, సహిష్ణుత, సత్యమును ఉండునో అచట భేదములును, లాభదాయకములు. ఆదంపతుల నమ్రత, ఉద్యమశీలము, కార్యపరాయణతయు నాకు మోదము కలిగించెను. ఇందుల మేము తఱుచు ఒకచో కూడుచుంటిమి.

ఈసంబంధము మతమునెడల నన్ను జాగరూకునిగా నుంచెను. మత చింతనమునకు ప్రిటోరియాలో నాకట్టి యవకాశ ముండెనో అది యిచట లేకపోయెను. అయినను సమకూరిన స్వల్పకాలమును చదువునకు వినియోగించుచుంటిని. ఈవిషయమున మరల ఉత్తరప్రత్యుత్తరములు మొదలాయెను. రాయచందుభాయి నాకు బ్రోవచూపుచుండెను. నర్మదాశంకరుని* ధర్మవిచార మను గ్రంథ మొక మిత్రుఁ డంపెను. దాని పీఠిక నాకు చాల నుపకరించెను. నర్మదాశంకరుని విశృంఖల జీవితమును నేను వినియుంటిని. ఈపీఠికలో అతఁడు తన శీలమును దిద్దుకొనిన తెఱఁగు కలదు. అది నాకాశ్చర్యము కలిగించెను. దానితో నా కా గ్రంథముపై ఆదరము పెరిఁగెను. దాని నతిశ్రద్ధతో చదివితిని. మాక్సుముల్లరుగారి India, What can it teach us అను గ్రంథమును దివ్యజ్ఞానసమాజము ప్రకటించిన ఉపనిషత్తుల యనువాదమును శ్రద్ధతో చదివితిని. వీని యన్నిటివలన నాకు హిందూమతముపై ఆదర మధికమై నానాఁటికి దాని గొప్పదన మెక్కుడుగా కానిపింపఁ జొచ్చెను. కాని దీనిచే నితరమత

* గుజరాతులో ఒక ప్రసిద్ధ కవి.

ములయెడ నైముఖ్యము కలుగలేదు. వాషింగ్టన్ ఇర్వింగ్ గారి Life of Mahomet and his successors అను గ్రంథమును, కార్లైయిలుగారి మహమ్మదు స్తుతిని చదివితిని. దీనిచే నాకామత ప్రవక్తపై ఆదర మెక్కెను. 'The sayings of Zarthustra' అను గ్రంథమును గూడ చదివితిని.

ఇటులు వివిధమతములను కొలఁదిగాను, గొప్పగాను తెలిసికొంటిని. దీన ఆత్మనిరీక్షణము పెరిఁగెను. చదివినదానిలో ఏది మంచి దని తోఁచునో దాని ననుభవమున పెట్టఁగడఁగితిని. ఈ రీతిగా యోగ గ్రంథముల జదివి నాకుఁ దెలిసినంత సాధన నారంభించితిని. కాని అం దెంతో ద వ్వేఁగజాలకపోతిని. భారత దేశమునకు పోవుపిదప ఏ గురువునొద్ద నేని అభ్యసింపఁ దలఁచితిని గాని ఆ కోరిక నేఁటికిని తీఱలేదు.

టాల్స్టాయి పుస్తకములు లెస్స చదివితిని. ఇతని The Gospels in Brief, What to do మొదలగు గ్రంథములు నా హృదయమున అంటుకొనిపోయెను. విశ్వప్రేమ మనుష్యుని ఎంతవఱకు తీసికొనిపోవగల దో నేనంతకంత కెక్కువగా తెలిసికొనగలిగితిని.

ఇత్తఱి నే నాకు మఱొక ఏసుకుటుంబముతో పరిచితి కలిగెను. వారి మాటచే ప్రతి ఆదివారము వెస్లియన్ చర్చికి పోఁ దొడఁగితిని. అచటికి బోయినపుడెల్ల వారియింటనే విందని వారొకసారియే చెప్పిరి. ఆచర్చిలో ప్రవచనము నిస్సారముగా నుండెడిది. అచటి మండలి భక్తమండలి కాదు. వా రందఱు ఐహిక చింతకులు. లోకాచారమునకును, విశ్రాంతికిని వారు చర్చికి వెళ్లువారు. ఉండి ఉండి నాకు అచట కునికిపాటులు వచ్చెడివి. నాకు చాలా చిన్నతనమాయెను,

కాని నాతోపాటు కొందఱు మిత్రు లుండుటవలన నా చిన్నతనము ఛిన్నమయిపోయెను. ఈ స్థితి నాకు బాగుండలేదు. తుదకు అపటికిఁ బోవ మానుకొంటిని.

నడుచుచు నడుచుచున్న ఈ కుటుంబము తోడి పొత్తు ఇట్టే ఆగిపోయెను. 'ఇఁక రావలదు' అని వారు మొదలకించిరని చెప్పఁ జెల్లును. అది యిటులు: ఆ యిల్లాలు చాలమంచిది; ఋజువయినది; కాని సంకుచితస్వభావ. మా పని యెపుడును మతచర్చ. నే నపుడు ఆర్నాల్డుగారి Light of Asia ను చదువుచుంటిని. అపుడు బుద్ధున కును, ఏసునకును గల తారతమ్యమును గుఱించి చర్చవచ్చెను. నే నిటు లంటిని:

'అమ్మా, చూడు బుద్ధుని దయ! అది మనుష్యజాతితో ఆఁగక సకల భూతములదాఁక వ్యాపించెను. అతని బుజము మీఁద సంతస ముతో కూరుచున్న మేకపిల్ల చిత్తరువు కనులయెదుట పొడఁగట్టె నచో ఎవనిహృదయము ప్రేమచే పొంగిపోవదు? ఏసులో సర్వభూత వ్యాప్తమగు నీదయ కానఁబడదు.'

ఆమెకు మనస్సునొచ్చెను. నేను ఇది గ్రహించితిని. ప్రసంగ మంతటితో కట్టిపెట్టితిని. భోజనమునకు లేచితిమి. ఆమె కుమారుఁడు అయిదేండ్లవాఁడు హసన్ముఖుఁ డొకఁడు మాతోఁగలఁడు. పిల్ల లున్నచో నాకు మఱొకరితో మాటాడ నేమిపని? మే మిరువురము చిరకాల మిత్రులము. కుఱ్ఱనిపళ్లెరమున మాంసపు ముక్కకలదు. చూచి నేను కేలిచేసి నాచేతనున్న రేఁగుఁబండు చూపి 'చూడు మిది దాని కన్న నెంతబాగున్నదో' అని యంటిని. అమాయికుఁ డాకుఱ్ఱఁడు నా లోఁ గలిసిపోయెను. నీపండే బాగుండెనని కొండాడఁ దొడఁగెను.

కాని ఆపసివాని తల్లి యోచింపఁగఁజెను. నేను కొంచెము హెచ్చరిక పడితిని. వెంటనే ప్రసంగము మార్చివేసితిని. మఱుసటి యాదివారము గూడ వారింటికేఁగితిఁగాని జంపుతోడనే. నే నటకు పోవ మానుకొనఁ దలఁప లేదు; అది మంచిదనియు ననుకొనలేదు. కాని యామె నా పని చులుకన చేసెను. ఆమె యిట్లు లనెను—'గాంధీ! నే నొకటి చెప్పెదను. మఱొక విధముగా తలఁపకుము. నీ చెలిమి మా పిల్లవానికి దగదు. ఇపుడు వీఁడు ప్రతిదినము మాంసము తినుటకు మారాము చేయుచు న్నాఁడు. నీ వాదమును స్మరణకు తెచ్చి పండ్లు తెమ్మనుచున్నాఁడు. దీనిని నేను సైఁపఁజాలను. మాంసము మానినచో మఱేమి జబ్బు చేయదు కాని వీఁడు చిక్కి సెల్లెమయిపోవును. నా కిది చూడ శక్యమా? నీ విఁక నిట్టి చర్చలు పెద్దవారమైన మాతోడనే చేయవలయుఁగాని పిల్లలకడఁ గాదు. వీనితో పిల్లలు పాడయి పోదురు.'

'అమ్మా, నేను చాల వగచుచున్నాను. నాకును పిల్లలు కలరు. తలిదండ్రుల భావములు నే నెఱుఁగుదును. ఇఁక నిట్టి కష్టము కలుఁగ కుండఁ జేయుట కడు సులభము. నేను చెప్పుటకంటె నేను తినునవియు, పరిత్యజించునవియు సాక్షాత్తు పిల్లవాని మనస్సునకు ఎక్కువగా పట్టిపోవును. ఆకారణమున నేఁటినుండి నే నిచటికి వచ్చుట మానుకొనుటయే దీనికి దగు చికిత్స; కాని దాన మన మైత్రి కేమాత్ర మును భంగము రాదు.'

'తమ మాట బాగుగా నున్న'దని ఆయిల్లాలు సంతోషముగా ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

౨౩

గృహవ్యవస్థ

గృహభారము వహించుట నాకు క్రొత్తగాదు. కాని బొంబాయి, లండనులలోని నాకాపురమునకును, నేటాలులోని కాపురమునకును వారకలదు. ఇచట గృహవ్యయమునందలి కొంత భాగము ప్రతిష్ఠకొఱకు. ఇండియన్ బారిష్టరు ప్రతిష్ఠకు తగినటులును, మఱియు భారతీయుల ప్రతినిధియొక్క ప్రతిష్ఠకు తగినటులును నేను నేటాలులో గృహవ్యయము చేయఁదలఁచితిని. అందులకు పట్టణములో మంచిచోట ఒక సొగసైన చిన్నయింటిని అద్దెకుఁ గొంటిని. కావలయు ఉపకరణము లన్నియు అందుగలవు. భోజనవ్యయము మితము. అయినను అపుడపు డాంగ్లేయమిత్రులను, నాతో పనిచేయు భారతీయులను, విందులకు పిలుచుచుండుటవలన కొంచెమధికముగనే యగుచుండెను.

ప్రతిసంసారము నందును ఒక మంచిసేవకుని ఉంచుకొనక తప్పదు. కాని యెవనినైనను సేవకునివలె నెటులుంచుకొనవలయునో నాకు నేటికిని తెలియదు.

నాతో నొకమిత్రుఁ డుండువాడు. మఱియొక వంటవాడును ఇంటివానివలె నుండెడువాఁడు. ఆఫీసులోని గుమాస్తాలును మాయింటనే భుజించి నివసించుచుండెడివారు.

ఈ సంసార మిటులు సఫలముగా సాగినదనియే నా తలఁపు. కాని యీ సంసారమున కొన్ని కటువులగు అనుభవములు తగులక పోలేదు.

౧౩ గృహవ్యవస్థ

నా మిత్రుఁడు మంచి తెలివిగలవాఁడు. నాయెడ విశ్వాసియని నమ్మితిని. కాని నేనే మోసపోతిని. ఆఫీసుగుమాస్తా యొకఁడు మా యింట నుండెను. నా మిత్రున కితనిపై అసూయపుట్టెను. నాకా గుమాస్తామీఁద అనుమానము కలుగునటులు నామిత్రుఁడొక పన్నాగము పన్నెను. ఆ గుమాస్తా స్వభావము విచిత్రమైనది. తనను నేనవమానించు చుంటినని వెంటనే పసిగొనెను. వెంటనే పని మానుటయ కాక మా యింటిని గూడ పరిత్యజించెను. నేను చాల వగచితిని. నేనతని కన్యాయము తలఁచితినేమో యని లోలోపల మిగుల దుఃఖించితిని.

ఈ నడుమ మా వంటవాఁడు ఏకారణముననో సెలవు పుచ్చుకొనెను. మిత్రుల సేవాశుశ్రూషలకు నేను పాచకు నుంచితిని. కావున ఇతనికి బదులు మఱొకని నుంచవలసివచ్చెను. ఈ క్రొత్తవాఁడు తుంటరియని తుదకు తెలిసెను. కాని నాకు మాత్ర మతఁడీశ్వరుఁడు పంపిన దూత.

నా యింట నా యెఱుకలేక జరుగుచున్న కొన్ని దుష్కార్యములను వచ్చిన రెండుమూఁణ్ణాళ్లలోనే కనిపట్టి ఇతఁడు నన్ను ముదలకింప నిర్ధారించుకొనెను. 'మంచివాఁడ'నియు, 'ఎవరేమి చెప్పినను దాని నమ్మువాఁడ'ననియు నాకు పేరు. నా యింటనే లోకవ్యాప్త మగు దుర్గంధము బయలుదేఱుట ఈ వంటవాని కాశ్చర్య మాయెను. ప్రతి దినము మధ్యాహ్నము ఒంటిగంట నా భోజనవేళ. ఆఫీసునుండి ఆ సమయమున కింటికిఁ బోవుట మామూలు. ఒకనాఁడు పండ్రెండుగంటల వేళ ఆ వంటవాఁడు ఆఫీసుకు రోఁజుకొనుచు వచ్చి—'ఒక తొందర పని యున్నది. మీరు వెంటనే యింటికి రావలయును' అనెను.

'ఇప్పు డెట్టులు ? ఆ పని యేమో చెప్పు! ఆఫీసునదలి యింటికి రాఁదగినంత పని యేమి? అచట నేమి పని? '

'మీ రిపుడు రానియెడల నిటుపిదప 'ఏల వెళ్ల కపోతి'నని విచారింతురు. నా చెప్పఁదగిన దింతియ.'

ఇతఁ డింత దృఢముగా చెప్పుటవలన వెళ్లవలసి వచ్చెను. నే నొక గుమాస్తాను వెంటఁబెట్టుకొని యింటికి బయలుదేఱితిని. వంట వాఁడు ముందు నడిచెను. నన్ను మేడమీఁదికిఁ దీసికొనిపోయెను. నా మిత్రుని గదినంక జూపి 'యీతలుపు తీసి మీరే చూడుఁడు.' అనెను.

నాకు అంతయు తెలిసిపోయెను. తలుపు తట్టితిని. ప్రత్యుత్తరము వచ్చునా? నా బలముకొలఁది తలుపు తట్టితిని. గోడలు గజగజలాడి పోయెను. తలుపు తెఱువఁబడెను. లోపల నొక వేశ్య. 'పో పొమ్ము మరల నీ గుమ్మము త్రొక్కవలదు' అని దానిఁ బంపివైచితిని.

'ఈ క్షణమునుండి నీతో నా కే సంబంధమును లేదు. నేను బుద్ధి మాంద్యముచే నిలువెల్ల మోసపోతిని. నా విశ్వాస మింతకుఁ దెచ్చితివి.'

ఈ నా మాటలతో తెలివి తెచ్చుకొనుటకు బదులు అతఁడు 'చూడు! నీ రహస్యము లన్నియును బయటఁ బెట్టెదను'అని బెదిరించెను.

'నాకు రహస్యమని లేదు. నాసంగతి యంతయు చాటి చెప్పుము. కాని నీ విపుడే యిచటినుండి లేచిపోవలయును.'

అతఁడు మఱి కొంచెము బెదిరించెను. ఇఁక నతని సంబాళింప వీలులేకపోయెను. అంతట కిందనున్న గుమాస్తాను బిలిచితిని. 'మీరు వెంటనే సూపరింటెండెంటుగారి కడకుఁబోయి నా నమస్కారమును

చెప్పిన పిదప నా యింట నివసించుచున్న ఒకతఁడు విశ్వాసఘాతము చేసెను. అతఁడు నా యింటనుండుట నా కిష్టముకాదు. కాని అతఁడు ఇచటినుండి కదలుటలేదు. తమ మద్దతు కోరుచున్నాను అని నా విన్నపములఁ చెప్పఁడు.'

అపరాధి ఇంతవఱకు లొంగలేదు. నే నిఁక పోలీసుల కప్పగింతు ననుకొనెను. తప్పు అతనిని భయపెట్టెను. పిదప నతఁడు శరణుచొచ్చెను. పోలీసులకు తెలుపవలదని బతిమాలెను. వెంటనే యింటిని వదలెదననెను; వదిలెను.

ఈ ఘటన యథాసమయమున నన్ను మేలుకొలిపెను. ఈ దుష్ట పక్షముచే నేను పూర్తిగా మోసగింపఁబడినటు లప్పటికిఁగాని తెలియలేదు. ఈ మిత్రుని దగ్గఱకు చేర్చుట మంచి చేయఁబోయి చెట్టచేయుట యైనది. తుమ్మకొమ్మన గులాబిపూలు కోయఁదలఁచితిని. అతని నడ నడి మంచిదికాదని నాకుఁ దెలియును. అయినను నా యెడ తప్పఁదలఁ పఁడని నమ్మితిని. అతని నడవడిని బాగుచేయఁదలఁచి నేనే చెడుసునఁ బడితిని. ఇయ్యెడ నాహితైషులమాట చెవిఁ బెట్టనైతిని. మోహమునఁ బడి అంధుఁడనైతిని.

ఈ దుర్ఘటనచే నాకనులు తెఱపింపఁబడని యెడల నాకు సత్యమిసుమంతయు తెలియదయ్యెడిని. నేనతనివలలోఁ బడి యిపుడు నే నుద్యమించిన యీయేకాంత జీవనము తలపెట్టియుండను. నాసమయమంతయు వానికి నమ్ముచేసెడి వాఁడను. నన్ను అంధకారమున నుంచి శుమార్గము బట్టింపఁగల శక్తి అతనికున్నది.

కాని ఈశ్వరరక్షితుని ఎవఁ డేమి చేయఁగలఁడు? నామనస్సు శుద్ధము. కాన తప్పు దొడరినను రక్షితుఁడ నయితిని. మున్మొదటనే

సంభవించిన యీ యనుభూతి భవిష్యద్విషయములలో నన్ను జాగరూకునిగాఁ జేసెను.

ఈశ్వరుఁ డీవంటవాని ప్రేరింపలేదని యెవ రెఱుఁగుదురు? అతఁడు వంట చేయలేఁడు. ఆ పనిమీఁద అతఁడు నాయింట నెంతో కాలము ఉండలేఁడు. ఇతఁడు తక్క కొండొకరు నా కనులు విప్పలేరు. ఆమె యిటకు వచ్చుటిదే మొదలు కాదు. ఇంత ధైర్య మీవంటవానికి దక్క మఱొకరికి లేదు. ఏలన: ఆ మిత్రునిపై నాకుఁ గల విశ్వాసము హద్దు దాఁటిపోయినదని అందఱకుఁ దెలియును. వంటవాఁడు ఈవిషయము నాకు తెలుపుటకే వచ్చెఁ గాఁబోలు—'అయ్యా, నేను మీ యింట నుండలేను. మీరు సులభముగా మోసపోవుదురు. ఇది నాకుఁ దగిన చోటు గాదు' అని యాక్షణమే నా సెలవడిగెను.

నేనును ఉండుమని పట్టు పట్టలేదు.

వెనుక వెళ్లిపోయిన గుమాస్తాపై నామతి విఱిచినవాఁడీమిత్రుఁడే యని నా కపుడు తెలిసెను. ఆగుమాస్తాకు నా కావించిన అన్యాయమును పోఁగొట్టుటకు నే నెంతయో ప్రయత్నించితిని. నా కీవార్తను టించి యెన్నఁటికిని విచారమే. ఏలన: అతని నెన్నటికిని సంతృప్తి చేయఁజాలకపోతిని. ఎంత బాగు చేసినను అతుకతుకే.

౨౪

ఇంటికి

నేటికి నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికా ప్రవేశించి మూఁడేండ్లు. నా కచటి లోకుల సంగతి తెలిసెను; వారికిని నా సంగతి తెలిసెను. ౧౮౯౬ వ సంవత్సరమున ఆఱునెలలు సెల వీయుమని అడిగితిని. ఏలన నేనచట యింకను చాలకాల ముండవలసినవాడను. నా కచట మంచి ప్రాక్టీసు ఏర్పడెను. అచటివారికి నాతో చాల పనియుండునని తెలిసెను. అందుల నేనింటికిఁబోయి ఆలుబిడ్డలతో మరల దక్షిణ ఆఫ్రికా నివాసమునకు రా నిశ్చయించితిని. ఇంతియకాక నేనిండియాకుఁ బోవుచో అచట ప్రచారము చేసి దక్షిణ ఆఫ్రికా భారతీయులయెడల ఎక్కువ అభిమానము కలిగింప వీ లుండును. మూఁడు పౌనుల పన్ను మహావ్రణము. అది మానుపుటకు శాంతి యెట్లు? కాని ఇచట నేను లేనికాలమున కాంగ్రెసుపనియు విద్యా సంఘము పనియు నెవరు చూతురు? నా చూపులో నిరువురే కలరు. ఆదంజీ మియాఖాన్ ఒకఁడు; పార్సీ రుస్తుంజీ మఱి యొకఁడు. అప్పటికి వర్తకులలో పలువురు ప్రచారకులుగా తయారయిరి. కాని కార్యదర్శిభారము నియమపూర్వకముగా వహించువారును దక్షిణ-ఆఫ్రికా భారతీయుల అభిమానమునకు పాత్రము లయినవారును వీరిరువురే. కార్యదర్శికి ఆంగ్ల భాషాజ్ఞాన మావశ్యకము గదా! నేను ఆదంజీ మియాఖానుగారి పేరు కాంగ్రెసువారికి సూచించితిని. వా రతని కార్యదర్శిగ నామోదించిరి. అతని నెన్నుకొనుట అత్యుత్తమ మని

అనుభవము వలన దెలిసెను. ఆనంజీ మియాఖానుగారి ఉద్యోగ శీలము, వారి యుదారత, వారి మంచితనము, వారి వివేకము కార్యదర్శిత్వమునకు యుక్తునిగా జేసెను. మఱియు ఆ పదవికి ఏబారిస్టరో, ఇంగ్లీషు వచ్చిన ఏగొప్పవాఁడో కాని పనికిరాఁడను ఊహను పాఱఁదోలెను.

౧౮౯౬. వ సంవత్సరము నడుమ నేను కలకత్తాకు బయలుదేఱు 'పోన్‌గోలా' స్టీమరెక్కి ఇండియాకు బయలుదేఱితిని.

ఆ స్టీమరులో పలువురు యాత్రికులు చేరు. అందు ఇద్దఱు ఇంగ్లీషు ఉద్యోగులు కలరు. వారితో నాకు మైత్రి కలిసెను. ఒకనితో నేను ప్రతిదినము ఒకగంట చదరంగ మాడుచుంటిని. ఆ స్టీమరులోని డాక్టరు 'తమిళ భాషాశిక్ష' యిచ్చెను. దానిఁ జదువ దొడఁగితిని.

నేటాలులో నుండఁగా మహమ్మదీయులతో పరిచయము కలుగఁజేసికొన ఉరుదు భాషను, మదరాసువారితో పరిచయము కలుగఁజేసికొనుటకు అఱవభాషను చదువఁదలఁచితిని.

ఉరుదు నేర్వఁదలఁచిన యాంగ్ల మిత్రుని మాటమీఁద డెక్కుమీఁద నున్న యాత్రికులలో 'ఎవరేని మున్షీ దొరుకునా' యని అన్వేషించితిని; దొరకెను. అప్పటినుండియు మా చదువు బాగుగా సాగెను. ఆ తెల్లఉద్యోగి ధారణ దొడ్డది. ఉరుదు అక్షరములు గుర్తింప నాకు చాలఁ గష్టమాయెను. మఱి యతఁడో అక్షరమొకసారి చూచినఁజాలు నిఁక మఱవఁజాలఁడు. నేను చాల కష్టించితిని గాని అతని నతిక్రమింపఁజాలక పోతిని.

అఱవము నాకు కొంచెము బాగుగనే వచ్చెను. గురువు లేఁడు. అయినను గురువక్కఱ లేనంత చక్కగా ఆ తమిళశిక్ష వ్రాయఁబడెను.

ఇండియాకు వచ్చు పిమ్మట అఱవము లెస్స చదువఁదలఁచితిగాని అశక్యమాయెను. ౧౮౯౩ సంవత్సరమున కిటీవలి కాలమున నేనేమి వ్యాసంగముచేసినను చెఱసాలలందే. అఱవము దక్షిణ-ఆఫ్రికా చెఱసాలలోను, ఉరుదు యరవాడ చెఱలోను అభ్యసించితిని. అయినను అఱవము మాటాడుటమాత్రము నా కభ్యాసము కాలేదు. చదువవచ్చిన కొంచెమువాడుక లేమితుప్పపట్టిపోవుచున్నది. ఇందుకువగచుచున్నాను. దక్షిణ-ఆఫ్రికాయందలి మదరాసుసోదరులకు నేననినచో ప్రాణము. నాకు వీరెల్ల పుడు గుర్తువత్తురు. ఎచట నేని అఱవవాడుగాని, తెలుఁగు వాఁడుగాని కానిపించినచో వారి పూనిక, శ్రద్ధ, స్వార్థత్యాగము గుర్తు రాకమానవు. వారందఱు నిరక్షరులు. వారి స్త్రీలును అట్టివారే. దక్షిణ ఆఫ్రికాలో పోరు నిరక్షరులది. అక్షరము లెఱుఁగని యోధులే అందు పోరాడిరి. ఆ పోరు బీదలకొఱకు. పోరినదియు పూర్తిగా బీదవారే.

అమాయికులును, యోగ్యులును అగు ఆభారతీయుల చిత్తము చూఱగొన నాకు భాషాభేదము బాధకము కాలేదు. వారికి హిందూస్తానియు, ఇంగ్లీషును తప్పులు తప్పులుగా వచ్చును. కావున మాపని జరుగుటకు అడ్డు లేకపోయెను. కాని వారి ప్రేమకు బదులుగా నే నఱవము అభ్యసింపఁ దలఁచితిని. అఱవము కొంత కొంత గ్రహించితిని. ఇండియాలో తెలుఁగు నేర్వఁ బ్రయత్నించితిని. కాని అందు అక్షరాలు దాఁటి పైకిపోలేదు.

ఈరీతిగా అఱవము, ఆంధ్రము చక్కఁగా వచ్చు భాగ్యము లేకపోయెను. 'బహుశా' ఇఁక నేర్వఁజాలను. కావున ద్రావిడులు హిందూస్తాని అభ్యసింతురని నే నాశ పెట్టుకొనియున్నాను. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని మదరాసు ద్రావిడులు కొలఁదియో, గొప్పయో, అవశ్యము హిందీ మాటలాడుదురు. దేశభాషాపఠనముచే తమ ఆంగ్లభాషాజ్ఞాన

మునకు బాధక మేమో యని ఇంగ్లీషు వచ్చినవారు మాత్రమే వేళ భావముల నాదరింపకున్నారు.

శాఖాచంక్రమణము చేసితిని. సింహావలోకనముచేసి ప్రయాణ గాథను పూరింతును. పోంగోలాస్టీమరు కెప్టెనునుగుఱించి చెప్పుట తర వాయి. మేము నెచ్చెలుల మైతిమి. అతఁడు ప్లీమత్ సోదర సంప్ర దాయములోనివాఁడు. సముద్రయానప్రసంగముకంటె ఆధ్యాత్మికప్ర సంగమే మా కెక్కువ. అతఁడు నీతికిని, జ్ఞాన (ధర్మమునకును) భేదము కల్పించును. ఇతని దృష్టిలో బైబిలుబోధ శిశుక్రీడ. భాషాసారళ్య మునుబట్టి దానికి గొప్పఁదనము. బాలకులుగాని, స్త్రీలుగాని, పురుషు లుగాని జీససునందును, అతని బలిదానమునందును విశ్వాసముంచుచో నారి పాపము నశించిపోవును. ఇతని పరిచయము ప్రిటోరియాలోని ప్లీమత్ సోదరుని గుర్తు తెచ్చెను. నీతియెడ విధినిషేధములుగల యేమత మైనను అతనికి పనికిమాలినమతము. ఇంత చర్చకును గారణము నాశాకా హారము. మాంసమును విశేషించి గోమాంసమును నేనేల తినరాదు? భగవంతుఁడు శాకములవలెనే పశుపక్షులనుగూడ మనుష్యుని ఆనంద మునకును, ఆహారమునకును సృజింపలేదా? ఇట్టి ప్రశ్నలతో మాకు ఆధ్యాత్మిక ప్రసంగములలోనికి దిగక తప్పకపోయెను.

మే మొకరి నొకరము ఒప్పింపఁజాలక పోతిమి. నీతిజ్ఞాన(ధర్మ) ములు రెండును ఒకటియే యని నా దృఢవాదము. ఇందులకు భిన్న ముగ అతని దృఢవాదము.

ఇటులు ఇరువదినాలుగు నాళ్లకు ఈ ఆనందయాత్ర పూర్తి యాయెను. హుగ్లినది సౌందర్య మాలోకించుచు కలకత్తారేవున ఓడ దిగితిని. నాఁడే బొంబాయికి రైలెక్కితిని.

౨౯

హిందూదేశమున

కలకత్తానుండి బొంబాయికిపోవుదారిలో నడుమ ప్రయాగకలదు. అట రైలు ౪౫ నిమిషము లాఁగును. ఇంతలో పట్నము చూచి వచ్చు కోరిక వొడమెను. మఱియు మం దొకటి కావలసియుండెను. మందులు అమ్ము 'కెమిస్టు' అర్ధనిద్రాముగ్ధుఁడయి యుండెను. మందీయ జాల నాలస్యమాయెను. నేను మరల స్టేషను చేరుకొనునటికి బండి బయలుదేఱుచుండెను. ఉత్తముఁడగు ఆస్టేషన్ మాస్టరు నాకై రైలును ఒకనిమిషమాఁపెను. కాని నాసామి చూచి నా సామాను బండినుండి దింపి యుంచెను.

కెల్నరు హోటలులో ఒకగదినిగొని ఆపట్నమున వెంటనే నా పనిని మొదలిడఁ బూనితిని. ప్రయాగలోని 'పయొనీరు' పత్రికా ఖ్యాతి నేను వినియుంటిని. భారతీయుల కోరికలకు వికటముగా నదివ్రాయుచుండుననియు నాకెఱుక. అపుడు 'డాక్టర్ చేజనీగారు' దానికి ఉపసంపాదకులని నాగుర్తు. అన్నిపక్షములవారి సాయమును నాకభిప్రేతమగుటచే ఆయన కొక చీటివ్రాసితిని. అందు రైలు తప్పిపోవుట వివరించి మఱునాటి బండికి నేను పోవలయుననియు, ఇంతలో తమ దర్శనమున కవకాశముచేయవలయుననియు వ్రాసితిని. మంచిదని వెంటనే ప్రత్యుత్తరమువచ్చెను; నాకు సంతసము హెచ్చెను. ఆ యాంగ్లేయుఁడు నామాటలు వినెను; ఇటులనెను: 'మీరు వ్రాయున దెల్లయు గమనించి నేను నాపత్రికలో టిప్పణి వ్రాయుదును. కాని మీవిధాన

మంతయు నే స్వీకరింపఁజాల. ఏలనఁగా నేటాలులోని తెల్లవారి ఉద్దేశములను, భారతీయుల కోరికలను సాంగముగా నే నెఱుఁగవలదా?'

'మీరు సంగతుల నన్నిటిని చక్కఁగా చదివి మీపత్రికలో చర్చించినఁ జాలును. న్యాయముతక్క నాకు మఱియొకటివలదు.' అని నేనంటిని.

మిగిలిన సమయము త్రివేణీసంగమ సౌందర్యము చూచుటతోడను, కార్యవిచారముతోడను గడచెను.

పయొనీరు పత్రికాధిపతితోడి యీ యాకస్మిక ప్రసంగమే నేటాలురాష్ట్రమున నాపడిన యాతనలకు బీజారోపణ మాయెను.

అటనుండి బొంబాయిలో దిగకయే రాజకోటకు బోయితిని. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని స్థితిగతులను గుఱించి ఒకచిన్న పుస్తకము వ్రాయఁబూనితిని. వ్రాయను, ప్రచురింపను నెలపట్టెను. దానిపయిని పచ్చఅట్ట ఉండుటచే అది 'పచ్చపుస్తక' మని వాడుక పడెను. అందు దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని స్థితిగతులనెల్ల చిత్రించితిని. ఉద్దేశపూర్వకముగా తగ్గించివ్రాసితిని. లోఁగడవ్రాసిన రెండు కరపత్రముల భాషకంటె నిందు సరళమగుభాష నుపయోగించితిని. ఏలయనఁగా కష్టము కొలఁదిదైనను దవ్వులనుండి చూచువానికి కొండంతగాఁ గానిపించును.

దీనికి పదివేలప్రతులు తీయించితిని. హిందూదేశములోని అన్ని పత్రికలకును, సకలపక్షముల నాయకులకును బంపితిని. అందఱికంటె మునుముందు పయొనీరు పత్రికాధిపతి సంపాదకవ్యాసములలో దీనిగూర్చి చర్చించెను. ఆవ్యాస సారాంశము 'రూటరు'మారిఫత్తున సీమకు వెళ్లెను. మఱియు అటనుండి ఈసారాంశముయొక్క సారాంశము నేటాలు వెళ్లెను. ఈతంతి అచ్చులో మూఁడుబంతులకన్న నెక్కువకాదు.

నేటాలులోని హైందవుల బాధలగుఱించి నా వ్రాసిన వ్యాసమున కది కొలఁది సంస్కరణము. అందలివి నాశబ్దములు కావు. ఈవార్త నేటా లులో ఎంతపనిచేసెనో తరువాత గ్రహింపఁగలరు. పేరుపడిన పత్రికల లో నెల్ల మెల్ల మెల్లగా దీనిమీఁద టీకలు, టిప్పణులు బయలుదేరెను.

ఈ పుస్తకముల కన్నిటికి కాకితములు చుట్టి తపాలుకు పంప దుస్సాధ్యము; పైఁగా అమిత ధనవ్యయకరము. దాన నొకటి కనిపట్టి తిని; చుట్టుప్రక్కల పిల్లల బిలిచితిని. బడిలేని ప్రొద్దుటిపూఁటలు నాకు సాయము చేయవేఁడితిని. వారు కులాసాగా అంగీకరించిరి. వారిసాయమునకు బదులు ముద్రకొట్టిన పోస్టుబిళ్లలును, ఆశీర్వాదము లను నేనిత్తునంటిని. పిల్లలాడుకొనుచు పాడుకొనుచు ఆపని ముగిం చిరి. చిన్న చిన్న పిల్లలను స్వయంసేవకులుగా చేయుట నాకిది ప్రథ మానుభవము. ఈ నా బాలమిత్రులలో ఇరువురు నేఁడు నాతోపాటు పనిచేయుచున్నారు.

ఈరోజులలో బొంబాయిలో విపరీతముగా ప్లేగు వ్యాపిం చెను. ఎటుచూచినను గగ్గోలు. రాజకోటలోఁగూడ నిది ప్రవేశిం చునని భయము పుట్టెను. ఆరోగ్యశాఖలో నేను మంచి పనివాఁడనని నా తలఁపు. నేను స్వచ్ఛందసేవ చేయుదునని సర్కారుకు విన్నవించు కొంటిని. వారియ్యకొని నన్ను వ్యాధి పరీక్షాసంఘములో ఒక సభ్యుని జేసిరి. పాకీదొడ్లు పరిశుభ్రముగా నుంపవలయునని నేను నొక్కి చెప్పితిని. సంఘము ప్రతివీథిలోని పాకీదొడ్లను పరీక్షింప నిశ్చయించెను. బీదవారు తమ పాకీదొడ్లు పరీక్షించుటకు ప్రతికూల ముగా లేరు. ఇంతియకాక మేము సూచించిన సంస్కరణముల నన్ని టిని జేసిరి. మఱి భాగ్యశాలురమాట! మేము వారిదొడ్లు పరీక్షింప వెళ్లఁగా వారొప్పుకొనలేదు. ఇఁక సంస్కరణము మాట యెట్లులు

సాగును? ధనికుల పాకీదొడ్లు 'పాడుపాడు' అని అనుభూతమైనది. చీఁకటి కోణము; తేమ యూట; పాడుకంపు; కూర్చుండు-చోట లుకలుకలాడు పురుగులు. ఆరోజు జీవిత మంతటిలో నరక మనిపించెను. మేముచెప్పిన సంస్కారణములు కడు తేలిక. మలము నేలపయి పడకుండ బొక్కెన లుంచుటయు, నేలపైఁబడి తేమ పుట్టింపకుండుటకు మూత్రమును బొక్కెనలలోనే విసర్జించుటయు పాకీదొడ్లకును బయటిగోడలకును నడుమనుండు కట్టడములను కూల్పించి, గాలి వెలుఁగులు తగులునటులు చేసి పాకీవాండ్రు సరిగా శుభ్రపఱచుటకు వీలు కలుగఁజేయుటయు. భాగ్యవంతు లీచివరి సంస్కారమునకు అనేక బాధకములు చెప్పిరి. పలువురు దీనిని కొనసాగింప లేదు.

సంఘము చండాలవాటికనుగూడఁ జూడవలయును. కాని ఒక సభ్యుఁడుమాత్రమే నాతో వచ్చుటకు సిద్ధుఁడాయెను. మాలవాడకు నెళ్లుటయును, అందును అచటి పాకీదొడ్లు పరీక్షించుటయును వారికి అభూతపూర్వముగను,అత్యాశ్చర్యముగను ఉండెను. మాలవాడకువెళ్లుట నాకదియ మొదటిసారి. వారియిండ్లు చూచి నే నాశ్చర్యపడితిని. వారు మమ్ముఁజూచి ఆశ్చర్య చకితులయిరి. 'మీ పాకీదొడ్లు చూడ వచ్చితిమి' అని నేనంటిని.

'మా కేమిటి పాకీదొడ్లేమిటి? మేము బయళ్లకు పోదుము. మీ వంటి గొప్పవారికి పాకీదొడ్లు.'

'మేము మీయిండ్లు చూడవచ్చునా?'

'అయ్యా, అవశ్యము చూడవచ్చును. మీ కేటి యడ్డు? మీ యిచ్చవచ్చిన చో టెల్లయుఁ జూడుఁడు. అయ్యా, మావియు ఒక యిండ్లేనా? కలుఁగులు!'

నేను లోనికిఁ జని ఇండ్లు ముంగిళ్లు అంతయుఁ జూచి ఆనందించితిని. ఇండ్లెల్ల గోమయ లిప్తములు; ముంగిళ్లు శుద్ధములు; ఉన్న కుండలు, చట్లు క్షాళితములై నిగనిగలాడుచుండెను.

ఈప్రదేశములలో ప్లేగు భయము లేదు.

ఒకపాకీదొడ్డిని వర్ణింపక విడువజాలను. అది యొక భాగ్యశాలిది. ప్రతిగదికిని తూములు ఉన్నవి. నీరద్వారములు, మూత్రద్వారములు నవియే. కావున ఇల్లంతయు చెడుగవులు కంపు. మఱియొక యింట మేడమీఁద పడకగది, దాని కొక తూము. మలమూత్రములకు అదియే ద్వారము. ఆ తూమునుండి నేలకు ఒకగొట్టము. అక్కడ నిల్చుచో ముక్కు పగిలిపోవును. ఆయింటివా రచట నెట్టులు నిద్రించుచున్నారో పాఠకులే ఊహించుకొందురుగాక!

సంఘము వైష్ణవాలయముగూడఁ జూడఁజనెను. అందలి పెద్ద పూజారికిని, గాంధీకుటుంబమునకును చాల నెయ్యము. అతఁడు కోవెల యెల్లఁజూపను, సంస్కారములు చేసికొనను అంగీకరించెను. ఆ దేవళమున ఆతఁడుకూడ ఎన్నఁడు జూచి యెఱుఁగని ఒక ప్రదేశము కలదు. పుల్లాకులు ఊడ్చిన పెంట యంతయు నచట నిలువ; కాకులకు, గ్రద్దలకు నది యునికి; పాకీదొడ్లు పాడుగానున్నవని చెప్ప నక్కఱలేదు. రాజకోటలో నే నెంతోకాలము ఉండకపోవుటవలన అతఁ డెంత బాగుచేయించెనో నాకెఱుక లేదు.

దేవళపు దుర్గంధముజూచి దుఃఖితుఁడ నయితిని. మనము దేవళమును పవిత్రమని భావింతుము. అచట ఆరోగ్య నియమములను పరిపాలింపవలయునని ఆసింతుము. స్మృతికర్తలు బాహ్యాభ్యంతరశౌచము అత్యావశ్యకమని రాపాడుట ఆసమయమున నా గెఱుక కావలలేదు.

౨౮

రాజభక్తి, శుశ్రూష.

శుద్ధమయిన రాజభక్తి-అనుభవము నాకెంత కలదో మఱియొకనికి అంత కలదనుకొనను. సత్యమునెడ నాకుఁగల స్వాభావికమగు ప్రేమయే ఈ రాజభక్తికి మూలమని యిపు డనుకొనుచున్నాను. ఇట్టి రాజభక్తిగాని, మఱియే సుగుణము గాని నటించుట ఇంతవరకు నాకు చేతఁగాదు. నేటాలులో నేఁ జను ప్రతిసభయందును 'గాడ్ సేవ్ ది కింగ్' అను పాటపాడుకొని పోవుచుందురు. వారితో కలిసి పాడుట విధియని నాయూహ. బ్రిటిష్ పరిపాలనమునందు దోషములు నాకు తెలియక పోలేదు. అయినను మొత్తముమీఁద ఈపాట పాడుట మంచిదని నాయుహ. ఆరోజులలో బ్రిటిష్ రాజ్యము యొక్కయు, బ్రిటిష్ పరిపాలకుల యొక్కయు నీతి మొత్తముమీఁద సుఖకరమని అనుకొంటిని.

దక్షిణ-ఆఫ్రికాయందలి వర్ణద్వేషము బ్రిటిషువారి అసలు సంప్రదాయము కా దనుకొంటిని. అది కాలికము, స్థానికము అని అనుకొంటిని. దాన రాజభక్తిలో తెల్లవారిని మించితిని. 'గాడ్ సేవ్ ది కింగ్' అనుపాటకు లయ నేర్చితిని. అందఱును లేచి పాడునపుడు నేనును కలిసి పాడుచుండువాఁడను.

రాజభక్తి కావశ్యకమగు ప్రతిసమయమునను నేను నిరాడంబరముగా రాజభక్తిని ప్రకటించుచుంటిని.

నా జీవితములో రాజభక్తి నెన్నఁడును అమ్ముకొనలేదు. దానిచే నెన్నడును స్వప్రయోజనము సాధింపఁ దలఁపలేదు. రాజభక్తి ఒకవిధి యని నా భావము. దానివలన ప్రతిఫల మెన్నఁడును నే తలపెట్టలేదు.

నే నిండియాకు వచ్చినరోజులలో విక్టోరియారాణి 'డైమండ్ జూబిలీ' మహోత్సవమునకు ఆరంభము. అందులకు రాజకోటలో నియతమైన ఒకసంఘమునఁ జేర నాకు పిలుపు వచ్చెను. నేనియ్యకొంటిని. ఆయుత్సవము చూడ పై బొటారము; చాల మోసము. దీనితో వ్యథ కలిగెను. 'ఈ సంఘములో ఉండవలెనా మానవలెనా?' అని శంక కలిగెను. తుదకు ఇటులు తోఁచెను: 'నీపని నీవుచేసికొని తృప్తి సనుము.'

ఆవేడుకలో చెట్లునాటుట యొకపని. పలువురు డంబమునకును, ఉద్యోగుల మెప్పునకును నాటుచుండిరని తెలిసికొంటిని. 'చెట్లు నాటు టొకవిధికాదు. ఆపనికిబదులు మఱొండేదేని చేయనగును' అని వారికి నచ్చఁజెప్పఁ బోయితిని. 'మనస్సునాటి చెట్లు నాటవలయు; లేదా నాటనే వలదు.' నా యీమాటలకు వారునవ్వుకొనిరనుకొంటిని. నా పాలఁబడిన మొక్కను మనస్సుతో నాటి నీరుపోసి మెలకువతో పెంచినటులు స్మర్తు.

మాయింటి పిల్లలకుఁగూడ 'గాడ్ సేవ్ ది కింగ్' అను పాట చెప్పితిని. రాజకోటలోని ట్రెయినింగు కళాశాలా విద్యార్థులకుఁ గూడ ఈపాటను జెప్పినటులు గుర్తుకలదుకాని అది జూబిలీలోనో, ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేక సమయముననో సరిగా చెప్పఁజాలను. పిదప పిదప నీపాట నాకు విరోధమాయెను. నామనస్సున అహింసావిమర్శ మధికమయినకొలఁది నేను నావాఙ్మనసములపై కడుజాగరూకతవహించితిని.

'రాజశత్రువులఁ జంపుము; ఆ మోసగాండ్ర మోసములఁ ద్రుంపుము' (ఆపాటలో ముఖ్యము)అను ఈవాక్యములు నాకు గిట్టలేదు. నామిత్రుఁడు డాక్టరు బూథుగారికి నా యీ సంశయమును మనవి చేసితిని. ఆయనయు ఇయ్యకొని అహింసావాదియైన యెవ్వనికిని, ఈపాట పాడుట కష్టమనెను. ఈపాటలో శత్రువులని ఊహింపఁ బడినవారు మోసగాండ్రని యెటు లనఁగలుగుదుము? శత్రువులయినంత మాత్ర తప్పంతయు వారిదేనా? పరమేశ్వరునికడ న్యాయమును మనము భిక్షింపనొప్పు. డాక్టరు బూథుగారు నాపూర్వపక్షము సిద్ధాంతించిరి. వారి సమాజమున దీనికి బదులు మఱియొకపాట నల్లిరి. వారిని గుఱించి ముందు వివరింతును

రాజభక్తిలోపాటు రోగుల కుపచారము చేయుట నాకల వాటై పోయెను. నెయ్యురైనను, క్రొత్తలైనను వారి కుపచరించుట నాకెంతయో ప్రీతి.

రాజకోటలో దక్షిణ-ఆఫ్రికాను గుఱించి కరపత్రము వ్రాయుచుండుకాలమున ఒకసారి బొంబాయికి పోవలసివచ్చెను. పెద్ద పెద్ద నగరములలో సభ లేర్పాటుచేసి యీవిషయమున ప్రజాభిప్రాయమును పెంపొందింపవలయునని నా యభీప్సితము. అందులకు ముందు బొంబాయి నిర్ణీతము.ముని ముందు జడ్జి రేనడేగారిని సందర్శించితిని. వారు నాచెప్పినదెల్ల వినిరి. విని ఫిరోజిషా మెహతా గారిని జూడుమనిరి. పిదప జడ్జి బదురుద్దీన్ త్యైయబ్జిగారిని జూచితిని. వారు అట్లే చెప్పి మఱియు నిటులనిరి: 'రేనడేగారును, నేనును ఏమియు చేయఁజాలము. మాస్థితి నీకు తెలియును. ప్రజావ్యవహారములలో మేము చొరరాదు. కాని నీపనికి మే మనుకూలురము. ఇందు నీకు సాయము చేయఁగలవారు ఫిరోజిషా మెహతాగారు ఒక్కరే.'

నేను తప్పక ఫిరోజిషా మెహతాగారి దర్శనముచేయఁ దలఁచి యుంటిని. ఈపెద్దలు ఆయన సాయము పొందుమనుటవలన మెహతాగారికి ప్రజలలో ఎట్టిపలుకుబడి యున్నదియో నాకు లెస్స తెలియ నాయెను.

పిదప నేను వారికడ కేఁగితిని. నేనాయనను గాంచి మిఱుమిట్లుగొన సంసిద్ధుఁడ నయితిని. ఈయన పేరునకు అంటింపఁబడిన పెద్దపెద్ద విశేషణములను వినియుంటిని. 'బొంబాయి సింగమును', 'కిరీటములేని బొంబాయి ఘామషాను' చూడవలయునని తెలియును. కాని ఆఘామషా నాకు భయంకరుఁడుగా లేఁడు; వత్సలుఁడగు తండ్రి ఎదిగిన కుమారుని ఆదరించునటులు నన్నాదరించెను. మేమిరువురము వారిగదిలో కూర్చుంటిమి. మిత్రులును, అనుయాయులును ఆయన చుట్టును బలిసియుండిరి. వారిలో డి. ఇ. వాఛాగా రొకరు; కామాగా రొకరు. అయ్యిరువురకు నే నెఱిఁగింపఁబడితిని. లోఁగడ నాకు వాఛాగారినిగూర్చి తెలియును. అతఁడు మెహతాగారికి కుడిభుజము. అతఁడు మంచి లెక్కగాఁడని వీరచంద్రు గాంధి నాకుఁ జెప్పియుండెను. 'మన మిద్దఱము కలిసికొని మాటలాడవలయును' అని వాఛాగా రనిరి.

ఇదియంతయు రెండు నిమిషములు. మెహతాగారు నామాటలన్నియు శ్రద్ధగా వినిరి. నేను రేనడే తైయబ్జీలను చూచితినని చెప్పితిని. మెహతాగారు: 'గాంధీ! నీపనికి ముం దొకసభ జరుగవలయును. నీపనికి నేను తప్పక మద్దతు చేయఁగలను.' అని తనకార్యదర్శి మున్షీగారినిజూచి సభాదినమునిర్ణయింపుమనెను. సభాదినము నిర్ణీతమాయెను. 'సభ రేపుజరుగుననఁగా నా కొకసారి కానిపింపుము' మని మెహతాగారు నన్ను వీడుకొలిపిరి. ఈసంభాషణముతో నాభయము పోయెను. సంతసముతో ఇంటి కేఁగితిని.

మా బావ బొంబాయిలో నుండెను. అతని జూడఁబోతిని. అతఁడు మంచము పట్టియుండెను. అతఁడు కలవాఁడు కాఁడు. నాసోదరివలన ఉపచారము జరుగుట కష్టముగా నుండెను. నాతో రాజకోటకు రమ్మంటిని. అతఁడియ్యకొనెను. మా సోదరిని, అతనిని దీసికొని రాజకోట కేఁగితిని. వ్యాధి ఎక్కువాయెను. అతని నాగదిలో నుంచికొంటిని. రేయుంబవలు ఉపచరించుచుంటిని. రేలు మేలుకొనియుండనాయెను. నే నిటు లతనికుపచరించుచునే దక్షిణ-ఆఫ్రికాను గుఱించి వ్రాసికొనుచుంటిని. తుదకు మా బావ స్వర్గస్థుఁడాయెను. అయినను అంత్యకాలమున అతనికి ఉపచారముచేయు నవకాశము దొరుకుటవలన నాకు మనస్తాపము కొంచెము తగ్గెను.

ఈవిధముగా రోగుల కుపచరించు కోరిక పోను పోను ఎక్కువాయెను. దానిచే నొకొక్కతఱి నాపనికిఁగూడ వ్రాలువూలెడివాఁడను. మఱియు ఒకొక్కపుడు నా భార్యనే కాక యింటివారందఱను అందులకు ఏర్పాటు చేయుచుంటిని.

ఈవృత్తిని నేను కోరికయని యందును. ఏలనఁగా: ఏమంచిపనియైనను సమకాలమున ఉపయోగకరమగునేని తత్క్షణము ఆనందదాయకమని నాయనుభవము. డంభముచేఁగాని, పరభీతిచేఁ గాని చేయఁ బో అది వాని నడఁచును. అట్టివారు మాసిపోవుదురు. ఏ సేవ చిత్తానందము కలుగఁజేయదో అది సేవకునకు ప్రయోజనకారి గాదు; సేవ్యునిఁగూడ సుఖపెట్టదు. ఏ సేవచే చిత్తమానందిత మగునో దాని ముందు ఈ భోగములు, ధనోపార్జనములు మొదలగు నవన్నియు తుచ్ఛములని తోఁచును.

౨౮

బొంబాయి సభ

వహాబావ శరీరము విడిచిన మఱునాఁడే నేను బొంబాయి సభకు పోవలసివచ్చెను. ఉపన్యాసవిషయమును సిద్ధము చేయఁదగినంత వ్యవధి లేదు. రేయింబవలు నిదుర లేమి నాకు క్లేశ మధికముగ నుండెను; గొంతు బొంగురుపోయెను. ఎటులో ఒకటులు ఈశ్వరుఁడే నిర్వహించుకొని పోవునని నేను బొంబాయి కరిగితిని. ఉపన్యాసము వ్రాసికొని పోవలయునని కలలోనేని తలపోయ లేదు.

సర్ ఫిరోజిషా మెహతాగారి యాజ్ఞానుసారము సభాపూర్వ దినసమున సాయంకాల మైదుగంటలకు ఆఫీసులో వారి దర్శనము చేసితిని.

'గాంధీ! నీ యుపన్యాసము వ్రాసి సిద్ధముచేసితివా?'

'లేదు. ఆశువుగా ఉపన్యసింపఁ దలఁచితి'నని బెదురుచు బెదురుచు బదులు పలికితిని.

'బొంబాయిలో ఇది చెల్లదు. పత్రికలకును, దేశాంతరములకును ఉపన్యాస విషయములు పంపువారు వారి యిష్టానుసారము మార్చి, కూర్చి పంపుచుందురు. మన సభ కేమేని ప్రయోజనము సిద్ధింపవలయుననిన ఉపన్యాసము 'లిఖితపూర్వకముగా' ఉండవలయును. మఱియు దానిని తెలవాఱులోపల అచ్చొత్తింపవలయును. అయితే ఉపన్యాస మీరాత్రికి రాత్రి సిద్ధముకాదా!'

నేను కంగారు పడితిని. పిదప 'చి త్త' మంటిని.

'వ్రాఁతప్రతికొఱకు మున్షీ గారిని మీకడ కెన్నిగంటలకుఁ బంప మందురు?' అని బొంబాయిసింహ మసెను.

'రాత్రి పదొకొండు గంటల' కని నేనంటిని.

మెహతాగారు మున్షీగారితో ఆవేళకు నావద్దకువచ్చి వ్రాఁతప్ర తిని పుచ్చుకొని రాత్రియే ముద్రింపుమనిచెప్పి నాకు అనుజ్ఞనిచ్చిరి.

మఱునాఁటి సభకేఁగితిని. సర్ ఫిరోజిషా గారు 'ఉపన్యాసము వ్రాసి చదువు' మని సలహా ఇచ్చుటలో ఎంత దూరాలోచనము కలదో అపుడు తెలిసికొంటిని. ఫ్రాంజీ కావస్‌జీ ఇన్‌స్టిట్యూట్ హాలులో సభ. ఫిరోజిషా మెహతాగారి ఉపన్యాస మయినచో నిలుచుటకేని తావుదొరకదని వినియుంటిని. వీరి యుపన్యాసమునినచో విద్యార్థులు చెవులు కోసికొందురు.

అంత నిండోలగము చూచుట నాకదియే తొలిమాటు. నాధ్వని యెరికిని వినిపించుట లేదు. వడఁకుచు వడఁకుచు గాత్రము పెద్దచేసి తిని. ఫిరోజిషాగారు మాటిమాటికి 'బిగ్గఱగా', 'ఇంకను బిగ్గఱగా' అని ప్రోత్సహించుచుండిరి. వారు నన్నెంతెంత ప్రోత్సహించుచుండిరో నాధ్వని యంతంత క్రుంగి కూలారుచుండెను.

ఇంతలో నా ప్రాఁత చెలికాఁడు కేశవరావు దేశపాండేగారు వచ్చి అడ్డుపడిరి. నా యుపన్యాసము వారిచేతఁబెట్టితిని. అతని కంఠ మంతఁ సభకుఁ దగినది కాని, సభ్యులెవరు విందురు? 'వాఛా, వాచా' యను కేకలు సభలో గింసురుమనెను. పిదప వాఛాగారు లేచిరి. దేశపాండ్యునిచేతినుండి కాకితము లందుకొని వారు నాపని పూరించిరి.

సభ నిశ్శబ్దమాయెను. సభ్యు లితిశ్రీవణము వినిరి. ప్రకరణము నను సరించి 'సిగ్గుసిగ్గను మాటలును, కరతాళధ్వనులును ఉప్పతిల్లెను. నాకు సంతస మెసఁగెను.

సర్ ఫిరోజిషాగారు నాయుపన్యాసమును ప్రశంసించిరి. నాకు గంగాస్నానము చేసినటు లుండెను.

దీనిచే దేశపాండేగారును మఱియొక పారసీక గృహస్థును నాకు నిండుసాయముచేయఁ బూనిరి. ఆపారసీకమిత్రుడు నేఁడు సర్కారువారి పెద్ద ఉద్యోగి. కావున వారిపేరునుడువఁ గొంకుచు న్నాను. ఈయిరువురును 'దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు వత్తు'మని మాట యిచ్చిరి. కాని అపుడు స్మాల్ కాజ్ కోర్టు జడ్జియగు సి. యం. ఖర సేట్‌జీగారు వీరిమాటను బూటకముచేసిరి. దీనికి కారణ మొకపార సీకసతి. అతఁడామెను పెండ్లాడునా దక్షిణ-ఆఫ్రికాకే బయలుదే అునా? తుదకు పెండ్లాడుటయే మంచిదని అతనికిఁ దోఁచెను. ఈ మిత్రుని వాగ్దానభంగమునకు సేటాలులోని పారసీరుస్తుంజీ గారు ప్రాయశ్చిత్తము కావించుకొనిరి. నేఁడు పలువురు పారసీకసతులు ఖద్దరు ప్రచారమున పాలుగొని నాటి వాగ్దానభంగమునకు తోడయిన ఆయమ దోసఁగునకు ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనుచున్నారు. కనుక నే నాదంపతుల సంతోషపూర్వకముగా మన్నించితిని. ఇఁక దేశ పాండేగారికి పెండ్లియాశ లేదు. కాని యతడును రాజాలకపోయెను. నేఁ డతఁడును అందులకు ప్రాయశ్చిత్తి చేసికొనుచున్నాఁడు. నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు మరలు తఱి జాంజిబారులో ఒక తైయబ్జీ వంశ్యుఁడు కానిపించెను. ఆతఁడును నాకు సాయపడెద ననెను. కాని అటులు చేయలేదు. అందులకు నేఁడు అబ్బాస్ తైయబ్జీగారు ప్రాయశ్చిత్తము నందుచున్నారు. ఈ రీతిగా బారిస్టరు మిత్రులను దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు

తీసికొని పోవలయునని నా యొనరించిన మూఁడు యత్నములును ముక్క చెక్క లాయెను.

ఈ సందర్భమున పేస్తనజీ పాదుషాగారు నాకు బాగుగ గుర్తు తగులుచున్నారు. నేను సీమలోనున్నది మొదలు మా కిరువురకు మంచి మైత్రి. మొదట మేము లండనులో ఒక శాకాహారాగారమున కలిసికొంటిమి. ఇతని తమ్ముఁడు బరజోరజీ పాదుషాగారిని నే నెఱుఁగుదును. పిచ్చివాఁడని అతనికి పేరు పడిపోయెను. మే మెన్నఁడు నొకచో కూడలేదు. మిత్రమండలి ఇతనికి *చక్రమని పేరొసఁగెను.

గుర్రముల మొగ మెవరు చూతురని జాలిగొని ఇతఁడు ట్రాము బండి నెక్కమానెను. శతావధానికుండు ధారణాపటిమ యున్నను ఏడిగ్రీకిని చదువలేదు. అతఁడు స్వయంకృషిచే బుద్ధిలో ఒకవిధమైన స్వాతంత్ర్యము కలుగఁజేసికొనెను. పుట్టినది పారసీకకుల మయ్యును తినునది శాకాహారము. పేస్తనజీకి పెద్దపెద్ద డిగ్రీలున్నను ఇట్టి పేరు లేదు. కాని ఇతని బుద్ధివైభవము ప్రఖ్యాతము. సీమలోఁగూడ పెద్ద ప్రఖ్యాతి. మా యిరువురి మైత్రికి మూలము శాకాహారము. బుద్ధివైభవమున నంతు పెట్టుకొనుట నాతరముగాదు.

ఈతని క్రమ్మఱ బొంబాయిలో వెదకి కనుఁగొంటిని. పేస్తనజీ గారు హైకోర్టులో ప్రోథో నోటరీయుద్యోగమున నుండెను. అపుడితఁడు ఒకగొప్ప గుజరాతీ నిఘంటువు పని చేయుచుండెను. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని ఉద్యమమునకు సాయపడుటకు నేను వేఁడని మిత్రుఁడు లేఁడు. పేస్తనజీపాదుషా తానెట్టిసాయమును చేయఁజాలనని చెప్పుటయేకాక నీవైనను మరల దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు వెళ్లవలదని సలహా ఇచ్చెను. అతఁడు

* చక్రము రివ్వన తిరుగును. ఏది తలపెట్టినను ఇతఁడును అంతియకాఁగా ఇతఁడొక వింత మానిసి. ఇతని ఉద్దేశము లన్నియు వింత కలిగించునవే. —అనువాదకుఁడు.

మఱియు నిటులనెను "నేను నీకు సాయము చేయఁజాలను. నీ వైనను మరల దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు పోవుట మంచిది కాదందును. మనదేశమున మనము చేయఁదగిన పని యేమంత కఱవై పోయెనా? మనము మాతృ భాషను చేయవలసినపని కొంచెమా? నే నిపుడు విజ్ఞానశాస్త్రమునకు పరిభాషలను వెదకుచున్నాను. మనము చేయవలసిన క్షేత్రమున నిది యెంత? లొడితెఁడు. దేశదారిద్ర్యము చూడుము! దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో భారతీయులు చిక్కులపాలై యున్నారనుట నిక్కువమే. కాని నీవంటి వాఁడట్టిదానికి బలియగుట నే నొల్ల. మనము ముందుస్వరాజ్యము సంపా దింతముగాక; పిదప దక్షిణ-ఆఫ్రికాసోదరులకు అలవోకగా మేలు కలు గును. నేను నిన్ను మరలింపఁజాలనని నాకు తెలియును కాని నీవంటివారి నెవ్వరిని నీతోపాటు తీసికొనిపోవుట నాకు సమ్మతము కాదు."

నా కీయుపదేశము రుచింపలేదు. అయినను ఈ సంభాషణమున అతనిపై నాకాదర మినుమడించెను. అతని దేశప్రేమను, భాషాప్రే మను చూచి ముగ్ధుఁడనయితిని. ఈప్రసంగమువలన మా మైత్రి మఱింత దృఢపడెను. ఆయన ఉద్దేశ్యమును నేను తెలిసికొంటిని. కాని నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని ఉద్యమమును మానుకొనుటకు బదులు మఱికొంచె మెక్కువగా పూనుకొంటిని. ఏ దేశభక్తుఁడును దేశసేవలో ఏ యేకదేశ మును మఱవఁజాలఁడు. కనుక నే నాముం దీగీతాశ్లోకము కానిపించెడిని.

*శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్,
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః.

పరధర్మమును అనుష్ఠించుటకంటె గుణములేనిదైనను స్వధర్మమునే అను ష్ఠింప లగ్గు. స్వధర్మమున చచ్చినను మేలు. పరధర్మము భయావహము.

* గీత 3 అధ్యా—35

౨౯

పూనాలో

సర్ ఫిరోజిషాగారు నా పనిని తేలిక చేసిరి. నేను బొంబాయి నుండి పూనా వెళ్లితిని. పూనాలో రెండుపక్షము లున్నవని నే నెఱుఁగుదును. నాకు అన్నిపక్షములవారి సాయమును ఆవశ్యకము. లోకమాన్యుని సందర్శించితిని. వా రిటు లనిరి:

'అన్నిపక్షముల సాయము పలయు నను నీ తలఁపు మేలైనది. ప్రకృతవిషయమున ఎవరికిని మతభేద ముండదు. కాని ఇందులకు సభాపతి తటస్థుఁడు కావలయును. తాము ప్రొఫెసర్ భండార్కరుగారి దర్శనము చేయుఁడు. వా రిపు డేసభలలోనికిని వచ్చుట మానుకొనిరి. కాని ఇందులకు సమ్మతింతు రనుకొందును. వీరి దర్శనానంతరము పర్యవసాన మే మైనదో నాకు తెలుపుఁడు. నేను తమకు సంపూర్ణముగా సాయముచేయఁ గోరుచున్నాను. తాము ప్రొఫెసర్ గోఖలేగారి దర్శనము చేయుఁడు. నన్నుఁ జూడఁ బని పట్టునేని తమకు వీలయినపు డెల్ల తప్పక నన్నుఁ జూడనగును.'

లోకమాన్యుని జూచుట నా కదియ మొదలు. వీరు లోకప్రియు లెటులైరో వెంటనే తెలిసెను.

అటనుండి గోఖలేగారికడకు వెళ్లితిని. వారు ఫెర్గుసన్ కాలేజిలో నుండిరి. నన్ను కడుఁ బేర్మితో చూచి ఆత్మీయునిగాఁ జేసికొనిరి. వీరితోడుతను నాకు ప్రథమపరిచయమే. కాని నాకది ప్రథమ పరి

చయము కాని యట్లే యుండెను. ఫిరోజషాగారు హిమాలయము. లోకమాన్యుఁడు సముద్రము. గోఖలే గంగ. ఇందు స్నానము శక్యము, హిమాలయముపై నెక్కుట చిక్కు. సముద్రమున దిగుటభయము, కాని గంగయొడిని ఆడుకొన నగును. దీనిలో నావవేసికొని పోవ చ్చును. బడిలో చేర్చుకొనునపుడు పిల్లవానిని పరీక్షించునటులు గోఖ లేగారు నన్ను పట్టిపట్టి పరీక్షించిరి. ఎవరెవరి దర్శనము చేయవల యునో, ఎటులు చేయవలయునో ఆనైనమంతయు తెలిపిరి. నాయుప న్యాస మొకసారి చూడఁగోరిరి; కాలేజీనంతయు చూపిరి. 'తమ యిచ్చ వచ్చినపుడు నన్ను చూడవచ్చును. డాక్టర్ భండార్కర్ గారి ప్రత్యుత్తరము నాకు తెలుపుఁ' డని సెల వొసఁగిరి. గోఖలేగారు బ్రతికి యున్నంత వట్టు రాజనీతి విషయములలో నా హృదయక్షేత్రము నెంత యాక్రమించిరో దేహపాతమైనవాతఁగూడ అంత ఆక్రమించి యుండిరి. మఱియెవరును అటు లాక్రమింపలేదు.

కొడుకును దండ్రివోలె రామకృష్ణభండార్కరుగారు న న్నాద రించిరి. రెండుజాములవేళ నేను వారికడ కేఁగితిని. శాస్త్రములలో పరిశ్రమచేసిన ఆపండితునకు నే నట్టివేళఁగూడ పనిచేయుట ప్రియ మాయెను. తటస్థుఁడైన సభాధ్యక్షుఁడు కావలయునను నా పట్టుదలను విని 'That's it, That's it.' 'అది మంచిది అది మంచి' దనుమాటలు ఆయననోట సహజముగా ప్రవహించెను.

మాటయు, మంతియు అయిన పిదప ఆయన యిటు లనెను: 'నేను రాజకీయములలో అడుగిడుటలేదని యెవరినడిగినను జెప్పుదురు. కాని మిమ్ము విముఖులఁ జేయలేను. మీ వాదము న్యాయ్యము; మీ ఉద్యమము స్తుత్యము. మీసభకు నేను రా నవఁజాలను. శ్రీయు

తులు తిలకుగారిని, గోఖలేగారిని, దర్శించితి రది మంచిపని. ఈ యిరు నాగులవారును నన్ను ఆహ్వానించుచో రాఁగలను. సమయనిర్ణయము నకు నన్నడుగఁ బని లేదు. వారి కెపు డనుకూలమో నాకును అప్పు డనుకూలమే.' అని నాకు ధన్యవాదములును ఆశీర్వాదములును బలికి సెల విచ్చిరి.

నడిసప్పుడు గాకుండ, ఆడంబరము లేకుండ ఈ విద్వాంసులు, ఈ త్యాగులు సభచేయించి నాకు ప్రోత్సాహ మిచ్చి సెల విచ్చిరి.

నే నటనుండి మదరా సేఁగితిని. మదరాసు సంతోషమత్త మాయెను. బాలసుందరముకథ సభ నాకట్టెను. నా ఉపన్యాసము దీర్ఘము; అంతయు ముద్రితము. సభ ఒకొక్క శబ్దమునే మనస్సునకు పట్టించుకొని వినెను. సభాంతమున జనులు పచ్చపుస్తకముకొఱకు విఱుచుకొని పడిరి. మదరాసులో కాఁబట్టునని 'పచ్చపుస్తకము' సంస్కరించి రెండవతూరి పదివేలప్రతులు తీయించితిని. ఇందు చాలవట్టు వేఁడి వేఁడి రొట్టెలవలె ఖర్చు పడెను. కాని పదివేల ప్రతు లక్కఱలేదు. లోకుల ఉత్సాహముమీఁదనే నే నెక్కువ కన్నించితిని. నాయుపన్యాస మింగ్లీషు వచ్చినవారికేఁగదా! వారి కిన్ని ప్రతు లక్కఱలేదు.

మదరాసు స్టాండర్డు పత్రికా సంపాదకులును, స్వర్గీయులు పసుపరమేశ్వరన్ పిళ్లగారు నాకిచట కడు సాయము చేసిరి. వారీవిషయమును చక్కఁగ చదివిరి. వారు పలుమాఱులు నన్ను తమ ఆఫీసునకు తీసికొని చనిరి; సలహాలు చెప్పిరి. హిందూ పత్రికాధిపతులు జి. సుబ్రహ్మణ్యముగారి దర్శనము చేసితిని. మఱియు డాక్టర్ సుబ్రహ్మణ్యముగారి దర్శనమును చేసితిని. వారి సానుభూతి బడసితిని. మఱి పరమేశ్వరన్‌పిళ్లగారు తమ పత్రికలో నీవిషయమునుగూర్చి నా యిష్టము

చొప్పున వ్రాయుట కంగీకరించిరి. నేనును వారుచేసిన వీలును ఉపయోగించుకొంటిని. సభ పచ్చయప్ప హాలులో జరిగినటులును, డాక్టర్ సుబ్రహ్మణ్యముగారు అధ్యక్షు లయినటులును గుర్తు.

నాసంభావన మెక్కువ పాలింగ్లీషులో నైనను ఇంటిలో నున్నంత ప్రేమ, అంత ఉత్సాహము మదరాసులో కానరాయెను. ప్రేమ ఛేదింపని బంధన మేది ?

౩౯

వెంటనే మఱలి రమ్ము

మదరాసునుండి కలకత్తాకు వెళ్లితిని. కలకత్తాలో నాకష్టములకు మేరలేకుండెను. అచట గ్రేట్ ఈస్టరన్ హోటలులో దిగితిని. నేనచట నెవరిని ఎఱుఁగను. హోటలులో డెయిలీ టెలిగ్రాఫ్ పత్రికాప్రతినిధి మిస్టర్ ఎల్లర్ థార్పుతో పరిచితి కలిగెను. వారి బస బెంగాల్ క్లబ్బులో. వారు నన్నచటికి రమ్మనిరి. అచటి డ్రాయింగ్ రూములో భారతీయులకు ప్రవేశము లేదను సంగతి అపుడు వా రెఱుఁగరు. అపుడే వారికా ప్రతినిషేధస్థితి తెలిసెను. నన్ను వారు తమ గదిలోనికి తీసికొని చనిరి. అచటి తెల్లవారికి నల్లవారిపైఁ గల యీసునకు వారు వగచిరి. నన్నులోనికిఁ గొంపోవఁజాలనందులకు క్షమాపణ వేఁడిరి.

వంగదైవము సురేంద్రనాథబెనర్జీగారిని దర్శింపవలయును. వారి దర్శనమునకు వెళ్లితిని. అపుడు వారిని పలువురు పరివేష్టించియుండిరి. వా రిట్లనిరి: 'మీ మాట ఇచట నెవరును వినరని నా భయము. మా పాట్లన్నియు మీరు చూచుచునే యున్నారు. అయినను శక్తికొలఁది అలఁతియో వలఁతియో ప్రయత్నించి చూడవలయును. ఇందులకు మీకు మహారాజుల మద్దతు జరూరు. బ్రిటిష్ ఇండియా అస్సోసియేషన్ ప్రతినిధిని చూడుఁడు. రాజా సర్ ప్యారీమోహన్ ముకర్జీగారిని, మహారాజా టాగోరుగారిని చూడుఁడు. వీ రిరువురును ఉదారులు. సార్వజనికకార్యములలో ఎక్కువ పాలు గొందురు?

నే నీ సజ్జన సందర్శన మొనరించితిని. కాని అచటను నాపప్పుడుక లేదు. ఇరువురు నిటు లనిరి. కలకత్తాలో సభచేయుట సులభసాధ్యము కాదనియు ఏదైనా చేయగలిగితే సురేంద్రనాథబెనర్జీగారే చేయవల యు ననియు చెప్పిరి.'

నాపని కష్టతర మగుచుండెను. అమృతబాజార్ పత్రిక ఆఫీసుకు వెళ్లితిని. అచట నా చూచిన సజ్జనులందఱును నన్నొక దేశ దిమ్మరినిగా తలపోసిరి. వంగవాసి పత్రికాధిపతి ఇంకొక మెట్టెక్కెను. ఒక గంటవఱకు వేచియుండవలసి వచ్చెను. ఆయనతో మాటలాడ వచ్చినవారు పలువురు. వారిని పంపినపిదపఁగూడ కన్నెత్తి యేని నన్ను జూడలేదు. ఒక గంట అటులు వేచివేచి తుదకు నామాట వెళ్లఁబోసికొన నెంచితిని. అపుడు వా రిటు లనిరి: నా కెన్ని పను లున్నవో మీకు కానిపించుటలేదా? మీవంటివా రిచట వేనవేలు. తామిటనుండి వెళ్లిపోవుచో చాల మంచిది. మీ మాట నే వినఁగోరను.' నాకు కొంచెము కినుక వొడమెను గాని సంపాదకుని యవస్థ అర్థము చేసికొంటిని. వంగవాసి ఖ్యాతినిగూడ వినియుంటిని. ఆక్కడికి వచ్చి పోవు జనప్రవాహమును చూడనే చూచితిని. ఆ వచ్చిపోవు వారం దఱు వీరికి పరిచితులు. వారి పత్రికలకు విషయమును తక్కువ కాదు. ఆదినములలో దక్షిణ ఆఫ్రికాపేరు తెలిసీ తెలియని స్థితిలో నుండెను. ప్రతిరోజు అందఱు వచ్చి తమతమ కష్టములను వీరికి వినిపింతురు. ఎవరికష్టము వారి కెక్కువ కదా! ఆపన్ను లందఱు సంపాదకున కడ్డ ముగా కూరుచుందురు. ఈ యాపన్నుల నందఱను ఎటు లూఱడిం చుట? మఱియు ఈ యాపన్నులు పత్రికాసంపాదకుని మాటలో నేమో శక్తి కల దనుకొందురు. అయితే ఆఫీసు—గడప దాఁటుచో తనమాట చలామణి కాదని పత్రికాసంపాదకునకే తెలియును.

నేను అధైర్యమును చెందలేదు. ఇతర పత్రికాసంపాదకుల గాంచితిని. నా యలవాటు చొప్పున ఆంగ్లోఇండియన్ పత్రికాసంపాదకులఁ గూడఁ జూచితిని. స్టేట్సుమన్, ఇంగ్లీషుమన్ పత్రికలు రెండును దక్షిణ-ఆఫ్రికా సమాచారము గొప్పదని తెలిసికొనినవి. నేను వారితో చాల ముచ్చటించితిని. నా ముచ్చటించిన విషయమునంతయు వారు ప్రకటించుచుండిరి. ఇంగ్లీషుమన్ పత్రికా సంపాదకుడగు సాండర్సుగారు నన్ను తనవానిగా జూచుకొనెను. తన ఆఫీసును, పత్రికను నా వశమొనరించెను. దక్షిణ-ఆఫ్రికానుగూర్చి ప్రధానవ్యాసములలో నాయిష్టము చొప్పున మార్పుటకును ఆంగీకరించిరి. వీరికిని నాకును గట్టి స్నేహముకలిసిన దనినచో అత్యుక్తికాదు. వీరు తమ శక్తికొలఁది నాకు సాయపడెదమని మాటయిచ్చిరి. దక్షిణ-ఆఫ్రికా వెళ్లినపిదపఁగూడ ఉత్తరము వ్రాయుమనిరి. నాకు చేతనయిన దంతయు చేయుదుమనిరి. వీరు తమ మాటను తూచాలు తప్పకుండ పరిపాలించిరి. ఆరోగ్యము చెడిపోవునంతవఱకును నాతో ఉత్తరప్రత్యుత్తరములు జరుపుచుండిరి. నా జీవితమునఅనుకొనకుండ చేకూఱిన యిట్టి తియ్యనినెయ్యము లనేకములు. నాలో అత్యుక్తి లేకపోవుటయు, సత్యపరాయణతయుండుటయు సాండర్సుగారి ప్రేమకు హేతువు. వీరు నన్ను శల్యపరీక్ష చేసిరి. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని తెల్లవారిదోషములు ఖండించుటలోను, గుణములు చెప్పుటలోగూడ నేను వెనుకాడలేదని వారి కనుభవ మాయెను.

ప్రతిపక్షికి న్యాయముచేయుటవలన మనము వడిగా న్యాయము పొందగలమని నా యనుభవము చెప్పుచున్నది.

ఇటులు తలఁపని తలంపుగా సాయముచేకూఱఁగా కలకత్తాయందును సభకావింప నాళెపెట్టుకొని యున్నంతలో డర్బానునుండి తంతి

వచ్చెను: 'జనవరిలో పార్లమెంటు సమావేశము; వెంటనే మరలి రమ్ము.'

ఈ కారణమున దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు వడిగా వెళ్లవలసియున్న పని పత్రికలో ప్రకటించి కలకత్తా విడిచితిని. మఱియు 'మొదటి స్టీమరులో నాకు ప్రయాణసౌకర్యము చేయుమని దాదాఅబ్దుల్లాగారి యేజెంటుకు బొంబాయికి తంతి నిచ్చితిని. దాదాఅబ్దుల్లాగారు 'కుర్‌లేండ్' అను స్టీమరును కొనిరి. దీనిలో కిరాయి లేకుండ నన్నును, నాసంసారమును దీసికొనిపోవ పట్టుపట్టిరి. నేను ధన్యవాదములతో అంగీకరించి డిసెంబరు మొదట కుర్‌లేండులో నాధర్మపత్నిని, నా యిరువురు పిల్లలను స్వర్గీయుఁడగు మా బావగారియొక్క కుమారునిని తీసికొని రెండవ తూరి దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు బయలుదేఱితిని. ఈస్టీమరులోపాటు 'నాదరీ' యను మఱియొక స్టీమరును దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు బయలుదేరెను. దీనికి యేజెంటు దాదాఅబ్దుల్లాగారు. ఈరెండు స్టీమరులలో మొత్తము ఎనమన్నూఱుగురు యాత్రికులుండిరి. అందు సాఁబాలుపైగా ట్రాన్సువాలు పోవువారు.

రెండవభాగము

ఆత్మకథ

మూడవ భాగము

C. M. V. Sharma
Nalgonda

౧

తుపాను చిహ్నములు

కుటుంబముతో జలయాత్ర చేయుట నా కిదే మొదలు. నడుమ రకపు హిందూకుటుంబములలో బాల్యవివాహములు జరుగుకతన భర్తచదివికొన్న వాఁడుగను, భార్యనిరక్షరకుక్షిగను ఉండుననని ఈకథలో పలుమాఱులు చెప్పియుంటిని. భార్యాభర్తల జీవనమున సముద్రమంత అంతర ముండును. భర్త భార్యకు ఉపాధ్యాయుఁడు కావలసి వచ్చును. నేను నాభార్యాపుత్రుల వేషభాషలమీఁద, భోజన భాజనములమీఁద ధ్యాన ముంపవలసినవాఁడ నైతిని. నేను వీరి కునికిని మనికిని, రీతిని నీతిని బోధింపవలసినవాఁడ నైతిని. నాఁటి సంగతులు కొన్ని గుర్తు తెచ్చుకొన్నచో నా కిపుడు నవ్వువ చ్చుచున్నది. హిందూపత్ని పతి భక్తియే తన ధర్మమునకు పరాకాష్ఠ యనుకొనును. హిందూపతి పత్ని కీశ్వరుఁడ ననుకొనును. ఈ కారణమున భర్త యెటు లాడించిన భార్య అటు లాడవలసి వచ్చును.

మనము నాగరకుల మనిపించుకొనవలయు ననిన చో తెల్లవారి ననుకరింపవలసి యుండుననియు, అటు లనుకరించిన యెడలనే మనకు పలుకుబడి యుండుననియు, అది లేనిది దేశారాధనమునకు వీలుండ దనియు నే ననుకొనుచుండెడు వాఁడను.

ఈ కారణమున నాభార్యకును, పిల్లలకును వేషభాషలు నేనే నిర్ణయించితిని. పిల్లలు మొదలగువారిని చూచి లోకులు కాతియా

వాడు కోమటు లనిన చో ఓర్వనగునా? పారసీకు లందఱకంటె నాగ రకులని వాడుక. ఈ కారణమున తెల్లవారివేష మనుకరించుట బాగు కాదని తోచఁగనే పారసీవేషము వేసితిమి. నాభార్యకు పారసీపద్ధతి చీర, పిల్లలకు పారసీలకోటు పంట్లము. అందఱకును బూటులు మేజోళ్లు తప్పవు. నాభార్య పిల్లలకును ఈరెంటిలో నేదియు కొంత కాలమువఱకు ఇష్టము కాలేదు. బూటులు కాళ్లు కఱచును. మేజోళ్లవలన చెమట; బొటనవ్రేళ్లు బిగదీసికొనిపోవును. ఈ యడ్డంకు లకు నాకడ కావలసినన్ని జవాబులు. నాప్రత్యుత్తరముల ఔచిత్యము కంటె అధికారబల మధికమాయెను. కావున చేయునది లేక నా భార్యయు, పిల్లలును ఈ క్రొత్తవేషములు వేసిరి. అట్టి భావము తోడనే, అట్టి అనిష్టముతోడనే వారు భోజనసమయమున కత్తులను, ఫోర్కులను వాడఁ దొడఁగిరి. నా కీవ్యామోహము పోయినవెంటనే వారు బూటులు, మేజోళ్లు, కత్తులు, ఫోర్కులు విడనాడిరి. మొదట నీ క్రొత్తపద్ధతి నవలంబించు టెంత కష్టమాయెనో అది అలవాటయిన పిదప దానిని విడనాడుటయు అంత కష్టమాయెను. ఈ నాగరకతయను కుబుసమును విడిచివైచిన పిదప 'ఎంత తేలిక యైనదిరా' యని అని పించుచున్నది.

ఈ యోడలో బంధుగులును, పరిచితులును గలరు. నాకు వీరి తోడను, డెక్కుమీఁద పయనించు యాత్రికులతోడను బాగుగా పరి చితి కలిగెను. ఈ యోడ కామందు నాకు ఒకవంక క్లయంటు; ఒక వంక మిత్రుఁడు. కావున ఆయోడలో స్వగృహములో నున్నచందము గనే యుండెను. ఆయోడలో ఎక్కడికి వెళ్లుటకు నాకిచ్చ వొడ మనో అక్కడికి వెళ్లుట కే యిబ్బందియు లేదు.

౧ తుపాను చిహ్నములు

ఓడ యేరేవునను ఆఁగక సరాసరి నేటాలు పోవును. కావున ౧౮ దినములే పయనము. మే మింక మూఁడు నాలుగు రోజులకు రేవు పట్టనుండఁగా మఱియొక గొప్పతుపానును సూచించుచు సముద్రమున ఒక గొప్పతుపాను వీవఁ దొడఁగెను. ఈ దక్షిణప్రదేశమున డిసెంబరు వేసఁగి; మఱియు వానలకును తఱి. ఈకారణమున దక్షిణసముద్రమునందు ఈరోజులలో చిన్న పెద్ద తుపానులును, వానలును పొడమును. ఈ తుపాను ఇంత ఎక్కువగను ఇన్ని నాళ్లును ఉండుటవలన యాత్రికులు బెగ్గడిల్లిరి.

అదృశ్యము భవ్యము. ఆపవలో నందఱును ఐక్యమయిరి. భేద బుద్ధి నశించెను. ఒక్క సర్వేశ్వరునే హృదయపూర్వకముగా స్మరింపఁ గడఁగిరి. హిందువులు, ముసల్మానులు అందఱునుకలిసి ఈశ్వరుని స్మర్త తెచ్చుకొనఁ దొడఁగిరి. కొందఱు ముడుపులు కట్టుకొనిరి. కప్తను యాత్రికుల నడుమకు వచ్చి—'ఈ తుపాను పెద్దదైనను ఫరవాలేదు. నేను ఇంతకంటె పెద్దపెద్ద తుపానులు చూచితిని. ఓడగనుక గట్టిదాయెనా బుడింగియుని మునిఁగిపోదు' అని యీరీతిగా ఊఱడించెనుగాని దీనివలన ఎవరికిని ఊఱటకలుగలేదు. ఇప్పుడో ఇఁక కొంచెముసేపటికో యెక్కడి కక్కడికి ఓడ విడివడిపోవు నన్నంతయు, ఇపుడే ఎక్కడో పటీయలయి పోవుచున్నదని యనిపించునంతయు విపరీతధ్వనులు వినఁబట్టుచుండెను. ఓడ బోరగిలఁబడి పోవునంతగా అల లూఁగుచుండెను. దెక్కమీఁద ఉండుమాట చెప్ప నక్కఱలేదు. అందఱి నాలుకలపైని 'ఈశ్వరాధీనము' అనుమాట తక్క మఱొకమాట లేదు.

ఇట్టిస్థితి ఇరువదినాలుగు గంటలున్నదనిగుర్తు. తుదకు మబ్బులు విడెను. సూర్యదర్శన మాయెను. 'ఇపుడు తుపాను తొలఁగిపోయె' నని కెప్టెను చెప్పెను.

అందఱి మోములు వికసించెను. అపాయముతోపాటు ఈశ్వర స్మరణమును దూరమైపోయెను. మృత్యుభయము తొలగెను. దాని తోపాటు పరల మాయ ఆవరించెను. నమాజులు జరుగుచుండెను. భజనలు చేయఁబడుచుండెను. కాని తుపానుతఱి నున్న ఏకాగ్రత యేది ?

ఈ తుపానుయొక్క భాగ్యమున యాత్రికు లందఱితో నాకు చెలిమి యాయెను. నాకు తుపాను భయము లేదు. ఉన్నను తక్కువలో తక్కువ. నే నిట్టి తుపానులు లోఁగడ చూచియుంటిని. నాకు సముద్ర రోగమును రాదు. కావున నేను యాత్రికులలో నిబ్బరముగా తిరుగుచు వారి నోదార్పఁ గలిగితిని. మఱియు కప్తాను చెప్పు సందేశముల వారి కందించుచుంటిని. ఈ స్నేహబంధము నాకు చాల నుపయోగించె నని తెలియఁగలదు.

ఓడ డిసెంబరు పదునెనిమిదవ తారీఖుననో, పందొమ్మిదవ తారీఖుననో డర్బనురేవున లంగరు వైచెను. నాదరీ యోడయును నాఁడే చేరుకొనెను. కాని నిజమగు తుపానులో చిక్కుకొనుట ముందున్నది.

౨

తుపాను

పదునెనిమిదవ డిసెంబరు కొంకనాఁ డటో యిటో రెండోడలును లంగరువేసెను. దక్షిణ-ఆఫ్రికా రేవులలో డాక్టరువచ్చి ప్రతి యాత్రికుని పట్టిపట్టి పరీక్షచేయును. దారిలో నెవరికేని ఏదేని అంటు రోగమంటుకొనినచో కొంతకాలము ఓడక్వారంటీను (సంసర్గనిషేధము) లో ఉంచఁబడును. మేము బొంబాయినుండి బయలుదేఱునాఁడు అచట ప్లేగుండెను. దీన మాకును క్వారంటీను బాధ కలుగునని కొంచెముభయపడితిమి. రేవున లంగరు వయిచినతరువాత ఓడ ప్రప్రథమమున పచ్చజెండా ఎత్తవలెను. డాక్టరుపరీక్షించి చీటి యిచ్చునటకు పచ్చజెండా ఎగురుచునే యుండవలయును. మఱియు పచ్చజెండాను దింపిన పిదపనే యాత్రికులను గలిసికొనుట కోడమీఁదికి ఇతరులను రానిత్తురు.

ఈనియమముల ననుసరించి మా యోడపయిఁగూడ పచ్చజెండా ఆడుచుండెను డాక్టరు వచ్చెను. పరీక్షించి అయిదు దినములు క్వారంటీను అని ఆజ్ఞయిచ్చెను. ఏలనఁగా ప్లేగు క్రిములు ఇరువది మూఁడు దినములవఱకు ఉండునని వారి యుద్దేశము. మేము బొంబాయినుండి బయలుదేరి పదునెనిమిది దినము లాయెఁగాన ఈ యయిదురోజులున్నచో నిరువదిమూఁడు దినములును ముగియును.

కాని మమ్ము క్వారంటీనులో నుంచుటకు హేతువు కేవలమారోగ్యము కాదు. దర్బనులోని తెల్లవారు మమ్ము త్రిప్పి పంపి

వేయుటకు కొన్నాళ్లనుండి పాతాళహోమము చేయుచున్నారు. ఈ యాజ్ఞకు నదియును నొకకారణము.

దాదాఅబ్దుల్లా కంపెనీవారు పట్టణములోని సంగతులను మాకు ఏనాఁటికి ఆనాఁడెటెఁగించుచుండిరి. తెల్లవా రొక నాఁటికంటె మఱియొకనాఁడు పెద్దపెద్దసభలు జరుపుచుండిరి. దాదాఅబ్దుల్లాగారి కొకవంక భయమును, ఒకవంక లాలనమును చూపుచుండిరి. ఈ రెండోడలను మరల త్రిప్పిపంపివేయుచో దాదా అబ్దుల్లాగారికి నష్టపరిహార మిచ్చుటకు సిద్ధముగ నుండిరి. దాదా అబ్దుల్లాగారీజడుపులకు బెదురువారు కారు. అపుడు భాగస్వాములయిన సేట్ అబ్దుల్ కరీంహాజీఆదంగారు కంపెనీతరపున వ్యవహర్తలు. ఎంతెనష్టము సంభవించినను ఓడలను రేవు పట్టించి యాత్రికులను దింపి తీఱుదునని ఆయన ప్రతిన. ఏనాఁటి వార్తలానాఁడు పూసగ్రుచ్చినట్లు లాయన నా కెఱిఁగించుచుండెను. స్వర్గీయులగు మనసుఖలాల్ హీరాలాల్ నాజరుగారు నాఁడు నన్ను జూచుటకు భాగ్యవశమున డర్బను వచ్చియుండిరి. వారు చాల చతురులు, వీరులును. లోకులు వీరిసలహాను గైకొనుచుందురు. వీరి వకీలు మిస్టర్ లాటన్. వీరును అంతటివారు. వీరు తెల్లవారి చేఁతలు దూఱిరి. నడచుకొనవలసిన రీతి లోకులకు తెలిపిరి. కేవలము డబ్బు పుచ్చుకొను వకీలువలెఁగాక నిక్కమైన మిత్రునివలె వీరికి సాయపడుచుండిరి.

ఈ రీతిగా డర్బనులో ద్వంద్వయుద్ధ మారంభ మాయెను. ఒకవంక కూటికిలేని నల్లవారును, వీరికి మిత్రులయిన కొలఁదిమంది తెల్లవారును; మఱియొకవంకధనబలము, బాహుబలము, అక్షరబలము, సంఖ్యాబలమునుకల తెల్లవారును. మఱియు ఇట్టిబలశాలురైన తెల్లవారికి రాజ

బలముకూడతోడు. ఎట్లనఁగా నేటాలు సర్కారువారు బహిరంగముగా వీరికితోడుపడిరి. మంత్రివర్గమున ప్రధానులును, కర్తలును, హర్తలును అగు హారీ ఎస్కాంబీగారు సభలో బహిరంగముగా భాగస్వాము లయిరి.

కావున మా క్వారంటీను కేవలము ఆరోగ్యనియమానుసారము కాదు. యాత్రికులనుగాని, ఏజెంటునుగాని ఏదోరీతిని భయపెట్టి మమ్ము వెనుకకు త్రిప్పివయిచుటయే ముఖ్యోద్దేశము. ఏజెంటును బెదరించుట ఆయెను. ఇఁక మమ్ము? 'మీరు తిరిగి వెళ్లని యెడల సముద్రమున ముంచివేయుదుము. తిరిగి వెళ్లినయెడల మీ ఖర్చులన్నియు ఇచ్చి వైచెదము' అని.

నేను యాత్రికులలో తిరిగి వారికి ధైర్యము చెప్పుచుంటిని. నాదరీలోని యాత్రికులకు గూడ 'ధీరులై యుండుఁ' డని వార్తపంపితిని. యాత్రికులు శాంతులయి యుండి ధైర్యము చూపిరి.

యాత్రికుల మనోవినోదమునకు ఓడలో రకరకములయిన ఆటల నేర్పఱిచితిమి. కిసిమిసి పండువు వచ్చెను. నాఁడు క్యాప్టెను సెలూను యాత్రికులకు విందు చేసెను. అందు నేనును, నాపిల్లలును ముఖ్యులు. భోజనమైన పిదప ఉపన్యాసావసరము వచ్చెను. నేను పాశ్చాత్య నాగరకతనుగుఱించి ముచ్చటించితిని. అది గంభీరభాషణమున కనుకూల సమయము కాదని నాకు తెలియును. కాని నాకు వేఱువిధముగా మాటాడుట శక్యము కాదు. నేను వినోదముగను, ప్రమోదముగను మాటలాడుచుంటిని గాని నా మనస్సంతయు డర్బనులో జరుగు సంగ్రామమునం దుండెను.

ఏలనఁగా: నేనే ఈ పోరాటమునకు మధ్యబిందువను. నాపై రెండు నేరములు ఉండెను:

౧. నేను భారతదేశములో నేటాలు తెల్లవారి ననుచితముగా నిందించితిని.

మఱియు,

౨. నేను నేటాలును భారతీయులతో నింపఁజూచుచున్నాను. ఇందులకు కురలేండ్, నాదరీ యోడలనిండ ఇంతమందిని తీసికొని వచ్చుచున్నాను.

నాకు నాపూచీ తెలియును. నావలన దాదాఅబ్దుల్లాగారికి గొప్ప అపాయమున్నది. యాత్రికుల ప్రాణము లపాయమున నున్నవి. మఱియు నేను నాపిల్లలను జెల్లలను దెచ్చి అపాయమున నుంచితిని.

నేను నిక్కముగా నిర్దోషిని. నే నెవరిని నేటాలు రమ్మని బులిపింపలేదు. నాదరీలోని యాత్రికుల సంతతుల కేమఁగ నే యెఱుఁగను. కురలేండులో ఇద్దఱు ముగ్గురు తక్క మిగిలినవారిలో నూటి కొకని పేరును, ఊరును ఎఱుఁగను. లోగడ నేను నేటాలులో చెప్పి యుండని అక్షర మొకటేని భారతదేశములో నేటాలు తెల్లవారిని గురించి చెప్పియుండలేదు. మఱియు నేను చెప్పిన ప్రతివిషయము నకు నాకడ నలసినంత సాక్ష్యము కలదు.

ఏసంస్కారమువలన నేటాలు తెల్లవారు పరిణమించిరో, యేసంస్కారమునకు వారు ప్రతినిధులును, పూటకాఁపులయిరో ఆ సంస్కారమునుఱిగుంచి నామనస్సున ఖేదము కలిగెను. నేను దానిని విచారించుచు కూరుచుంటిని. ఈకారణమున దీనినిగుఱించి ఈచిన్నిసభలో మాటాడితిని; శ్రోతలును సహించిరి. నే నేయుద్దేశముతో చెప్పితినో కెప్టెన్ మొదలగువా రాయుద్దేశమును సరిగా గ్రహించిరి. దీనివల్ల వారి జీవితమున నేదేని పరివర్తనము కలిగెనో లేదో నే నెఱుఁగ.

ఈసంభాషణానంతరమున కెప్టెను మొదలగు అధికారులతో పాశ్చాత్య సంస్కారమునుగుఱించి నాకు చాల ప్రసంగము జరిగెను. నేను పాశ్చాత్య సంస్కారము ప్రధానముగా హింసకమంటిని. ప్రాచ్యసంస్కారమహింసక మంటిని. పృచ్ఛకులు నాసిద్ధాంతములపైనిని నాపైనిని కవిసికొనిరి. కెప్టెకా కాబోలు అడిగెను:

'తెల్లవారు బెదరింపులు కార్యరూపమున సాగించేయెడల మీరు మీ అహింసాసిద్ధాంతము నెటులు పరిపాలింతురు?'

నే నిటు లుత్తర మిచ్చితిని—

'వీరిని క్షమింపను, వీరిపై చర్య జరపకుండను ఉండఁగలధైర్యమును బుద్ధిని ఈశ్వరుఁడు ప్రసాదించునని నా కాశ గలదు. ఇప్పటికిని వీరిపై నాకు కోపము లేదు. వీరి యజ్ఞానము చూచినను, వీరి సంకుచితదృష్టి చూచినను నాకు విచారము కలుగుచున్నది. వారు చేయునదంతయు శుద్ధమనియే వా రెంచుచున్నారని నా తలఁపు. కావున కోపమునకు కారణము లేదు.'

పృచ్ఛకులు నగిరి. వారికి నామాటలపై నమ్మిక లేకుండఁబోలు!

ఈ తెఱఁగున దినములు కష్టముగఁ గడచెను. క్వారంటేను యెపుడు తీసివేయుదురో చెప్పినదాఁక తెలియదు. ఆఫీసరు నడుగఁగా నిటులనెను—'ఈ విషయము నాచేతులనుండి జాఱినది. సరకారు హుకుమీయఁగనే మిమ్ము డింపనగును.'

'మీరు ప్రాణములు దక్కించుకొనఁ దలఁతురేని మాకు లొంగుడు' అని తుట్టతుదకు యాత్రికులకును, నాకును కడపటిమాటగా చెప్పి

పంపిరి. యాత్రికులును, నేనును ఇటులు వ్రాసితిమి: 'నేటాలు రేవులో దిగుటకు మాకు హక్కు ఉన్నది. ఎన్ని అపాయములు వచ్చినను మా హక్కు కాపాడుకొని తీరుదుము.'

తుదకు ఇరువదిమూఁడుదినములు గడచినపిదప ౧౩ జనవరి నాఁడు ఓడలు రేవులోనికి వచ్చుటకు అనుజ్ఞ యీయబడెను. మఱియు యాత్రికులు దిగవచ్చునని ఆజ్ఞ ప్రకటింపఁబడెను.

3

ఒరగల్లు

ఓడలు రేవులోనికి వచ్చెను. యాత్రికులు దిగిరి. కాని 'గాంధియు వారి సంసారమును చీఁకటిపడినతరువాత దిగవలసినద'ని ఎస్కాంబి గారు క్యాప్టెనుకు కబురుచేసిరి. 'తెల్లవారు గాంధి యనిన మండిపడు చున్నారు; వారికి ప్రాణభయము సమీపించియున్నది. రేవు సూపరింటెండెంటు టేటమ్‌గారు వారిని రాత్రి యింటికి భద్రముగా తీసికొని వెళ్లఁగలరు.'

క్యాప్టెను నాకీసందేశమును వినిపించెను. నేనందుల కంగీకరించితిని. కాని యీ సందేశమంది యరగంట యాయెనో లేదో లాటను గారు వచ్చి క్యాప్టెనుతో నిటులనిరి: 'గాంధిగారు నాతో రాఁదలచుకొనునెడల నా జబాబుదారిమీఁద వారిని తీసికొని వెళ్ళఁగలను. గాంధిగారినిగూర్చి ఎస్కాంబిగారు పంపిన సందేశమును నిర్వర్తింప మీకుఁ బనిలేదని నేను ఈ యోడల ఏజెంటుగారి వకీలు-ధర్మముతో చెప్పుచున్నాను.' ఇటు లాయన క్యాప్టెనుతో మాటలాడి నాకడకు వచ్చి "మీకు ప్రాణము లనిన భీతిలేనిచో మీ భార్యను పిల్లలను బండిమీఁద రుస్తుంజీగారి యింటికిఁ బంపుదము; మనము వెనువెంట నడచిపోదము. చీఁకటిపడిన పయిచాటుమాఁటుగా ఊరఁజొచ్చుట నాకిష్టముకానిపని. మీమీఁద ఈఁగయేని వాలదని నా యూహ. ఇపుడు నలుప్రక్కలను శాంతికలదు. తెల్లవారంద రెవరిదారిని వా రేఁగిరి. తాము దొంగలవలె చాటుగా పోవుట నాకింపితముకాదు" అని చెప్పెను.

నేను సమ్మతించితిని. నా భార్యయు పిల్లలును ఒడుదొడుకు లేకుండ రుస్తుంజీసేటుగారి యిల్లుచేరిరి. నేను క్యాప్టెనుకడ సెలవునంది లాటనుగారితో ఓడదిగితిని. రుస్తుంజీసేటుగారియి ల్లించుమించు రెండుమైళ్లు.

మే మోడనుండి దిగఁగనే కొందలు దొరపిల్లలు 'గాంధి గాంధి' యని కేక లిడుచు చప్పటులు చఱవఁదొడఁగిరి. అయిదాఱుగురు మూఁగి 'గాంధి గాంధి' యని బిగ్గఱగా ఆర్వఁ దొడఁగిరి. లాటనుగారు గుంపె క్కువ అగునేమో యని అనుకొని ఒక రిక్షావానిని ఎలుగెత్తి పిలిచిరి. రిక్షా యెక్కుట నా కిష్టముకాదు. రిక్షా నెక్కుచో ఇదియ మొదలు. కాని పిల్ల లెక్కనిత్తురా? వారు చంపుదుమని రిక్షావానిని బెదరిం పఁగా వాఁడు పాఱిపోయెను.

మేము ముందుకు నడచుచుండ గుంపు పెరుఁగుచుండెను. మఱి నడవ సందు లేదు. మునిముందు నన్నును, లాటనుగారిని విడఁదీసిరి. పిదప నాపైని రాలను, క్రుళ్లిన గ్రుడ్లను వర్షింపఁదొడఁగిరి. ఎవఁడో నాతల పాగ నెగురఁగొట్టెను. నన్ను ఎడపెడఁగొట్టిరి. క్రిందఁ బడఁద్రోసిరి.

నాకు స్మృతి తప్పెను. దాపుననున్న యింటిచువ్వలఁ బట్టు కొని ఆనుకొని నిలువబడితిని. అటులు నిలువఁబడుటకును అసంభవ మాయెను. ఇంకను దెబ్బలు తగులుచునే యుండెను.

ఇంతలో అచటికి పోలీసు సూపరింటెండెంటుగారి భార్య హఠాత్తుగా వచ్చెను. ఆమె నన్నెఱుఁగును. ఆధైర్యవతి నన్నుఁ జూచి ఆమె నా కడ నిలువఁబడెను. అపు డెండ లేకున్నను గొడుగు విప్పి నా పయిఁబట్టెను. తీన గుంపు కొంచె మాఁగెను. ఇటుమీఁద నన్ను గొట్టఁ దలఁచిన యెడల ఆ మిసెస్ అలెగ్జాండరుకు తగులక వీలు లేదు.

ఈ నడుమ ఎవఁడో యొక భారతీయుఁడు పోలీసు ఠాణాపు పరుగె త్తెను. పోలీసు సూపరింటెండెంటు నా సంరక్షణమునకు కొంచెరు పోలీసులను బంపెను. వారు తఱిలో దిగిరి. మా దారిలోనే పోలీసుఠాణా కలదు. నన్ను ఠాణాలో ఆశ్రయముపొందుమని సూపరింటెండెంటనెను. నేనియ్యకొనక 'వారి తప్పు వారికి తెలిసినంతనే వారే యూరకుందురు. వారికి న్యాయబుద్ధి కలుగఁగలదని నాకు విశ్వాసమున్న' దని కృతజ్ఞతతో బదులాడితిని.

పోలీసువారి కాపుదారివలన మఱి హానికలుగక రుస్తుంజీగారి యింట క్షేమముగా విడిసితిని. నాకు పృష్ఠమున పెద్ద దెబ్బలు తగిలెను. ఒకచోట మాత్రమే పెద్దగాయమాయెను. ఓడవైద్యులు దాదీ బర్జోరుగారు అచట నుండిరి. వారు నాకు ఓపికతో లెస్సగా పరిచర్య చేసిరి.

లోపల శాంతిగనే యుండెను. కాని యింటి వెలుపల తెల్లవారు గిఱివైచిరి. చీఁకటులతో రాత్రి వచ్చెను. 'గాంధిని మా కప్పగింపుఁ'డని గోల బయలుదేరెను. పోలీసు సూపరింటెండెంటు అలెగ్జాండరుగారు సమయము కనిపట్టి అచటికి వచ్చి గుంపులో నెవ్వరిని భయపెట్టక వారి నంసఱను తలా యొకమాటతో చక్కిలిగిలి పెట్టుచు ఆఁపుచుండెను.

అయినను అతఁడు చింతాముక్తుఁడుకాలేదు. అతఁడు ఇటులు కబురంపెను: 'నీవు నీ మిత్రుని ధనప్రాణములను, గృహమును, మఱి నీపెండ్లాము పిల్లలను దక్కించుకొనఁ దలఁతువేని మాఱువేసముతో ఈ యిల్లు విడిచి పోఁగోరెదను'. ఒకనాఁడే పరస్పర విరుద్ధములయిన రెండు స్థితులు నాకు తటస్థించెను. ప్రాణభయము కేవల కల్పిత మను

కొని లాటనుగారు నన్ను బహిరంగముగా రమ్మనిరి; దానికి నేనియ్య
కొంటిని. ఇఁక ప్రాణభయము కనుల యెదుట కానిపించుచుండఁగా
మఱియొక మిత్రుఁడు దానికి వ్యతిరేకముగ సలహా యిచ్చెను; దీనికిని
నేనియ్యకొంటిని. నా ప్రాణము లపాయమున నున్నవను భయముచేఁ
గాని, మిత్రుని కపాయమను భయమునఁగాని, నా యాలు బిడ్డలకు
హాని యను భయమునఁగాని నే నిటు లొనర్చితినని ఎవరు చెప్పఁగలరు?
మొదట నేను గుంపు నెదుర్కొనుటయు, ధైర్యముతో ఓడదిగి పిదప
మాఱు వేషముతో దాఁటుటయు నీ రెంటను ఒప్పిదము లేయని యెవరు
నిశ్చయింపఁగలరు? అయితే గత విషయముల యోగ్యతలు నిర్ణయించుట
పనిలేనిపని. ఈ విషయము లవగతము చేసికొని వీనిలో నేర్చుకొనవలసిన
దేమేని నున్న నేర్చుకొనుటమాత్రమే వీని ప్రయోజనము. ఒకానొకఁడు
ఒకానొక సమయమున ఎట్టులు ప్రవర్తించునో చెప్ప దుశ్శకము.
ఈ రీతిగా మనుష్యుని బాహ్యాచారమువలన మాత్రము గుణమును నిగమ
నము చేయుట అసమగ్రమును, అవ్యాప్తికమును అగు నని మనము
తెలియఁగలము.

అది యటుండె. పలాయన త్వరలో బాధ మఱచితిని. నల్ల
పోలీసు వేషము వేసితిని. తలపై నెచటను దెబ్బలు తగులకుండునని
యూహించి ఇత్తడి సిబ్బినిడుకొని దానిపై మదరాసు-ఉత్తరీయమును
పాగగాచుట్టి బయలుదేఱితిని. నాతోఁగూడ నిరువురు గూఢచారులు
కలరు. అందొకఁడు భారతీయ వర్తకుని వేషమువేసెను. లేక భారతీ
యునివలె నుండుటకు మోమున రంగు పూసికొనె నందము. రెండవ
యతఁడే వేసము వేసెనో గుర్తుచాలదు. ప్రక్కసందునబడి ఒక దుకా
ణము చేరుకొంటిమి. అందలి గిడ్డంగిలో పేర్వఁబడిన బస్తాలనుండి
దారిచేసికొని వెళ్లి దుకాణపు ద్వారము దాఁటి గుంపులకు బయటఁ

బడిపోతిమి. వీధితుద నా కొఱకు బండి వేచియుండెను. అందెక్కి అలెగ్జాండరుగారు కొంచెము కాలము వెనుక నా కాశ్రయముచూపిన పోలీసు స్టేషనుకే బండిని పట్టించితిమి. నేను సూపరింటెండెంటుకును గూఢచారులకును వందనము లర్పించితిని.

ఒకవంక నేనిటులు తప్పించుకొని పోవుచుండఁగా మఱియొక వంక అలెగ్జాండరుగారు

'పడపద గాంధీని పట్టాక వద్దాం
పెద చింత కొమ్మకు వేలాడ దీద్దాం'

అని పాటపాడుచు మూఁక నంతయు నవ్వులచే నిలువఁబెట్టియుంచిరి.

నేను పోలీసు స్టేషనుకు సురక్షితముగ చేరితినని విన్నంతనే సూపరింటెండెంటు గుంపులో ఈ సంగతి బయటపెట్టి 'మీ లేడి ప్రక్కదుకాణమునుండి దూసినది. మీ రంద ఱిక నిండ్లకుఁబోవుట మంచిది' అనెను. గుంపునఁ గొందఱు కోపించిరి; కొందఱు నవ్విరి చాలమంది యీ మాట నమ్మలేదు.

'అటులగుచో మీలో కొందఱు లోనికివెళ్లి చూచికొనుఁడు. లోపల గాంధి ఉన్నయెడల మీ కప్పగింతును. లేనిచో మీ రంద ఱెవరిదారిని వారు మీ మీ యిండ్లకుఁ బొండు! రుస్తుంజీగారి యిల్లు పాడుచేయవలయు ననిగాని గాంధిగారి పెండ్లాము బిడ్డలకు హాని చేయవలయు ననిగాని మీ కుద్దేశము లేదని నాకు నమ్మక'మని సూప రింటెండెం టనెను.

మూఁక తమ ప్రతినిధులను లోనికిఁ బంపెను. ప్రతినిధులు మూఁకకు ఆశ లుడుగు సమాచారము వినిపించిరి. చాలమంది సూపరిం

పెండెంటు అలెగ్జాండరుగారి సమయజ్ఞతకును చాతుర్యమునకును మెచ్చుకొనిరి. మఱికొందఱు లోలోపల కోపించుచు కుందుచుండిరి.

స్వర్గీయులగు చేంబర్లేనుగారు గాంధిని కొట్టినవారిని శిక్షింప వలసినదని నేటాలు గవర్నమెంటువారికి తంతినిచ్చిరి. ఎస్కాంబిగారు నన్ను పిలువఁబంచిరి; నాకు తగిలిన దెబ్బలకు వగచిరి. 'నా మాట నమ్ముఁడు! మీ వెంట్రుక కేని హాని కలుగుచో నేను సహింపఁజాలను. లాటనుగారు చెప్పిన చొప్పునఁ జేయుటకు మీకు స్వాతంత్ర్యము కలదు కాని నా సందేశము ననుసరించినచో ఈ దుఃఖఘటన సంభవిం డిది కాదు. ఘాతకులను మీరు గుర్తించునెడల వారిని ముందు పట్టు కొని శిక్షించు నేర్పాటు చేయుదును. చేంబర్‌లేనుగారు గూడ ఇటులే తంతినిచ్చిరి' అని పలికిరి.

'ఎవరిమీఁదను కేసుపెట్టుట నాకు గిట్టదు. ఆ గుంపులో ఒకరి నిద్దఱును గుర్తుపట్టఁగలనుకాని వారిని శిక్షించినచో నాకేమిమేలు? ఇంతియకాక వారిని నేను దోషులనను. నేటాలు తెల్లవారినిగుఱించి హిందూదేశమున నేను గోరంతలు కొండంతలుచేసి నోటికి వచ్చినటు లెల్ల తెగడితినని వారి కెవరో నమ్మఁజెప్పిరి. ఆ నమ్మికచే వారు కినుక బూనుటలో తప్పేమి? మీ నాయకులును, - కోపింపకుఁడు! - మీరును నింద్యులు. లోకులను యథాన్యాయము ప్రవర్తింపఁజేయ వలయువారు మీరు. అట్టి మీరో రూటరు మాట పాటించితిరి. నేను కల్పించియుందునని మీ రనుకొంటిరి. నే నెవరిని శిక్షింపజేయ నెంచను. సత్యము లోకమున కెపుడు ప్రకట మగునో అపుడే వారు తమ దుష్కృతికి వగతురు.' అని నేనంటిని.

'అటులే ఆ మాటలే వ్రాసి యీగలరా?' యని ఎస్కాంబిగా రడిగిరి. 'ఆమాటలే నేను చేంబర్ లేనుగారికి తంతినీయవలసియున్నాను. తొందరపడి యేమాటయు వ్రాసి యీఁగోరను. లాటనుగారి తోడను, తదితర మిత్రులతోడను సంప్రతించి యేది యుచితమో దానిని చేయుఁడు. మీరు ఘాతకులపై కేసుపెట్టకున్నచో అందఱను ఉపశాంతులఁ జేయుటలో నాకు బలము చేకూఱుటయేకాక మీప్రతిష్ఠయు సుప్రతిష్ఠితమగునని నే నంగీకరింతును.'

'ఈ సంబంధమున నే నన్నమాటయే నిశ్చప్రచము. మీ కడకు రాకముందే ఇది సునిశ్చితము. నన్ను గొట్టినవారిపై కేసుపెట్టుట నా మతముకాదు. ఈ క్షణము నేను వ్రాసి యిత్తును.' అని నేను ఆవశ్యకమైన పత్రమును వ్రాసి యిచ్చితిని.

శాంతి

ఈ ముట్టడి జరిగిన రెణ్ణాళ్ల పిదప నేను ఎస్కాంబిగారిని కలియువఱకు పోలీసు స్టేషనులో నే ఉంటిని. నా రక్షణమునకుఁగాను నాతో ఇద్దఱు పోలీసు లుండిరి. కాని నేను ఎస్కాంబిగారి కడకుఁ బోవునాఁటికి పోలీసు కాఁపలాతో పని లేకుండఁ బోయెను.

నే నోడ దిగిననాఁడు అనఁగా పచ్చజెండా దింపిననాఁడు నేటాల్ అడ్వర్టైజరు పత్రికా ప్రతినిధి వడివడిగా నన్ను గలిసికొనెను. ఇతఁడు నన్ననేక ప్రశ్నలడిగెను. అడిగిన ప్రతిప్రశ్నకు సంపూర్ణముగా నేను సమాధానములు చెప్పితిని. సర్ ఫిరోజషాహాగారి మేలి సలహావలన హిందూదేశమున అచ్చొత్తింపక యేయుపన్యాసమును నేను చదువలేదు. ఈ యుపన్యాసములును, ఇతరసంభాషణముల సంగ్రహమును నా కడఁ గలవు. వానినన్నిఁటిని నే నితని కొసఁగి 'దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో ఇదివఱకు తేజము కల మాటలలో నా చెప్పియుండని మాట యొక్కటియు హిందూదేశమున చెప్పియుండలేదని ఋజువు చేసితిని. కురులేండ్ నాదరీ యోడలలో యాత్రికులను రావించుటలో నా చేయి యేమియు లేదనియు స్పష్టపఱిచితిని. ఇందు పలువురు నేటాలుకు ప్రాఁత కాఁపులు. మిగిలినవారు నేటాలులో ఆఁగరు, మఱి ట్రాన్సువాలు పోవుదురు. ఆసమయమున నేటాలున పని తక్కువ. ట్రాన్సువాలులో పనిపాట లెక్కువగా సాగుచుండెను. ఆయము బాగుగా దొరకుచుం

చుండెను. ఈ కారణమున భారతీయులలో పలువురు అచటికి వెళ్లుటకే ఇచ్ఛపడుచుండిరి.

పత్రికాప్రతినిధితో నా కావించిన ప్రసంగము యొక్కయు, నన్ను కొట్టినవారిపై నేను కేసుపెట్టకుండుటయొక్కయు ప్రభావము వలన తెల్లవా రందఱు తలలు వంచికొనిరి. పత్రికలు నన్ను నిర్దోషినిగా సమర్థించి గుంపుల అల్లరిని నిందించెను. తుద కీరీతిగా ఈ ఘటన వలన నాకు లాభమే కలిగెను. నాకు లాభమనఁగా ప్రకృతకార్యమునకు లాభము. దీనివలన భారతీయుల ప్రతిష్ఠ హెచ్చెను. నా మార్గము సుగమ మాయెను.

మూఁడునాలుగు నాళ్లకు నే నింటికిఁ జనితిని. కొలఁది నాళ్లలోనే నా పనిపాటలు చూచుకొనఁ దొడఁగితిని. ఈ ఘటనవలన నా వకాలతు పనియు పెరిఁగెను.

కాని ఒకదెస భారతీయులప్రతిష్ఠ పెరిఁగినటులే ఒకదెస వీరిని గుఱించి ద్వేషమును పెరిఁగెను. భారతీయుఁడు పౌరుషశాలి అని తెల్లవారికి తెలిసివచ్చెను కావున భారతీయుఁడనిన భయమును ప్రబలెను. నేటాలు లెజిస్లెటివ్ కౌన్సిలులో రెండు చట్టములు ప్యాసు ఆయెను. ఇవి భారతీయులకు కష్టముకలిగించునవి. ఒకటి వర్తకుల వ్యాపారములకు హానికలిగించును. రెండవది వలసవచ్చువారికి హానికలిగించును. వోట్లకొఱకు మే మొనర్చిన ఆందోళనము దైవవశమున ఇటులు ఫలించెను: 'భారతీయులకు వ్యతిరేకముగా, అనఁగా భారతీయుఁ డయినంతమాత్రమున వానిపై ఏ లాయును సృజింప వలనుపడదు!' అని. దీని అర్థమేమనఁగా 'లాలో జాతిభేదమని, వర్ణభేదమని యుండరాదు' అని. ఈ కారణములచే పూర్వోక్తములను

రెండు చట్టములలోను ఉపయోగింపఁబడిన భాష పైకిమాత్రము అందఱకును చెందునటులుగా కూర్పఁబడెను; కాని దాని లోపలి ఉద్దేశము భారతీయుల హక్కును కుంచించుటయే.

ఈచట్టములు నా పనిని పెంచెను. మఱియు భారతీయులను వారి విధిపై నెక్కువ మెలకువగా ఉంచెను. ఏ భారతీయుఁడును ఈ చట్టముల యర్థ మెఱుఁగకుండ నుండరాదని వానిని అన్నిభాషల లోనికిని అనువదించితిమి. సీమవఱకు అర్జీ లిచ్చుకొంటిమి. కాని చట్టములు మంజూరయిపోయెను.

సార్వజనిక కార్యములతోనే నా పని సరి. మనసుఖలాలు నాజరుగారు నేటాలులో నుండిరని చెప్పియుంటిని. వారు మా యింట నుండవచ్చిరి. వారా పనుల నెక్కువగా చూచుచుండుటవలన నా భారము కొంత తగ్గెను.

నేనచట లేని తఱిలో ఆదంజీ మియాఖానుగారు తమ విధిని చక్కగా నిర్వర్తించిరి. వీరున్న తఱిలో సభ్యులసంఖ్య యినుమడించెను. కాంగ్రెసు మూలధనము ఇంచుమించు వేయిపౌనులు హెచ్చెను. యాత్రికుల అవరోధమును, ఈ చట్టములను, పురస్కరించుకొని ఎక్కువ ధనము సమకూర్ప నిశ్చయించితిని. దానికి ఫలముగా ఇంచుమించు ౫౦౧౧ పౌనులు సమకూరెను. కాంగ్రెసు కోశమునకు స్థాయిత్వము చేకూఱుచో దానితో కొంత ఆస్తిని కొని దాని ఆయముతో కాంగ్రెసును ఆర్థికదృష్టిలో చింతయు చీఁకును లేకుండ నుంపవచ్చునని నాకు లోభము కలిగెను. సార్వజనికమగు సంస్థను నడపుట నా కిదియ మొదటి అనుభవము. నా యీ యుద్దేశమును నా తోడిసభ్యుల యెదుట నుంచితిని. వారు ఇయ్యకొనిరి.

కొంత ఆస్తి కొంటిమి. అద్దెకిచ్చితిమి. దానితో కాంగ్రెసు వ్యయము సరిపోవుచుండెను. ఇందులకు తగిన ధర్మకర్తల నేర్పఱచితిమి. ఆయాస్తి నేఁటికిని గలదు. కాని అది అంతఃకలహములకు మూలమయిపోయెను. దాని యద్దె కోర్టులో జమకట్టఁబడుచున్నది.

నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికాను విడిచిపెట్టిన తరువాత ఈ దుఃఖస్థితి బయలుదేరెను. కాని సార్వజనికసంస్థలకు మూలధన ముంచుటను గుఱించిన అభిప్రాయములు మార్పునొందినవి. నేనచట నుండఁగనే చాల సార్వజనిక సంస్థలను స్థాపించుట, వీనిని నడుపుట, వీనికి పూఁటగా ఉండుట, ఈయనుభవములవలన ఏ సార్వజనికసంస్థకును మూలధనము చేకూర్చు ప్రయత్నము కూడదని నా దృఢ నిర్ణయము. ఏలనఁగా దీనియందు నైతికమగు అధోగతికి బీజములున్నవి.

సార్వజనికసంస్థ యనఁగా సర్వజనుల యనుమతితోడను, సర్వజనుల ధనముతోడను నడుపఁబడు సంస్థ. దానికి లోకుల సాయ మెప్పుడు లేకుండఁబోవునో అది జీవించియుండుట కధికారము లేనిదన్నమాట. మూలధనముచే నడపఁబడు సంస్థలు లోకుల అభిప్రాయములకంటె స్వతంత్రముగను, మఱియు పలుమాఱులు లోకాభిప్రాయములకు విపరీతముగఁగూడను నడుచును. మన దేశమున నిట్టివి ప్రతిపదమునను మనము చూచుచున్నాము. ధార్మికసంస్థలపేర బరగుచున్న పలు సంస్థలకు లెక్కయు డొక్కయు లేదు. ధర్మకర్తలే వాని కధికారు లగుచున్నారు. వారెవరికిని ఉత్తరవాదులు కానంత అధికారమును చలాయించుచున్నారు. ఈసంస్థలు ప్రకృతివలె వానియంతటనవి పెరుఁగవలయునని నామతము. ఏ సంస్థలకు లోకులు సాయముచేయ సంసిద్ధులు కారో వానికి సార్వజనికసంస్థలను పేరితో నిలిచియుండ నధికారము

లేదు. ఏదేని సంస్థయొక్క లోకప్రియత్వమునకును, దాని ధర్మకర్తల యోగ్యతకును దాని వార్షికచందాపట్టికయే ఒరగల్లు. ప్రతి సంస్థయు తన నీయొఱపిడిరాత గీచి చూచికొనుఁగాక!

దీని కెవరును దురర్థము చెప్పకుందురుగాక! శాశ్వత భవనములు లేనిచో నడుపుటకు వీలు లేని సంస్థలఁగూర్చి నేఁ జెప్పుట లేదు. నేఁ జెప్పఁ దలచిన దేమనఁగా: ప్రతివత్సరము ఇచ్ఛాపూర్వకముగావచ్చు చందాలతో వార్షిక వ్యయమును గడఁపవలయును.

దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని సత్యాగ్రహసమయమున ఈ నా పయి ఉద్దేశములు దృఢపడినవి. లక్షల తరబడి వ్యయ మవసరమైయుండినను మూలధనమను మాట లేకయే ఆరుసంవత్సరములు ఆ మహాసమరము జరిగెను. చందాలు రానిచో రేపటి గతి యేమగునో అనుకొనిన రోజులు నాకు గుర్తున్నవి. కాని భవిష్యద్విషయములను ఇచటఁ జెప్పను. ఈ పై అభిప్రాయము ప్రసక్తానుప్రసక్తముగా ముందు విశదము కాఁగలదు.

౫

పిల్లల చదువు

౧౮౯౭ సంవత్సరము జనవరిలో డర్బనులో దిగినపుడు నాతో మువ్వురు పిల్లలుండిరి. ఒకఁడు నా మేనల్లుఁడు, పదేండ్లవాఁడు. మిగిలిన యిరువురు నా కుమారులు. పెద్దవానికి తొమ్మిదేండ్లు; చిన్నవాని కైదేండ్లు. వీరికి చదు వెట్లు?

నా పిల్లలను తెల్లవారి బడికి పంపఁగలనుగాని అది కేవలము మెహనతు. నా పిల్లలకు మాత్రమే ఆ వీలు దొరకును. ఇతర భారతీయ బాలకుల కందు అవకాశము లేదు. భారతీయ బాలురకు మిషనువారు పెట్టిన బడులున్నవి కాని అందలి శిక్షాదీక్షలు బాగుండమి నే నటకుఁ బంపఁదలఁచుకొనలేదు. మఱియు గుజరాతీభాషలో బోధన మెట్లు వీలగును? ఇంగ్లీషుభాషలో వీలగును. బహు ప్రయాసమున వచ్చియు రాని అఱవమునఁగాని హిందీనిగాని, వీలగును. నేను దీనిని, మఱి యితరాంతరాయములను అతిక్రమింప లేకపోతిని.

పిల్లలకు విద్య చెప్ప కొంచెమో గొప్పయో నేనే ప్రయత్నించుచుంటిని. కాని అదియు నియమముగా సాగలేదు. నా కనుకూలుఁడైన గుజరాతీ శిక్షకుఁ డెవఁడును దొరకలేదు.

నా కేమియు తోఁపలేదు. 'నా ఉద్దేశముల ననుసరించి పిల్లలకు విద్యగఱప నాంగ్లేయభాషా శిక్షకుఁ డొకఁడు కావలయు'నని పత్రికలలో ఒక ప్రకటన చేసితిని. ఈ యుపాధ్యాయుఁడు నియమముగా చెప్పుననియు, తీఱిక యయినపుడు నేను కొంత చెప్పుదుననియు,

ఇటులు కాలము గడపుచమనియు నే ననుకొంటిని. నెలకు ఏడు పౌనుల జీతమువిూఁద ఒక తెల్ల యామె కుదిరెను. ఈ రీతిగా ఎటులో ఒకటులు పని జరుగుచుండెను.

నేను బాలురతో గుజరాతీనే వ్యవహరించుచుంటిని. దీన వారికి కొంచెము గుజరాతీ జ్ఞాన మలవడెను. వారిని క్రమ్మఱ నిండియాకు పంపుట నా కిష్టములేదు. ఏలన చిన్నపిల్లలను తలిదండ్రులకు దూరముగా నుంచరాదని నాఁటికే నేను తెలిసికొంటిని.

మంచి యేర్పాటుగల విద్యావంతుల యిండ్లలో పిల్లలకు విద్య అప్రయత్నముగా అబ్బినటులు ఛాత్రాలయములలో (హాస్టలు) అబ్బదు. కావుననే వారు చాలకాలము నాకడనే యుండిరి. నా మేనల్లుని, పెద్దకుమారుని, కొన్ని నెలలపాటు హిందూదేశమున వసతి గృహములుగల బళ్లకు పంపితినిగాని మరల వారిని వెంటనే తీసికొని వచ్చితిని. పిదప నా జ్యేష్ఠపుత్రుడు వయసు వచ్చినతరువాత తనంతట నన్ను విడనాడి అహమ్మదాబాదు హైస్కూలులో చదువఁదలఁచి దక్షిణ_ఆఫ్రికానుండి నిర్గమించెను. నా మేనల్లుఁడు నా చెప్పఁగల దానితోమాత్రమే తృప్తిపడి యున్నటులు గఁుతు. దౌర్భాగ్య వశమున, అతఁడు కొన్నాళ్లు జబ్బుపడి నవయౌవనమునే ఈ లోక మువిడిచిపెట్టెను. మిగిలిన నా మూవురు పిల్లలును ఎన్నఁడు బడికిపోలేదు. సత్యాగ్రహసమయమున నేను స్థాపించిన పాఠశాలయందు మాత్రమే వారు నియమముగా కొంచెము చదువుకొనిరి.

నా యీ ప్రయోగము లన్నియు అపూర్ణములు. వారికి బోధింపవలసినంత సమయము నా స్వాధీనమున నుండెడిదికాదు. ఈ కారణమువలనను, మఱి అనివార్యమైన యితరాతంకముల వలనను నేను వారికి

భాషా జ్ఞానము బాగుగా కలిగింపలేకపోతిని. ఈ విషయమున వారి యనజ్ఞకు నేనుకొంచమో గొప్పో గురియగుచున్నాను. ఎటులనఁగా: ఎపుడేని వారికొక బి. యే. గాని, యమ్. యే. గాని, తుదకు ఒక మెట్రిక్యులేటుగాని కానిపించుచో నపుడు వారు 'అయ్యో! మేముకూడ ఇటులు కాకపోతిమే' అని అనుకొనుచున్నట్లుందురు.

ఇటులు వారనుకొనినను తలిదండ్రుల సహవాసబలమున గలుగు అనుభవజ్ఞానము వీరికిఁ గలిగెను. స్వతంత్రతాపదార్థపాఠము వీరి కభ్యస్తమాయెనని నా యభిప్రాయము. వీరి యభిరుచి ననుసరించి స్కూలునకే పంపించియుందునేని ఇది యంతయు వారికి లభించెడిదికాదు. మఱియు నేను వీరిని సీమకుఁ బంపిగాని లేక దక్షిణ–ఆఫ్రికాలో ఉంచిగాని కృత్రిమ శిక్షను బడయఁజేయుదునేని వీరియెడల నేనిపుడున్నంత నిశ్చింతుఁడనై యుండి యుండను. మఱియు వారును నేఁటి బుజుజీవితమును, త్యాగమును నేర్వఁజాలకపోయి యుందురు. ఇంతియ కాక తెచ్చిపెట్టుకొనిన వారి యునికిమనుకులు నాదేశారాధనమునకును బాధకములయ్యెడివి.

ఈ కారణమున నే ననుకొన్నంతయు, వా రనుకొన్నంతయు భాషాజ్ఞానమును నేను వారి కలవఱుపకున్నను గతకాలమును విచారించి చూచినచో నేను వీరియెడల నా ధర్మమును నా శక్తికొలఁది పాలింపలేదని అనుకొనను. మఱియు ఆవిషయమున నాకు పశ్చాత్తాపమును లేదు. ఇంతియ కాక నేఁడు నా జ్యేష్ఠ కుమారునిలో చింత్యములగు ఏ దోషములు నేను చూచుచున్నానో అవి అశిక్షితములును, అమూర్తములును అగు నా ప్రథమజీవితాంశముల ప్రతిధ్వనులని మాటికి మాటికి నేను గ్రహించుచున్నాను. ఆ నా ప్రథమ జీవితకాల మొకమాదిరి మూర్ఛాకాలము, మఱియు వైభవకాలము నయియుండెను. అప్పటి

యతని వయసు ననుసరించి అది అటువంటిది కాదని అతని యూహ. ప్రత్యుత అదియే నా జీవితమున రాజమార్గమనియు, తరువాత నాకు కలిగిన మార్పులన్నియు వివేకమను పేరిటనొప్పు విమోహమువలనఁ గలిగినవనియు నతని విశ్వాసము. నా ప్రథమజీవితమే రాజమార్గ మనియు అదియే సురక్షితమనియు తరువాత కలిగిన పరివర్తనము నాత్మాభిమానకృతము, అజ్ఞానచిహ్నమనియు అతఁడేల అనుకొన రాదు? 'నీ కుమారులు బారిస్టరు మొదలగు పదవి నందుచో నేమి ప్రమాదము? వారి రెక్కలు విఱుగఁగొట్టుట యేటి అధికారము? వారిని వారి యిష్టానుసారము పోనీయక ఇటులు అడ్డుపొచ్చుట యేటి పని?' అని యిటులు కొందఱు మిత్రులు నాతో వాదించిరి.

కాని యీ ప్రశ్నలలో విశేష మేమియు నా కగపడుటలేదు. నా కనేకవిద్యార్థుల సంగతి తెలియును. ఇతర బాలకుల విషయమునఁ గూడ నాపద్ధతిని ప్రయోగించి చూచితిని, లేక అందులకు సాయ పడితిని. దాని ఫలమును గ్రహించితిని; ఆ బాలురును, నా బాలురును నేఁ డొక యీడులోనే ఉన్నారు. వారు మానవతత్వమున నా కొడుకుఁ గుర్రల కెక్కువకారు. ఇంతియకాక వారికడ నా కుమా రులు అభ్యసింప వలసిన దేమియు నుండదనుకొందును.

అయితే యీ నా ప్రయోగముల పరమ ప్రయోజనమును గుఱించి భవిష్యత్కాలమున నిర్ణయింప వీలగును. మనుష్యజాతి యభి వృద్ధిని పరిశీలించు శోధకుఁడు గృహశిక్షకును స్కూలు-శిక్షకును గల భేదమును, తలిదండ్రుల జీవితమునఁ గలుగు పరివర్తనము బాలురపై నెట్టి పని చేయునో ఆ విషయమును కొంచెము కొంచెము గమనించు టకే ఈ సంగతి నిచట చర్చింప నుద్దేశించితిని.

ఇదియుగాక ఈ ప్రకరణమునకు మఱియొక ఉద్దేశము గలదు. సత్యారాధకుడే యెల్లవఱకు సత్యారాధనము చేయఁగలుగునో అనున దొకటి. స్వతంత్రతాదేవి నుపాసించువానికి ఆ దేవి యెంత బలి కోరునో దాని దెలుపుట యొకటి. నే నాత్మగౌరవమును వీటిఁబుచ్చి యితరబాలుర కలభ్యమయిన విద్యను నా బాలురకు చెప్పించి తృప్తిపడి యుండునేని వారికి వాఙ్మయ జ్ఞానము తప్పక కలుగఁజేసి యుందునుగాని దానికి బదులు స్వాతంత్ర్యమందును, ఆత్మగౌరవమునందును వారికి నేను కలిగిన యీ ప్రవేశ మపుడు కలిగియుండెడిది కాదు. స్వాతంత్ర్య పాండిత్యములలో నేది గొప్ప? అని ఆరా వచ్చినపుడు పాండిత్యము కన్న స్వాతంత్ర్యము వేయిరెట్లు మిన్నయని యెవరనరు?

౧౯౨౦ సంవత్సరమున నేను స్వతంత్రతా ఘాతకములగు స్కూళ్లను కాలేజిలను విడిచిపెట్టుఁడని బాలుర నుద్బోధించితిని. మఱియు అక్షరజ్ఞానముకొఱకు బంధములతో గులాములై పడియుండుటకన్న స్వాతంత్ర్యముకొఱకు నిరక్షరులైయుండి దారిలోని రాలను బగులఁ గొట్టి బ్రతుకుటయే మేలని చెప్పియుంటిని. వారి కిపుడు నా యుద్దేశ మించుమించు తెలియుననుకొను.

౬

సేవా భావము

నా ఉద్యోగము బాగుగనే గిట్టుచున్నది. కాని దాన నాకు సంతసము లేదు. జీవిక నింకను ఋజువు చేయవలయు ననియు నా తోడివారలకు కొంచెమైనను శారీరక సేవ చేయవలయు ననియు నా మానసమున మథన జరుగుచుండెను.

ఆ సమయమున మాయింటికొక కుష్ఠరోగి వచ్చెను. అన్నము పెట్టి పంపివేయ నిష్టము కాలేదు. ఆతని నొకగదిలో నుంచి పుండ్లు కడిగి కట్టుకట్టి శుశ్రూషించితిని.

కాని యిటు లెన్నో దినములు సాగ వీలు కాలేదు. ఎల్లపు డితని నింటనుంచుకొను శక్తిలేదు; ఇచ్ఛాబలమును లేదు. కావున గిరిమిటియాలకు సర్కారువారు పెట్టిన ఆసుపత్రికి ఇతనిని పంపితిని.

కాని దీనిచే నాకు తృప్తి కలుగలేదు. ఎల్లపుడును చేయఁదగిన శుశ్రూషాకార్య మేదయిన దొరకుచో నెంత బాగుండు నని ఆశపడు చుండువాఁడను. డాక్టరు బూత్ గారు సెయింటు ఏయిడాన్స్ మిషన్కు అధికారులు. ఎవరు వచ్చినను ఎల్లపుడును వీరు ఊరక మందు లిచ్చుచుందురు. వీరు కడు మంచివారు. వీరి హృదయము స్నేహపూర్ణము. డాక్టరు బూత్ గారి యాధిపత్యమున పారసీ రుస్తుంజీగారి ధర్మమున ఒక ఆసుపత్రి పెట్టఁబడెను. ఇందు 'నర్సు' పని చేయుటకు నాకుప్రబలమగు నిచ్ఛకలిగెను. ఇందు ఒకగంట మొదలు రెండుగంటల వఱకు మందు లిచ్చు పని కలదు. ఇందులకు డబ్బు పుచ్చుకొనకుండ

పనిచేయఁగల స్వచ్ఛందసేవకుఁడు కావలసి వచ్చెను. నే నీపని చేయుటకును, ఇంత సమయము నా పనిలోనుండి ఎటులో అవకాశము కలుఁగఁ జేసికొనుటకును నిశ్చయించితిని. ఆఫీసులో కూరుచుండి సలహాలిచ్చుట, దస్తావేజులకు ముసాయిదా చెప్పుట, జగడములు పరిష్కరించుట ఇవి నాఁటి నావకాలతు పనులు. నాకు మేస్ట్రిటుకోర్టులోఁ గూడ పనులుండెడివి కాని అవి యంత వివాదాస్పదములు కావు. ఈ కేసులలో నాకు ఖానుగారు సాయము చేయుచుండువారు. వీరు నాతో దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు వచ్చిరి. మా యింటనే యుండిరి. వీరి యీ సాయమున ఈ చిన్ని ఆసుపత్రిలో నేను పనిచేయ సమయము చిక్కెను.

అచట దైనందినము ప్రొద్దుటిపూఁటలందు పని. రాక పోకలకును, అచట పని చేయుటకును ఇంచు మించు రెండు గంటలు పట్టెడిది. ఈ పనివలన నా మనస్సునకు కొంచెము శాంతి కలిగెను. రోగుల రోగములును బాధలును అడిగి డాక్టరుకు తెలుపుట, డాక్టరు చెప్పిన మందును తయారు చేసి రోగుల కిచ్చుట ఇది నా పని. దీని వలన రోగపీడితులయిన హిందూస్థానీయులతో మంచి పరిచయము కలిగెను. వీరిలో నెక్కువమంది అఱవవారు, తెలుఁగువారు, ఔత్తరాహులును అగు గిరిమిటియాలు.

ఈ వైద్య ప్రవేశము నాకు తరువాత చాల నుపయోగించెను. బోయరు యుద్ధ సమయమున దెబ్బలు తినినవారికిని రోగులకును ఉపచరింప నీసేవ చాల నుపకరించెను.

పిల్లలను పెంచి పెద్దచేయు పెట్లను సమస్య యెల్లపుడు నా యెదుట నుండెడిది. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో నా కిరువురు కుమారులు కలిగిరి. వారిని సాకుటకు నాకాసుపత్రిలో కలిగిన అనుభవ ముపయోగించెను. నా స్వతంత్ర స్వభావము నా కెపుడును కష్టముకలిగించెడిది; ఇప్పటికిని

కలిగించుచున్నది. నాభార్య ప్రసవము శాస్త్రీయముగా జరుగవలయు నని మా దంపతుల మనుకొంటిమి. ఇందులకు డాక్టరుగాని, నర్సుగాని యుండవలయును. కాని డాక్టరుగాని, దాయిగాని సరియగు వేళకు వచ్చుట పడనిచో మా పని యేమి కావలయును? దాయి మన దేశమది కావలయును. చదువుకొనిన మంత్రసాని హిందూ దేశమునసే దొరకనపు డిఁక దక్షిణ-ఆఫ్రికా మాట చెప్పనలెనా? ఇందులకని నేను సుఖప్రస వమును గుఱించి చదువుకొంటిని. డాక్టరు త్రిభువన దాసుగారు రచించిన 'మానే శిఖావణ *' అను పుస్తకము పఠించితిని. దీని ననుసరించియు నా కితరత్ర కలిగిన అనుభవము తోడను యిరువురు పిల్లలకు లాలన పాల నములు నేనే చేసితిని. రెండుమాఱులును మంత్రసానుల సాయము పడసితిని గాని యొక్కొకపరి రెండుమాసములకన్న నెక్కువ కాదు. వారి సాయమును కేవలము నా భార్యకే. పిల్లలకు తలంటునుండి సమస్తము నేనే చూచుకొంటిని.

మా చివరవాని పుట్టుక నన్నతికఠినపరీక్షలో పెట్టెను. ప్రసవ వేదన హఠాత్తుగా వచ్చెను. డాక్టరు సమయమునకు దొరకలేదు. మంత్రసానిని పిలువనలెను. మంత్రసాని అపుడు దాపున నున్నను ప్రసూతి సౌలభ్యము చేయఁజాలక పోయెడిదే. కావున నేనే పురుడు పోయవలసి వచ్చెను. భాగ్యవశమున త్రిభువన దాస గ్రంథము పఠించి తిని గాన నిందులకు భయమంద నయితిని. అది నా కత్యంతముగ నుప యోగించెను.

తమ పిల్లలను చక్కగ సాకుటకు తలిదండ్రులకు శిశుపోషణము గుఱించి సామాన్యజ్ఞానమేని ఉండవలయును. ఈ విషయమున నే నెం తెంత గ్రహించితినో అంతంత లాభము కానిపించెను.

* తల్లులకు ఉపదేశము.

౬. సేవాభావము

పిల్లలను సాకు విషయమున ఆవశ్యక జ్ఞానమును నేను సంపాదింపకయు, దాని నుపయోగింపకయు నున్నయెడల నా పిల్లలు నేఁటి యారోగ్యము పొందియుండువారు కారు. మొదటి అయిదేండ్ల వఱకు పిల్లలు నేర్చుకొనున దేమియు నుండదని జనులు వెఱ్ఱిగా నమ్మెదరు. కాని సత్యమేమనఁగా బిడ్డ మొదటి అయిదేండ్లలో గ్రహించునది పిమ్మట నెన్నడును గ్రహింపలేదు. శిశువునకు విద్యారంభము తల్లి గర్భముతోనే ఆరంభమగును. గర్భధారణ సమయమున తలిదండ్రుల శారీరక మానసిక ప్రవృత్తుల ప్రభావము శిశువున ప్రసరించును. తల్లి గర్భము మోయుతఱి నుండు ప్రకృతియు, ఆహారవిహారములును, గుణదోషములును, స్వీకరించి శిశువు జనించును. జనించిన పిదప తలిదండ్రుల ననుకరింపఁ దొడఁగును. పదఁపడి కొన్ని యేండ్లవఱకు తనవికాసమునకు సంపూర్ణముగా తలిదండ్రుల నపేక్షించును.

ఈసంగతుల నెఱిఁగిన దంపతులు కేవలము కామతృప్తి నొనర్పరు. సంతానము కైయే వారు గృహమేధులగుదురు. సంయోగము నిద్రవలె, ఆహారమువలె ఆవశ్యకమైన యొక పని యని యనుకొను టొక ఘోరమగు అజ్ఞానముగా నాకు కానిపించెడిని. లోకాస్తిత్వము జనన క్రియను అవలంబించి యున్నది. లోక మీశ్వరునకు లీలాభూమి; అతని మహిమకు ప్రతిబింబము. స్త్రీపుంస సంయోగము ప్రజాతంతువుయొక్క సక్రమాభివృద్ధి కొఱకు నిర్మితమని యెవఁ డెఱుఁగునో అతఁడు భగీరథప్రయత్నము చేసియైనను తన లాలసతను పోఁగొట్టుకొనుఁగాక! మఱియు సంయోగ ఫలస్వరూపముగ నేసంతతిని పడయఁగలఁడో ఆ సంతతియొక్క శారీరక మానసి కాధ్యాత్మిక రక్షణము చేయుట కావశ్యకమగు జ్ఞానము పొందుఁగాక! మఱియు దానివలన దన సంతతిని లాభాన్వితముఁ జేయుఁగాక!

౭

బ్రహ్మచర్యము—౧

ఇది నా బ్రహ్మచర్యవ్రతమునుగూర్చి వక్కాణింపదగినతఱి; పెండ్లి నాఁడే ఏకపత్నీవ్రత మనునది నా హృదయమున తావుకొనెను. అది నా సత్యవ్రతమునకొక యంగము. గార్హస్థ్యమునందును బ్రహ్మచర్యముయొక్క ఆవశ్యకత నాకు దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో కానిపించెను. ఏ ప్రసంగప్రభావమున, మఱియేపుస్తక ప్రభావమున ఈ బ్రహ్మచర్యావశ్యకత కానిపించెనో అది నేఁడు సరిగా గుర్తు చాలదు. రాయచందుభాయి ప్రధానకారణ మయియుండునని మాత్రము గుర్తు.

మా యిరువుర సంభాషణ మొకటి యింకనుగుర్తు కలదు. ఒక తూరి నేను గ్లాడ్‌స్టన్‌గారియెడ వారి భార్యకుఁ గల ప్రేమను ప్రస్తావించుచుంటిని. హౌస్ఆఫ్ కామన్సులో నుండునపుడుకూడ నామెభర్తకు తేనీరు కాచి యిచ్చుచుండెడిదని యెచటనో చదివియుంటిని. నియమనిష్ఠులయిన ఆ దంపతుల జీవితమున కిది నియమమైపోయెను. ఈ విషయమును ఆ కవికిఁ జెప్పి ప్రసక్తి ననుసరించి దంపతిప్రేమను స్తుతించితిని. రాయచందు భాయి యిటు లనెను—“గ్లాడ్‌స్టన్‌గారి భార్య గాడ్‌స్టన్‌గారికి పరిచర్య చేసె నను విషయము దొడ్డదని కదా మీ రనుచున్నారు. ఆమె గ్లాడ్‌స్టన్‌గారి సోదరి యగు ననుకొనుఁడు. లేక విశ్వాసముకల ఒక బంటనుకొనుఁడు! వీరిరువురును అట్టి ప్రేమతోడనే తేనీరు కాచి యిత్తు రనుకొనుఁడు! ఈ విషయమున భార్యా పరిచర్య దొడ్డదా? లేక సోదరియొక్కగాని, బంటుయొక్కగాని పరి

చర్య దొడ్డదా? ఇట్టి సోదరియొక్కగాని, బంటుయొక్కగాని ఉదాహరణములు మనకు లేవా? ఈ ప్రేమ స్త్రీజాతిలోఁ గాక పురుషజాతిలో కానిపించినచో అపుడు మీ కానందాశ్చర్యములు కలుగునా? ఈ విషయము కొంచె మాలోచించి చూడుఁడు."

రాయచందుభాయి పెండ్లి అయినవాఁడే. ఆ సమయమున వీరి మాటలు నాకు కఠోరముగా నుండెను. కాని యీ మాటలు సూదంటు రాతివలె న న్నాకర్షించెను. భార్యకుఁగల స్వామిభక్తియొక్క విలువకంటె పరిచారకుని స్వామి భక్తియొక్క విలువ వేయిమడుఁగు లెక్కుడు కాదా? భార్యా భర్తలకు ప్రేమ యుండుటలో ఆశ్చర్యమే మున్నది? స్వామి సేవలకులకు ఇట్టి ప్రేమ అభిప్రేయము. రాయచందుగారి వచనబలము క్రమముగా నన్ను వశపఱచికొనజొచ్చెను.

'నేను నా భార్యతో ఎట్టి సంబంధ ముంచుకొనవలయును'? అని నాలో నాకు తోఁపఁదొడఁగెను. భార్యను భోగసాధనముగా జేసికొనుట ఏకపత్నీవ్రత మనఁ జెల్లునా? ఎంతవఱకు నేను లంపటతకు అధీనుఁడనయి యుందునో అంతవఱకు ఏకపత్నీవ్రతమునకు విలువ లేదు. ఈ విషయము చెప్పఁదగియున్నది. నా భార్య నన్నెన్నఁడును మోహవశుని జేసి యోఁగొనలేదు. ఈ దృష్టితో నే నీదినములలో బ్రహ్మచర్యమును సులభముగా పాలింపఁగల ననుకొంటిని. అశక్తియే లేక కామాసక్తియే నకు అడ్డు.

జాగ్రత్తగా నున్నపిదపఁగూడ రెండుతూరులు పొరపడితిని. ప్రయత్నము చేయుచుంటినిగాని పడుచుంటిని. ఈ ప్రయత్నమునకు ముఖ్యమగు హేతువు దొడ్డదికాదు. కేవలము సంతానము కలుగకుండుటకు, సంతానము కలుగకుండఁ జేసికొనుటకు బాహ్యోపకరణములను

గుఱించి కొలఁది గొప్ప సీమలో చదివితిని. ఆహారప్రకరణమందు డాక్టరు ఆలిన్సనుగారి ఈ యుపాయములగుఱించి తెలిపియుంటిని. కొంతకాల మది మంచి దనుకొంటిని. కాని డాక్టరు హిల్సుగారు దీనిని ఖండించి సంయమమే యుక్తమనిరి. ఆ విషయము నా మనస్సులో పడి అనుభవముచే నిలిచిపోయెను. దీనిచే ఇఁక నాకు సంతు వలదనుకొంటిని. దానితో ఈ యింద్రియ నిగ్రహోద్యమ మారంభమాయెను.

ఇందులకు నా పడిన పాటులకు హద్దు లేదు. మా శయ్యలు దూరమాయెను. లెస్సగా అలసిన తరువాత నిదురింపఁ బూనితిని. ఇంత ప్రయత్నమునకును విశేషఫల మీసమయమున కానరాలేదు. కాని భూతకాలముదెస నొకసారి తేఱిపాఱఁ జూచినచో ఇన్ని విఫలప్రయత్నములే కడసారి బల మొసఁగెనని నాకు తెలియుచున్నది.

చివరనిశ్చయము సరిగా ౧౯౦౬ వ సంవత్సరమునఁగాని చేయఁ బూనఁగ లేదు. ఈ సమయమున నింకను సత్యాగ్రహమునకు గణేశపూజ కాలేదు. ఇంతవట్టు దానిని కలలోనైన ననుకొనలేదు. బోయరుయుద్ధమయిన పిదప నేటాలులో జులూ తిరుగుబాటాయెను. అపుడు నేను జోహన్సుబర్గులో వకాలతు చేయుచుంటిని. ఆ తిరుగుబాటున నేటాలు సర్కారువారికి సేవ చేయవలెనని నాకు తోఁచెను. నే నటులు విన్నవించుకొనఁగా వా రంగీకరించిరి. ఆవిషయము ముందు రాఁగలదు. అయితే ఈ సేవకు ఫలముగా నా మనస్సులో తీవ్రాలోచన కలిగెను. నా స్వభావమునను సరించి నా నెయ్యురతో ఆలోచించితిని. బిడ్డలను గనుట, వారిని పోషించుకొనుట ఈరెంటికిని,లోకసేవకును పొత్తు లేదని నా తలఁపు. ఈ తిరుగుబాటులో పని చేయుటకు జోహాన్సు బర్గునుండి మకాము ఎత్తి వేయవలసివచ్చెను. అలంకరించికొనిన యింటిని, అమర్చుకొనిన వివిధసామగ్రిని ఒకనెల కాకమునుపే విడిచివేయవలసి వచ్చెను.

ఆలుబిడ్డలను ఫీనిక్సులో నుంచితిని. పిదప నేను దెబ్బలు తినినవారికి శుశ్రూష చేయు సైన్యమును నడపింపఁ గడఁగితిని. ఆ యుద్ధమునందు అసిధారా సంచారములు చేయుచున్న తఱి లోకసేవాపరాయణుఁడనే యగుదు నేని పుత్రైషణకును, ధనైషణకును ఒక నమస్కారము చేసి వానప్రస్థాశ్రమము తీసికొనవలయు ననుకొంటిని.

తిరుగుబాటులో రెండుమాసములకంటె నెక్కువ పని పట్ట లేదు. ఆయాఱు వారములు నాజీవితమున అమూల్యకాలము. అది వఱకుకంటె నపుడు శపథముయొక్క గొప్పదనము నాకు గోచరించెను. శపథము తీసికొనుట స్వాతంత్ర్యమునకు ద్వారము కాదనుకొంటిని. ఇంతవఱకు నా చేసిన ప్రయత్నములకు కలుగవలసిన ఫలము కలుగలేదు. ఏలన నాకు నిశ్చలత కుదురలేదు. ఇందులకు నిలువఁబడఁగలనను విశ్వాసము లేదు. ఈశ్వరుఁడు కరుణించునను విశ్వాసము లేదు. కావున నా మనస్సు అనేకతరంగములకు, అనేకవికారములకు లోనసుచుండెను. శపథముచే తనను బంధించుకొనక విడిగా నుండు మనుష్యుఁడు మోహమునఁ బడునని నే నెఱిఁగితిని. శపథముచేఁ దనను బంధించుకొనినచో నది వ్యభిచారమునుండి తొలఁగించి ఏకపత్నీవ్రతమున నిలిపియుంచును. 'ప్రయత్నమునందు నాకు విశ్వాసము; కాని శపథబంధనము మంచిది కాదు' అను నభిప్రాయము దౌర్బల్యసూచకము. ఇందు కొలఁది కొలఁదిగా భోగేచ్ఛ కలదు. ఏపని చేయరానిదో దానిని విడనాడుచో నేమి చేటు పొసఁగును? పాము కా టందుకొను నని తెలియుచో నిశ్చయపూర్వకముగా పరుగెత్తుదుము; పరుగెత్తుటకు యత్నముమాత్రమే చేయము. ఏలనఁగా కేవలము యత్నమే చేయుచు కూరుచుంటిమేని చావు సిద్ధమని మన మెఱుఁగుదుము. కేవలము ప్రయత్నముచేయుచు కూరుచుండుట యనఁగా సర్పమువలన మృత్యువు కలుగునని స్పష్ట

ముగా తెలియదన్నమాట. కాఁగా దేనిని మనము విడనాడుటకు ప్రయత్నముమాత్రము చేయుదుమో దాని విడనాడు నావశ్యకతను విస్పష్టముగా మనము గ్రహింపలేదని తేలుచున్నది. 'ముందీయూహాలు మాఱిపోవుచో?' అను శంకచే పలుమాఱులు మనము శపథము తీసికొనుటకు భయపడుదుము. ఇది యంతయూ స్పష్టదృష్టి లేకుండుట వలన కలుగును. దీనిగుఱించి నిష్కులానందుఁ డిటు లనెను: "త్యాగ నటకే రే వైరాగవినా*"

ఎపుడు దేనిగ్గొఱెడల పూర్ణముగా వైరాగ్యము కలుగునో అపుడే శపథము పూనుట తనంతఁ దా ననివార్య మయిపోవును.

* ౧ భాగ-౩ ప్రక. ౧౩. పుట. చూ.

౮

బ్రహ్మచర్యము—౨

విరిగుల చర్చించి కడు నాలోచించి ౧౯౦౬ వ సంవత్సరమున నేను బ్రహ్మచర్య వ్రత ధారణ మొనరించితిని. వ్రతము పూను వఱకు ఈ విషయమున నాభార్య యుద్దేశము కైకొనలేదు. వ్రత సమయమున ననుమతిఁ గైకొంటిని. ఇందులకు ఆమె యెట్టి ఆతంకమును పెట్టలేదు.

ఈ వ్రతము తీసికొనుటకు నాకు కడు కష్టమయిపోయెను. నాకు శక్తి కొలఁది. వికారముల నడఁప నెటులు? భార్యయెడఁ గూడ వికారముల కంటక యుండుట అర్థము లేని మాటగా కానిపించెను. అయినను అది నా కవశ్యకర్తవ్య మని తెలియుచుంటిని. నా లక్ష్యము శుద్ధము. కరుణించి ఈశ్వరుఁడు నాకు శక్తిని, సాయమును ప్రసాదించు గాక యని ఇందు దుమికితిని.

నేఁడు ఇరువదియేండ్ల పిదప ఈ వ్రతమును తలపోయుచుండఁగా నాకు ఆనందాశ్చర్యములు కలుగుచున్నవి. నిగ్రహమును గుఱించిన తలఁపును, తత్పరిపాలనమును ౧౯౦౧ వ సంవత్సరము వఱకును ప్రబల ముగా ఉండెను. కాని యిపుడు నాకుఁ గల స్వతంత్రతయు, ఆనందమును ౧౯౦౬ వ సంవత్సరమునకు వెనుక నున్నటులు గుర్తులేదు. ఏలన, ఆ సమయమున వాసన లింకను నా కింకలేదు. ఏసమయమున నైనను చ్యుతి కలుగునని భయముండెను. ఇపుడు ఆ వాసన నామీఁద సవారు చేయఁ జాలదు.

మఱియు బ్రహ్మచర్యమహిమ ఒకనాఁటికన్న మఱియొకనాఁ డెక్కువగా అనుభవము కాఁదొడఁగెను. ఫీనిక్సునందు బ్రహ్మచర్యము కైకొంటిని. సేననుండి సెలవుగొని ఫీనిక్సు వెళ్లితిని. అటనుండి నెలటనే జోహాన్సుబర్గు వెళ్లవలసియుండెను. ఆటకు వెళ్లితిని. పిదప నెల లోపుగా సత్యాగ్రహ సంగ్రామమునకు ప్రతిష్ఠ జరిగెను. ఈ బ్రహ్మచర్యధారణము నన్ను సత్యాగ్రహ ప్రతిష్ఠాపనకు సిద్ధపఱచెను గాఁబోలు. ముందు ఆలోచించుకొని నేను సత్యాగ్రహమును కల్పింపలేదు. అది అనాయాసముగ కోరకుండ తనంతట ప్రభవించెను. కాని దీనిముందు నే నేయే పనులు చేసియుంటినో అనఁగా ఫీనిక్సువెళ్లుట, జోహాన్సుబర్గులో గృహవ్యయమును తగ్గించియుండుట, తుదకు బ్రహ్మచర్యవ్రతమును పూనుట యివన్నియు దీనికి సూచకములవలె నుండెను.

బ్రహ్మచర్యమును సరిగా పాలించుట యనఁగా బ్రహ్మదర్శన మొనరించుట. ఈ జ్ఞానము నాకు శాస్త్రములవలనఁ గలుగలేదు. నాకీయర్థము మెల్లమెల్లగా అనుభవసిద్ధ మగుచువచ్చెను. శాస్త్రవచనములు పిదపఁ జదివితిని. బ్రహ్మచర్యమువలన శరీరరక్షణము, బుద్ధిరక్షణము, ఆత్మరక్షణము సమస్తము కలుగునను సంగతి బ్రహ్మచర్యము తాల్చిన పిదప దినదిన మధికాధికముగా అనుభవము కాఁదొడఁగెను. ఏలయనఁగా బ్రహ్మచర్య మనిన ఘోరమగు తపశ్చర్య యనిపించుటకు బదులు నాకిపుడు రసమయ మనిపించుచున్నది; దీని బలమువలననే పనులు జరుగుచున్నవి. దీని సౌందర్యము దైనందిన మెక్కువగా కానిపించుచున్నది.

అయితే నేనిటు లీరస నిష్యందములను గ్రోలుచున్నను దీని కాఁకగూడ నాకు దగులుట లేదని యెవ్వరును అనుకొనకుందురుగాక!

నేఁటితో నా కేఁబదియాఱేండ్లు నిండినవి; అయినను దీని కాఠిన్యము నాకు గోచర మగుచునే యుండెను. ఇది యసిధారావ్రత మని నానాఁటి కెక్కువగా తోఁచుచున్నది. ఎల్లప్పుడును దీనియెడ మెలకువగా నుండు టావశ్యకమని గ్రహించుచున్నాను.

బ్రహ్మచర్య వ్రతపాలనమునకు నాలుకను కట్టుకొనవలయునని నా తలఁపు. నాలుకను జయించినచో బ్రహ్మచర్యము మిగుల తేలిక యయిపోవునని నేను కేవల మనుభవమువలన కనిపట్టితిని. ఈ కారణమున నిటుపిమ్మట నాభోజన ప్రయోగము శాకాహారదృష్టితోఁ గాక బ్రహ్మచర్యదృష్టితో కాఁదొడఁగెను. మితమును, కేవలమును కారము, పోపులు లేనిదియు వీలయినంతవట్టు వండకయున్నదియు, అనఁగా స్వాభావిక మగు నాహారము మంచిదని అనుభవమువలన కనుఁగొంటిని. బ్రహ్మచారికి వనపక్వములగు పండ్లు సరియగు నాహారమని ఆఱేండ్లు తఱచి తఱచి కనిపట్టితిని. కేవలము పండ్లు తిని యుండునపుడే సుఖమును ఏ నిర్వికారతయు నాకు కలదో ఆసుఖమును, ఆ నిర్వికారతయు పండ్లను మార్చి మఱియొక యాహారమును కైకొనునపుడు లేకపోయెను. పండ్లదిను దినములలో బ్రహ్మచర్యము సులభమాయెను. పాలు పుచ్చుకొను దినములలో కష్టసాధ్యమాయెను. పండ్లు విడిచి పాలేల పుచ్చుకొనవలసి వచ్చెనో యది యథాసమయమున తెలుపఁగలను. బ్రహ్మచారికి పాలు విఘ్నకారకములనుటలో నాకు తిలమాత్రమును సందియము లేదని మాత్రము చెప్పినచో నిటఁ జాలును. కాని బ్రహ్మచారికి పాలు నిషేధ మని యెవరును అర్థముచేసికొన కుందురుగాక! బ్రహ్మచర్యమున కాహార ప్రాముఖ్యమెట్టిది? ఎంత? అను విషయ మింకను తఱచి తఱచి చూడ వలసియున్నది. పాలంత స్నాయువర్ధకమును, జీర్ణకరమును నగు ఫలాహారము నాకింతవఱకును తెలియలేదు. ఏ వైద్యుఁడును, ఏ హకీమును

ఏ డాక్టరును తెలుపఁజాలకపోయిరి. పాలు వికారము కలిగించునని తెలిసినను ఈ పయికారణమున పాలు త్యాజ్యమని చెప్పఁజాలను.

ఆహారప్రకారము ఆహారనియమముల వలె నుపవాసముగూడ నొక బాహ్యాచారము. ఇంద్రియగ్రామమునకు రాక్షసబలము కలదు. నలు ప్రక్కలు పదిదిక్కులు క్రిందు మీఁదులు కాఁపలా యుంతువుగాక! అది దూసికొని పోవును. కడుపు మాడ్చినయెడల నింద్రియములు దుర్బలము లగునని అందఱకుఁ దెలియును. ఇచ్ఛాపూర్వకముగా చేయఁబడు నుపవాసము ఇంద్రియదమమునకు తప్పక తోడుపడఁ గలదనుటలో నా కించుకయు సందియము లేదు. అయితే ఉపవసించువారిలో పలువురు సఫలురగుట లేదు. కేవల ముపవాసమువలననే సమస్తమును సిద్ధించునని వా రనుకొందురు. బాహ్యోపవాసము మాత్రము చేయుదురు కాని మనస్సులో భోగముల నన్నిఁటిని భోగించుచునే యుందురు. ఉపవాసానంతర మేమేమి తిందము? అని ఆలోచించుచు ఆ తినఁబోవువాని రుచు లుపవాసదినములలోనే మనస్సునం దాస్వాదించుచుందురు. మరల రసనేంద్రియసంయమము లేకపోయెను. జననేంద్రియసంయమము లేకపోయెనని నిరసించుచుందురు. మనస్సుకూడ నెపుడు ఇంద్రియనిగ్రహమునకు బాసట యగునో అప్పుడే ఉపవాసమునకు ఫలము కలుగును. అనఁగా మనస్సునందు విషయభోగముల యెడల వైరాగ్యము పుట్టవలయును. విషయములకు మూలము మనస్సు. మనస్సు వశమగునెడల నుపవాసాది సాధనములు ఎక్కువ ఉపకరించును. కానినాఁడు అంతగా నుపకరింపవు. అయితే ఉపవసించినను మనుష్యుఁడు విషయాసక్తుఁడు కాకపోఁడనవచ్చును గాని ఉపవాసము వినా విషయాసక్తి సమూలము నశింప దనవచ్చును. కావున ఉపవాసము బ్రహ్మచర్యమున కనివార్యమగు నుపకరణము.

బ్రహ్మచర్యము చరించువా రనేకవిధముల విఫలత్వము పొందుచున్నారు. ఏలనఁగా వా రాహార విహారములందు అబ్రహ్మచారులవలె వర్తించుచున్నారు. ఇటులు వర్తించియు బ్రహ్మచర్యమును రక్షించుకొనఁ దలఁచుచున్నారు. ఇది గ్రీష్మమున హేమంతమును గోరుట. స్వచ్ఛందవర్తనుని జీవనముకంటె సంయమము కలవాని జీవనమునందు భేద ముండవలయును. భోగిజీవనముకంటె త్యాగిజీవనమునందు భేద ముండవలయును. ఇరువురికిని పైపైని సామ్యమే కాని లోలోపల భేదమే. ఇరువురును చూచుచుందురు గాని బ్రహ్మచారి పరమేశ్వరుని జూచును. భోగి నాటకములను, సినీమాలను జూచును. ఇరువురును విందురు. బ్రహ్మచారి యీశ్వరభజన వినును. భోగి విలాసగీతములు వినును. ఇరువురును జాగరణము చేయుదురు. ఒకఁడు హృదయమందిరమున రాముని ఆరాధించును. మఱియొకఁడు నాట్యరంగములలో మైమఱచును. ఇరువురును భుజింతురు. ఒకఁడు శరీరరూపమయిన తీర్థక్షేత్రముల రక్షామాత్రమునకు ఆరగించును. మఱియొకఁడు రుచులకు అనేకపదార్థములతో పొట్టనింపి దుర్గంధము చేసివైచెను. ఇటు లిరువురును ఆచారవిచారములలో భేద ముంచుకొనుచునే యుందురు. ఇది ప్రతిదిన మెక్కువే కాని తగ్గదు.

బ్రహ్మచర్య మనఁగా మనోవాక్కాయములచే సర్వేంద్రియములను నిగ్రహించుట. ఇందులకు పూర్వోక్తముల నన్నిటిని విసర్జింపవలయునని దైనందినము నాకు విశదమగుచున్నది. నేటికిని అటులే విశదమగుచున్నది. త్యాగక్షేత్రమున కెల్ల లేనటులే బ్రహ్మచర్యమహిమకును ఎల్ల లేదు. ఇట్టి బ్రహ్మచర్య మల్పప్రయత్నసాధ్యము కాదు. పలువురి కిది యెల్లపుడును ప్రాప్యముగనే యుండును. దానఁజేసి ప్రయత్నశీలుఁడగు బ్రహ్మచారి యెల్లపుడును తన లోటులను కని

పట్టుకొను చుండవలయును. తన హృదయకుహరమున గూఢముగా డాఁగియున్న వికారములను పోఁగొట్టుకొనుచుండవలయును. ఎంత వఱకు వృత్తులను నిరోధింపలేఁడో అంతవఱకును అది సంపూర్ణబ్రహ్మ చర్యము కాదు. వృత్తు లెన్నివిధములేని యగుఁగాక అవన్నియు వికా రమే. వీనిని వశపఱచికొనవలయు ననినచో మనస్సును వశపఱచికొన వలయును. ఇఁక మనోనిగ్రహము వాయునిగ్రహమువలె సుదుష్క రము. ఇట్టు లయినను మనస్సునం దీశ్వరుఁడున్నచో నదియు సుల భము కాఁగలదు. దారిలో కడుఁ జిక్కులు కలుగును కావున నది యసాధ్యమని యెవ్వరు ననుకొన కుందురు గాక! అది పరమార్థము. అట్టి పరమార్థమునకు పరమప్రయత్న మావశ్య మగుటలో ఆశ్చర్య మేమి?

అయితే ఇట్టి బ్రహ్మచర్యము కేవలప్రయత్నసాధ్యము కాదని దేశమునకు తిరిగివచ్చిన తరువాత తెలిసికొంటిని. అంతవఱకు ఫలాహా రమువలన వికారములు సమూలము నశించిపోవు ననియు తావన్మాత్ర మున మఱియేమియు చేయఁబనిలేదను మోహమునఁ బడియుంటి ననియు చెప్పనగును.

అయితే ఇందులకు నా చేసిన ప్రయత్నములను దెలుపుటకు విలంబము వలయును. ఈ నడుమ ఈ విషయము తెలుపుటావశ్యకము. ఈశ్వరసాక్షాత్కారముకొఱకు నేను చెప్పియున్న బ్రహ్మచర్యమును చరింపఁగోరు వారు తమ ప్రయత్నముతో పాటు ఈశ్వరునిపై శ్రద్ధ వహింపఁగలవా రగుదురేని యీ విషయమున నిరాశ లగుట కిసుమం తయు కారణము లేదు.

* విషయా వినివర్తన్తే నిరాహారస్య దేహినః,రసవర్జం రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే. గీత—౨ అధ్యా—౫౯.

కావున ఆత్మదర్శనము కావలసినవానికి రామనామము, రామకృపయు అంతిమసాధనములు. నేను భారతదేశమునకు వచ్చిన తరువాతనే యీ విషయ మనుభవము చేసికొంటిని.

* ఆహారము మానివేసినవానికి విషయములు శాంతించును, కాని రసము శాంతింపదు ఈశ్వరదర్శనమువలన రసమును శమించును.

౬

మితవ్యయము

నేను భోగముల ననుభవింపసాగితిని గాని అది యెంతో కాలము సాగలేదు. గృహాలంకారమునకు వలయు సాధనసామగ్రిని నింపితిని. కాని యీ వ్యామోహము నిలువలేదు. కావున వ్యయము తగ్గించుకొనిరా మొదలిడితిని. చాకలిఖర్చుకూడ ఎక్కు వనిపించెను. ఇంతియ కాక వాడు బట్టలు సరిగా తీసికొనిరాఁడు. ఇందువలన రెండు మూఁడు డజనుల కమీజులును అన్నికాలర్లును ఉన్నను చాలెడివి కావు. ఒకొక్క కాలరు ఒకొక్కనాఁటితో సరి. రోజూ కాకపోయినను కమీజు మూణ్ణాళ్ల కొకతూరి మార్చవలసి యుండెడిది. ఈ రీతిగా వ్యయ మమిత మాయెను. ఇది వ్యర్థమని తోఁచెను. ఇందువలన నేనే ఇంట ఉతుకుకొనఁ దలఁచితిని. బట్ట లుతుకుటను గూర్చి వ్రాయఁబడిన పుస్తకములు చదివి ఆ విద్య గ్రహించితిని. నా భార్యకును నేర్పితిని. ఇందువలన పని బరువాయెను గాని యిది యొక క్రొత్తపని యగుట వలన మనోవినోదముగాను ఉండెను.

నేను మున్మొదట బాగుచేసిన కాల రెన్నటికిని మఱపుపచ్చుటకు వీలులేదు. పిండి యెక్కు డాయెను. ఇస్త్రీపెట్టె సరియగు వేఁడికి రాలేదు. మఱియు కాలరు కాలిపోవునను భయమున ఇస్త్రీపెట్టెను అడిచి తోమలేదు. ఇందువల్ల కాలరు గట్టిపడెనుగాని దీనినుండి పిండి వర్షించుచుండెను.

ఇట్టి కాలరుతో కోర్టునకు పోయి తోడి బారిస్టరుల హాస్యమునకు సాధనమును కల్పించితిని. అయితే ఈ హాస్యమును సహింపఁగల పాండిత్యము నా కాసమయమున గూడ కొఱఁతకాదు.

'కాలరు నాయంత నే నిస్త్రీచేసికొనుట కిది ప్రప్రథమము. కావున దీనినుండి పిండి రాలుచున్నది. రాలిన రాలుగాక. మఱియు మీ యందఱకు నిది వినోదకారణమగుట చాల గొప్పమాట' అని నా సంగతి యంతయు స్పష్టముగా చెప్పితిని. 'ఇచట చాకళ్లకు కఱవు కాదుగద?' అని యొక మిత్రుఁ డడిగెను.

'చాకలిఖర్చు రెట్టికి రెట్టిగా నున్నది. కాలరు వెల యెంతో దాని నుతుకు ఖర్చును అంత. ఇంతియకాక, చాకలవానికొఱకు పడ గాఁపులు కాయవలయును. ఈ కష్టములచే నాయంత నేనే యుతుకు కొనుట మంచిదనుకొంటిని.'

ఎవరిపని వారు చేసికొనుటలోఁగల యందము వారికి నచ్చఁ జూపజాలక పోతిని.

తుదకు చెప్పవలసిన దిది—నా పని నాకు వెళ్లఁబాఱిపోవునటు లీవిద్యలో కౌశల్యము గడించితిని. మఱియు నా యిస్త్రీ చాకలి యిస్త్రీ కెంతమాత్రమును తీసిపోలేదు. చాకలి యిస్త్రీచేసిన కాలరు కంటె నా చేసిన కాలరులో జిగితనమును, నిగనిగయు ఇసుమంతయు కొఱలేదు. స్వర్గీయులగు మహాదేవ గోవింద రానడే గారు గోఖలే గారి కొక సేలువను ప్రసాదించిరి. గోఖలేగారు దానిని ప్రాణపణముగా చూచుకొనుచు సమయవిశేషములందే దానిని దాల్చుచుండిరి. జోహాన్సుబర్గులో గోఖలేగారికి చేసిన విందు చాల దొడ్డది. ఆ సమయము మిగుల గొప్పది. అపుడు వా రిచ్చిన యుపన్యాసము దక్షిణ-

ఆఫ్రికాలో వారిచ్చిన ఉపన్యాసము లన్నింటికంటె గొప్పది. కాఁబట్టి వారి కాసమయమున ఆ సేలువ తొల్వ మనసాయెను. ఆ సేలువ ముడ తలు పడియుండెను. దాని నిస్త్రీ చేయింపవలయును. అంతలో దానిని చాకలికి వేసి యుతికించి తెప్పించు టసంభవము. 'నా విద్య నుగూడ కొంచె మిపుడు పరీక్షింపుఁ' డంటిని.

'నీలాయరు విద్యను విశ్వసింపజెల్లును గాని మఱి చాకల విద్యనా? నీవు దీనిమీఁద మఱకలు పడవైచుచో? దీనివల యెం తయో నీకు తెలియునా?' ఇటులని గోఖలేగారు అది తమ కెటులు ప్రసన్న మైనదో ఆ సంగతి అతిసంతోషముతో తెలిపిరి.

మఱకలు పడవేయకుండుటకు పూచీపడెదనని గోఖలేగారిని ప్రార్థించితిని. దీనికి ఫలముగా ఇస్త్రీచేయు గౌరవము నాకు దక్కెను. వారు నాకు 'మంచి చాకలి' యని బిరుదు నిచ్చిరి. చాలు. ఇక లోక మంతయు నీయకున్న నేమి?

చాకలి దాస్యమునుండి విడిపించికొనిన చందముగనే మంగలి దాస్యము కూడ విడిపించుకొనవలసిన అక్కఱ కలిగెను. సీమకు వెళ్లువా రందఱును తుదకు గడ్డము మాత్రమైనను క్షౌరము చేసికొన నేర్తురు కాని తలవెంట్రుకలు కత్తిరించుకొనుట యెవరును నేర్చికొని యుండ రనుకొందును. ప్రిటోరియాలో నే నొకతూరి మంగలిదుకా ణమున కేఁగితిని. అచట నా మంగలి 'నీకు క్షౌరము చేయను పొ'మ్మ నెను. ఇంతియకాక తిరస్కారము చేయు టొకటి అధికము. నాకు చాల కష్టము కలిగెను. నేను నూటిగా బజారుకు పోతిని. కత్తెర యొకటి కొంటిని. అద్దము నెదుట నిలువఁబడి కత్తిరించుకొంటిని. ముందటి వెం ట్రుక లెట్లో ఒకట్లు కత్తెరపడినవి. కాని వెనుక వెంట్రుకలు కత్తి

రించుకొనుట చాల కష్టమాయెను. మఱియు నా కోరినరీతి కత్తెర పడలేదు. కోర్టులో దీనినిగుఱించి కోలాహల మాయెను.

'నీ తలమీఁద ఎలుక లేమేని తిరుగుచున్నవా?'

'లేదు. నా నల్లతలను తెల్ల మంగలి యెట్లు లంటుకొనును? అందులకని నేనే యెట్లో ఒకట్లు కత్తిరించుకొంటిని. ఇదియ నా కధిక ప్రియము.'

ఈ ప్రత్యుత్తరమువలన వారి కాశ్చర్యము కలుగలేదు. సత్యమునకు ఇందు మంగలి యపరాధ మేమియు లేదు. నల్లవారికి క్షౌరముచేయుచో వీని కూడు పడిపోవును. మనము మాత్రము మన మంగళ్ళచే మాలలకు క్షౌరము చేయనిత్తుమా? దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో దీనికి ప్రతిఫల మొకమాఱు కాదు పలుమాఱులు నాకు కానిపించెను. ఇది మన పాపఫలమే యను నుద్దేశము ధ్రువ మాయెను. దానివలన నెన్నడును నాకు రోషము కలుగలేదు.

నా పను లన్నియు నేనే చేసికొనుట,వ్యయము తగ్గించుట,అను నీ కోరికలు జనించి యెటులు తీవ్రరూపములు ధరించెనో దానిని యథాప్రసంగమున వక్కాణింతును; కాని దీనికి మూలము బహు పురాతనమైనది. ఇది పూచుటకును కాచుటకును, నీరు చల్లుటయే యావశ్యకము. మఱియు ఆ కాలము అనాయాసముగా సంభవించెను.

౧౦

బోయరు యుద్ధము

౧౮౯౩ మొదలు ౯౯ వఱకును నా జీవితమునందలి యితరానుభవముల వదలివైచి బోయరు యుద్ధమును గూర్చి చెప్పెదను. యుద్ధము పొసఁగినపుడు నా మనోభావములు సంపూర్ణముగా బోయరులపక్షమున నుండెను. ఇటువంటి విషయములలో వ్యక్తిగతమైన అభిప్రాయముల ననుసరించి పనిచేయుట కధికార మింకను నాకు కలుగలేదని అపుడు నే ననుకొంటిని. దీనిగుఱించి నా హృదయమున నెంత మథన జరిగెనో దాని సూక్ష్మవిచారణము 'దక్షిణ-ఆఫ్రికా' సత్యాగ్రహేతిహాసమందు వివరించితిని గాన దాని నిటఁ దడవను. వలయువారట నరయుదురుగాక! ఇచట నీవిషయము వ్రాసినఁ జాలును—తెల్లదొరతనమందలి విశ్వాసము ఈ యుద్ధమున సాయపడుమని నన్ను ముందులకు త్రోసెను. మేము తెల్లదొరతనమువారి ప్రజలమను యోగ్యతచే మన కుండవలసిన హక్కులను మనము నిర్బంధించి పుచ్చుకొనుచో తెల్లదొరతనమువారి ప్రజలమను యోగ్యతచేతనే బ్రిటిష్ రాజ్యమును రక్షింప సాయపడుట మనకు ధర్మమయి యున్నదని నేనెంచితిని. భారతీయుల కన్నివిధముల నున్నతి రావలయుచో బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యమువలననే రావలయునని నాఁడు నే ననుకొనుచుండెడివాఁడను.

ఈ కారణమున చేరినంతమంది మిత్రులను కూడఁదీసికొని యుద్ధమున దెబ్బలు తినినవారి రక్షణకు మిగుల కష్టించి ఒకదళమును పోగు

చేసితిని. అప్పటికి ఆంగ్లేయులు నల్ల వారనఁగా పిఱికివారనియు, అపాయముల నెదురుకొనఁజాలనివారనియు, వారికిఁ గావలసిన పని వారు చూచుకొనుట తక్క నితర మక్కఱలేని స్వార్థపరులనియు, ననుకొనుచుండువారు. ఇందువలన నా ఆంగ్ల మిత్రులు పలువురు నా ప్రయత్నమును చప్పరించిరి. ఒక్క డాక్టరు బూత్ గారు లెస్సగా ప్రోత్సహించిరి. రణాభిహతులకు ఏమేమి చేయవలయునో దాని నంతయు నేర్పిరి. మే మీపనికి తగినవారమని డాక్టరుకడనుండి సర్టిఫికెట్టులు పుట్టెను. లాటనుగారును, స్వ. మి. ఎస్కాంబిగారును ఈ మాయుద్దేశమును మెచ్చుకొనిరి. యుద్ధమున మా సేవ ననుమతింపవలసినదని తుదకు సరకారును వేఁడితిమి. సరకారువారు మమ్మభినందించిరి. కాని ఇపుడు మీ పనితో జరూరు లేదనిరి.

అయితే నే నీ 'జరూరు లేదు'తో నూరకుండలేదు. డాక్టరు బూత్ గారి మద్దతుతో నేటాలు బిషప్పుగారిని దర్శించితిని. మా దళమున చాలమంది భారతీయక్రైస్తవులు కలరు. బిషప్పునకు మా యుద్యమ మానందము కలిగించెను. 'నేను మీకు సాయము చేయఁ' గల ననెను.

ఇంతలో ఘటనాచక్రము తన పని చేసికొనుచుఁ బోవుచుండెను. బోయరుల సన్నాహము దార్ఢ్యము పరాక్రమము మొదలగునవి అనుకొనినంతకంటె చాల నెక్కువగా కానిపింపఁదొడఁగెను. సరకారువారికి ఘాటువమూఁకను (రిక్రూటు) పోగుచేసికొనవలసివచ్చెను. తుదకు మా ప్రార్థనయు నంగీకరింపఁబడెను.

మా దళమున సుమారు ౧౧౨౦ మంది కలరు. ఇందు నాయకులు సుమారు నలుబండ్రు. సుమారు మున్నూఱుగురు స్వతంత్రులగు భార

తీయులు, మిగిలినవారు గిరిమిటియాలు. డాక్టరు బూత్ గారును మాతో నుండిరి. దళము చక్కగా పనిచేసెను. దీని పని సేన కీవల. మఱియు దీనికి రెడ్ క్రాస్* గుర్తు రక్షణమునకుఁగాను అంటింపఁబడెను. మఱియు నొక సమయమున యుద్ధక్షేత్రములోనికిఁగూడ నీ దళము పోవలసివచ్చెను. లోగడ సర్కారువారు వారి యిష్టను చొప్పున నే అపాయస్థలము లోనికి మమ్ము ప్రవేశింపఁ జెప్పలేదు. కాని స్పియాంకోపు జాఱిపోయినపిదప స్థితిగతులు మాఱెను. అపుడు జనరల్ బులరుగారు—'సాక్షాద్యుద్ధక్షేత్రమునందు పనిచేయవలయునను నిర్బంధము మీకు లేదు. అయినను అపాయమునకు సిద్ధపడి పడిపోయిన సిపాయిలను గాని, ఆఫీసర్లనుగాని రణక్షేత్రమునుండి ఎత్తి డోలీలలో తీసికొని వచ్చుటకు ఇయ్యకొందురేని సర్కారువారు మీ యుపకారమును మన్నింతురు'రని వార్తనంపిరి. మే మందుఱకుఁటకు సిద్ధముగ నుంటిమంటిమి. కావుననే స్పియాంకోప్ యుద్ధ మయినపిమ్మట మేము ఫిరంగిగుండ్లు, తుపాకిగుండ్లు పడుచోట్ల పనిచేయఁ గడఁగితిమి.

ఈదినములలో అందఱకు నొకొక్కమాఱు ౨౦, ౨౫ మైళ్లవఱకు తిరిగి పనిచేయవలసి యుండెడిది. ఒకొక్కతూరి దెబ్బలు తిని పడిపోయినవారిని డోలీలలో నింతదూరమును మోసికొని రావలసి యుండెడిది. ఇట్టివారలలో జనరల్ వుడ్‌గేటువంటి యోధులను జేరవైచు భాగ్యమును మాకు కలిగెను.

* రెడ్‌క్రాస్ అనఁగా లోహితస్వస్తికము. యుద్ధమున పడిపోయినవారి కుపచారము చేయువారు ఎడమచేతిమీద పెట్టుకొను ఎఱ్ఱగుర్తు. ఈ గుర్తు కలవారిని శత్రువులు కొట్టరు. అధికము తెలియఁగోరువారు ద - ఆఫ్రికా-సత్యా-౧-౯. అరయుదురుగాక!

౧౦ బోయరుయుద్ధము

ఆఱువారముల పిదప మాదళమునకు విడుదల యాయెను. స్పియాంకోపును, వాల్క్రాంజును చేతులనుండి జాఱిపోయినపిమ్మట లేడీస్మిత్ మొదలగు తావులను బోయరుల ముట్టడినుండి వడిగా విడిపించు నుద్దేశమును మానుకొని బ్రిటిషు సేనాపతి ఇంగ్లండునుండియు ఇండియానుండియు సేనలను రావించుటకును అంతవట్టు మెల్లమెల్లగా పనిచేయుచుండుటకును నిశ్చయించుకొనెను.

మా యొనర్చిన యీస్వల్పకార్యమున కాసమయమున చాల మెచ్చొదవెను. దీనివలన భారతీయుల ప్రతిష్ఠ పెరిగెను. 'ఊ.... ఇంతకు భారతీయులన నెవ్వరు? రాజ్యపువారసుల్గదా!' అను మకుటముతో పద్యములను పత్రికలు ప్రకటించెను. జనరల్ బులరు మా సేవను ప్రశంసించెను. మాదళపు నాయకులకు మెడల్సుకూడ లభించెను.

దీనివలన భారతీయులలో ఐక్య మెక్కువాయెను. నాకు గిరిమిటియాలతో సంపర్కము వృద్ధియాయెను. వీరిలో మిగుల వివేకముదయించెను. హిందువు, తురక, క్రైస్తవుఁడు, మదరాసి, గుజరాతి, సింధీ అందఱును హైందవులే యను భావన మిగుల దృఢపడెను. ఇఁక భారతీయుల కష్టములు గట్టెక్కు నని అంద ఱనుకొనిరి. ఇటుపిమ్మట తెల్లవారి నడతయందును విస్పష్టముగా భేదము కానవచ్చెను.

యుద్ధసమయమున తెల్లవారికిని మాకును కలిగిన సంబంధము మధురమైనది. వేలకొలఁది తెల్లసోల్జరుల పొత్తు మాకు కలిగెను. వారు మాతో మైత్రి పాటించిరి. తమకు మే మొనరించిన సేవకు వారు కృతజ్ఞతాబద్ధులైరి.

దుఃఖసమయములందు మనుష్యస్వభావ మెటులు ద్రవించునో యిందులకు అపుడు జరిగిన యొకసంగతిని చెప్పక తప్పదు. మేము

ఆ త్మ క థ

చీవలీశిబిర ప్రాంతమున సంచరించుచుంటిమి. రాబర్ట్సు ప్రభువు పుత్రుఁడు లెఫ్టినెంటు రాబర్ట్సుగారికి మర్మావిధమగు గుండు తగిలెను. వారు ప్రాణములఁ బాసిరి. వారిని మోచికొనిపోవు భాగ్యము మా దళమున కబ్బెను. మరలి వచ్చునపుడు ఎండ ఉడికిపోవుచుండెను. అందఱకును నాలుకలు పెడ లాఁగుచుండెను. దారిలో నొక చిన్న సెలయేఱుండెను. ముం దెవరు త్రాగవలెను?' అను ప్రశ్న. 'తెల్ల సోల్జరులు త్రావుపయి మేము త్రావెద' మంటిమి. ఆ తెల్ల సోల్జర్లు మమ్ము చూచి వెంటనే—'ముందు మీరందఱును త్రావుఁ'డనిరి. 'కాదు. ముందు మీరు త్రావుఁ'డని మేమంటిమి. ఇటులు చాల ప్రొద్దువఱకు 'మీరు త్రావుఁ డనిన మీరు త్రావుఁ'డని ప్రేమగౌరవముతో పోటీలు పడితిమి.

౧౧

నగరసంస్కరణము—క్షామనిధి

సంఘశరీరమునందే యవయవమేని పనికి రాకపోవుట యెప్పుడును నాకిష్టముకాదు. లోపల దోషముల కప్పిపుచ్చి వానిని చూచీ చూడనట్లు లూరకుండిగాని లేక వానిని పాయఁజేయకుండిగాని మా హక్కులను మాకిడుఁడని కోరుట నాకరుచికరము. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని భారతీయులమీఁద నొక ఆక్షేపముకలదు. అది యేదనఁగా: 'భారతీయులు ఎడ్డెమృగములు; వీరి యిండ్లు, వాకిండ్లు చెత్తచెదారముల మైలతో నిండియుండును అని. మాటిమాటి కీమాటయే. ఇందు కొంచెము సత్యము లేకపోలేదు. నేనచట నుండఁదొడఁగినదాది దీనిని దూరగింపఁ దలపోయుచుంటిని. ఈదోషమును ఆఁపివేయ సమకట్టినది మొదలుకొని పేరుపడియున్న పెద్దలయిండ్లన్నియు పరిశుభ్రపడినవికాని దర్బనులో ప్లేగు ప్రవేశించి ప్రకోపించునను భయము పుట్టనంతవఱకు ఇల్లిల్లు తిరిగి ప్రచారము చేయ వలనుపడలేదు. ఇందు మునిసిపాలిటీవారి సమ్మతి కావలయును. అదియు నాయెను. మేము పనిచేయఁబూనుటవలన వారికిని తేలికయాయెను. మఱియు భారతీయుల కష్టములును తగ్గెను. ఎటులనఁగా ప్లేగు మొదలగునవి ప్రకోపించి యున్నపుడు అధికారులు లోపలమీఁద విఱుచుకొని పడుచుండువారు. ఇందుల కుపాయములు సీమాతిగాము లయ్యెడివి. వీరి కిష్టులుకానివారి కోపలేనంత యొత్తిడి కలుగుచుండెడిది. భారతీయులు

శుచిగా నుండుట మొదలిడినపిదప అట్టి కష్టములుగాని, బాధలుగాని లేకపోయెను.

ఈసంబంధమున నేనును కష్టములు చవి చూచితిని. హక్కుల కొఱకు నేటాలుసరకారుతో పోరుటకు వీరివలన నెంత సాయము పడయఁగలిగితినో వీరి విధిని వీరిచేతఁ జేయించుటలో నంతసాయము పడయజాలకపోతిని. కొందఱు నన్నవమానించిరి. కొందఱు వినయపూర్వకముగా ఫరవాలేదు ఫరవాలే దని యోసరిల్లిరి. తమ ముఱికి తాము తీసివైచుకొనుట వారికి ఒక ఆపదవలె నుండెను. ఇందులకు డబ్బు ఖర్చుపెట్టుట యనఁగా నింకను కష్టము. దీనివలన నేను ఇదివఱకుకంటె లెస్సగా నేర్చికొనినదేమనఁగా— 'లోకులచే నేపనియేని చేయింపఁ బూనుదు మేని మనకు శాశ్వతమైన ఓర్పుండవలయును.' సంస్కర్తకు కావలయునది కేవలము సంస్కరణము. ఏసంఘమున నతఁడు సంస్కారమును చేయఁగోరునో ఆసంఘమువలన విరోధమును, తిరస్కారమును ప్రాణాపాయము గూడ వచ్చునని కనిపట్టి యుండవలయును. సంస్కర్త దేనిని సంస్కారమని తెలుపునో సంఘము దానిని 'వికార' మని యేల అనుకొనగూడదు? మఱియు వికార మనుకొనకున్న మానె; యీ విషయమున నుదాసీనముగా నేల యుండగూడదు?

ఈయాందోళనమునకు ఫల మిది— భారతీయుల సంఘమునకు ఇండ్లు వాకిండ్లు శుభ్రముగా నుంచుకొనవలసిన యావశ్యకత కొలఁదియో గొప్పయో తెలిసెను. అధికారులలో నాకు కొంచెము గౌరవ మినుమడించెను. నేను ఎల్లపుడు మొఱపెట్టుకొనుచుండెడువాఁడను లేక హక్కులను వెతుకుచుండెడువాఁడను అనియే కాక ఈపైవిషయము

లలో నే నెంత దిట్టరినో నా వారిని సంస్కరించుటలోఁగూడ నంత దిట్టరి నని వారికి బోధపడెను.

కాని సంఘపు మనోవికాసమున కింకను ఒకటి బాకీ కలదు. అది భారతవర్ష మునెడ తన ధర్మము నెఱుఁగుట, దానిని పాలించుట. భరతవర్షము నిఱుపేద. అచటివారు ధనమునకు విదేశము లేఁగిరి. భారతవర్షమునకు ఆపత్సమయములందు వారు తమ సంపాదించిన ధనమున కొంచెము కొంచె మీయ లగ్గు. ౧౮౯౭ సంవత్సరమున క్షామము వచ్చెను. ౧౮౯౯ సంవత్సరమున దానికంటె పెద్దక్షామము. ఈరెండు సమయములలో దక్షిణ-ఆఫ్రికానుండి పెద్దసాయము చేకూఱెను. మొదటితూరి యెన్నియో మొత్తములు వచ్చెను. రెండవతూరి యింతకంతయో యెక్కువ సొమ్ము చేకూఱెను. మేము తెల్లవారిని గూడ చందా లడిగితిమి. వారును కడు సాయపడిరి. గిరిమిటియాలు కూడ చాల నిచ్చిరి.

ఈరీతిగా ఈరెండు క్షామములందును వారికి గలిగిన అలవాటు అట్లే నిలిచిపోయెను. హిందూదేశమున నిట్టి సంకటములు కలిగినపుడెల్ల వారు ధనము పంపుచుండుట మన మెఱుఁగుదుము.

అట్లు నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికా భారతీయులకు సేవచేయుచు నొకటితరువాత నొకటిగా అనేకవిషయములను నేర్చికొనుచుంటిని. సత్య మనునది మహావృక్షము. దానిని మన మెంత యధికముగ పోషింతుమొ యంత యధికముగ నది ఫలముల నొసగును. దానికి అంతమనుచు లేదు. నీవు దీనిగనిలోనికి దిగినకొలఁది సేవారూపములయిన రత్నములు నీచేతికి దొరకుచుండును.

౧౨

స్వదేశాగమనము

యుద్ధకార్యము ముగిసినపిదప ఇఁక దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో నాపని తీఱినదనియు, మఱి స్వదేశముననే కలదనియు గ్రహించితిని. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోనే యుండుచో ఏదో కొంచెముసేవ కావశ్యకత చిక్కకపోదు కాని అక్కడనే యుండుచో నాకు డబ్బు సంపాదించుటే ముఖ్యకార్యమయిపోవునని శంకించితిని.

దేశమునందలి మిత్రులు దేశములోనికి రమ్మని బలాత్కరించుచుండిరి. దేశమునకు మరలుచో నా కెక్కుడు ఉపయోగ ముండునని నేనును అనుకొంటిని. నేటాలులో మి. ఖానుగారు, మనసుఖలాలు నాజరుగారును ఉండనేయుండిరి.

నా కిఁక సెల వొసఁగుఁ డని నామిత్రుల ననురోధించితిని. అతి కష్టముమీఁద ఒకషరతుపెట్టి నా సెలవు మంజూరుచేసిరి. ఆషరతిది—ఒకసంవత్సరములోఁగా ఇక్కడివారికి మీతో పని పట్టునేని దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు మరలి రావలయును. నా కాషరతు విషమ-షరతుగా నుండెనుగాని ప్రేమపాశముచే బద్ధుఁడనయితిని.

కాచేరే తాంతణే మనే హరజీ ఏ బాంధీ
జేమ తాణే తేసు తేమ నీరే
మనే లాగీ కటారీ ప్రేమ నీ. *

* ఆ. నాదు మెడకు నాదినారాయణుఁడు సన్న
ప్రేమతంతు వొంటు వేసినాడు
దానిఁ బూని యతఁడు లాగఁగఁగొలఁదిని
సహహ, యతనిదాన నగుచునుంటి.

౧౨ స్వదేశాగమనము

మీరాబాయి చెప్పిన యీయుపమ యించుమించుగా నాయెడను సరిపడెను. పదుగురిలో పరమేశ్వరుఁ డున్నాఁడుకదా! మిత్రుల మాటను తీసివేయలేకపోతిని. మాట యిచ్చి సెలవుగొంటిని.

నా కీర్తి నెక్కుడు సంబంధము నేటాలుతోనే. నేటాలులోని భారతీయులు నామీఁద ప్రేమామృతము కురిపించిరి. ఊరూర అభినందన పత్రములు. ఊరూర వెలగల కానుకలు.

నేను ౧౯౧౫ సంవత్సరమున దేశమునకు వచ్చునపుడును కానుకలు దొరకెను. ఈతూరి ఆకానుకలు, ఆసభలు చూచి బెదరిపోయితిని. బంగారు వెండియుఁగాక వజ్రములుకూడ.

నే నీకానుకల నన్నిఁటిని స్వీకరింపఁజెల్లునా? నేను వీనిని దీసికొనుచో డబ్బుతీసికొని లోకసేవచేయు లేదని అనుకొనఁదగునా? నాక్లయంట్లిచ్చినవి కొన్నిమాత్రముకాక కడమవన్నియు లోకసేవకొఱకేఁబడినవే అయినను నాచిత్తమున అవి క్లయంట్లిచ్చిన వనియు, ఇవి యితరు లిచ్చిన వనియు భేదములేదు. పెద్దపెద్ద క్లయంట్లందఱును ఈసార్వజనికకార్యములకు సాయపడినవారే.

ఈకానుకలలో ఏఁబదిగినీల బంగారుహార మొకటి కస్తురిబాయికి ఉద్దేశింపఁబడినది. అయినను అది నాచేసిన సేవకు ప్రతిఫలముగనే యీయఁబడియుండును. దాన దీనిని విడిపెట్టరాదు.

ఒక నాఁడు రెండు గొప్పకానుకలు వచ్చెను. నాఁటి రేయి నేను పిచ్చివానివలె జాగరము చేసితిని. గదిలో నటునిటు ఊరక తిరుగుచుంటిని. ఏమిచేయను పాలుపోదు. వేలకొలఁది రూపాయలు తీసికొనకుండుటాకష్టముగ నుండెను; పోనీ, తీసికొనుటా అది యంత కన్న కష్టముగనే యుండెను.

ఈకానుకలను నేను జీర్ణముచేసుకొనవచ్చునుగాని నా యాలు బిడ్డలు? వీరు ప్రజాసేవ కలవాటుపడిరి. సేవకు వెలయుండదని వీరికి ఎల్లపుడును నూటిపోయుచుంటిని. నే నింటిలో వెలగలనగలు మొదలగు వాని నుంచుట మానుకొంటిని. ఇంటిలో మితజీవిక నానాఁటి కేర్పాటగుచుండెను. ఇట్టి స్థితిలో బంగారు గడియారములు, బంగారుగొలుసులు పెట్టుకొను టెటులు? వజ్రాలయుంగరములు తొల్చు టెటులు? అప్పటికే నగల వ్యామోహముకూడదని నేను చాటి చెప్పుచుంటిని. కావున ఈనగలు, ఈజవాహిరీ తీసికొని నే నేమిచేయుదును?

ఇంట వీని నుంచుకొనరాదని తుదకు నిశ్చయించితిని. పారసీ రుస్తుంజీ మొదలగువారిని ధర్మకర్తలగా నేర్పఱిచి పత్రమువ్రాసిపెట్టుకొని ప్రొద్దుననే ఆలుబిడ్డలతో సంప్రతించి యీబరువు దింపుకొన నిశ్చయించితిని.

నాభార్య నొప్పించుట కష్టమని తెలియును. మఱి పిల్లల నొప్పించుటలో నేమియు కష్టముకలుగఁబోదని నాకు నమ్మకమే. కావుననే నాపక్షమున వాదింప వీరిని వకీళ్లగా నేర్పఱుచుకొంటిని.

పిల్లలు వెంటనే ఒప్పుకొనిరి. 'మాకీనగలతో నేమియు ఉపయోగము లేదు. ఎవరివి వారి కిచ్చివేయవలయునని మాయుద్దేశము. మఱి మనకు కావలసియున్నచో మనము చేయించుకొనలేమా?' అనివారనిరి

నాకు సంతోషము కలిగెను. 'అటులగుచో మీరు మీ అమ్మను ఒప్పింపఁగల రనుకొందు' నంటిని.

తప్పక, తప్పక: అది మాపని. ఈనగల అవసరము ఆమె కెందుకు? ఆమెకు కావలయునన్నచో మాకొఱకేకదా! మాకక్కఱలేదని మేమే యన్నచో నిఁక నామె యెటులు పట్టుపట్టఁగలదు?

కాని యీపని మొత్తము మీఁద మిగుల కష్టమని తెలియ నాయెను.

"ఇవి మీకును అక్కఱలేకపోవచ్చును మీపిల్లలకును అక్కఱ లేకపోవచ్చును. పిల్లలా? ఎటు లాడించిన నటు లాడుదురు. అయితే నాకు పెట్టుకొనవలయునని యున్నదనుకొందురేమో! లేదు. కాని రేపు నాకోడండ్రకు కక్కఱలేదా? మఱియు రేపటిమాట ఎవరి కెఱుక? లోకు లింత ప్రేమతో నిచ్చిన వస్తువులను తిరిగి వారికిచ్చి వేయుట అప్రశస్తము." ఈరీతిగా వాగ్ధారఆరంభమయి దీనితో అశ్రుధా రయు వచ్చికలిసెను. పిల్లలే చలింపకుండిరి. ఇక నేనా చలించువాడను?

మెలమెల్లగా నేనిటు లంటించితిని : "మొదట కుఱ్ఱలకు పెండ్లియే తరవాయి. పసితనమున వీరికి పెండ్లిండ్లు చేయముకదా! ఇఁకపెద్దవా రయిన పిదప వారి పెండ్లిండ్లు వారే చేసికొందురు. అయినను నగనుట్ర కావలయునను కోడండ్రను మనము వెతుకవలయునా? ఒకవేళ కావలసి యేవచ్చు నందము! నే నెక్కడికి పాఱిపోవుదును?"

"ఆ, మీసంగతి తెలియదా? నానగలఁగూడ ఒలిచి తీసికొన్న వారు కాదా మీరు! నన్నే పెట్టుకొననీయనిచో నిఁక కోడఁడ్రకు తప్పక పెట్టెదరు! కుఱ్ఱవాండ్ర నిప్పటినుండియే బైరాగులనుచేసిపెట్టు చున్నారుకదా! ఈనగలను నేను మరల నీయను. ఇంతియకాక నాహారమున మీకేమి హక్కు?"

"ఆ హారము నీవు చేసిన పనిజూచి యిచ్చిరా? నాచేసిన పని జూచియిచ్చిరా? ఒకమాట చెప్పు!"

"పోనిండు! అటులే. మీరు చేయుచో నేను చేసినటులుకాదా? మిమ్ము రాత్రిందివములు నేను సేవించుటలేదా? అది సేవకాదోటు?

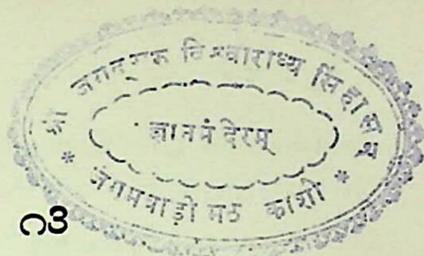
ఇంటికి తీసికొనివచ్చిన అడ్డమైనవారికిని ఎముకలు విఱుగపనిచేయుట- ఏమి యిది? ఇది యేమియు కాదా?"

ఆ బాణములన్నియు వాడియైనవి. ఎన్నియో గ్రుచ్చుకొనుచునే యుండెను. కాని నగలు తిరుగ ఇప్పించుటకు నిశ్చితుఁడనై యుంటిని. తుదకు పెక్కుమాటలు జరిగిన తరువాత నెటులో ఒకటులు సమ్మతి పడసితిని. ౧౮౯౬ మఱియు ౧౯౦౧ సంవత్సరములందు వచ్చిన కానుకల నన్నిటిని త్రిప్పి యిచ్చి వయిచితిమి. దీనికి దానపత్రము వ్రాసితిని. నా అనుమతితోఁ గాని, ధర్మకర్తల అనుమతితోఁ గాని, ప్రజాసేవ కిది యుపయోగింపఁబడ వలయునను షరతుతో నీసొమ్మంతయు బాంకులో వేయఁబడెను.

ప్రజాకార్యములకు ధనము వలసినపుడు తఱుచు ఈ ధర్మమునుండి ధనము తీయవలయు ననుకొంటినిగాని దీనిని ముట్టకయే వలయు ధనమును సమకూర్పఁ గలిగితిని. నేఁటికిని అది ఆపత్కోశరూపముగా నున్నది. అది యిటులు క్రమముగా వృద్ధియగుచున్నది.

ఈ చేతకు నాకెన్నఁడును పశ్చాత్తాపము కలుగలేదు. కాలము గడఁచిన కొలఁది కస్తురిబాయియు దీని యౌచిత్యము నెఱిఁగికొనఁ దొడఁగెను. ఈ రీతిగా నేను పలుతెగల ప్రలోభనములనుండి తప్పుకొని పోయితిని.

లోకసేవకున కెట్టి కానుక లేని వచ్చుగాఁక! అవి యతని నిజవస్తువులు కాఁజాలవని నా నిశ్చితాభిప్రాయము.

౧౩

మరల భారతదేశములో

ఈ రీతిగా నేను దేశమునకు మరలితిని. దారిలో మారిషస్ రేవు తగిలెను. అచట నోడ చాలకాల మాఁగును. నేనచట దిగి చుట్టు ప్రక్కలవారి స్థితిగతులు తెలిసికొంటిని. అచట నొకరేయి గవర్నరుగా రయిన చార్లెసు బ్రూసుగారికి అతిథి నయితిని.

దేశమునకు క్రమ్మఱిన పిదప కొంచెముకాల మటునిటు తిరిగి గడపితిని. ఇది ౧౯౦౧ సంవత్సరమునాఁటి ముచ్చట. కలకత్తాలో ఆయేడు కాంగ్రెసు అధ్యక్షులు దిన్షా ఎడల్జి వాచా గారు. నేనును దానికి పోవలయు ననుకొనుచుంటిని. కాంగ్రెసు చూచుట నాకదే తొలిసారి.

బొంబాయినుండి సర్ ఫిరోజిషా గారెక్కి వెడలినరైలులోనే నేనును వెళ్లితిని. దక్షిణ-ఆఫ్రికా విషయములు వీరితో ముచ్చటింపవలసియుండెను. వీరి పెట్టెలో ఒకస్టేషనుదాఁక అనుగమించుటకు నాకు సెలవాయెను. వారు ఒక పెట్టెను పుచ్చుకొనిరి. వారిరాజవైభవము ఖర్చు కరామతు నాకు వాకపే. ఏర్పాటయిన స్టేషనులో వీరిపెట్టెలోనికి పోతిని. అపుడా పెట్టెలో దిన్షావాచాగారును, చిమన్‌లాల్ సెతల్వాడుగారును ఉండిరి. వీ రందఱు రాజనీతినిగూర్చి ముచ్చటించుకొనుచుండిరి. నన్నుఁజూచి ఫిరోజిషాగారు—"గాంధీ! నీపని అనుకూలముగాలేదు. నీతీర్మాన మామోదింపఁబడుననుకొనుచు? అయితే మొదట మనకు మనదేశములో నేమి హక్కు లున్నవి గనుక !

మనదేశమున మనకు సత్తా లేనంతవఱకు ఉపనివేశములలో మనస్థితి బాగుపడవలె నన్న నెటులు బాగుపడును ?"

నేను స్తంభితుఁడ నయిపోతిని. చిమన్‌లాల్ గారు గూడ వారితో నేకీభవించిరి. కాని దిన్షాగారు నాకేసి దయాదృష్టి బఱపిరి.

ఫిరోజిషాగారిచే నొప్పింపఁ బ్రయత్నించితిని. వారు బొంబాయి కిరీటములేని పాదుషా. అట్టివారిని నాబోటివాఁడా ఒప్పించుట! అంతటితో కాంగ్రెసులో ఈతీర్మానమా మోదింపఁబడును గదా యని సంతసించితిని.

నా కుత్సాహము కలిగించుటకు వాచాగారు 'తీర్మానము తయారుచేసి నాకు చూపుట మంచిది' అనిరి.

నేను ధన్యవాదములు చెప్పితిని. రెండవస్టేషనుకడ బండి యాఁగఁగనే దిగి నాపెట్టెలోనికి వచ్చి కూరుచుంటిని.

కలకత్తా చేరితిమి. నగరవాసులు అధ్యక్షుఁడు మొదలగు నాయకులను మహావైభవముతో తీసికొని పోయిరి. నేనొక స్వచ్ఛంద సేవకుని బిలిచి—'బస లెక్కడ!' అని అడిగితిని.

అతఁడు నన్ను రిప్పన్ కాలేజికి తీసికొనిపోయెను. అచట పలు తెలుఁగుల ప్రతినిధులు కలరు. భాగ్యవశమున నేనున్న విభాగమునకే లోకమాన్యులును వేంచేసిరి. వా రొకదిన మాలస్యముగా దయచేసిరని నాకు గుర్తు. లోకమాన్యులెచట నుందురో అచట నొకచిన్న దర్బారు జరుగుచునే యుండును. నేను చిత్రకారుఁడ నైతినేని శయ్యపై కూర్చున్నవారిని కూర్చున్నటులు లోకమాన్యుని చిత్రించియుందును. ఆచోటు, వారి యునికి మొదలగున వన్నియు అంతస్పష్టముగా గుర్తు

న్నవి. వీరి దర్శనమునకు వచ్చు కోట్లతరబడి జనులలో ఒకరిపేరు గుర్తు కలదు. అమృతబజారు పత్రికాధిపతి—మోతీబాబు. వీరి యిరువుర పెద్ద నవ్వును, పరిపాలకుల అన్యాయముల గుఱించి వా రనుకొనిన మాటలును మఱపు రాఁజాలవు.

ఇఁక నచటి కాంగ్రెసువారి నివాసములలో దృష్టిపాత మొనరింతము.

స్వచ్ఛందసేవకులలో ఒకరి కొకరికి పడదు. ఎవరికేని ఒకపని అప్పగింతుమా అది అతనివలనఁ గాదు. అతఁడు వెంటనే మఱియొకనితో జెప్పును. అల్లతఁ డింకొకనితోఁ జెప్పును. ఇఁక అభాగ్యులగు ప్రతినిధుల పని కెంటికిఁ జెడిన రేవడ.

కొంతమంది స్వచ్ఛందసేవకులతో నేను మాటమంతి కలిపితిని. వీరికి కొంచెము దక్షిణ-ఆఫ్రికా భోగట్టాచెప్పఁగా విని కొంచెము సిగ్గిలిరి. వీరికి నేను సేవాధర్మము దెలుప యత్నించితిని. వారికి కొంచెము కొంచెము బోధపడెను. కాని సేవాప్రేమ ఎక్కడఁ బట్టిన నక్కడ పుట్టకొక్కులవలె పుట్టుకొని వచ్చునది కాదు. ఇది లోపలనుండి పుట్టు కొని రావలయును. అటుపిమ్మట అభ్యాస ముండవలయును. అమాయికులును, సరళులును అగు ఈస్వచ్ఛందసేవకులకు మనస్సులో ఇచ్ఛ మాత్రము కావలసినంత; కాని నేరిమి, పిదప అలవాటు ఎటులబ్బును? ఏమందురా? కాంగ్రెసు సంవత్సరమునకు మూఁడ్నాళ్ళుముచ్చటగదా! అయిన పిమ్మటనే అది నిద్రకుఁ బోవును. ఏడాదికి మూఁడ్నాళ్ళసేవవలన వీరికందు యోగ్యత యెటులు కలుగును?

మఱియు ప్రతినిధులును స్వచ్ఛందసేవకులవంటివారే. వీరికిని మూఁడ్నాళ్ళ అభ్యాసమే. వీరు తమపనిని తాము చేసికొనరు. హుకుము

లిచ్చి పనులు చేయించుకొందురు 'ఓయ్! వలంటీర్! అది తే ఇది తే' అని ఊరక హుకుములు జారీచేయుదురు.

అంటరానితన మిచట మిక్కుటముగా కానిపించెను. అఱవల వంటయిల్లు విడిగా ఏర్పాటు చేయఁబడెను. భుజించుచుండఁగా నెవ రును చూడరాదు. అందులఁజేసి కాలేజి-ఆవరణమున వారికి విడిగా వంటయిల్లు ఏర్పాటయినది. దృష్టిదోషము తగులకుండ చుట్టును దడులు, దానినిండ ఊఁపిరి సలుపనంత పొగ. పాకశాల అదే; పానశాల అదే; భోజనశాలయు నదే. అది వంటిల్లుకాదు చందుకాపెట్టె. అన్నివైపు లను మూఁత!

ఇది వర్ణధర్మమునకు విరుద్ధముగా గానిపించును. కాంగ్రెసు-ప్రతినిధులలోనే యింత అంటరానితన మున్నచో నిఁక నిట్టివారిని ప్రతినిధులనుగాఁ బంపు లోకులలో ఎంతయుండును? ఇంతకు మూఁ డింతలు. ఈప్రత్యుత్తరముతో నాముఖమునుండి ఉహ్హాని నిట్టూరువు వెలువడెను.

ఇఁక నచటి కంపునకు మితిలేదు. నలుదిక్కుల నీరు నీరు నీరు. మఱి మఱుఁగు దొడ్లు తక్కువ. ఆ కంపు తలఁచుకొన్నచో డోఁకు వచ్చుచున్నది. ఒక స్వచ్ఛందసేవకుని దృష్టి దాని దెస మరల్చితిని. 'అది పాకీవాని పని' యని అతఁడు నిర్భయముగా ననెను. 'నా కొక చీఁపురుకట్ట తెచ్చి పెట్టు' మంటిని. అతఁడు తెల్లబోయి నామోము చూడ మొదలిడెను. తుదకు వెతికి చీఁపురుకట్ట నేనే తెచ్చికొంటిని. మఱుఁగు దొడ్డి బాగుచేసితిని. కాని అది నా యుపయోగమునకే. ఎక్కడి లోకము? ఎక్కడి మఱుఁగు దొడ్లు? ఎన్ని మాఱులు బాగుచేసినను చాలదు. కాని అంత పని నాకు మించినది. కావున నా

పనినే నేను చేసికొని సంతోషపడ నాయెను. నలుగురికిని ఈ కంపు కొట్టి నటులు లేదు.

ఇవి యింతటితో నాఁగలేదు. కొందలు రాత్రిపూట తమగది వసారాదిలోనే మలవిసర్జనము, మూత్రవిసర్జనము చేయఁగడఁగిరి. స్వచ్ఛందసేవకులకు బ్రోత్సనసే చూపితిని. ఎవరును బాగుచేయు నొల్ల రైరి. తుదకా గౌరవము నాకే దక్కెను.

ఈకాలమున వెనుకటికంటె కొంచెము మారెను గాని నేఁటికిని ఈమాట మనసునకు పట్టని ప్రతినిధులు నివాసములలోనే మలవిసర్జనమునకు వెనుదీయరును; స్వచ్ఛంద సేవకులు బాగు చేఁతకును సిద్ధపడరును.

కాంగ్రెసు మఱికొన్ని దినములు జరుగుచో అంటు రోగములును బసచేయు ననుకొంటిని.

౧౪

గుమాస్తా-బేరా*

కాంగ్రెసు-ప్రారంభమున కింకను రెణ్ణాళ్లు వ్యవధి యున్నది. కాంగ్రెసు-ఆఫీసులో నా కేమేని పని దొరకుచో కొంచె మను భవము సంపాదింపవచ్చునని తోఁచెను.

కలకత్తాలో దిగిననాఁడే కాల్యకృత్యములు నిర్వర్తించుకొని కాంగ్రెసు-ఆఫీసుకు వెళ్లితిని. శ్రీ భూపేంద్రనాథ బసు గారును, శ్రీఘోసాలు గారును కార్యదర్శులు. భూపేంద్రబాబు కడకుఁ బోయి యేదేని పనిచెప్పుఁ డంటిని. వారు నన్నుఁజూచి యిటులనిరి.

'నాకడ నేమియు పని లేదు. కాని బహుశా ఘోసాలు గారేమేనియు చెప్పఁగలరు. వారిని చూడు!'

ఘోసాల్ బాబుగారికడ కేఁగితిని. వారు నన్ను క్రిందినుండి మీఁదిదాఁకఁ జూచిరి. కొంచెము చిఱు నవ్వి యిటులనిరి:

'నాకడ గుమాస్తాపని కలదు. చేయుదువా?'

'తప్పక చేయుదును. నాకు చేతనయినంతపని చేయుటకే తమ సన్నిధికి వచ్చితిని.' అని నే నంటిని.

'కుర్రఁడా! నిక్కమగు సేవాభావ మిదియే.'

వీరికి దాపున కొందఱు స్వచ్ఛంద సేవకు లుండిరి. వారికేసి తిరిగి వీ రిటు లనిరి.

'చూచితిరా! ఈకుర్రవాఁ డే మనెనో!'

*'బేరర్' అను ఇంగ్లీషుమాట కిది యపభ్రంశము. ఇంటిపనిబాగులవాడని అర్థము. కలకత్తాలో ఇంటినౌకరును 'బేరా' అనుట రివాజయిపోయినది.

మరల నాకేసి తిరిగి యిటు లనిరి. 'అదిగో! ఆయు త్తరముల గుట్ట! ఒకొక్కటే తీసికో! ఇదిగో! ఈ కురిచీమీఁద కూర్చుండి మొదలు పెట్టు! చూడు! నాకొఱకు వందలకొలఁది వచ్చుచుందురు. వీరిలోడనే మాటలాడనా, మఱి యీయు త్తరములకు బదులు వ్రాయుచునే కూరు చుండనా? ఈపని చూచుటకు నాకు గుమాస్తాలేఁడు. ఈయు త్తరము లలో చాలవఱకు పనికిమాలినవి. కాని నీవన్నిటిని చదివి చూడు. ఆవశ్యకములగు వానికి ప్రత్యు త్తరము లిమ్ము. నాతో సంప్రతింపవలసి యున్న సంప్రతింపుము.'

న న్నింతగా నమ్మినందులకు సంతసించితిని.

ఘోషాలుగారు న న్నెఱుఁగరు. పిదప నా నామధామము లెఱిఁగెను. నా కొసఁగిన యీపని కడు తేలిక. ఈ పని నంతయు వడిగా ముగించితిని. ఘోషాల్ బాబుగారు సంతసించిరి. ఈయన మాటల ప్రోవు. మాటలతో చాలకాలము గడపఁగలరు. నా సంగతి తెలిసికొన్న తరువాత నా కీగుమాస్తాపని నిచ్చినందులకు నొచ్చుకొనిరి. నేను వారి నిటుల నిశ్చింతులఁ గావించితిని.

'అయ్యా, నే నెక్కడ? మీ రెక్కడ? కాంగ్రెసు సేవలో మీ తలవెంట్రుకలు నరసినవి. నాకంటె తాము వృద్ధులు. నే ననుభవ ము లేని కుఱ్ఱఁడను. మీ రీపని నిచ్చినందులకు కృతజ్ఞుఁడ. ఏలనఁగా ముందు ముందు నాకు కాంగ్రెసులో పని చేయవలయునని యున్నది. ఆపని తెలిసికొనుటకు దుర్లభమైన యవకాశము మీ రొసఁగితిరి.'

'నిజముగా నీచందము మంచిది. కాని ఈకాలపు కుఱ్ఱవాండ్రు ఇటు లుండరు. కాంగ్రెసు పుట్టినకడ నుండియు నే నెఱుఁగుదును. దీనిని స్థాపించుటలో హ్యూముగారి తోపాటు నాకును పాలు కలదని ఘోషాలుబాబుగా రనిరి.

మా కిటులు బాగుగా పరిచయము కలిగెను. మధ్యాహ్నభోజ నము మే మిరువురమును కలిసి. ఘోషాల్ బాబు గారి చొక్కాకు గుండీ 'బేరా' తగిలించెడి వాఁడు. అది చూచి 'నేనే ఆపని చేయుదు' నంటిని. నాకది మంచి దని తోఁచెను. పెద్ద లన్న నాకు కడు నాద రము. వారికి నామనస్సు లెస్సగా తెలిసిపోయిన తరువాత తమ నిజ కార్యముల నన్నిఁటిని నాచేఁ జేయించుకొను చుండెడివారు. గుండీలు పెట్టించుకొనుచు మూతి బిగించి నాతో నిటు లనెడివారు—'చూచి తివా? కాంగ్రెసు సెక్రటరీకి బొత్తములు పెట్టుకొనుటకుఁ గూడ తీరిక లేదు. ఏలనఁగా అప్పుడును అతనికి చేయవలసిన పను లున్నవి?' ఈ యమాయికతకు నాకు లోలో నవ్వు వచ్చెను గాని వారికిఁ జేయు శుశ్రూషను గురించి అప్రీతి యిసుమంతయు కలుఁగ లేదు. దీని వలన నాకుఁ గలిగిన లాభ మమూల్యము.

కొలఁదినాళ్లలో నేనే కాంగ్రెసు తంతు అంతయు తెలిసికొంటిని. పెద్దల పరిచయము లభించెను. గోఖలే, సురేంద్రనాథ బెనర్జీ మొదలగు యోధులు వచ్చుచు పోవుచు నుండిరి. వీరి వైఖరి తెలిసికొననాయెను. కాంగ్రెసులో కాల మెంత వృథాయగునో తెలిసెను. ఇంగ్లీషు భాషయొక్క యధికారము చూచితిని. దానిని చూడఁగా నాకపుడే దుఃఖము వచ్చెను. ఒకని పని పదిమంది చేయుటయు, ఆవశ్యకమైనపని కెవరును రాకుండుటయు చూచితిని.

వీని యన్నింటి యెడలను నామనస్సు పని చేయు చుండెను. కాని చిత్తము ఇటులు ఉత్తర మిచ్చెను. 'ఇంతకన్న నెక్కువ సంస్క రణము జరుగుట అసంభవమోమో!' కావున దేనిని గురించియు మన స్సులో దుర్భావము పొడమ లేదు.

౧౫

కాంగ్రెసులో

మహాసభ మొదలాయెను. ఆమంటపముయొక్క భవ్యత ఆస్వచ్ఛందసేవకుల పరంపర, మంచాసీనులయిన ఆపెద్దపెద్దల సముదాయము చూచి నివ్వెఱపోతిని. ఈసభలో నాకు తావెచట నని తికమకపడితిని.

అధ్యక్షుని ఉపన్యాస మొక గ్రంథము! దీని నంతయు చదువుట అసంభవము. కొన్నికొన్ని అంశములే చదువఁబడెను.

పిదప విషయనిర్ణయసభ కెన్నికలు. గోఖలేగారు నన్నటకుఁ గొంపోయిరి.

సర్ ఫిరోజిషాగారు నా ప్రస్తావము నిదివరకే అంగీకరింతుననిరి. కాని అందలివా రెవ, రెపుడు దీనిని ప్రతిపాదింతురో యని (ఈమొదలగు విషయముల)అరయుచుంటిని. ప్రతి తీర్మానమునకు దీర్ఘదీర్ఘములగు నుపన్యాసములు జరుగుచుండెను. అవన్నియు ఇంగ్లీషులోనే. తీర్మానమును సమర్థించువారలందఱు అతిసమర్థులే. ఈనగారాఖానాలో నాతూతూ వినువా రెవ్వరు? రాత్రి ప్రొద్దుపోయినకొలఁది నాగుండియలు దడదడ లాడఁ దొడఁగెను. చివరచివరకు మిగిలియున్న తీర్మానములు వాయుయానముల పరుగున బోవుచుండెను. అందఱును ఇంటికిఁ బోవ నుఱుకులమీఁద, పరుగులమీఁద నుండిరి. రాత్రి పదొకండు దాఁటెను. నాకు మాటలాడఁగల సాహసము లేదు. గోఖలేగారికి లోఁగడనే తీర్మానము చూపియుంటిని. వారి కురిచీకడకు వెళ్ళి మెల్లగా నిట్లంటిని.

'నా మాట మఱవకుఁడు !'

వారిటు లనిరి—'నాకు గుర్తులోనే ఉన్నది. వారివేగమును మీరు చూచుచునే యుంటిరిగదా! కాని దానిని తప్పిపోనీయను.

'ఏమి? అంతయు ముగిసినదికదా!' అని సర్ ఫిరోజషా గారనిరి.

'ఇంకను దక్షిణ-ఆఫ్రికాను గుఱించిన ప్రస్తావము మిగిలిలేదా? గాంధిగారు చాలసేపటినుండి వేచియున్నారు' అని గోఖలేగారు ఎలుఁగెత్తి చెప్పిరి.

'మీ రా తీర్మానమును జూచియుంటిరా?' అని సర్ ఫిరోజషాగా రడిగిరి.

'చూచితిని.'

'మీకు బాగుగా నున్నదా?'

'ఆ. అంతయు బాగుగా నున్నది.'

'అయితే గాంధీ! చదువు!'

నేను వడఁకుచు దానిని జదివి వినిపించితిని.

గోఖలేగారు దానిని సమర్థించిరి.

'ఏకగ్రీవముగా తీర్మానింపఁబడిన దని అంద ఱఱచిరి.'

'గాంధీ!నీవయిదు నిమిషములు మాటాడు'మని వాచాగా రనిరి.

'నా కా తెఱఁ గేమియు బాగుండలేదు. ఆ ప్రస్తావము నర్థము చేసికొను కష్ట మెవరును పూనుకొనలేదు. అందఱును ఎపుడు పోవుదమా అని కనిపట్టుకొనియుండిరి. గోఖలేగారు లోఁగడ చూచియున్నందులఁజేసి మఱియెవరికిని చూడను వినను ఆవశ్యకత తోఁపలేదు.

ఉదయమయినది.

ఉపన్యాస మెటులో యని ఆలోచింప సాగితిని. అయిదు నిమిషములలో నేమి చెప్పను? నేను లెస్సగనే విషయమును సిద్ధము చేసికొంటిని. కాని ఆవశ్యకములగు శబ్దములు గోచరింపవు. ఏమేని యగుఁగాక! ఇంటికడ వ్రాసికొనిన ఉపన్యాసమును చదువరా దని నిశ్చయించుకొంటిని. దక్షిణ-ఆఫ్రికాలో ఉపన్యాసము లిచ్చుటలోఁ గల నిస్సంకోచత యిపుడు మాయ మయిపోయి నటు లుండెను.

నా ప్రస్తావసమయము రాఁగనే సర్ దిన్‌షాగారు నాపే రెలుఁగెత్తిరి. నేను నిలువఁబడితిని. తల తిరుగఁ దొడఁగెను. తీర్మానమెట్లో చదివితిని. ఎవరో ఒకకవి తన కవిత్వమును ప్రతినిధు లందఱకు పంచి పెట్టుచుండెను. అందు విదేశగమనమును గుఱించి, సముద్రయాత్రను గురించి ప్రశంస కలదు. నేను వాని జదివి వినిపించి దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని కష్టములు కొంచె మెఱుక చేసితిని. ఇంతలో దిన్షాగారు గంట బజాయించిరి. అప్పటి కయిదు నిమిషము లయి యుండవని నాకు తెలియును. అయితే ఇఁక రెండు నిమిషముల అవకాశమున్నదని సూచింప నాగంట గొట్టుదు రని నాకు తెలియదు. అనేకు లఱగంటవఱకు మాటలాడుచుండుట నేను వింటినికాని అపు డిటులు గంట మ్రోఁగలేదు. దానఁజేసి నాకు కష్ట మనిపించెను. గంట మ్రోఁగఁగనే కూరుచుంటిని. కాని నే జదివిన ఆపద్యములు సర్ ఫిరోజషాగారికి సరియగు ప్రత్యుత్తరమగు నని బాల్యచాపలముచే అపు డనుకొంటిని.

తీర్మాన మామోదింపఁబడెనా లేదా యని అడుగ నక్కఱ లేదు. ఆరోజులలో ప్రతినిధులకును ప్రేక్షకులకును భేదము లేదు. ఏప్రస్తావమునకును విరోధ మనుమాట లేదు. అందఱు చేతు లెత్తుదురు.

ఏతీర్మానమయినను ఏకగ్రీవముగా నామోదింపఁబడుచుండెను. నా తీర్మానమునకును అదియే స్థితి. ఇందువలన నాతీర్మానమునెడల నాకు అంతగా ప్రయోజనము కానిపింపలేదు. కాని కాంగ్రెసులో దీని ప్రస్తావము జరిగెను; చాలు, నా కానందము. దీని మీఁద కాంగ్రెసు మొహరు పడెను. ఇదియే సమస్త భారతవర్షము యొక్కయు మొహరు—ఈజ్ఞానము ఈసంతోషము, ఎవరి కైనను తృప్తికరము కాదా?

౧౯

లార్డు కర్జ౯—దర్బారు

కాంగ్రెసు ముగిసెను కాని దక్షిణ-ఆఫ్రికా పనులను గుఱించి ఛేంబర్ ఆఫ్ కామర్స్ మొదలగువానితో పని యుండుటవలన కలకత్తాలోనే యుంటిని. ఇందుల కొకనెల పట్టెను. ఈతూరి హోటలులో నుండుటకు బదులు పరిచయము సంపాదించి ఇండియన్ క్లబ్బులో నుండు నేర్పాటు చేసికొంటిని. అచట గొప్పగొప్ప భారతీయులు బసచేయుదురు. కావున వారి పరిచయము లభించును. అపుడు దక్షిణ-ఆఫ్రికా విషయములలో వారికి కుతూహలము కలిగింపవచ్చునని నాయాశ. ఎల్లపుడు కాకున్నను అపుడపుడు గోఖలేగారీక్లబ్బునకు బిలియర్డ్సు ఆడుటకు వచ్చెడివారు. నేను కలకత్తాలోనే యుందునన్నభోగట్టా ఆయనకు తెలిసి తనకడనే నన్నుండఁగోరెను. నేనును సాదరముగా ఇయ్యకొంటిని. కాని నాయంతట నేనే యచటికేఁగుట యుక్తమని పింపలేదు. ఇటులు రెండుమూఁడునాళ్ళు చూచి గోఖలేగారు స్వయముగా నన్ను తీసికొనిపోయిరి. వారు నా ముభావమును చూచి యిటులనిరి—

'గాంధీ! నీవీదేశముననే యుండవలయును గాన ఈ బిడియముచే పనులు సాగవు. నీ వెంతమందితో పరిచితి చేసికొన్న నంత మేలు. మఱి నీచేత కాంగ్రెసు పనులు చేయింపవలయును.'

గోఖలేగారికడకు వెళ్ళకముందు ఇండియ౯ క్లబ్బులోనే నుండఁగా జరిగిన ముచ్చటలను గొన్ని ద్రిప్పవలయును.

ఈ దినములలో లార్డ్ కర్జను దర్బారు తీర్చెను. అచటికి ఆహూతులయిన రాజులును, మహారాజులును కొంద ఱిచటనే యుండిరి. వారిచట నెపుడును బంగాళీధోవతులను గట్టి కురతా తొడిగి ఉత్తరీయములు వేసికొనుచుండువారు. నాఁడు కాసాలకు తగు పంట్లములు తొడిగిరి, గౌనులు వేసిరి. తళతళలాడు బూట్లు తొడిగిరి. నాకిది చింతాజనకమాయెను. ఈ క్రొత్తవేషమునకు కారణ మేమని యడిగితిని.

'మా దుఃఖములు మాకే తెలియును, మాధనసంపత్తి, మా బిరుదములు ఖాయముగా నుంచుకొనుటకు నేయే యవమానములు భరింపవలసి వచ్చునో మీ కెటులు తెలియఁ గలదు?' అని ప్రత్యుత్తరము వచ్చెను.

'పోనిండు! అయితే ఈ కాసాతలపాగ లేమి? ఈకాసా బూట్సు లేమి?'

'మాలోను కాసాలలోను మీ కేమి భేదము కానిపించుచున్నది? వాండ్రు మాకాసా లగుచో మేము కర్జనుకు కాసాలము కామా? మేమీ దర్బారుకు గైరుహాజరగుచో దాని ఫల మనుభవింపవలసివచ్చును. మా సహజవేషముతో దర్బారుకు పోవుదుమా అది యపరాధముగా పరిగణింపఁ బడును. అది యటుండె. అచటికి వెళ్లుదుము! కర్జనుతో మాటలాడఁ దరమా? రామరామ! ఒక్కమాట!'

ఈ శుద్ధహృదయునిపై నాకు జాలి కలిగెను.

ఇటువంటి దర్బారు మఱియొకటి నాకు గుర్తువచ్చుచున్నది. లార్డు హార్డింజి హిందూ విశ్వవిద్యాలయమునకు శంకుస్థాపనము కావించిననాఁట నొక దర్బారాయెను. ఇందు రాజులును మహారా

జులును గలరు. భారత భూషణము మాలవ్యాగారు నన్నందులకు రావ లసినదని పట్టు పట్టిరి. నేనట కేఁగితిని. కేవలము స్త్రీలకే శోభ తేఁ దగిన వారి వస్త్రభూషణములను జూచి మిగుల సంతాపము చెందితిని. పట్టు పాజామాలు, పట్టు అంగరఖాలు, మెడలలో వజ్రములయు ముత్తె ములయు మాలలు, బాహుల బాజుబందులు, తలపాగలపై వజ్రములు, ముత్తెములు పొదిగిన తురాయులు! వీని యన్నిఁటితో పాటు నడు ములందు బంగారు పిడిగల కరవాలములు! ఇవి రాజ చిహ్నములా, దాస్యచిహ్నములా? ఈ నామర్దా నగలను తమ యిష్టము చొప్పుననే వీరు ధరించుచుండిరని నేననుకొంటిని. కాని యిట్టి దర్బారులకు ఇట్టి వస్త్రభూషణ ములతో వచ్చుట వీరికి విధి యని తెలిసెను. కొందఱు రాజుల కిట్టి వస్త్రభూషణము లింపితము కావనియు ఇట్టి దర్బారు లందుతక్క మఱియెన్నఁడును వీనిని తాఁక రనియు తెలిసెను. ఈమాట యెంతవట్టు సత్యమో నే నెఱుఁగ. ఇతరావసరముల యందు వారు ధరింతురో ధరింపరో, వైసురాయి దర్బారునం దగుఁగాక, ఇతరస్థలము నందగుఁగాక, ఆఁడు వారికిఁ దగు నగలను వీరు తొల్తురని తెలియుట మిగుల దుఃఖదాయకము. ధనము, బలము, మానము, ఇవి మనుష్యులచే నెట్టి యెట్టి పాపములను, అనర్థకములను చేయింపవు!

౧౭

గోఖలేగారితో నొకనెల—౧

మొదటి నాఁటనే గోఖలేగారు నాక్రొత్త బాపిరి. నన్ను తమ్ముని చందమునఁజూచుకొనిరి. నాయావశ్యకముల నన్నింటి నెఱింగికొని వాని నేర్పాటుచేసిరి. అదృష్టవశమున నాకుఁ గావలసినవి కడుఁ గొలఁది. నాపనులన్నియు నేనే చేసికొనుట నా కలవాటు గాన నాకుఁ జేయఁదగినది కడుఁ గొలఁది యాయెను. నాపనులు నేనే చేసికొనుట, మడివేషము, పూనిక, నియమము—ఇ వన్నియు వీరి మనస్సున ముద్రితములగుటఁజేసి నేను నివ్వెఱపడు నంతగా నన్ను నుతించెడువారు.

వారు నాకడ నేమియు దాఁచినటులు నాకు గుఱుతు చాలదు. తమను జూడవచ్చిన గొప్పవారందఱతో నాకు పరిచయము గలిగించెడువారు. ఈపరిచితులందఱిలో డాక్టరు ప్రఫుల్లచంద్రరాయలు ప్రధానులు. వారు పొరుగుననే ఉండెడువారు. మఱి యెల్లపుడును వచ్చుచుండెడివారు.

‘ఈ ప్రొఫెసరు రాయిగారికి నెల కెనిమిది వందల రూకలు జీతము. అందు నలుబది రూకలు మాత్రము తమ కుంచుకొని మిగిలిన దంతయు ప్రజాసేవ కిచ్చివేయుదురు. వీరింతవట్టు పెండ్లాడలేదు. ఇఁకముందు పెండ్లాడను దలఁపలేదు.’ అని చెప్పి గోఖలేగారు నాకు వీరితో పరిచయము కలిగించిరి.

నేఁటి రాయి గారికిని, నాఁటి రాయి గారికిని నాకు అట్టే భేదము కానరాదు. ఇపు డెట్టి వస్త్రములు తాల్చుచుండిరో అపుడును ఇంచు

మించట్టివే. ఇపుడు ఖాదీ వచ్చిపడెను. అప్పటికింకను అది లేదు. స్వదేశపు మిల్లుబట్ట లుండెడివి. వీరి యిరువురి సంభాషణము వినుచుండఁగా నాకు విసుకన్నమాట ఉండెడిదికాదు. వీరి సంభాషణమంతయు దేశహితచర్చ, లేక జ్ఞానచర్చ. వీరుమాటలాడు కొన్ని మాటలవలన కష్టము కూడఁ గలిగెడిది; ఏలనఁగా వీరు కొందఱ నాయకులను గూడ విమర్శించుచుండెడివారు. నేను పర్వతము లనుకొన్న వా రందఱును పరమాణువు లైరి.

గోఖలేగారు పనిచేయు రీతి ఎంతయానందజనకమో అంత జ్ఞానజనకము. వా రొక నిమిషము వితగా పోనిచ్చెడువారు కారు. వీరి ప్రతికార్యమును దేశముకొఱకే; మాటలాడుటయు దేశముకొఱకే; వారి మాటలలో మాలిన్యముకాని, దంభముకాని, అసత్యముకాని లేదు. భారతదేశ దారిద్ర్యము, పారతంత్ర్యము—ఈరెండును వీరిమనస్సును వేధించుచుండెడివి. పలువురు వీరిని పలువిధములుగా ఆకర్షించుటకు వచ్చుచుండెడువారు. వీ రందఱికిని ఒకటే జవాబు—'మీరు మీపని చేయుఁడు, నన్ను నా పని చేసికొననిండు. నాకుఁ గావలసినది దేశస్వాతంత్ర్యము. అది కలిగిన పిమ్మట నే మఱియొకటి. ఇప్పటికి నాకీ పనితో ఒకక్షణమును తీరిక లేదు'

వీరి ప్రతిమాటలోను రానడే గారి యెడ గౌరవము ముద్రితమై యుండెడిది. 'రానడేగా రిటులు చెప్పెడువారు' అనుమాట వీరికి 'సూత ఉవాచ' వంటిది. నే నటనుండఁగా రానడేగారి (జయంత్యుత్సవమో, వార్షికోత్సవమో సరిగా నేఁడు గుఱుతులేదు) వచ్చెను. గోఖలేగారు ప్రతియేడును జరుపుచువచ్చుచున్నటులు తెలిసెను. అపుడు నేను గాక వీరిమిత్రులు ప్రొఫెసర్ కాథవటేగారు, *మఱియొక సజ్జనుఁడు

* ఇంగ్లీషుప్రతిలో సబ్ జడ్జి యని కలదు.

నుండిరి. అందులకు వీరిని గూడ నాహ్వానించిరి. అపుడు వీరు మాకు రానడేగారిని గుఱించి తమకు గుఱుతు గల విషయములు కొన్ని వినిపించిరి. రానడే, తైలంగ, మాండలికులను పోల్చిరి. తైలంగుగారు భాషా పండితులు; మాండలికుగారు గొప్ప సంస్కర్తలు. మాండలికుగారికి క్లయంట్ల పని యెడ కడు శ్రద్ధ. ఒకతూరి వారికి రైలు తప్పిపోవఁగా స్పెషల్ రైలు చేయించుకొని వెళ్లిరి. ఇఁక రానడేగారి శక్తి సర్వాంగీణము. నాఁటికాలమున నున్న గొప్ప వారందఱిలో ఆయన గొప్పవారు. ఆయన కేవలము న్యాయమూర్తి కాదు; చరిత్రకారుఁడు; అర్థశాస్త్రవేత్త; గొప్ప సంస్కర్త. సరకారువారి జడ్జి యయ్యును నిర్భయముగా కాంగ్రెసుకు ప్రేక్షకుఁడుగా వచ్చెడివాఁడు. లోకులకు వీరి నిర్ణయము ప్రమాణము. ఇటులు రేనడేగారిని వర్ణించు నెడ వారికిఁగల ఆనందమునకు మేర లేకుండెడిది.

గోఖలేగా రొక గుఱ్ఱపుబండి పెట్టుకొనిరి. నేను దీని గుఱించి ప్రశ్నించితిని దానియావశ్యకము నాకు తెలియరా దాయెను. 'మీరు ట్రాముబండిమీఁద నెళ్లుచో సరిపోవదా? అది నాయకుల ప్రతిష్ఠకు భంగమా?'

కొంచెము నగచి ఆయన యిటు లనియెను—'ఏమి? నీవును నాసంగతి యెఱుఁగఁజాలక పోయితివా? నాకు కౌన్సిలులో వచ్చు సొమ్మును నాసొంతమున కుపయోగించుకొనను, మీరందఱు ట్రాము బండ్లలో పోవుట నాకీసుగానుండును. కాని నేనటులు చేయఁజాలను. ఎంతమంది నాకు పరిచయము కలదో అంతమందితో నీకును పరిచయము కలుగునేని అపుడు ట్రాములో పోవుట అసంభవము కాకున్నను తప్పక దుష్కర మగును. నాయకులు చేయున దంతయు శాఖ్యము

కొంటకే యని యనుకొనుట కేమియు కారణము లేదు. నిమితజీవిక నాకు ప్రీతికరము. వీలుకలంతవట్టు నేనును అట్టివాఁడనే. కాని నావంటి వారికి కొంచెము వ్యయ మనివార్య మగుట నిశ్చయము.'

నాఆక్షేప మొకటి పూర్తిగా రద్దయిపోయెను. కాని మఱొ కటి కలదు. దానికి మాత్రము వారు సంతుష్టి చేయఁగల ప్రత్యుత్తర మీయలేక పోయిరి.

అయితే మీరు షికారుకైన పోవరుకదా! ఇక ఎప్పుడు అస్వ స్థులైయుండుట వింత అగునా? దేశకార్యములలో వ్యాయామమున కవకాశము దొరకదా?' అని నే నంటిని.

'షికారుపోవుట కవకాశ మెన్నఁడేని కనిపట్టితివా?' అని ప్రత్యుత్తరము వచ్చెను.

వారియందలి ఆదరమువలన ఇందులకు నేను సమాధాన మొసఁగ లేదు. ఈప్రత్యుత్తరమువలన నాకు సంతోష మొదవలేదు. కాని మాటు పలుక కూరకుంటిని. భోజనమునకు మనకు సమయము దొరుకుట లేదా? ఆరీతిగనే వ్యాయామమునకును దొరకునని నాఁటికిని నేఁటికిని నాయాశయము. దీనివలన దేశసేవ తక్కువకాదు? మఱి యెక్కువ అగు నని నా సవినయాభిప్రాయము.

౧౭

గోఖలేగారితో నొకనెల—౨

గోఖలేగారి గొడుగు నీడలలో గూర్చుండి నేను కాల మతివాహితము చేయలేదు.

హిందూదేశమునందలి దేశ్యక్రైస్తవులపరిచయము బడసి వారి స్థితిగతులఁ దెలిసికొని వత్తునని నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికాలోని క్రైస్తవ మిత్రులకుఁ జెప్పియుంటిని. కాళీచరణ బెనర్జీగారి పేరు వినియుంటిని. వారు కాంగ్రెసునందు లెస్స పనిచేసియుండిరి. దీన నాకు వారియెడ ఆదరము కలిగిపోయెను. ఏలనఁగా — సాధారణముగా దేశ్యక్రైస్తవులు కాంగ్రెసుసభలో, హిందువులలో, ముసల్మానులలోను కలియరు. కావున ఈక్రైస్తవులయెడఁ గలిగిన అవిశ్వాసము కాళీచరణ బెనర్జీగారియెడ కలుగలేదు. 'నేను వీరి దర్శన మాసింతు'నని గోఖలేగారితో ననఁగా 'వారినిజూచి నీవేమి చేయఁగలవు? వారు చాల యోగ్యులే; కాని వీరిని దర్శించినందుల నీకు సంతుష్టి కలుగఁబో దని నే నను కొందును. నేను వారిని బాగుగా నెఱుఁగుదును. నీవు చూడఁదలఁతువేని తప్పక చూడవలసినదే.'

నేను కాళీబాబును దర్శనమున కర్థించితిని. వారు వెంటనే అనుమతి నిచ్చిరి. దర్శన మొనర్చితిని. ఇంటిలో వారి ధర్మపత్ని మృత్యుశయ్యమీఁద నుండెను. ఇల్లంతయు నిరాడంబరము. కాంగ్రెసునందు వారు కోటు పంట్లములలోనే యుండిరి గాని యింట బంగాళీ దోవతి కట్టుకొని కుడితినీ తొడుగుకొని యుండిరి. నే నపుడు పారసీ

కోటు పంట్లమును ధరించియుంటిని గాని వారి యీ నిరాడంబర వేషమునకు ప్రీతుఁడ నయితిని. వారి సమయము వ్యయ మొనరింపక నాగొడవ నేను చెప్పుకొంటిని.

వీ రిటు లనిరి—'పాపములతోపాటు మనసు పునర్జన్మము కల దను సిద్ధాంతమును మీరు విశ్వసింతురా, విశ్వసింపరా?'

'తప్పక విశ్వసింతును.'

'అయితే ఈ మూలపాప నివారణోపాయము హిందూధర్మ ములో నెచటను లేదు. కాని క్రైస్తవధర్మమందు కలదు.'

అని యీమాట చెప్పి వీరు మరల నిటు లనిరి—'పాపమునకు ఫలము మృత్యువు. ఈమృత్యువును తప్పించుకొనుటకు ఏసే శరణము.

నేను వీరికి గీతోపదిష్టమగు భక్తియోగమును ఉపస్థితికిఁ దెచ్చి తినిగాని నాయీప్రయత్నము వృథాయయ్యెను. నేను వీరి సౌజన్యము నకు ధన్యవాదము లర్పించితిని. ఈసంభాషణమువలన నాకు తృప్తి కలుగలేదు. కాని లాభము కలిగెను.

ఈసమయమున నేను కలకత్తాలో వీధి వీధి వితగా తిరిగితిని. తఱుచు నడచి ఇపుడే న్యాయమూర్తి మిత్రగారిని, సర్ గురుదాస బెనర్జీగారిని దర్శించితిని. దక్షిణ-ఆఫ్రికా కార్యముల కీసజ్జనుల సాయ మావశ్యకము. ఇపుడే రాజా సర్ ప్యారీ మోహనముకర్జీ గారి దర్శన మును పొసఁగెను.

కాళీచరణ బెనర్జీగారు కాళికాలయమునుగూర్చి నాకుఁ జెప్పిరి. ఒక పుస్తకమున దాని వర్ణన చదివియుంటిని. న్యాయమూర్తి మిత్ర గారి గృహ మాప్రాంతముననే. వారి దర్శన మొనరించి యాదారినే

కాళికాలయ మేఁగితిని. కాళికి బలిగాఁ బోవుచున్న గొఱియలమందను దారిలో జూచితిని. ఆలయపుసందులో బిచ్చగాండ్ర దండు. బైరాగీబాబులు సరేసరి. సంతలు, బజాఱులు మొదలగుచోటుల భిక్షుకుల కేమియు నీయరాదని నాఁటికే నాకు నియమ ముండెను; పలువురు భిక్షుకులు నావెంటఁ బడిరి.

బాబాజీ యొకఁడు ఎత్తగు నలుచదరపు రాతికట్టడముపై కూర్చుండియుండెను. అతఁడు నన్నుఁ బిలిచి—'నాయనా! ఎక్కడికిఁ బోవుచున్నావు?' అనెను. నేను యథోచితముగ బదులాడితిని. అతఁడు నన్నును, నామిత్రుని గూర్చుండు మనెను. మేము కూర్చుంటిమి.

నే నిటు లడిగితిని—'అయ్యా! ఇన్ని గొఱియలను బలియిడుట ధర్మమని మీరు తలఁతురా?'

ఆయన ఇటు లనెను—'జీవహత్యా ధర్మమని యెవఁ డనును?'

'మీ రిచటఁ గూర్చుండి లోకుల కేల యుపదేశింపరు?'

'అది నాపని గాదు. భగవత్సేవయే నాపని.'

'తమ కందుల కీచోటే దొరకనా? వేఱేచోటులు లేవా?'

'ఎక్కడఁబట్టిన నక్కడనే కూర్చుందును. నా కన్ని తావులు నొక్కటియే. లోకుల గోల యేల? నా కొక గొఱ్ఱెలమంద. ఎక్కడికి పిలిచిన అక్కడికి పోవుదురు. మాకు వారితో నేమి పని?'

నే నీక సంవాదమును పెరుగనీయలేదు. పిమ్మట నేనాలయములోనికిఁ జనితిని. ఎదురుగా రక్తనది చూచినపిదప నిలువ బుద్ధి పుట్టలేదు. నామదిలో పెద్ద క్షోభ కలిగెను తల్లడిందు లైపోతిని. అది నేఁటికిని మఱపురాదు.

ఆసమయమున ఒక వంగసంఘమువారు నన్ను విందునకుఁ బిలిచిరి. అచట నే నొక సజ్జనునితో ఘాతకమగు నీపూజనుగూర్చి ముచ్చటించితిని. వారిటులనిరి—'అచట బలిదానవేళలో చెవులు రింగుమన నవుబకులు మ్రోగును. ఈగందరగోళములో గొరియలు మృత్యుబాధ నెఱుఁగవు.'

ఈమాట నాకు రుచింపలేదు. నేనిటు లంటిని—'ఆగొఱియలకు నోరుండుచో నిటు లనవు. ఈఘోరాచారమును ఆఁపవలెను.' నాకు బుద్ధదేవుని కథ గుఱుతువచ్చెను. కాని ఆపని మాత్రము నాశక్తికి మించినదని గోచరించెను.

ఈవిషయమున నాకు నాఁటి కే యభిప్రాయమో నేఁటికిని అదియే యభిప్రాయము. గొఱియప్రాణము వెల మనుష్యప్రాణము వెలకంటె తగ్గదు. మనుష్యశరీరమును పోషించుటకు గొఱియను ఖూనీచేయ నే నెన్నఁటికి సంసిద్ధుఁడఁగాను. జంతు వెంత నిస్సహాయమో మనుష్యహింసనుండి తప్పించుకొన మనుష్యుని సాయము బడయుటకు అది అంత అధికారి. కాని యెంతో యోగ్యత, యెంతో యధికారము లేక మనుజుడిట్టి యాశ్రయదానము చేయఁజాలఁడు. గొఱియల నీక్రూరహోమము నుండి తప్పింప ఇంకను నాకు చాల నాత్మశుద్ధియు, త్యాగమును ఆవశ్యకము. ఇంకను ఈశుద్ధిని, త్యాగమునుగూర్చి ఘోషించుచు ఘోషించుచునే ఈ దేహమును విడువనయ్యెడి నేమో యని తోఁచెడిని. మనుష్యుల నీమహాపాతకమునుండి తొలఁగించుటకు, నిర్దోషములగు నీజీవముల రక్షించుటకు, మఱి యీయాలయమును పవిత్రము చేయుట కెన్నఁడు పరమేశ్వరుఁ డేమహాపురుషుని, లేక యేమహాసతిని సృష్టించునో! నేను సదా అందులకు ప్రార్థించుచున్నాను. జ్ఞానవంతులు, బుద్ధిమంతులు, త్యాగులు మఱి భావనాప్రధానులు నగు వంగవాసులు ఎటు లీవధను సహించి యూరకుండుచున్నారు?

౧౯

గోఖలేగారితో నొకనెల—3

కాళీమాత నుద్దేశించి చేయఁబడుచున్న భయంకర మగు నీయజ్ఞ మును గాంచిన తరువాత నాకు బంగాళీ జీవితమును తెలిసికొను నిచ్ఛ యినుమడించెను. ఇందులకు బ్రహ్మసమాజ మతగ్రంథములు బాగుగా చదివితిని. ప్రతాపచంద్ర మజుమదారుగారి జీవితమును కొలఁది గొప్ప చదివితిని. వారి యుపన్యాసములు వింటిని. వీరు వ్రాసిన కేశవచంద్ర సేనుగారి చరిత్రమును కడు నాసక్తితోఁ జదివితిని. మఱియు సాధారణ బ్రహ్మసమాజమునకును, ఆదిబ్రహ్మసమాజమునకును భేదము తెలిసి కొంటిని. పండిత శివనాథశాస్త్రిగారిని దర్శించితిని. ప్రొఫెసర్ కాథవటేగారితో, మహర్షి దేవేంద్రనాథ టాగూరుగారిని దర్శింపఁ జనితిని. కాని ఆసమయమున వా రెవరికిని దర్శన మిచ్చుటలేదు. కాన వారి దర్శన మబ్బలేదు. కాని వారి యింట బ్రహ్మసమాజోత్సవమునకు మే మాహూతులమైతిమి. అపు డచట శ్రేష్ఠమగు వంగగానము వింటిని. నాఁటనుండి వంగగాన మనిన చెవులు కోసికొందురు.

బ్రహ్మసమాజమునుగూర్చి యింత తెలిసికొనిన తరువాత శ్రీ వివేకానందస్వామివారి దర్శన మొనరింపకుండ నుండు టెట్లు? అత్యుత్సాహముతో బేలూరుమఠమునకు చాలవఱకు నడచియే వెళ్లితిని. ఎంతవఱకు నడిచితినో నేఁడు సరిగ గుర్తు లేదు! అట్టి యేకాంతస్థలమున ఉండుటవలన ఆమఠమును నేను చాలఁ గొండాడితిని. అచటికి వెళ్లఁగా స్వాములవారు జబ్బుపడి కలకత్తాగృహమునం దుండి రని తెలియ

వచ్చెను. ఈసమాచారము వినఁగా నా కాశ లుడిగెను. పిదప సోదరి నివేదిత నివాస మెఱ్ఱిఁగికొంటిని. ఆమె యొక చౌరంగీమహలునం దుండెను. అచట నామెను దర్శించితిని. ఆమె వైభవమును జూచి నిలువున నీరయితిని. మాటయందును పలుకునందుగూడ మాయిరువురికి పలక కుదుర లేదు. నేనీవిషయమును గోఖలేగారికిఁ జెప్పితిని. 'ఆమె మిగుల తేజాగలది. మీ కిరువురికి నేకవాక్యత కలుగుట కష్ట'మని గోఖలే గారనిరి.

మఱియొకతూరి పేస్తన్‌జీ పాదుషాగారి యింట మాయిరువురకు సమావేశము కలిగెను. ఆమె యచట నుండఁగా నే నేఁగితిని; ఆమె పేస్తన్‌జీగారి వృద్ధమాత కుపదేశ మిచ్చుచుండెను. ఇందు నే ననాయాసముగా దుబాసి నయితిని. సోదరి నివేదితకును, నాకును భావైక్యము లేకున్నను నే నామెకుఁగల హిందూమతమునందలి అగాధప్రేమను గమనించితిని. ఈమె రచించిన గ్రంథములను నేను పిదపఁ జదివితిని.

అర్ధదినము దక్షిణ-ఆఫ్రికా కార్యములకు కలకత్తాలోని నాయకులను దర్శించుటకును మిగిలిన అర్ధదినము కలకత్తాలోని ధార్మికసంస్థలను, ఇతరసార్వజనిక సంస్థలను దర్శించుటకును నేను నాదైనిక కార్యక్రమమును ద్విధా విభజించుకొంటిని. నే నొకనాఁడు డాక్టరు మల్లికుగారి అధ్యక్షతక్రింద బోయరు యుద్ధమునందు భారతీయపరిచారకసమూహము చేసిన పనినిగుఱించి యుపన్యసించితిని. 'ఇంగ్లీష్‌మన్' పత్రికాధిపతి పరిచితి యిపుడును నా కుపయుక్త మాయెను. సాండర్సుగారి కిన్నాళ్లును సుస్తీగానే యుండెను గాని ౧౮౯౬ సంవత్సరమునందు ఎటులు నాకు సాయము చేసిరో యిపుడును అటులే సాయముచేసిరి. నా యీ యుపన్యాసమునకు గోఖలేగారు సంతసిం

చిరి. మఱియు నది డాక్టరు రాయిగారి మెప్పుపడయఁగా మిగుల సంతసించిరి.

నేనిటులు గోఖలేగారి ఛత్రచ్ఛాయమునం దుండుటవలన బంగాళమునందు నాపని చాల తేలికయాయెను. బంగాళమునందలి గొప్పగొప్ప కుటుంబములతోడి పరిచితి సులభముగా గలిగెను. మఱియు నాకు బంగాళముతో సన్నిహిత సంబంధ మేర్పడెను. చిర స్మరణీయమగు ఈకాలమునందలి విషయములు పెక్కు లున్నవి గాని వానిని విడనాడవలసి వచ్చుచున్నది. ఈసమయముననే బ్రహ్మదేశ (బర్మా) మరిగితిని. అచటి ఫూంగీలఁ (సన్న్యాసులు) గనుఁగొంటిని. వారి సోమరితనమునకు వగపు కలిగెను. బంగారు పెగోడాలు గోపుర ములు) చూచితిని. దేవళమునందు లెక్కపెట్టలేనన్ని చిన్నచిన్న క్రొవ్వొత్తులు వెలుగుచుండెను. అవి నా కింపితము కాలేదు. గర్భాల యమున పరువులెత్తు నెలుకలను జూడఁగా మోర్బిలో దయానంద స్వామివారి యనుభవము గుఱుతువచ్చెను. బ్రహ్మదేశమునందలి స్త్రీల స్వాతంత్ర్యమును, ఉత్సాహమును జూచి సంతసించితిని గాని పురుషుల మాంద్యమును గాంచి దుఃఖించితిని. బొంబాయి ఎటులు హిందూదే శముకాదో రంగూను కూడ అటులే బ్రహ్మదేశము కాదని చూచి తెలిసి కొంటిని. మఱియు హిందూదేశమునందు మనము ఇంగ్లీషువర్తకులకు కమిషన్ ఏజెంట్ల మయినట్లే ఇంగ్లీషువర్తకులతో కలిసి బ్రహ్మదేశము వారిని మనకు కమిషన్ ఏజెంట్లగాఁ జేసికొంటి మనియు దెలిసికొంటిని.

బ్రహ్మదేశమునుండి మరలివచ్చిన పిదప గోఖలేగారికడ సెలవు గొంటిని. వీరిని విడిచిపెట్టుట దుస్సహ మాయెను. అయితే నాకు వంగదేశముతో లేక కలకత్తాతో పని అయిపోయెను.

అన్ని పనులకంటె ముందు, హిందూదేశమున మూఁడవ తరగతి రైలుబండ్లలో ప్రయాణము చేసి ఆతరగతిలో పయనించువారి కష్టములను తెలిసికొనవలయు నని తలఁచితిని. ఇట్లు గోఖలే గారికి విన్నవించితిని. వినే వినుటతోడనే వీరపహసించిరి. కాని నాయభిప్రాయములను నేను తెలుపుకొనఁగా సంతసించిరి. మున్మొదట కాశికి వెళ్లి ఆనిబిసెంటుగారి దర్శన మొనరించుకొనవలయునని స్థిరీకరించితిని. ఆమె యపుడు మంచ మెక్కియుండెను.

మూఁడవ తరగతి రైలుబండి ప్రయాణమునకు తగిన సరంజామా సిద్ధపఱిచికొనవలసి వచ్చెను. లడ్డువులు, పూరీలు నించిన టిఫిన్ బాక్సు ఒకటి గోఖలేగారు బహుమతి చేసిరి. పంద్రెండు డణాలకు ఒక రైలు సంచి కొంటిని. ఒకచాయ ఉన్ని (పోరు బంగరు ప్రాంతము వారు నేయుదురు) కోటు, ఒకతువ్వాలు, ఒకదోవతి, ఒకకుడితినీ వీని నందుంచితిని. కప్పుకొన నొక కంబళి నుంచికొంటిని; ఇవిగాక ఒక లోటా, ఈ సామానును తీసికొని రవాణా అయితిని.

గోఖలేగారును డాక్టరు రాయిగారును నను సాగనంప స్టేషనుకు వచ్చిరి. రావలదని వీరిని నేను కడు వేడుకొంటిని గాని వీరు నామాట విన్నారు కారు—'నీవు ఒకటవ తరగతి బండిలో పయనించుచో నేనురాను గాని యిపుడు రాకతక్కదు' అని గోఖలేగారనిరి.

ప్లాటు ఫారమ్ మీఁదికి వెళ్లుచుండఁగా గోఖలేగారి నెవరును అవరోధింప లేదు. వీరు పట్టుపాగ చుట్టుకొనిరి, ధోవతి కట్టుకొనిరి, కోటు తొడుగుకొనిరి. డాక్టరు రాయిగారు బంగాళీ వేసములో నుండిరి. ఈకారణమున టిక్కెట్ కలెక్టరుబాబు మొదట వీరినాఁపెను గాని గోఖలేగారు 'నామిత్రులు'ని చెప్పిన పిదప రానిచ్చెను. ఈరీతిగా వా రిరువురును నాకు సెలవొసఁగిరి.

౨౦

కాశిలో

ఈ ప్రయాసము కలకత్తానుండి రాజకోటకు. నడుమ కాశి, ఆగ్రా జయపురము, పాలనపురములు చూచుకొని రాజకోట పోదలంచితిని. వీనిని చూచుటకుమాత్ర మవకాశ ముండెను. అన్ని స్థలములందును ఒక్కొక్కనాఁడే ఉంటిని. పాలనపురమునఁదక్క మిగిలిన స్థలములందు సత్రములందును, పండాల యిండ్లయందును ఉంటిని. ఈప్రయాణమున కయిన వ్యయ మంతయు రైలు ఖర్చులతో కలిసి ముప్పదియొక్క రూపాయ్యలని గుఱుతు. మూఁడవ తరగతి బండ్లలో వెళ్లుచున్నను మెయిలులో నెక్కలేదు. ఏలన, అందు జనము క్రిక్కిఱిసియుండు నని తెలియును. మిలిగిన బండ్లకంటె మెయిలుబండిలో మూఁడవతరగతి టిక్కెట్టు కున్న వెల యెక్కువ. నా కిది కష్ట మనిపించెను.

మూఁడవ తరగతి బండ్లలో చెత్తయు, మఱుఁగుదొడ్ల కంపును నేఁ డెటు లుండెనో నాఁడును అట్లేయుండెను. ఇన్నాళ్లకుకొంచెము సంస్కరణము జరిగియుండునుగాని మూఁడవ తరగతికిని మొదటి తర గతికిని గల కిరాయిలోనుండు అంతరముకంటె ఆ రెండు తరగతుల కును గల సౌకర్యములో నుండు అంతర మెక్కువ. మూడఁవ తరగతి బాటసారులకును, గొఱియలకును భేదము లేదు. ఈబండ్లుగూడ గొఱి యలకే తగినవి. యూరపులో మూఁడవ తరగతిలో పయనించుటయే నా కలవాటు; ఎటులుండునో చూతమని ఒకసారి మొదటి తరగతి పెట్టె యెక్కితిని. మూఁడవ తరగతికిని, మొదటి తరగతికిని అంతర

మంతగా నాకుఁ గానరాలేదు. దక్షిణ–ఆఫ్రికాలో మూఁడవతరగతి బాటసారులు తఱుచు నీగ్రోలు. అక్కడ మూఁడవతరగతి బాటసారులకు సౌకర్యము చక్కఁగా నుండును. కొన్నికొన్నిచోటుల మూఁడవ తరగతి బండ్లలో పడుకొనుటకును ఏర్పాటులుండును. కూరుచుండుటకు దిండు లుండును. పెట్టెలలో నియతి నతిక్రమించి యెక్కువమంది యెక్కరు. ఈమర్యాదాపాలనము మన దేశములో నెక్కడను గానరాదు.

రైల్వేవారి చెడు ఏర్పాటు లటుండ బాటసారుల అశుచిత్వమును జూచినచో శుచిగానుండువా రం దెక్క సంకోచింతురు. సంకోచించి యేమిఫలము? ఆ పయనము వారికొక శిక్షగ గాన్పించును. పలువు రక్కడక్కడనే ఉమియుదురు. ముఱికి చేయుదురు. బీడీల పొగ పెట్టుదురు. తమలపుటాకులు, పొగాకును నమిలి పిచకారి కొట్టుదురు. బిగ్గఱగా మాటలాడుదురు. ప్రక్కవారి బాధ నరయక దుర్భాషలాడుదురు. ఇట్టి మూఁడవతరగతి రైలు పయనపు పాట్లు అంతట ననుభవించితిని.

నేను ౧౯౧౨ సంవత్సరము మూఁడవతరగతి బండిలో పయనించితిని. ౧౯౧౪ నుండి ౧౯౨౯ సంవత్సరమువఱకును ఎడతెవ్వక మూఁడవతరగతిలోనే పయనించితిని. అప్పటికిని ఇప్పటికిని ఎక్కువ భేద మేమియు కానిపింపలేదు. ఈమహావ్యాధి కొకటే మందు. చదువు కొనినవా రందఱును మూఁడవ తరగతిలోనే పయనించి బాటసారుల దురభ్యాసములను మార్పఁ జూడవలయును. ఇంతియకాక అక్కఱకల వానిగుఱించి అర్జీలు పంపి రైలు–అధికారులను నిదుర పోనీయఁగూడదు. తమతమ సౌఖ్యమునకు లంచములీయరాదు; మఱి యేయితరములగు నన్యాయమార్గములను బట్టరాదు. మఱియు రైలు నియమముల నతిక్రమింపరాదు. ఇటు లొనరించినచో కొలఁది గొప్ప సంస్కారము

జరుగుననని అనుభవమువలనఁ జెప్పుచున్నాను. నేను జబ్బుపాడనై పో వుటవలన ౧౯౨౦ సంవత్సరమునుండి మూఁడవతరగతి పయనమునకు స్వస్తి చెప్పవలసివచ్చెను. ఇందులకు నాకు సిగ్గును వగపును గలిగెడిని. మూఁడవతరగతి బాటసారుల కష్టములను దూరముచేయు ప్రయత్నము కొంచెము దాఁకి వచ్చుచున్న కాలముననే నాకిట్టి యదృష్టము తప్పిపో యెను. రైలునందును, సాగరయోడలందును పయనించు పేదవారల చిక్కులను, అసౌకర్యములను, దురభ్యాసములను తొలఁగించుటయు విదేశవర్తకులకు సర్కారువారు చేయు అనుచితసౌకర్యములను దొలఁగించుటయు ఇది అందఱకును సంబంధించిన ఒక స్వతంత్రవిషయము. ఇందులకు సమర్థులొకరిద్దరు పూనుకొనినచో మేలు కలుగును.

ఇఁక, నీమాట కట్టిపెట్టి కాశీకథ వినిపింతును. ప్రాతఃకాలమున కాశిలో కాలుపెట్టితిని. పండాయింట దిగఁ దలఁచితిని. పలువురు బాపనయ్యలు నాచుట్టు ముట్టిరి. వీరి అందఱిలో శుచిగానున్న పండాయింటికి వెళ్లవ మనుకొంటిని. నేను వెళ్లినట్లే ఆయిల్లు శుచిగా నుండెను. ముంగిలిలో గోవు కట్టఁబడియుండెను. ఇల్లు శుద్ధముగా నుండెను. మేడమీఁద నాబస. యథావిధిగా గంగాస్నానము చేయఁ దలఁచితిని. అంతెవట్టు అన్నము తినకుండ నుండ నెంచితిని. చేయవలసిన ప్రయత్న మంతయు పండా చేసెను. ౧-४-౦ కంటె నెక్కువ దక్షిణ యీయఁజాలనని మొదటనే పండాకుఁ జెప్పితిని. దానికిఁ దగినట్టులే చేయుమంటిని. అతఁ డించుకయు జగడమాడక— 'ఫకీరుల' కైనను పాదుషాల కైనను పూజ ఒకరీతిగనే చేయింతుము. యాత్రికులు వారి శక్తిని, ఇచ్ఛను అనుసరించి యిత్తురు, దానికేమి? అనెను. పూజాసమయమున మంత్రము లేమియు గ్రింగినటులు తోఁప లేదు. పంద్రెండు గంటలకు పూజాస్నానాదుల నెఱవేర్చికొని కాశీ

విశ్వనాథుని దర్శింపఁ జనితిని. అచట నాచూచిన విషయములు దుఃఖ జనకము లాయెను.

౧౮౯౧ సంవత్సరమున నేను బొంబాయిలో బారిస్టరీ చేయు చుండఁగా ప్రార్థనాసమాజమందిరమునందు కాశీయాత్రనుగూర్చి ఒక యుపన్యాసమును వింటిని. దానఁజేసి నిరాశుఁడనయియే వెళ్లితిని గాని ప్రత్యక్షదర్శనమున అనుకొనినంతకన్న నెక్కువ నిరాశుఁడ నైతిని.

జాఱుదలగానున్న ఒక యిఱుకు సందులోనుండి ఆలయము లోనికి కేఁగవలయును. అచట శాంతి యను మాటయేని లేదు. నలు దెసల ఈఁగలు 'మొంయి' మనుచుండెను. యాత్రికులయు, దుకాణ మునవారలయు గోల పడరాదు.

ధ్యానమునకు, భగవచ్చింతనమునకు తావైన అచట వాని యూరు పేరులు లేవు. కాని తమ చుట్టుప్రక్కల నేమి జరుగుచున్నదో తెలియక ధ్యానమునందు మునిఁగియున్న స్త్రీలను కొందఱను నేను జూడకపోలేదు. కాని యిందుల కాలయాధికారులను ప్రశంసింపవలసిన పని యేమియు లేదు. ఆలయ ప్రాంతములు శాంతముగ, నిర్మలముగ సుగంధితముగ, వెలుపటి శాంతి లోపల ప్రతిబింబించునటులు చేయుట ఆలయాధికారుల విధి. నే నచట మోసపు వర్తకులు రెండవ రకపు మిఠాయి అమ్ముచుండుట జూచితిని.

ఆలయము ప్రవేశింపఁగనే గుమ్మముముందు క్రుళ్ళిన పూలు కానిపించెను. వీనినుండి దుర్గంధము ప్రసరించుచుండెను. లోపల నేల యంతయు చలువరాలచే పఱపఁబడియుండెను. ఆ చలువరాలమీఁద అంధభక్తుఁ డొకఁడు రూపాయలు తాపటముచేయించెను. దానిలోనికి ముటికి దూఱి నివాస మేర్పఱిచికొనెను.

'జ్ఞానవాపి' కడ కేగితిని. అచట నీళ్ళరు నన్వేషించితిని గాని వృథా. దాన నామనస్సు బాగుండలేదు. జ్ఞానవాపికడఁ గూడ చెడుగ వులే. దక్షిణ నర్పింప నాకు ఆట్టే బుద్ధిపుట్టలేదు. కావున నొకదమ్మిడి అచట వయిచితిని. పండా ఎగిరిపడి దమ్మిడిని త్రోసివైచి కొన్ని తిట్లుతిట్టి' నీవిట్టి యవమానము చేయుదువేని నరకమున కూలఁగలవు' అనెను.

'అయ్యా! నా కేకర్మము కానున్నదో యది యగుఁగాక! కాని తమ రీదుర్భాషలను వాకునకుఁ దెచ్చుటుచితము కాదు. ఈదమ్మిడిని తీసికొన్నచో తీసికొనుఁడు లేదా యిదియు మీకు దక్కదు' అని నేనంటిని. 'పో! నీదమ్మిడి నాకుఁ గావలయు ననుకొంటివిగాఁబోలు?' అని పండా మఱినాలుగు తిట్లు వడ్డించెను. నేను దమ్మిడిని దీసికొని దారిని బడితిని. 'పండామహాశయునికి దమ్మిడి నష్టము; నాకు దమ్మిడి లాభమ'ని నే ననుకొంటిని. కాని ఆయన దమ్మిడి పోనిచ్చువాఁడు కాఁడు. అతఁడు నన్ను వెనుకకు రాఁబిలిచి 'మంచిది. అక్కడఉంచు! నేను నీవలె జేయరాదు. నేను తీసికొనకున్నచో నీకమంగళము కలుగును' అనెను.

నేను మెదలక ఆదమ్మిడి నట నుంచి ఒక పాడవు నిట్టూర్పు విడిచి నిర్గమించితిని.

ఇటు పిదప ఒకటి రెండు మాఱులు కాశీవిశ్వనాథునికడ కేఁగితినిగాని నాకప్పటికి మహాత్మబిరుదము లభించియుండెను. కావున ౧౯౧౭ సంవత్సరపు అనుభవము లెటులు కలుగును? నేనే దర్శన పాత్రమ నయిపోవఁగా నిఁక నాకు దర్శనభాగ్య మెటులు? మహాత్ముల కష్టములు మహాత్ములకే యెఱుక. అది యటుండె. ఆలయమున గవులు కంపులు అల్లరియు మున్నెటులుండెనో అపుడును అటు లేయుండెను.

ఎవరికేని పరమేశ్వరుని దయయెడల శంక యుండునేని వారిటు వంటి తీర్థక్షేత్రములను జూతురుగాక! ఆమహాయోగి తన పేరిట జరుగు నెంత మోసమును ఎంత అధర్మమును, ఎంత పాషండతను సహించు చున్నాఁడో కదా! ఆయన యిటులు చెప్పియుంచినాఁడు— '*యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం స్తథైవ భజామ్యహమ్' కర్మనెవఁడు మిథ్య చేయఁగలఁడు? మఱియు నిఁక భగవానుఁడు నడుమ తానేల చేయి చేసికొనవలయును? ఆయన ధర్మము నిటులు నిర్ణయించి అంతర్హితుఁ డాయెను.

నే నీయనుభవములు వెంబఁబెట్టుకొని మిసెస్ బిసెంటు దర్శన మున కేఁగితిని. ఆమె యపుడే జబ్బుపడి లేచెను. నారాకను లోనికి దెలిపినంతటనే యామె నను జూడవచ్చెను. నేను కేవలము దర్శన కాంక్షినికావున నిటులంటిని.

'తమకు శరీరమున తిన్నగాలే దని వింటిని. అందులకు మిముఁ జూచిపోవుటయే నాకోరిక. తమకు జబ్బుగా నున్నను దర్శనమిచ్చితిరి. చాలును; సంతుష్టుఁడను. ఇఁక నింతకంటె నెక్కువ కష్టము మీకీయఁ గోరను.'

ఇటు లామెకడ సెలవు గొంటిని.

*'ఎవ రెటులు ననుఁ గొలిచిన వారి కట్టి ఫల మొసఁగుదును'.

౨౧

బొంబాయిలో

నేను బొంబాయిలో ఉండి బారిస్టరీ చేయుచు దానితోపాటు లోకసేవలో పాలుగొనవలెనని గోఖలేగారి కోరిక. ఆకాలమున లోకసేవ యనఁగా కాంగ్రెసుసేవ. అపుడు గోఖలేగారొక సంస్థను స్థాపించియుండిరి. దానిపని కేవలము కాంగ్రెసు పనులను నడపుట.

నాకును అదియే కోరికగాని బారిస్టరీలో ఆత్మవిశ్వాసము తక్కువ. పూర్వానుభవములు మఱపుతగులలేదు. మఱి కేసులకొఱకు వారిని వీరిని కొనియాడుట నాకు విషప్రాయము.

ఈ కారణమున మొదట నేను రాజకోటయందే మకాముపెట్టితిని. అచట నా పురాణహితైషులును, నన్ను సీమ కంపినవారును అగు 'కేవలరాం మావజీదవే'గారు మూఁడుకేసులు తెచ్చియిచ్చిరి. అందు రెండు అప్పీళ్లు. కాఠియావాడు జూడిషల్ అసిస్టంటుకడ వానివిచారణ. మిగిలినది అసలుదావా. అది జామనగరమునందు. ఇది పెద్దదావా. ఈదావా గెలిపింప నేను పూచీ యీయలేనంటిని. ఓడిపోవుచో మేముమాత్ర మోడిపోమా? కాని నీవు నీశక్తికొలఁది పనిచేయుము! నేనును నీతో నుందునుగాదా.

ప్రతిపక్షుల వకీలు స్వర్గీయులగు 'సమర్థగారు'. నేను కేసు బాగుగా చదివి సంసిద్ధుఁడనైతిని. నాకు ఇండియన్ లా బాగుగా వచ్చునని కాదు. మఱి కేవలరామ దవేగారు నాకు నూఱిపోసిరి. 'ఎవిడెన్స్-ఆక్టు—సాక్షివిధాన మంతయు ఫిరోజిషాగారికి జిహ్వా

గ్రమున నుండును. 'ఆయన గొప్పవాఁ డగుటకు 'హేతు వది' యని నామిత్రులు నేను దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు పోవకముందు చెప్పుచుండెడివారు. ఈసంగతి నేను గుర్తుంచుకొని దక్షిణ-ఆఫ్రికాకు వెళ్లునపుడు టీకలతోఁగూడ దీని జదివి పెట్టుకొంటిని. ఇంతియకాక నాకు దక్షిణ-ఆఫ్రికా యనుభవమును గలదు.

నేనీ దావా గెలిచితిని. దీనివలన నావిశ్వాసము దృఢపడెను. అప్పీళ్ల యెడ నాకు భయములేదు. అవియు గెలిచెను. ఇఁక బొంబాయి వెళ్లినను భయములే దని ధైర్యము కలిగెను.

ఈవిషయ మెక్కువ చెప్పక ముందు తెల్లయధికారుల యవిచారమును, అజ్ఞానమును గుఱించి కలిగిన అనుభవము చెప్పుదును. ఈ జూడిషల్ అసిస్టంటు ఎప్పుడును ఒకచోట నుండఁడు. ఈయన త్రిపాదివలె ఎక్కడెక్కడ తిరుగుచుండునో వకీళ్లును క్లయింట్లును అక్కడక్కడికి పోవలసియుండురు. తమచోటులు వదలివచ్చు వకీళ్లకు ఫీ జెక్కువ కాఁగా క్లయింట్లకు ఇబ్బడి ఖర్చు తగిలెడిది. ఇదియంతయు విచారించుటకు జడ్జి కేమిపని?

వేరావల్ అను గ్రామమున ఈఅప్పీలు శ్రవణము. అపుడు వేరావలునందు ప్లేగు ముమ్మరముగా నుండెను. రోజుకు ౫౦ మందికి తాఁకుచున్నటులు గుర్తు. జనాభా ఇంచుమించు ౫౫౦౦. దాదాపు గ్రామమంతయుశూన్యము. నేనొకశూన్యసత్రమున విడిసితిని. అది గ్రామమునకు కొంచెము దవ్వు. అయితే పార్టీలకు నివాస మెక్కడ? వీరు దరిద్రులయినచో వీరి నీశ్వరుఁడే కాపాడుకొనవలయునా?

'అచట ప్లేగుండుటవలన విచారణ మఱియొకచోటికి మార్పుమని దొరగారిని కోరుము' అని నా కొకవకీలుమిత్రుఁడు తంతినిచ్చెను.

నే నటులు కోరఁగా దొరగా రిటు లనిరి:' ప్లేగుకు భయపడుచు న్నారా?'

'ఇం దడుగవలయునది మా భయమునుగుఱించి కాదు. నా సంర క్షణోపాయము నాకు దెలియును. అయితే క్లయింట్లగతి యేమి కావ లయును?'

'ప్లేగు హిందూదేశమున ఇల్లు కట్టుకొన్నది. దీనికి భయ మెం దుకు? వేరావలుగాలి ఎంతమంచిది! (దొరగారు గ్రామమునకు దూర ముగా రాజభవనమువంటి డేరాలో నున్నారు) ఈరీతిగా వెలుపల నుండుట జనులకు నేర్పవలయునని యిటులు చేయుచున్నాను.'

ఈ ఫిలాసఫీ ముందు నామాట యేమి చలామణీ యగును? 'గాంధిగారు చెప్పినది గుర్తుంచుకొని వకీళ్లకును, పార్టీలకును నిక్కముగా కష్టమాయెనేని నాకుఁ జెప్పు'మని దొరగారు శిరస్తాదారుతో ననిరి.

దొరగారొప్పనుకొనినదానినే చేసి రనుట నిక్కము. కాని నల్ల వారి యిక్కట్టులముం దది యేపాటి? ఆయనకు బీదలగు నల్ల వారి యక్కఱలు, అలవాటులు, స్వభావములు, ఆచారములు ఎటులు తెలియఁ గలవు? కాసులమీఁద నడచువారికి కానులయెటుక యెటులు? ఎంత విచారించినను, ఏనుఁగు చీమనుగుఱించి తెలిసికొన నెటు లసమర్థ మగునో ఆరీతిగనే అక్కరలో ఏనుగులంతటి తెల్ల వారు అక్కరలో చీమలం తటి నల్ల వారిని గుఱించి తెలిసికొనను, వారికి తీర్పుదిద్దను అసమర్థులు కాఁగలరు.

ప్రకృతి మనుసరామః. పైనిజెప్పిన చందమున నాయందు నాకుఁ గొంత విశ్వాస ముదయించినతరువాత కొంతకాలము రాజకోటయందే ఉండ నిశ్చయించితిని, ఇంతలో నొకనాఁడు కేవలరామగారు నాకడ

కువచ్చి—'నిన్నిచట నుండనీయము, నీవిఁక బొంబాయిలో ఉండవలసి వచ్చును' అనిరి.

'అయితే అచట నున్నచో నాకు కేసులేవి? నా ఖర్చులు మీరు గడపుదురా?'

'ఆహా! నీఖర్చులు గడపుదును. వలసినపుడు పెద్దపెద్ద బారిస్టరులవలె నిన్ను ఇచటికి తీసికొని వత్తును. వ్రాఁతకోఁతల పనులన్నియు అచటికిఁ బంపుదును. బారిస్టరును గొప్పవానిని జేయుటగాని, కొలఁది వానిని జేయుటగాని ప్లీడరుల చేతిలోని పనిగాదా? జాంనగరమందును, వేరావలునందును నీవు నీ పనిని తిన్నగా జేసితివి. దీనివలన మాకిఁక పికరులేదు. నీవు లోకారాధన చేయవలసినవాఁడవు! నిన్నిటులు కాఠియావాడులో ముణుగనీయము. చెప్పు ప్రయాణమెపుడో?

'నేటాలునుండి నాకు కొంతపైకము రావలసియున్నది. అది వచ్చుటతోడనే నేను వెళ్లుదును.'

పైకము రెండువారములలో వచ్చెను. నేను బొంబాయి వెళ్లితిని. 'పేయిన్ గిల్ బర్టు అండ్ శాయనీస్' ఆఫీసునందు 'చేంబర్స్' అద్దెకుఁగొని అచట నిలిచిపోతిని.

౨౨

ధర్మసంకటము

నే నాఫీసుతోపాటు గిరిగామునందు ఇల్లును అద్దెకుఁగొంటిని. కాని యీశ్వరుఁడు నన్ను స్థిరముగా నిలువనీయలేదు. ఇల్లుగొని యెన్నోనాళ్లు కాకముందే నా రెండవపిల్లవానికి జబ్బు వచ్చిపడెను. టైఫాయిడ్ జ్వరము. జ్వరము జాఱదు. తడఁబాటుమాటలు, రాత్రి సన్నిపాతలక్షణములు. ఈవ్యాధికి ముందితనికి ముమ్మరముగాఁ మశూచి పోసెను.

డాక్టరును బిలిచితిని. 'ఇందులకు మం దుపయోగింపదు, కోడిగ్రుడ్లరసము, కోళ్ళరసమును ఈయవలయు'నని యతఁ డనెను.

మణిలాలు వయస్సు పదియేండ్లు. వానినే నడుగుదును? సంరక్షకుఁడను నేనే యేదో యొకటి నిర్ణయింపవలసినవాఁడను. డాక్టరు సజ్జనుఁడు, పారసీకుఁడు. 'అయ్యా! మేము మాంసాహారులము కాము. మీరు చెప్పిన ఈరెండువస్తువులలో దేనినీ ముట్టము. ఇందులకు బదులు మఱియొకటి చెప్పుఁ' డంటిని.

'మీపుత్రవానికి జీవితాశలేదు. పాలలో నీరుకలిపి యీనగును గాని ఆయాహారము చాలదు. నేను పలువురు హిందువుల కుటుంబములలో వైద్యము చేయుదు నని మీ రెఱుఁగుదురు.. వా రెవరును నేనెటులు చెప్పిన నటులు చేయకమానరు. నే నీపైని జెప్పినవి వారు తీసికొనుచునే యున్నారు. నేను చెప్పినటులే మీరును విని మీపుత్రని యెడ కాఠిన్యము తాల్పకుందురేని మేలు కలుగును.'

‘మీ రన్నది నిక్కమే కాని తమకిది తెలుపఁ గోరెదను. ఇందు నాపూఁచీ చాల నెక్కువ. ఇతఁడు పెద్దవాఁడై యుండునేని వాని యిష్టానుసారము ప్రవర్తించియుందును గాని యీవిషయమును నామీఁదనే పడినది. మనుష్యునకు ధర్మసంకట మిట్టి సమయమందేయని నే ననుకొందును. తప్పగునొండె ఒప్పగునొండె. మనుష్యుఁడు మాంసము తినరాదని నామతము. జీవనసాధనములకును ఒక యెల్ల కలదు. ప్రాణధారణ మొనరించుటకును ఈవస్తువుల దినరాదని నాయుద్దేశము. నాకుఁ గాని, నావారికిఁగాని ఇట్టి సమయములందును నాధర్మమర్యాద మాంసము మొదలగువానిని నిషేధించుచున్నది. కావున మీ రీ కుర్రవానిజీవిత మపాయగ్రస్తమయి యున్నదని నిశ్చయించినను, అట్టిది తటస్థించినను నేను వీని ముట్టను. కాని నే నొకటి మిమ్ము యాచింతును. మీమందులు నేను వాడను, నాకు నాడీహృదయపరీక్ష తెలియదు. నాకు కొంచెము జలచికిత్స యెఱుక. నే నాచికిత్స చేయఁదలఁతును. కాని తమరు నియమము ననుసరించి మణిలాలును జూడవచ్చి శరీరమునందు జరుగు మార్పులను నాకు దెలుపుచుందురేని నేను తమమేలు మఱవను’ అని అంటిని. సజ్జనుఁడగు నతనికి నా యిక్కట్టు తెలిసెను. నాయిచ్ఛానుసారము మణిలాలును జూచిపోవ నంగీకరించెను.

మణిలాలు తనయుద్దేశమును నిర్ధారించి చెప్పఁగలవాఁడు కాకపోయినను నాకును డాక్టరునకును జరిగిన సంభాషణమును తెలియఁజెప్పి పిదప ‘నీ ఉద్దేశమేమి?’ అని అడిగితిని.

‘నీవు మామూలుగా జలవైద్యము చేయుము. నాకు కోళ్లూ వద్దు కోడిగ్రుడ్లరసమూ వద్దు.’

‘నేను వీనిని తినుమని చెప్పినచో నితఁడు తిననని నాకుఁ దెలిసినను ఈమాటలవలన నాకు సంతసము కలిగెను.’

నాకు కూనీవైద్యము కొంచెము తెలియును. లోఁగడ నీవై ద్యము చేయుచుంటిని. రోగమునకు 'లంఘనం పరమౌషధమ్' అని నాకుఁ దెలియును. కూనీపద్ధతి ననుసరించి మణిలాలునకు కటిస్నానము మూఁడు నిమిషములు మాత్రము చేయించుచుంటిని. మూఁడుదినముల వఱకు నీరుకలిపిన నారింజపండ్లరస మిచ్చుచుంటిని.

వేఁడి జాఱలేదు. రాత్రులు కొంచెముకొంచె మెగయుచుండెను. వేఁడి ౧౦౪ డిగ్రీలవఱకు పోవుచుండెను. నాకు తొందరపుట్టెను. 'పిల్లవాని కెక్కువ చేసిన యెడల నన్ను లోకు లేమనుకొందురు? మాయన్న యేమనును? మఱియొక డాక్టరును పిలిపింపరాక పోయెనా? ఆయుర్వేదవైద్యుని పిలిపింపకపోనుమా? అపక్వమయిన తమబుద్ధిని పిల్లలపై ప్రయోగింప తలిదండ్రుల కేమి హక్కు?' అని యిట్టిడూహాలు కలిగెను.

'జీవుఁడా! నీవు నీకొఱకు దేనిని జేయుచున్నావో నీపిల్లవానికిని దానినే చేయుము. దీనికి పరమేశ్వరుఁడు సంతసించును. నీకు జలచికిత్సమీఁద గుఱి. మందుమీఁద లేదు. డాక్టరు ప్రాణముపోయ లేఁడు. అతఁ డిచ్చునదెల్ల మందు. ప్రాణతంతువు పరమేశ్వరునిచేత నున్నది. ఈశ్వరనామము గ్రహింపుము. మఱి దీనిని నమ్ముము. నీమార్గమును విడువకుము' అని యీ యూహాలును కలిగెను.

మనస్సునం దిటులు మల్లాగుల్లాములు పడుచుంటిని. చీఁకటులు పడెను. రాత్రి మణిలాలునను దగ్గఱకుఁ దీసికొని పడుకొంటిని. తడి గుడ్డమీఁద గప్పవచ్చునని నిశ్చయించితిని. లేచి బట్ట తెచ్చి చలినీటఁ దడిపి పిడిచి తలవఱకుఁ గప్పితిని. పైని రెండు కంబళ్లు కప్పితిని. తలకు తడితువాలు చుట్టితిని. ఒడలు పెనమువలె కాలి ఆర్చుకొనిపోయెను. చెమటబొట్టు లేదు.

౨౨ ధర్మసంకటము

నాకు అలపు పుట్టెను. మణిలాలును తల్లి కప్పగించితిని. ఒక అఱగంటసేపు మంచిగాలిలో తిరిగి శ్రమ తీర్చికొని శాంతి నొందఁ గోరి చౌపాటీవంకకుఁ బోయితిని. పదికొట్టిరి. మనుజుల రాకపోకలు తగ్గిపోయెను. కాని నాకదేమియు తెలియుటలేదు. నేను విచార సాగరమున మునిఁగిపోతిని. ఓయీశ్వరా! ఈధర్మసంకటమున నావి నతి నంగీకరింపుము! నానాలుకపైని రామనామ మాడుచునే యుం డెను. కొంతసేపటికి ఇంటికి మరలితిని. నాగుండెలు దడదడలాడు చుండెను. ఇంటఁజొరఁగనే మణిలాలు 'నాన్నా వచ్చితివా?' యనెను.

'ఆ నాయనా!'

'నన్నిందుండి తీసివేయుము! ఇందులో చచ్చిపోవుచున్నాను.'

'చెమట పోయుచున్నదా?'

'చెమటతో స్నాన మయిపోనది. వెంటనె తీసివేయుము నాన్నా!'

'నేను మణిలాలు తల చూచితిని, స్వేదబిందుమాల, వేఁడి దిగజా రెను. నే నీశ్వరునకు చేతు లెత్తితిని.'

'నాయనా! మణిలాలూ! భయములేదు. ఇఁక జ్వరము పోవును కాని ఇంకొంచెము చెమట పోయనిమ్ము!'

'ఇఁక ఆఁగలేను. ఇపుడే నన్ను బయటికి తీయుము, వల యుచో నింకొకతూరి కప్పవచ్చును.'

నాకు ధైర్యము వచ్చెను. మాటలతో కొన్ని నిముసములు గడపితిని. చెమట తలనుండి ధారగా కాఱఁజొచ్చెను. కప్పినబట్ట లన్నియు దీసితిని. ఒడలంతయు తుడిచి ఆఱనిచ్చితిని. పిదప తండ్రి

బిడ్డల మా మంచముమీఁదనే నిదురించితిమి. మా యిరువురకును గాఢ నిద్ర పట్టెను.

ప్రొద్దున జూతునుగదా మణిలాలునకు వేఁడి చాలవట్టు తగ్గి పోయెను. నలుబదినాళ్లు పాలు నీరు పండ్లమీఁద నుంచితిని. నాకు భయము తీరెను. జ్వరము మొండిదేగాని తుదకు వశమాయెను.

నేఁడు నా బిడ్డ లందఱిలో మణిలాలు ఆరోగ్యవంతుఁడు, బలి ష్ఠుఁడును.

ఇందులకు కారణము రాములవారి కృపయా? జలచికిత్సయా? అల్పాహారమా? లేక యేదేని యుపాయమా? దీనినిర్ణయ మెవరు చే యగలరు? ఎవరి విశ్వాసము చొప్పున వారికి నిర్ణయించుకొనఁ జెల్లును. కాని ఆసమయమున ఈశ్వరుఁడే నావినతి నంగీకరించెనని నేను నమ్మి తిని; నేటికిని నమ్ముచున్నాను.

౨౩

మరల దక్షిణ-ఆఫ్రికా

మణిలాలునకు పూర్తిగా నిమ్మళించెను. గిరిగాము నందలి గృహము వాసయోగ్యముగా లేదని తలఁచితిని. ఇల్లంతయు తేమ. తగిన వెలుఁగు లేదు. కావున నేను రేవాశంకరుగారితో నాలోచించి మంచితావున గాలి వచ్చు నిల్లు తీసికొన నిశ్చయించితి. బాంద్రా, సాంతాక్రూజ్ వగైరా లన్నియు తిరిగితిమి. బాంద్రాయందు కసాయిదుకాణ ముండుటచే నచట నుండ నాకు బుద్ధిపుట్టలేదు. ఘాట్కోపరము వగైరాలు సముద్రమునకు దూర మని తోఁచెను. సాంతాక్రూజునం దొక అందమైన బంగాళా దొరకెను. అచటకి కాఁపుర మెత్తితిమి. ఆరోగ్యదృష్టిలో నిఁక సురక్షితుల మనుకొంటిని. చర్చిగేటుకు వెళ్లుటకు మొదటితరగతి ప్యాసు తెప్పించుకొంటిని. మొదటి తరగతి బండిలో పలుమాఱులు నే నొకఁడనే యని గుఱుతు. దీనివలన నాకు కొంచెము గర్వముకూడ జనించెను; పలుమాఱులు బాంద్రా నుండి చర్చిగేటుకు సరాసరి పోవు బండి నందుకొనుటకు సాంతాక్రూజు నుండి బాంద్రాకు నడిచి పోవుచుండువాఁడను. నాకు రాఁబడి మొదలిడెను. దక్షిణ-ఆఫ్రికా క్లయింట్లుకూడ కొంచెము పని యిచ్చుచుండిరి; దీనివలనసే నాఖర్చులు వెళ్ళఁబాఱిపోయెడివి.

ఇంతవఱకు నాకు హైకోర్టుతో పని పట్టలేదు; కాని ఆదినములలో నచట 'మూట్' (చర్చ) జరుగుచుండెడిది. దానికి వెళ్లుచుంటిని. అందులో పాలుగొన ధైర్యము చాలదు. అందు జమియత్ రామ్

నానాభాయిగారు ప్రధానభాగ మాక్రమించుకొనుచుండె నని గుఱుతు. క్రొత్తబారిస్టరు లందఱ చందమున నేనును హైకోర్టునందు కేసులు వినుటకు వెళ్లుచుంటిని; అచట నేదో యొకింత వినుటకు బదులు సముద్రమునుండి మెల్ల మెల్లగా వచ్చు చల్లగాలికి కునికిపాట్లు పడి ఆనంద మనుభవించుట సంభవించెడిది. నావలెనే కునికిపాటులు పడు వారిని జూచి సిగ్గు పోఁగొట్టుకొనుచుంటిని. అటు లచట నిదురించుటయు ఒక ఫాషన్ అని తలపోసితిని.

హైకోర్టునందలి పుస్తకాలయము నుపయోగింప దొరకొంటిని. అచట కొందఱితో పరిచయము చేయను మొదలిడితిని. ఇఁక కొలఁది కాలములోనే హైకోర్టులో పని చేయఁగలుగుదు ననుకొంటిని.

ఈదెస నొకవంక వృత్తినిర్వాహముసెడ కొంచెము కొంచెము చింత లేకుండఁ బోఁ దొడఁగెను. మఱియొకవంక గోఖలేగారికన్నులు నామీఁద. వారమునకు రెండుమూఁడు మాఱులు నాచేంబర్సులోనికి వచ్చి నా సంగతి తెలిసికొని పోవుచుండిరి. మఱియు నపుడపుడు తమ ముఖ్యమిత్రులను దీసికొనియు వచ్చుచుండిరి. వారు తమకార్యము చేయు తెఱఁగు నాకుఁ దెలుపుచుఁ బోవుచుండిరి.

అయితే నాభవిష్యద్విషయములనుగుఱించి యొకటి చెప్పిన బాగుండును. అది యేమనఁగా నేను మొదట నేమి చేయవలయునని యేర్పఱచికొంటినో అటువంటిదానిని దేనిని ఈశ్వరుఁడు సాగనిచ్చినాఁడు కాఁడు—'తా నొకటి తలఁపఁగా దైవ మొకటి తలఁచె.'

చూడుఁడు! నేను స్థిరముగా నుండ నిశ్చయించుకొంటిని; మఱియు కొంచెము స్వాస్థ్య మనుభవింపఁ గడఁగితిని. ఇంతలో ఎకాయెకి దక్షిణ-ఆఫ్రికానుండి తంతివచ్చెను—చేంబర్లేనుగారు ఇచ

టికి రానున్నాఁడు. నీవు వెంటనే రావలయును. నాచెప్పినమాటలు నాకు గుఱుతున్నవి. నేను మరల తంతి నిచ్చితిని: 'నాఖర్చులు సిద్ధపెట్టుఁడు! నేను వచ్చుటకు సంసిద్ధుఁడను.' వెంటనే ధనము వచ్చెను. నే నాఫీసు కట్టిపెట్టి అచటికి రవాణా అయితిని.

అచట నా కొక యేఁడాది పని పట్టు ననుకొంటిని. బంగాళా నాక్రిందనే యుంచుకొని ఆలుబిడ్డల నందుంచిపోవుట మంచి దను కొంటిని.

ఈదేశమున పని దొరకని చిన్నవారు విదేశములకుఁ బోవ సాహసించుట లగ్గని నా కపుడు తోఁచుచుండెను. ఇందువలన నాతోఁ గూడ నలుగు రైదుగురిని తీసికొనిపోయితిని. వీరిలో మగనలాల్ గాంధియుఁ గలఁడు.

గాంధీ కుటుంబము పెద్దది. ఇంకను వృద్ధియగుచున్నది. వీరిలో స్వాతంత్ర్యము గోరువారిని స్వతంత్రులజేయుట నాకోరిక. మా తండ్రిగారు వీరి నందఱును జమీందారీ నౌకరీలలోఁ బెట్టి యెటులో నిర్వహించుచుండెడివారు. వీ రీనౌకరీ మానుకొనిన బాగుండునని నే నెంచుచుండెడివాఁడను. వారికి వేరే నౌకరీ చూపింపలేకకాదు. శక్తి యున్నను అట్టి యిచ్ఛ లేదు. వారు తమంతట తాము సంపాదించుకొనఁగల స్వతంత్రులు కావలయునని నా కోరిక.

తుదకు నా ఆదర్శములు పోనుపోను ఎటులెటులు అభివృద్ధి చెందినవో (నాకిటులు నమ్మకము) ఈచిన్నవారి ఆదర్శములనుగూడ నటులటులు నాయాదర్శములతో నైక్యము చేయఁ దొడఁగితిని; వీరిలో మగనలాల్ గాంధీని సంసిద్ధుని జేయుటలో మిగుల సాఫల్య మొందెను; అయితే యీవిషయము ముందుముందు వ్రాయఁ దగినది.

ఆలు బిడ్డల వియోగము; నిలుపఁబడిన వకీలుపనిని త్రెంపివైచుట; నిశ్చితవస్తువునుండి అనిశ్చితవస్తువునందు ప్రవేశించుట—ఇది యంతయు ఒక నిమిషము బాధాకరమాయెను. కాని నా కనిశ్చితజీవన ములవాటైపోయెను. ఈప్రపంచమునందు భగవంతుఁ డొక్కఁడే సత్యము; మిగిలిన దంతయు నిశ్చితముకాదు; అది నిశ్చిత మనుకొనుటయు భ్రమ; మనచుట్టుప్రక్కల కానిపించునదియు, జరుగునదియు ఇది యంతయు అనిశ్చితము; మఱియు క్షణికము. దీనియందు నిశ్చితరూపమైన యేపరమతత్త్వము నిలీనమయియున్నదో దాని ప్రదర్శన మెల్లపుడు జరుగుచుండును. ఈవిషయమున నమ్మక ముంచి యున్నను మన జీవనము సార్థకము కాఁగలదు. ఈ యన్వేషణమే పరమపురుషార్థము.

నేను డర్బనును ఒకదినము ముందుగనైన వెళ్లజాలకపోతిని. నేను చేయవలసిన పనియంతయు తయారుచేసి పెట్టియుంచిరి. చేంబర్లెనుగారిని జూచు డెప్యుటేషనుకు తారీఖు నిర్ణయింపఁబడెను. వారికీయవలసిన అర్జీ వ్రాసి నేను డెప్యుటేషనుతోఁగూడఁ బోవలసియుంటిని.

మూఁడవ భాగము—మొదటి ఖండము సమాప్తము

అకారాదిపదాది సూచి

అ

అంటరానితనము ౩౪౪.

అటర్నీ జనరల్ ౨౨౧, ౨౨౩.

అడిసన్‌గారి మాదిరి ౮౪.

అడ్వకేటు ౨౨౩-౪;—కొఱకు నా అర్జీ ౨౨౧;—గా నల్లవారిని చేర్చ నగునా? ౨౨౨.

'అనాలజీ', బట్లరుగారు వ్రాసినది ౧౯౬-౭.

అనుభవము, శాస్త్రజ్ఞానము ౧౦౯.

అన్‌వెల్‌కమ్ విజిటర్ ౧౬౫.

అన్న, మా ౨౭, ౫౭, ౬౨-౪, ౧౩౧-౨, ౧౪౧, ౧౪౪, ౧౪౬, ౧౫౩;—గారి ఆలోచన ౫౯;—గారి ఆశలు ౧౩౬;—గారి కోరిక ౧౪౭;—కు నాపై అపారప్రేమ ౧౩౬;—వాగ్దానము, ౬౦;—సాయపడెను ౧౩౯.

అన్నదమ్ములము ౧౧.

అన్నపానసంస్కరణము ౧౩౯.

అన్నాకింగ్సుఫోర్డు ౨౦౯.

అఫిడవిట్టు ౨౨౭.

అబుబకర్ అమద్ సేట్ ౨౩-౩.

అబ్బాస్ తయాబ్జీ, ౨౬౩;—గారి ప్రాయశ్చిత్తము ౨౬౭.

అకారాదిపదాది సూచి

అబ్దుల్లా సేట్ దాదా ౧౬౦, ౧౬౨, ౧౬౬, ౧౬౭, ౧౬౯, ౧౭౧-౨, ౧౭౪-౫, ౧౮౧, ౧౮౪, ౧౯, ౨౦౭, ౨౧౦-౧౨, ౨౨౧-౩, ౨౨౬, ౨౮౮;—బుద్ధి ౧౬౧:—గారి యుప దేశము ౧౬౪;—కలవలపడుట ౧౬౮;—గారివకీలు ౧౭౯;—గారి వీడుకోలు విందు ౨౧౦;—గారి ఇంట్లో సభ, ౨౧౪;—గారి దావా ౧౯౯;—గారు దావా గెలిచిరి ౨౦౩, ౨౧౦-౧౨;—గారి గృహము, కార్యస్థానము, సత్రము ౨౧౭, ౨౨౦;—గారి తలపాగ ౨౨౪;—గారి నందా ౨౨౭;—'కుర్‌లేండ్' స్టీమరు కొనిరి, ౨౭౭;—'నాదరీ' స్టీమరు ఏజెంటు ౨౭౭;—గారికి నష్టపరిహారము ౨౮౬;—గారిని బెదరించుట ౨౮౭.

అబ్దుల్ కరీమ్ జావేరీ సేట్ ౧౫౩.

అబ్దుల్ కరీమ్ హాజీ ఆదం కంపెనీవ్యవహర్తలు ౨౫౬.

అబ్దుల్‌గనీ సేట్ ౧౭౫-౬, ౧౭౮.

అమెరికా ౧౧౪, ౧౧౭;—నీగ్రో ౧౮౦;—హోటలు యజమాని వసతి ఇచ్చుట ౧౮౦.

అమృతబజారుపత్రికా ఆఫీసు ౨౭౫;—అధిపతి ౩౪౩.

అమ్మ, మా ౨౭, ౩౩, ౪౩, ౫౬-౮, ౬౩, ౬౭, ౭౫;—పరమ సాధ్వి ౩;—కు సూర్యదర్శనము తెలియజేయుట ౪;—గారి అనుమతి ౫౯;—గారి ఆజ్ఞ ౬౨;—గారి చెంత శపథము ౬౩, ౧౦౯;—గారి మీద బెంగ ౭౦;—గారు చనిపోయిరి ౧౩౨.

అయ్యా 'సర్'—Sir—౬౯.

అరబీ ౨౫, ౨౬.

అరబ్బులము ౧౬౨-౩.

అరబవారు ౧౬౩, ౨౫౩, ౩౦౯;—యశదు ౨౩౨;—గుమాస్తా ౨౩౨;—పంటయిల్లు దృష్టిదోషము ౩౪౪.

అరవము ౨౫౨, ౨౫౩, ౩౦౩;—బాగుగనే నేర్చితిని ౨౫౬;—దక్షిణ ఆఫ్రికా చెరసాలలో నభ్యసించితిని ౨౫౩.

అరేబియా సముద్రము ౧౩౧.

అర్జీలు వ్రాయుట ౧౪౩, ౧౪౬.

అలెగ్జాండరు—పోలీసు సూపరింటెండెంటు ౨౯౩ ౨౯౫;—మిసెస్ ౨౯౨;—గారికి వందనములు ౨౯౫;—గారి చాతుర్యము ౨౯౬.

అల్పత్వము, నా—ప్రస్తా ౪.

అల్లిన్‌సన్ ౮౬, ౬౨-౩.

అసెంబ్లీ ప్రెసిడెంటు ౨౧౫.

అస్పృశ్యత ౨౦౮.

అస్సాము స్టీమరు ౧౨౭.

అహమ్మదాబాదు ౫౫;—హైస్కూలు ౩౦౪.

అహింస ౩౮;—పాఠము ౪౨;—విమర్శనము ౨౬౧;—సిద్ధాంతము పై ప్రశ్న ౨౯.

ఆ

ఆంగ్లము ౨౪.

ఆంగ్ల పదబంధములు ౮౭.

ఆంగ్ల భాషాజ్ఞానము ౨౫౧.

ఆంగ్ల దేశము ౭౦, ౭౨, ౯౩, ౯౪;—న హైందవవిద్యార్థులు ౯౮.

అకారాదిపదాది సూచి

ఆంగ్లేయ ఉపాధ్యాయుడు ౩౦౩;—సమాజము ౭౮, ౮౪.

ఆంగ్లేయుడు ౬౭.

ఆంగ్లేయులు ౯౮.

ఆంగ్లోఇండియన్ ౭౪;—పత్రికాసంపాదకులు ౨౭౬.

ఆండ్ర్యూ ముర్రే ౨౦౪.

ఆక్స్‌ఫర్డు ౮౩.

ఆగ్రా ౩౬౮.

ఆత్మ కథ ౧-౨;—ప్రస్తావనలో ౧, ౨;—పరీక్ష ౮౧;—జ్ఞానము ౪౮;—సాక్షాత్కారము ౪౮;—హత్య ౩౯.

ఆదంజీ మియాఖాన్ ౧౬౬, ౨౧౪, ౨౧౭, ౨౫౧-౨, ౩౦౦, ౩౩౬

ఆధ్యాత్మిక ప్రయోగములు, ప్రస్తావనలో ౪;—ప్రసంగములు ౨౪౫.

ఆనందస్వామి-ప్రస్తావనలో ౨.

ఆనాకింగ్సుఫర్డు వ్రాసిన Perfect way in Diet ౭౬.

ఆని బెసంటు సతి ౧౦౪, ౨౦౬-౭, ౩౬౭, ౩౭౩.

ఆపదలో ఐక్యము ౨౮౩.

ఆమోదజీన ౨౧౪, ౨౧౭.

ఆరెంజి ఫ్రీస్టేటు ౧౯౩-౪, ౨౧౦.

ఆర్థర్-మంచి వ్రాయసకాడు ౨౧౬.

ఆర్మీ అండు నేవీ స్టోర్సు ౭౮.

ఆలివ్సన్‌గారు-డాక్టరు, వారి సంతాననిరోధోపాయములు ౩౧౪.

ఆసియా ఖండవాసులకు శాసనములు ౧౯౪-౫.

అకారాదిపదాది సూచి

ఆసెటిక్ ఆసిడ్ ౭౧.

ఆస్తికమతము ౧౦౭.

ఆస్తికుడు: నాస్తికుడు ౧౦౮.

ఆహార పరీక్ష ౭౬;—పరిశోధన ౭౬.

ఇ

ఇంగ్లాండు ౧౯, ౨౩, ౫౬-౮, ౬౦-౧, ౬౭, ౭౦, ౭౫, ౯౯, ౨౧౮;—బారిస్టర్ల పూర్వాచారము ౧౨౩;—లో మాంస భక్షణము ౮౮;—లో శాకాహారపరిశోధనకు బీజములు ౯౦;—లోని హైందవ విద్యార్థులు ౯౭;—హైకోర్టులో నాపేరు రిజిస్టరగుట ౧౨౪.

ఇంగ్లీషు ౨౪-౫, ౬౭, ౭౨, ౮౩, ౧౧౨-౪, ౧౪౪, ౧౫౪, ౧౬౧-౨, ౨౫౩, ౩౦౩;—ఉద్యోగులు ౨౫౨—నావద్ద చదువుకొనిరి ౧౯౨;—భాషాధికారము, కాంగ్రెసులో ౩౪౮,—వారి ఉడుపులు ౫౯;—ఆచారములు ౭౧, ౭౭;—వర్తకులకు మనము కమీషన్ ఏజెంట్లము ౩౬౬;—వంటకములు ౧౧౫;—సంఘము ౭౮;—సర్టిఫికేట్లు ౨౨౧-౨.

'ఇంగ్లీషుమన్' ౨౭౬;—పత్రికాధిపతితో పరిచితి ౩౬౫.

ఇండియా, ౭౦, ౭౪, ౮౦, ౧౧౪, ౧౫౪;—కు దారి పట్టవలయునా? ౧౭౦;—వైస్రాయి, ఎల్గిన్ ప్రభువు ౨౩౯;—సర్కారు ౨౩౯;—కు బయలుదేరుట ౨౫౨,

ఇండియన్ ఫ్రాంచైజ్ ౨౧౦-౧౧;—క్లబ్బునకు గోఖలే గారు బిలియర్డ్సు ఆడవచ్చుట ౩౫౩;—లా ౩౭౪.

ఇంద్రియములు, రాక్షసబలము కలిగినవి ౩౨౦.

ఇంద్రియ నిగ్రహము ౩౧౭;—నాపడినపాట్లు ౩౧౮.

ఇంద్రియనిగ్రహోద్యమము ౩౧౮.

ఇన్ డెన్ చెర్డు కూలీ ౧౬౩, ౨౩౮;—చట్టము చదువుట ౨౩౩.

'ఇన్ ఫాలిబుల్ ప్రూఫ్స్'-పియర్సన్ గారి గ్రంథము ౧౯౬.

ఇన్స్ ఆఫ్ కోర్ట్స్ ౯౦.

ఇషా హాజీ సుమర్ సేట్ ౧౭౮-౫.

ఇస్త్రీ పెట్టె ౩౨౮;—నా ఇస్త్రీ: చాకలి ఇస్త్రీ ౩.౨౫.

ఇస్లాం ౨౬, ౧౬౧;—గ్రంథములు ౨౦౯;—మతమున నాకు సామాన్య జ్ఞానము ౧౬౨.

ఈ

ఈవినింగ్ సూట్ ౭౯.

ఈశ్వర-అనుగ్రహము ౩౫, ౧౫౯;—ఇచ్ఛా ౮౮;—మహిమ ౧౧౯;—రక్షితుడు ౨౮౯;—సాక్షాత్కారము ౩౧౯; ప్రస్తావన ౮; దీనికొఱకు బ్రహ్మచర్యము ౩౨౨.

ఈశ్వరుడు రక్షించుట ౧౧౦;—పంపినదూత ౨౮౭;—సాగనివ్వలేదు ౩౯౮.

ఈశ్వరుడే వినతి నంగీకరించెను ౩౯౨.

ఈశ్వరునకు చేతు లెత్తితిని ౩౯౦.

అకారాదిపదాది సూచి

ఉ

ఉత్తమచందు గాంధీ ౧.

ఉత్తమధర్మము ౧౩.

ఉపనిషత్తులు-దివ్యజ్ఞానసమాజమువారు ప్రకటించినది ౨౪౨.

ఉపవాసము, ఇచ్ఛాపూర్వకము;—మనోనిగ్రహము;—విషయాసక్తి -బ్రహ్మచర్యమున కనివార్యోపకరణము ౩౨౦;—దీక్ష ౫౦.

ఉపాధ్యాయపదవి ౧౪౪.

ఉపాధ్యాయుడు ౮, ౧౭, ౨౦, ౨౩, ౪౭, ౫౫;—మద్యమాంసములు ౨౭-౨౯.

ఉపాసన ౧౧౧.

ఉర్దూ ౨౬;—భాష చదువ దలచుట ౨౫౨;—మున్షీ ౨౫౨;— యెరవాడచెఱసాలలో నభ్యసించితిని ౨౫౩.

ఎ

ఎడ్వర్డు-పట్టాభిషేకసమయము ౨౬౧,—మెయిట్లండు ౨౦౭.

ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డు, సర్ ౯౯;—గారి గీతానువాదము ౧౦౩;— గారి లైట్ ఆఫ్ ఏషియా ౧౦౪, ౨౪౪.

"ఎథిక్స్ ఆఫ్ డయట్-ది" ౮౬.

ఎఱ్ఱసముద్రము ౬౮.

ఎల్గిన్ ప్రభువు, ఇండియా వైస్రాయి ౨౩౯;—గిర్మిటియా తలపన్ను, తెల్లవారికి లాభముకూర్చుట ౨౩౯.

ఎల్లర్ థార్ప్, మిస్టరు ౨౮౪.

ఎవిడెన్సు ఆక్టు ౧౪౧-౨; ౩౭౪.

ఎస్కాంబీ హారీ ౨౧౧-౨, ౨౧౫, ౨౮౭, ౨౯౭-౮, ౩౨౯;—అటర్నీ జనరలు ౨౨౧;—గారి కబురు ౨౯౧;—గారు పిలువ నంపుట ౨౯౬.

ఏ

ఏకపత్నీవ్రతము ౪, ౬, ౧౬, ౩౧౨-౩, ౩౧౫.

ఏకాదశి ౫౦.

ఏడెన్ ౧౩౧.

ఏఫిల్ టవర్ మానవుని అజ్ఞాన చిహ్నము, టాల్‌స్టాయిగారి అభిప్రాయము ౧౮౮-౨౦.

ఏయిడాన్సుమిషన్ ౩౦౯.

ఏసు—అద్వితీయ అవతారము, ఈసిద్ధాంతము హృదయంగమము కాలేదు ౨౮౭;—కుటుంబముతో పరిచితి ౨౪౩, ఆగిపోవుట ౨౪౪;—నకును, బుద్ధునకును తారతమ్యము ౨౪౪;—మతము; నాఅంతరాత్మ ౨౦౪;—మతముపై నాకు ఈసు ౧౮౯;—మతమువారివాదన ౧౮౯;—మతమున కలియనిచో ముక్తిరాదా? ౨౦౬.

ఏసేరతుకుడు ౧౮౮.

ఒ

ఒంబె, పై తొలిసారి ప్రయాణము ౫౮.

అకారాదిపదాది సూచి

ఓ

ఓటుపిండి-జావ ౭౨;—పులుసు ౫౮.

ఓతాగాంధి ౧.

ఓల్డుటెస్టిమెంటు ౧౦౫.

ఓల్డుఫీల్డుగారు ౯౦-౧.

క

కటిస్నానము ౩౮౦.

కఠినశాసనము ౧౯౮, ౨౧౫.

కడపటిమాట ౨౮౯.

కత్తిమీదిసాము ప్రస్తా-౮.

కన్సర్వేటివులు ౨౨౬.

కబాగాంధీ ౧-౨.

కరంచందుగాంధీ ౧.

కరపత్రములు రెండు ౨౩౧;—దక్షిణఆఫ్రికాను గురించి ౨౬౩.

కర్జన్ లార్డు-దర్బారు ౩౫౪.

కలకత్తా ౨౫౨, ౨౫౫, ౨౭౪, ౨౭౭, ౩౪౧, ౩౫౩, ౩౬౧, ౩౬౬, ౩౬౮.

కలకత్తాలో నాకార్యక్రమము ౩౬౫;—లో ఓడదిగుట ౨౫౪;—లో సభచేయుట సులభముకాదు ౨౭౫-౬;—కాంగ్రెసు ౩౪౫, ౩౪౬;—అధ్యక్షుడు, డి. ఏ. వాచాగారు ౩౪౧;—

నాదక్షిణఆఫ్రికాతీర్మానము 3౪౨, 3౫౦;—అది ఆమోదింపబడుట 3౫౧-౨;—నివాసములు 3౪3;—ప్రతినిధులు 3౪3;—వారు హుకుములు జారీచేయుదురు 3౪౪;—వారిలో అంటరానితనము 3౪౪;—వీరికి ప్రేక్షకులకు అభేదము 3౫౧;—ప్రతినిధుల మలమూత్రవిసర్జనము 3౪౫;—దానిని బాగుచేయుగౌరవము నాకేదక్కెను 3౪౫;—ఆరంభము 3౪౯;—అన్నియు ఇంగ్లీషులోనే 3౪౯;—నా ఉపన్యాసము 3౫౧;—ముగిసెను 3౫3.

కలోనియల్-బొరన్ ఇండియన్ ఎడ్యుకేషనల్ అసోసియేషన్ ౨3౦.

కస్తూరిబాయి ౧౭, 3౪౦;—ఆమెకు చదువు ౧౮-౯;—ఒక బంగారుహారము 33౭.

కాంగ్రెస్ 3౪౭-3౫౨;—తంతు అంతయు తెలిసికొంటిని 3౪౮;—పనులు నడపుట 3౭౪;—మూణ్ణాళ్ల ముచ్చట 3౪3;—లో పనిజేయవలెననియున్నది 3౪౭;—లో కాలము వృథా 3౪౮;—లో ఇంగ్లీషు భాషాధికారము 3౪౮:—సేవలో తలవెంట్రుకలు నరసినవి 3౪౭, 3౫3.

కాఠియావాడు ౧౦, ౧౮, ౨౦, ౫౬, ౧౪౭-౮, ౧౫౧, ౨౪౧;—కోమటులు ౨౮-౨;—జూడిషల్ అసిస్టెంటు 3౭౪-౫;—లో నిన్ను ముఱుగనీయను 3౭౭;—సంస్థానములలో మాపూర్వులు మంత్రులు ౧.

కాథవటే, ప్రొఫెసర్ 3౫౭, 3౬౪.

కానుకలు, దేశమునకు మఱలునపుడు ౩౩౬-౭;—వాటిని జీర్ణము చేసుకొనవచ్చునా? ౩౩౯;—లోకసేవకుని నిజవస్తువులు కావు ౩౪౦.

కార్డినల్ మానింగు ౧౧౫-౬;—మహల్ ౧౧౬.

కార్లైల్ వ్రాసిన "హీరోస్ అండు హీరో వర్షిప్" ౧౦౬;—గారి మహమ్మద్ స్తుతి ౨౪౩.

కాలరు, ఉన్ని ౩౨౪;—నేను బాగుచేసినది ౩౨౪-౫;—బారిస్టర్ల హాస్యము ౩౨౫.

కాలేజీ, ౫౫; శ్యామలదాసుకాలేజీ ౯౫—౬.

కాళీ, ఆలయము ౩౬౨;—మాటకు భయంకర యజ్ఞము ౩౬౪;—పరణాబెనర్జి గారి దర్శనము ౩౬౦; వారి నిరాడంబరవేషము ౩౬౧; వారితో సంభాషణ ౩౬౧.

కాశీ ౩౬౭-౯;—కథ ౩౭౦;—విశ్వనాథ-ఆలయము, భగవచ్చింతనకు తావులేదు; అశుచి, దుర్గంధము, పూపాయలతో పటము ౩౭౧—౨;—దర్శనము ౩౭౧—౨.

కాసా, తలపాగాలు ౩౯౪.

కాసిమ్ కమరుద్దీన్ మహమ్మద్ ౧౭౫.

"కిరీటములేని బొంబాయిపాదుషా" ౨౯౩.

'కీటు థియాసఫీ' ౧౦౪.

'కుర్లేండు' స్టీమరు ౨౯౯, ౨౯౭, దాదా అబ్దుల్లాగారు కొనిరి ౨౭౭.

అకారాదిపదాది సూచి

కురాన్, షరీఫ్ ౧౬౧;—సేలుగారిది ౨౦౭.

కులము-నుండివెలి ౧౩౬.

కుష్ఠు-రోగి ౩౦౭;—రామాయణ పఠనమున కుదురుట ౪౯.

కూనీ-వైద్యము ౩౭౦.

కూలివారు, రిక్రూటు ౨౩౬;—భారతీయులకు పేరు ౧౬౩.

'కూలీబారిస్టరు' ౧౬౩, ౧౮౮.

కృష్ణశంకరపాండ్యా ౨౫.

కెప్టెన్ ౧౫౬-౭, ౨౭౭-౯, ౨౯౧;—ఊరడించుట ౨౭౩;—
సెలూను, విందు ౨౭౮.

క. మాలెసన్, గారి విప్లవ (**Mutiny**) చరిత్ర ౧౨౭.

కెమిస్ట్రీ ౭౪.

కెల్నరుహోటల్ ౨౫౫.

కేంబ్రిడ్జి ౭౩.

కేదారేశ్వరుని మందిరము ౩౯.

కేవల్ రాం, మావజీ, దవేగారు కేసులు తెచ్చియిచ్చుట ౩౮౪, ౩౮౬.

కేశవచంద్రసేను-గారి జీవితము చదువుట ౩౬౪.

కేశవరావు దేశపాండే ౨౬౬-౮.

కేసులు—౧౪౩, ౧౪౫; నామొదటికేసు ౧౪౨; కే. మా. దవేగారు
కేసులు తెచ్చియిచ్చువారు ౩౮౪.

కొట్టినవారిపైకేసు ౨౯౮.

కొళందవేలుపిల్లెయి, ఎ ౨౧౪.

కో కో ౭౫;—రొట్టెలు ౭౫.

కోట్సు ౧౮౭-౮, ౧౯౭;—క్వేకరు తెగవారు ౧౮౪;—హృదయము ౧౮౬;—గారితో షికారు ౧౯౪;—గారు పాపభీరువు ౧౮౯;—గారిచ్చిన గ్రంథములన్నియు దండుగ ౨౦౮.

కోడిగ్రుడ్లరసము ౩౭౮-౯.

కోర్టు—ఒక త్రాసు ౨౨౧;—లో నన్ను చేర్చుకొనక పోవుట ౨౨౪;—నియమములు: తలపాగ ౨౨౪-౫;—ఫీజు రెగ్యులేషన్ ౨౦౨;—లో నాక్షౌరమును జూచి కోలాహలము ౩౨౭.

క్రికెట్—౨౧.

క్రూగర్, ప్రెసిడెంటు ౧౯౬.

క్రైస్తవ-మతము ౫౧-౨, ౧౦౪, ౧౮౪;—మతబోధ ౫౧;—మతప్రాశస్త్యము ౧౮౨;—మతానుసారము ఆత్మలేదు ౨౦౬;—మిత్రులు నన్నేసుమతమున గలుపుకొన ప్రయత్నించుట ౨౦౭, ౨౦౯;—మిత్రులవలనియనుభవములు ౨౦౪.

క్రైస్తవుడు ౫౩, ౧౦౫.

క్రైస్తవులు ౨౦౪;—పరిచయము ౧౮౬;—హిందువులు ౨౦౩, ౨౧౧;—మాంసభోజులు ౧౦౪.

క్రాజ్ గారు, డాక్టరు ౧౯౫-౬.

క్లయింటుకు, ఇబ్బడిఖర్చు ౩౭౪.

క్వారంటీన్ ౨౮౫, ౨౮౯, ౨౮౭—లో మాఓడల నుంచుట ౨౮౪, అందుకు హేతువు ౨౮౬.

ఖ

ఖరసేట్ జీ, సి. యం., స్మాల్ కాజుకోర్టు జడ్జి ౩౬౩.

ఖాతా (Book-keeping) ౧౬౮, ౨౦౦.

ఖాన్‌గారు, కేసులలో నాకు సాయపడుచుండు వారు ౩౦౯.

గ

గర్వగంధము-ప్రస్తా ౯.

గవర్నరుగారికి అతిథిని ౩౪౧.

గాంధీ, ఉత్తమచందు ౧;—ఓతా ౧;—కబా ౧, ౨;—కరంచందు ౧; —తులసీదాస్ ౧;—మణీలాల్ ౩౭౩, ౩౮౭;—మగన్‌లాల్ ౩౭౫; — కుటుంబము ౩౭౫; — కుటుంబమువారు వైష్ణవులు ౨౦, ౨౧;—నీ చెలిమి తగదు ౨౪౫.

గాడ్‌ఫ్రే, సుభాన్ ౧౬౬;—జేమ్సు ౧౬౬.

గాడ్‌సేవ్ ది కింగు ౨౬౦-౨౬౧.

గాబ్‌క్షుమారి ౧౪౫.

గార్డు ౧౮౮;—మొదటితరగతినుండి నన్ను వెడలగొట్టుట ౧౮౭.

గిరిమిటియా ౨౩౨, ౨౩౪, ౨౩౯, ౨౪౦, ౩౦౯, ౩౩౦, ౩౩౫, ౧౬౩;—ఆసుపత్రి ౩౦౭;—కరారునామా ౨౩౮—దొరల వేషము తొల్చుట ౧౬౪;—పోరు ౨౪౦;—బంధువు ౨౩౪;—బిల్లు ౨౩౬;—లతో సంబంధము ఎక్కువగుట ౨౩౬;—లలో అన్నిరకముల భారతీయులున్నారు ౧౬౪;—లకు పెట్టిన ఆశలు ౨౩౮;—లపై తలపన్ను ౨౩౭;—లలో వివేకోదయము ౩౩౧;—ఉత్పత్తి ౨౩౫;—శాసనమరతులు ౨౩౭;—పాటు ౧౬౪

గిర్గామునందు ఇల్లు మకాము ౧౪౫, ౩౮౭, ౩౭౩.

గీతా—అనువాదము ౧౦౩, ౧౦౪;—గిరిప్రవచనము ౧౦౫-౬;—పారాయణము ౩;—భక్తియోగము ౩౬౧.

గుజరాత్ ౩౧.

గుజరాతీ ౧౭, ౨౬, ౫౩, ౩౧౪;—అయిదవ తరగతివరకు మా తండ్రి చదివెను ౩;—అనువాదము ౧౦౩, ౧౧౩, ౧౧౪;—పలుకులకు నా తర్జుమా ౧౧౬;—లో బోధన ౩౦౩;—శిక్షకుడు ౩౦౩;—నిఘంటువు పెస్తన్జీ పాదుషాగారిసేవ ౨౬౭.

గుడీవ్స్ పెర్సనల్ ప్రాపర్టీ ౧౨౪.

'గుమాస్తాపని' ౩౪౬.

గురుదాసబెనర్జీ, సర్ ౧౬౩.

గురువుకొఱకు అన్వేషణము ౧౩౪;—మహత్త్వము ౧౩౫.

గుఱ్ఱపుబండి—అధికారి నన్నవమానపరచుట ౧౮౨-౩;—అధికారి నా గూబలు పగులగొట్టుట ౧౮౩;—ఏజెంటు ౧౮౨, ౧౮౪.

గృహ—భారము ౨౪౬;—వ్యయము ఇండియన్ బారిష్టర్లకు తగినట్లు ౨౪౬.

గొఱియలను క్రూరహోమమునుండి కాపాడ నా ప్రార్థన ౩౬౩, ప్రాణము వెల ౩౬౩;—మంద బలికిబోవు ౩౬౨;—మృత్యుబాధ ౩౬౩.

గోఖలేగారు, గోపాలకృష్ణ ప్రొఫెసర్ ౨౪౯, ౨౮౦, ౨౮౨, ౩౨౫, ౩౪౯, ౩౬౫, ౩౬౮;—ఇచ్చిన బహుమానము ౩౬౮;—గంగకు సమానులు ౨౮౧;—గుఱ్ఱపుబండి ౩౫౭;—గొడుగునీడ ౩౬౦;—ట్రాములో పోవుట దుష్కరము ౩౫౭;—నన్ను

అకారాదిపదాది సూచి

తమ బసపుగొనిపోయిరి ౩౫౩;—నన్ను సాగనంపుట ౩౬౭;—నా క్రొత్తను బాపిరి ౩౫౬;—నాహృదయము నాక్రమించిరి ౨౭౧;—పనిచేయురీతి ౩౫౭;—బిలియర్డ్సు ఆడ ఇండియన్ క్లబ్బుకువచ్చుట ౩౫౩;—రానడేగారి యందు వారికి గౌరవము, వారివార్షికోత్సవములను జరుపుట; ౩౫౭—వారికోరిక ౩౭౪;—వారికడ సెలవుగొనుట ౩౬౬;—వారి ఛత్రచ్ఛాయన నా పని తేలికయైనది ౩౬౬;—వారి సేలువ ౩౨౫; దానికి నాఇస్త్రీ ౩౨౬, ౩౪౮;—వారికి నాతీర్మానము చూపితిని ౩౪౯; దానిని కాంగ్రెసులో సమర్థించిరి ౩౫౦;—వీరి మనస్సును వేధించునవి: 'భారతదేశ దారిద్ర్యము, పారతంత్ర్యము' ౩౫౭;—స్థాపించిన సంస్థ ౩౭౪.

గోమాంసము ౫౧;—తినుట ౫౨, ౬౦.

గ్రాండ్ నేషనల్ హోటల్ ౧౭౫.

గ్రాండ్ నైట్ ౧౨౨.

గ్రిండ్లేకంపెనీ ౬౮, ౬౯, ౭౦.

గ్రుడ్లు ౮౮, ౮౯.

గ్రేట్ ఈస్టరన్ హోటల్ ౨౭౪.

గ్లాడ్ స్టన్ గారియెడ భార్యకుగల ప్రేమ ౩౧౨.

ఘ

ఘాట్ కోపరము ౩౮౩.

ఘూర్జరభాష ౫౦.

అకారాదిపదాది సూచి

ఘోషా ౧౮.

ఘోషాల్ బాబు, కలకత్తా కాంగ్రెసు కార్యదర్శి ౩౪౬;—సంతసించిరి ౩౪౭;—మాటలప్రోవు ౩౪౭;—గారికి చొక్కాగుండీలు పెట్టియిచ్చుట ౩౪౮.

చ

చట్టములు-భారతీయుల హక్కును సంకుచించు రెండు ౩౦౧;—మంజూరాయెను ౩౦౧.

చదరంగము ౧౫౬-౭, ౨౫౨.

చర్చిగేటు ౩౮౩.

చాండాల-వాటిక ౨౫౮.

చాంద్రాయణము ౩.

చాకలి-ఖర్చు ౩౨౪-౫.

చాతుర్మాస్య ౩.

చార్లెస్-టౌను ౧౭౧-౨, ౨౨౯;—బ్రూసు, మారిషస్ గవర్నరు ౩౪౧.

చిత్తానందము నిచ్చునదియే సేవ ౨౬౪.

చిత్రలేఖనము ౨౩.

చిమన్‌లాల్ సెతల్వాడ్ ౩౪౧-౨.

చివరవానిపుట్టుక ౩౧౦.

చీటి-పై నాతప్పు వ్రాసి తండ్రికిచ్చితిని ౪౧.

చీపురుకట్ట ౩౪౪.

అకారాదిపదాది సూచి

చీవలీశిబిర ప్రాంతసంచారము ౩౩౨.

'చెజనీ', డాక్టరు, 'పాయొనీర్' ఉపసంపాదకులు ౨౫౫.

చేంబర్ ఆఫ్ కామర్సు, కలకత్తాలో ౩౫౩.

చేంబర్లేనుగారు ౨౯౬,౩౭౪;—నేటాలు గవర్నమెంటుకు తంతి నిచ్చుట ౨౯౮;—వారిని చూచుటకు డెప్యుటేషన్ ౩౭౮.

చాపాటీ ౩౭.

చౌరంగీమహాలు ౩౮౫.

చౌర్యము ౪౧-౧.

జ

జమీయత్ రామ్, నానాభాయి ౩౭౪.

జయపూరు ౩౮౭.

జయరామ్‌దాసు-ప్రస్తా ౧.

జర్మనీ ౧౪౪.

జర్మిస్టన్ స్టేషన్ ౧౬౭.

జలచికిత్స ౩౬౯-౭౦, ౩౭౨.

జాంజిబారు ౧౫౭-౯, ౧౮౬, ౨౮౬.

జాకోబస్-డి-వెట్, ప్రిటోరియా బ్రిటిషు ఏజెంటు ౧౯౩.

జాతి-బహిష్కారము ౧౩౧;—వైమనస్యము ౨౩౭.

జాన్‌బరన్స్ ౧౧౫;—రాబిన్సన్, సర్ ౨౧౫.

జాన్‌స్టన్ ౧౭౧, ౧౭౩;—హోటల్ ౧౭౦.

జామనగరము ౩౬౪-౩౬౬,

జార్జి ముల్లర్ ౨౦౪.

జీసస్ ౭౬;—ఈశ్వరుని ఏకమాత్ర పుత్రుడు ౧౮౨;—ను గురించి నానమ్మకము ౨౧౬–౭; —భగవత్సముడు ౨౧౬.

జునాఘడ్ ౧;—వకీలు ౬౪–౫.

జూలూ-జాతివారు ౨౩౬;—తిరుగుబాటు, నేటాలులో ౩౧౪–౫; అందు పనిజేయవలచుట ౩౧౪.

జేమ్సు గాడ్ఫ్రే-దక్షిణాఫ్రికా ప్రతినిధి సంఘసభ్యులు ౧౬౬.

జైన-సాంప్రదాయము ౩౧;—ధర్మాచార్యులు ౫౧.

జైల్స్-పరీక్షకుడు ౬.

జోషీ-మావుజీ దవే ౫౬–౭, ౬౦–౬౧, ౨౧౫.

జోహాన్స్బర్గు ౩౧౭;—నందు గోఖలేగారికి విందు ౩౨౫;—నుండి మకాము ఎత్తివేయుట ౩౧౪.

జ్ఞానవాపి, ఇచటి చెడుగవులు, నేనిచ్చిన దమ్మిడీ దక్షిణ, పండాచే తిట్లుతినుట ౩౭౨.

జ్యేష్ఠ-పుత్రుడు, నా ౩౦౪–౫.

ట

టాంగోటా ౨౯.

టాగోరు, మహారాజా ౨౭౪.

టాల్స్టాయి, ఎఫిల్ టవర్ ౧౯–౨౦;—వ్రాసిన 'వైకుంఠము నీ హృదయములోనే' ౧౩౫, ౨౦౭. The Gospels in Briefs What to do" ౨౪౩.

టీ-కాఫీలు, మాయింట ప్రవేశించుట ౧౩౭.

అకారాదిపదాది సూచి

టెటమ్‌గారు, శేవు సూపరింటెండెంటు ౨౯౧.

టైఫాయిడ్-జ్వరము రెండవపిల్లవానికి, నా జలచికిత్స ౩౭౮-౯.

టైమ్సు ఆఫ్ ఇండియా ౨౧౮.

ట్రాన్సువాలు, ౧౭౬-౭, ౧౯౩-౪, ౨౭౭, ౨౯౮;—నందు అబ్దుల్లాసేటుగారి వ్యవహారము ౧౬౦.

ట్రెయినింగు కళాశాల, రాజకోటలో ౨౬౧.

డ

డచ్చి-పోలీసు ౧౯౭;—భాష ౧౯౭.

డర్బన్—చూడు, దర్బాన్.

డాక్టరు సర్టిఫికెట్లు, రతుకదళమునకు ౩౨౯.

డిజరాలీ, మంత్రి ౧౯౫.

డెక్కు-మీద పయనము ౧౧౪, ౧౧౭, ౧౩౧, ౧౫౬, ౧౫౭, ౨౫౨.

డెయిలీ-టెలిగ్రాఫ్ ౬౪;—పత్రికాప్రతినిధితో పరిచితి ౨౭౪;—న్యూస్ ౭౪.

డ్రాయింగురూము-బెంగాలుక్లబ్బులో భారతీయులప్రవేశము ౨౬౪.

త

తండ్రిగారు, మా ౧౪, ౪౦, ౪౩, ౪౫, ౫౫, ౩౮౫; దివాను ౧౩, ౨౨౩; వారికి పరిచర్య ౨౨; వారి ఓర్పు ౪౨ వ్యాధి ఎక్కువగుట ౪౪, వేదన ౪౧, మరణప్రయాణము ౪౫, ౪౬; వారి గౌరవము ౧౪౩.

తయాబ్జీ-బదురుద్దీన్, జడ్జి ౧౨౭, ౧౪౧, ౨౬౨-౩;—వంశీయుని వాగ్దానభంగము ౨౬౩.

అకారాదిపదాది సూచి

తలపన్ను-గిరిమిటియాలపై, ౨౬౭-౪౧.

తలపాగ ౧౬౪-౫;—మేజిస్ట్రీటుతో తగవు ౧౬౨;—కోర్టు నియమములకు విరుద్ధము ౨౨౭;—తీసివేయుమని తెల్ల అధికారి ఆజ్ఞ ౨౨౫.

తలిదండ్రులు ౩౪, ౫౧;—వారిపై భక్తి ౪౬;—వారికి పరమభక్తుడను ౩౧.

తిలకు—చూడు, లోకమాన్య.

తుపాను ౬౨, ౧౩౧, ౨౭౩;—తొలగిపోవుట ౨౭౩;—భయము ౨౭౪.

తులసిదండ, మాఅమ్మగారి ప్రసాదము ౧౭౮.

తులసీదాసు-రామాయణము ౫౧;—గాంధి ౧.

తెలుగు సేవ ప్రయత్నము ౨౫౩;—వారు ౧౬౩, ౨౫౩, ౩౦౯.

తెల్ల-అధికారులు ౧౪౮, ౧౫౧; వారినడత ౧౪౯; వారిఅజ్ఞానము, అవిచారము ౩౭౫;—ఉద్యోగి ఉర్దూ చదువుటలో నన్నతిక్రమించుట ౨౫౨;—దొరతనమందలి విశ్వాసము ౩౨౭;—ఫాదరీలు ౨౧౦;—బాటసారులు ౧౮౭;—వర్తకులు ౧౬౯;—సోల్జర్లహత్తు ౩౩౧-౨

తెల్లవారు ౨౭, ౧౫౩, వారిని అనుకరించుట ౨౭౧; వారి ఆధిక్యము ౨౨౨; వారిని జయించుటకు మాంసాహారము అవసరము ౩౦-౧; వారివలన రైలులో భారతీయులు పడుపాట్లు ౧౮౧; వారి యోగ్యతాపత్రముల విలువ ౨౨౧-౨; వారు తలలు వంచుకొనిరి ౨౯౯; వారిబడి ౩౦౩; వారికి నల్లవారిపై ఈసు ౨౮౪.

అకారాదిపదాది సూచి

తైయబ్ హాజీఖాన్ మహమ్మదు, ప్రతివాది ౧౬౮-౯, ౧౯౦, ౧౯౩, ౨౧౭; రాజీ కంగీకరించుట ౨౦౨-౩.

తైలంగుగారు, భాషా పండితులు ౩౫౯.

"త్యాగనటాకే", నిష్కుళానందుని ౧౩, ౩౧౬.

త్యాగిజీవనము, భోగిజీవనము ౩౨౧.

త్రాగుబోతులు ౧౯౯.

త్రిభువనదాసుగారి గ్రంథము ౩౧౦.

త్రివేణీ సంగమము ౨౫౬.

ద

దక్షిణ ఆఫ్రికా ౧౯, ౧౨౩, ౧౨౮, ౧౪౩, ౧౫౩-౬; ౧౭౦, ౨౫౧, ౨౫౬, ౨౬౪, ౨౬౭-౯, ౨౭౫, ౨౯౮, ౩౧౧, ౩౦౪-౫, ౩౦౯, ౩౧౨, ౩౩౬, ౩౪౧, ౩౪౩, ౩౫౧, ౩౫౩, ౩౬౧.—ఆత్మగౌరవముగల భారతీయులకు నివాసయోగ్యము కాదు ౧౯౮;—కేసు ౧౬౭;—క్లయింట్లు ౩౮౩;—కు రెండవ తూరి సకుటుంబప్రయాణము ౨౭౭;—కు పోవుమహోత్సవము ౧౫౫;—నా జీవితము ౨౧౩;—నుగూర్చి ప్రధానవ్యాసములు ౧౭౬;—నుండే పెద్దసాయము ౩౩౫;—నుండి తంతి ౩౮౪;—రేవులో డాక్టరు పరీక్ష ౨౮౫;—లో బిడియము వదలుట ౯౫;—లో రోమన్ డచ్చి లాలు ౧౨౪;—లో ప్రఖ్యాతి ౧౬౫, ౨౨౫;—లోని తెల్లవారిదోషములు ౨౭౬;—లో మా కిరఃవురు కుమారులు కలిసిరి ౩౦౯;—సత్యాగ్రహము ౩౧౨, ౩౦౪;—సత్యాగ్రహేతిహాసము ౧౯౪, ౩౨౮, ప్రస్తా-౨;—భారతీయసంఘములో శుభ్రత ౩౩౪, కొఱ

తలు ౩౩౫;—భారతీయులు ౨౩౧; వారి కష్టములు ౧౭౬, ౧౯౮; వారికి కూలీని పేరు ౧౬౩; పరస్పర భేదములు ౧౯౧, ౨౧౫; వారి జీవితములను సమస్తము తెలుసుకొంటిని ౧౯౩; వారి విషయము లోతుగ విచారించుట ౧౯౭;—ఆందోళనవలన వారిలో నూతనప్రాణము ౨౧౬; వారియెడ అసూయ ౧౩౭; వీరిపై ద్వేషము పెరుగుట ౨౯౯; వారికి కష్టములు కలిగించు చట్టములు ౨౯౯; వారి హక్కులు ౩౦౦; వారనిన భయము ౨౯౯; వీరిలో నైక్యము వృద్ధియగుట ౩౩౧; వీరి ప్రతిష్ఠ హెచ్చెను ౨౯—, ౩౩౧; వీరిపై నొక ఆక్షేపము ౩౩౩; వీరికి సేవజేయుట ౩౩౪.

దమ్మిడి–దక్షిణ ౩౭౨, ౩౭౫.

దయానందస్వామి, మోర్బి యనుభవము ౩౬౬.

దర్బాన్ ౧౬౮, ౧౭౧, ౨౧౦, ౨౨౭, ౨౮౬-౭, ౩౦౩, ౩౮౬;
—కోర్టు ౧౬౨;—తెల్లవారి పాతాళహోమము ౨౮౫-౬;
—నుండి బయలుదేరుట ౧౬౯;
—నుండి తంతి ౨౭౬;—పోర్టు నేటాలనియూ పేరు ౧౬౦;
—భారతీయ క్రైస్తవులతో పరిచయము ౧౬౬;—రేవున లంగరు ౨౧౪;—లో తెల్లవారికి నల్లవారికి ద్వంద్వయుద్ధము ౨౮౬;—లో ప్లేగు ౩౩౩.

దలపతరాం శుక్ల ౬౮, ౮౪.

దవే, కే-మా నాకు కేసులు తెచ్చియిచ్చుట ౩౭౪, ౩౭౬.

దస్తూరి, ఒకవిద్య ౨౩.

దాంపత్యము ౧౩౭.

దాదా అబ్దుల్లా అండ్ కంపెనీ ౧౯౩, ౧౫౯, ౧౬౬, ౨౧౫, ౨౨౧-౨, ౨౭౬.

దాదాభాయి నౌరోజీ ౬౭, ౧౨౫-౬.

దాదీ బర్జోరుగారు, ఓడవైద్యులు ౨౯౩.

దారిబత్తెము, ప్రస్తా-౫.

దావా-కొలుకు తయారీచేయుట ౨౦౦;—పని చూచుటయే నా ముఖ్యధర్మము ౨౦౦;—లో నా కభిరుచి ౨౦౧.

దావూద్-మహమ్మద్ సేట్ ౨౧౪, ౨౧౮.

దిన్షాఎడల్జి వాచా-కలకత్తా కాంగ్రెసు అధ్యక్షులు ౩౪౧-౨, ౩౫౦; గంట వాయించుట ౩౫౧.

దివ్యజ్ఞాన-సమాజము, తత్సామాజికులు ౧౦౩, ౧౦౪, ౧౦౮, ౨౪౨.

దెబ్బలు, నాకు తగిలినవి ౨౯౩.

దేవళపు దుర్గంధము ౨౯౯.

దేవేంద్రనాథ ఠాకూరు, మహర్షి ౧౧౩, ౩౬౪.

దేశపాండే- కేశవరావు ౨౬౬-౮.

దేశభాషల నాదరింపకుండుట ౨౫౪.

దేశకార్యములలో వ్యాయామము ౩౫౯.

దేశమునకు-మరలుట ౩౩౬, ౩౪౧; మరలునపుడు కానుకలు ౩౩౮.

దేశ్య క్రైస్తవుల పరిచయము ౩౬౧.

దొంగిలించితిని ౪౧.

దొర ౧౪౭, ౧౯౧, ౩౮౫-౬;—ను చూచుట ౬౧;—ప్రత్యుత్తరము ౧౪౯;—పై కేసు ౧౪౯;—ఫిలాసఫీ ౩౮౬;—మాట

యే శాసనము ౧౪౩;—గాఁడ్లు, వారితో కలిసి తినుట ౬౩; వారి వ్యయము ౧౬౦; శిరస్తాదారే వారికి కన్ను ౧౫౨; హిందూ అధికారి వారికి తాత ౧౫౨.

దొరాబ్జి ఎడుల్జీ గిమీ, హెడ్‌మాస్టరు ౨౧-౨.

ద్విపదలు ౫౦.

ధ

ధర్మజిజ్ఞాస ౨౮౧.

ధర్మవిచారము, నర్మదాశంకరుని గ్రంథము ౨౮౨.

ధర్మసంకటము ౩౭౯, ౩౯౧.

ధూమపానము ౩౮.

ధోరాజీ ౫౮.

న

'నంబర్సు'-బైబిలు పుస్తకము ౧౦౫.

నగలు, దేశమునకు మరలునపుడు బహుమతిచేసినవి ౩౩౭-౮; ఇంటిలో ఉంచుకొనుటయే మానుకొంటిని; వానిపై వ్యామోహము; అవి అనవసరములు ౩౩౮; కావలెనను కోడండ్రు ౩౩౯; తిరిగి ఇచ్చివేయుటకు భార్య నొప్పించితిని; అవి ప్రజాసేవకై బాంకులో వేయబడెను ౩౪౦.

నరసీరామ్ ౨౧౫.

నర్మదకవి ౩౧.

నర్మదా శంకర్ రచించిన "ధర్మ విచారము" ౨౮౨.

నర్సుపని, మాతండ్రికి పరిచారము ౮౩, ౫౧;—చేయవలెనని ప్రబలమగు నిచ్ఛ ౩౦౮.

నల్ల-శిల, తెల్లమంగలి అంటునా? ౩౨౪.

నల్లవారు, అడ్వకేటుగా జేర్చుకొనని దనుడురా ౨౨౨; వారినిగురించి ఆంగ్లేయుల భావన ౩౨౯; వారివర్తకపు తెలివి ౨౩౪; వారి ఇక్కట్టులు ౩౩౬.

నవజీవన్, ప్రస్తా ౨.

నాగరికత ౪౧.

'నాదరీ', దక్షిణాఫ్రికాపోవు స్టీమరు, ఏజెంటు అబ్దుల్లా సేటుగారు ౨౪౪, ౨౭౪, ౨౭౭, ౨౯౭.

నారాయణ హేమచంద్రుడు ౧౧౯-౪.

నాసిక్ ౧౩౬.

నాస్తికమతము ౧౮౯-౪.

నిద్రించుట, కూడ నొక ఫామన్ ౩౭౪.

నివేదిత, సోదరి, హిందూమతముపై నామె కగాథ ప్రేమ ౩౬౫.

నిష్కులానందుడు ౧౩, ౩౧౬.

నీగ్రోలు, నల్లవారు నొకటే ౧౯-౪.

నీగ్రో-నాకరులకు చీటి ౧౯౫;—స్త్రీలు ౧౫౭.

నీతి, సత్యము ౫౩;—సృష్టి ౫౩.

నృత్యము, ఒక ఫామన్; నేను నేర్చుకొనుట ౪౯-౭౧.

నెక్-టై ౬౫, ౪౭-౯, ౧౪౪.

నేటాలు ౧౬౧, ౧౬౩, ౧౪౬, ౨౨౧, ౨౨౨, ౨౮౬, ౨౬౧, ౨౭౩, ౨౭౭, ౩౩౬, ౩౪౪;—'అడ్వర్టైజర్' ప్రతినిధితో నా ప్రసంగము ౨౯౯;—ఇండియన్, కాంగ్రెసు, జన్మ

౨౨౬, ఋణములు ౨౨౭, చందాలు వసూలుచేయుట ౨౨౯, అందులో ఒక సంకటము ౨౨౭, కోశము ౨౨౮, లెక్కలు ౨౩౦, చేయుపని ౨౩౦-౧, గిరిమిటియాలు చేరుట ౨౩౨; కాంగ్రెసులో బిల్లుఖర్చు ౨౩౬, ఆందోళనసలుపుట ౨౩౮, కాంగ్రెసువారి నిశ్చయము ౨౪౦, మూలధనమునకై ఆస్తి కొంటిమి ౩౦౦-౧;—కోర్టు ౨౨౫; అందు పాల్‌గారు దుబాసి ౨౧౪;—క్రైస్తవులు ౨౧౪;—చేరుట, నేను ౧౫౮; —తెల్లవారు ౨౭౭; వారి ఉద్దేశ్యములు ౨౫౬;—తో నా ప్రథమ పరిచయము ౨౧౭;—తో నా కెక్కుడు సంబంధము ౩౩౯;—విపత్తు దర్శనము ౩౨౮;— భారతీయులు ౨౨౭; వీరికి వోట్ల హక్కు ౨౩౧; వారు నాపై ప్రేమామృతము కురిపించిరి ౩౩౯;—ముఖ్యపట్టణము ౧౬౮;—రాష్ట్రిము ౧౮౦, ౨౨౬;—రేవులలో దిగుటకు మాహక్కు ౨౮౦;— "లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిలు"లో రెండుచట్టములు ౨౮౮;—లో సంఘటకు నిర్బంధము ౨౧౭;—వకీలు సభ ౨౨౧, ౨౨౫; సభవారు నాకు నోటీసు పంపుట ౨౨౨, వారి అధికారము ౨౨౩;—శాసనసభలో భారతీయుల హక్కు ౨౧౧;—సర్కారు ౨౩౬; తెల్లవారికి తోడుపడుట ౨౭౯;—హైందవుల బాధలు ౨౫౯.

నేరములు, నాపై రెండు ౨౭౯-౭.

"నేషనల్ ఇండియన్ ఎసోసియేషన్" ౧౧౨.

నోటర్ డేము ౧౧౮.

"న్యూ ఇంటర్‌ప్రెటేషన్ ఆఫ్ బైబిల్, ది" ౨౦౭.

న్యూటెస్టమెంటు ౧౦౫.

ప

పంచీకరణము ౨౦౯.

పండా, ఇంటబస ౩౮౦; అతనిచే తిట్లుతినుట ౩౮౨.

పండ్లు— నిర్వికారత, బ్రహ్మచర్యమున నుపయుక్తములు ౩౧౯.

పచ్చజెండా, ఓడను ౨౭౫, ౯౭.— పుస్తకము ౨౫౬, ౨౮౨.

'పచ్చయప్పహాలు' లో సభ ౨౮౩.

పటేలుగారు ౧౪౩.

పత్రికా-సంపాదకుడు, అతని అవస్థ, అతనిమాటలోనిశక్తి ౨౮౫-౬.

పయొనీర్-పత్రిక-ఖ్యాతి ౨౫౫; పత్రికాధిపతితో సంభాషణ ౨౫౬.

పరకాంత ౧౧౦.

పరమేశ్వరుని-దయను శంకించువారికి తీర్థక్షేత్రదర్శనము ౩౮౩;— పూజారిని, ప్రస్తా-౮.

పరమేశ్వరన్‌పిళ్లె ౨౮౬.

పరాసు-భావ ౯౯, ౧౧౪, ౧౧౮.

పరిహాసమయము, ఒక విషయము ౬.

'పర్ ఫెక్టుచే ఇన్ డయట్', డాక్టరు ఆనా కింగ్సు ఫోర్డు వ్రాసినది ౮౬, ౨౦౭.

పరిచారకునిస్వామిభక్తి, భార్యస్వామిభక్తి కన్న విలువగలది ౩౧౩.

పాండిత్యము: స్వాతంత్ర్యము ౩౦౮.

పాకీదొడ్లు ౨౫౮; వాటిని పరీక్షించుట, సంస్కరణము, ఒకభాగ్యశాలి పాకీదొడ్డి వర్ణన ౨౫౮-౯.

'పాణీ ఆపనే' ౫౪.

అకారాదిపదాది సూచి

పాతివ్రత్యము ౧౬.

పారసీకమిత్రుడు, ఒక ౨౬౮.

పారసీకులు ౫౧; అందఱికంటె నాగరికులు ౨౭-౨; నేను వారివలె వేషము వేయుట ౨౭-౨.

పారసీ రుస్తుంజీ ౧౬౬, ౨౧౪, ౨౫౧; ఒక మిత్రుని వాగ్దానభంగమునకు తాను ప్రాయశ్చిత్తము చేసుకొనుట ౨౬౮; వారింట భార్య పిల్లలతో తలదాచుకొనుట ౨౯౧-౩; వీరి ధర్మముచే నేర్పడిన ఆసుపత్రి ౩౦౭, ౩౩౭.

పారిస్ ౧౧౮;—లో గొప్పసంత ౧౧౭; ఇందలి ప్రాలసుల్లు ౧౧౯; పట్టణపు ఫాషన్ ౧౧౯.

పార్డి కోపు ౧౮౩.

పార్కర్, 'సిటి టెంపిల్' వ్యాఖ్యాత ౧౭౬.

పార్లమెంటు సమావేశము ౨౮౮.

పాలనపూరు ౩౬౭.

పాలు, బ్రహ్మచారికి విఘ్నకారకము ౩౧౯; మనోవికారము కలిగించును ౩౨౦.

పాల్ మాల్ గెజెట్ ౮౪.

పాల్ గారు, నేటాలు కోర్టు దుబాసి ౨౧౪; రోమన్ కాథలిక్ ౧౬౬.

పాశ్చాత్య,-దేశాచారము ౬౯-౮౦;—నాగరికత - నా ముచ్చటింపు ౨౭౮;—సంస్కారము; నా ఉపన్యాసము ౬౭౯;—సాంప్రదాయము, ఆత్మకథ వ్రాయుట, ప్రస్తా-౨.

పాశ్చాత్యులు, విందులు ౯౪.

పిటిషన్, శాసనసభకు పంపుటకు ౨౧౫.

పిట్టు-గారి ఉపన్యాసము ౮౦.

పితృసేవకు నాసమయము పంచుట ౪౩.

'పిన్‌కట్టు' గారి మాట ౨౦౧.

పియర్సన్‌గారి 'ఇన్‌ఫాలిబుల్ ప్రూఫ్స్' ౧౭౬.

పియానా ౮౯.

పిల్లలకు విద్య ౩౦౪, ౩౦౫; పిల్లలను పెంచు సమస్య ౩౦౯.

పుత్తలీబాయి ౨.

పునర్జన్మ సిద్ధాంతము ౩౬౧.

పూనా వెళ్లుట ౨౮౦.

పెండ్లి, నా ౧౦, ౧౨;—కులాసా ౧౩; హిందూ సంస్కారము లందు పెండ్లి ౧౧, ౧౪.

పెగోడాలు, బంగారు ౩౬౬; గర్భాలయమున ఎలుకలు పరుపులెత్తు చుండుట ౩౬౬.

పెస్తన్జీ-పాదుషా ౨౬౯, ౩౬౫; వారితో మైత్రి, లండన్ శాకాహారాగారమున కలుసుకొనుట; వారి ప్రోత్సాహము ఉద్యోగము; గుజరాతీ నిఘంటుపని ౨౬౭; నాకు దక్షిణాఫ్రికా వెళ్లవలదని సలహానిచ్చెను ౨౬౭; వారి భాషాసేవ ౨౬౯.

పేయిన్ గిల్‌బర్టు అందు శాయనీసు - ఇందు చేంబర్స్, అద్దెసగొంటిని ౩౮౮.

పైథాగరస్ ౮౬.

పొగ త్రాగుట ౨౩, ౩౭, ౪౦.

పొలిటికల్ ఏజెంటు; అసిస్టెంటు- మాతండ్రికిగల రాజభక్తిపై అతనిని సంశయించుట ౨; — పోరుబందర్ సంస్థానముయొక్క —, నాస్నేహమును మఱచి, నన్నవమానపరచుట ౧౪౯, ౧౫౩.

పాన్‌గోలా', కలకత్తాకు బయలుదేరు స్టీమరు ౨౫౨; — స్టీమరు కెప్టెన్‌తో ఆధ్యాత్మిక ప్రసంగములు ౨౫౪.

'పోరుబందరు ౧, ౨, ౬, ౧౨-౩, ౪౯, ౫౧, ౬౨, ౧౪౩, ౧౫౨-౩, ౩౬౮; — నందు నాజననము ౪; నాశైశవము ౫; — పొలిటికల్ ఏజెంటు ౧౪౮-౯; — రాణావారికి కుట్రసలహాచెప్పెనని మా అన్నగారిపై నేరము ౧౪౮; — పత్రికలలో వ్రాయని శాసనము ౨౦౩.

పోర్ట్స్‌మత్, శాకాహారసభ ౧౧౯-౧౦.

పోలీసు; — చే పెట్టించుట ౧౮౦; — నన్ను తన్నెను, తిరిగి క్షమాపణ కోరెను ౧౯౮; — వారి 'దయాధర్మ బిచ్చము' ౧౯౫; — వారి కాపుదలయందుండుట ౨౯౩; — సూపరింటెండెంటు ౨౯౩, ౨౯౫; — వారంపిన కబురు, ౨౯౩; వారివలన ప్రాణములు రక్షింపబడుట ౨౯౩; — వారిభార్య గొడుగునీడ ౨౯౨; — స్టేషన్‌లో తలదాచుకొనుట ౨౯౫, ౨౯౭.

ప్యారీమోహన్ ముఖర్జీ, రాజా, సర్ ౨౮౪, ౩౬౧.

ప్రజాసేవ ౨౨౬, ౨౪౧; — చేయు సదృష్టము ౧౯౯; — అనగా నేమి ౨౨౭; — కు ప్రతిఫలము ౨౨౦, ఫీజు ౨౧౨, ౨౧౯.

ప్రతాపచంద్రమజుందారు, వారి జీవితము చదువుల ౩౬౪.

ప్రథమోపన్యాసము, నే జేసిన ౯౦.

ప్రధానము ౧౦-౧౧.

ప్రఫుల్లచంద్రరాయి, డాక్టరు, ప్రొఫెసరు ౩౫౬;—నన్ను సాగనంప వచ్చుట, వారి బంగాలీవేషము, టికెట్‌కలెక్టరుచే నడ్డగింపబడుట, వారిప్రజాసేవ ౩౫౬;—వారిచే నా ఉపన్యాసము మెప్పునడయుట ౩౬౬.

ప్రమాణములు, తల్లికడ చేసిన, నా ౭౨-౩.

ప్రయాగ ౨౫౫.

ప్రయోగములు ౫౩.

ప్రాచ్యసంస్కారము, అహింసకము ౨౮౯.

ప్రార్థన ౧౧౦, ౧౧౧;—దాని మహిమ ౨౦౪.

ప్రాసిక్యూషన్, నా ౧౧౭.

ప్రిటోరియా ౧౬౧, ౧౬౬-౮, ౧౭౬, ౧౭౮-౯, ౧౯౦, ౧౯౩, ౧౯౬, ౨౧౯, ౨౪౧-౨, ౨౫౪, ౩౨౬.

ప్రెసిడెంటు, క్రూగర్ ౧౯౬—వీధి ౧౯౬.

ప్రేమ, అన్యోన్యప్రేమ ౧౮; ఉన్మత్తప్రేమ ౧౯; శుద్ధప్రేమ ౧౯;—పాశబద్ధుడను ౩౩౬.

ప్రైమరీస్కూలు ౬.

ప్రొటెక్టరు ౨౩౩.

ప్రొటెస్టెంటు ౨౦౪.

ప్లీమత్ బ్రదర్సు, ఒక ఏసుసాంప్రదాయము ౧౮౮-౯, ౨౫౪.

ఫ

ఫలాహారము, వికారనాశనము ౩౨౨.

ఫ్రాసరీ-వర్ణ్యులు, రాజకోటలోని ఒక ౧౦౫, ౧౦౭.

పారసీ ౨౪-౬.

ఫారింగ్డన్‌వీధి, శాకాహారాలయము ౮౫.

ఫిరోజిషా మెహతా, సర్ ౧౨౫, ౧౨౮-౯, ౧౪౯, ౨౬౨, ౨౬౫, ౨౬౮, ౨౮౦, ౨౯౭, ౩౪౧, ౩౪౯-౫౧, ౩౮౪;—'బొంబాయి సింగము', 'కిరీటములేని పాదుషా' ౨౬౩, ౩౪౨; వారి ఉపన్యాసము ౨౬౬; హిమాలయ సమానులు ౨౮౦.

ఫీనిక్సు-లో ఆలుబిడ్డల నుంచితిని ౩౧౯; ఇచటనే బ్రహ్మచర్య వ్రతము కైకొంటిని ౩౧౯.

ఫుట్‌బాల్ ౨౧.

ఫ్రాంగీలు ౩౬-.

ఫెర్గుసన్-కాలేజీ ౨౮౦.

ఫ్రాంచైజ్, ఇండియన్ ౨౧౦-౧౨, ౨౨౬.

ఫ్రాంజీకావస్‌జీ-ఇన్‌స్టిట్యూటుహాలు ౨౬౬.

ఫ్రాన్సుదేశము ౮౯, ౧౧౪.

ఫ్రెంచిభాష ౮౯, ౭౩-౪, ౧౧౪, ౧౧౮.

ఫ్రెడరిక్-లేలీ ౫౭-౯, ౭౩;—పిన్‌కట్ ౧౨౬.

బ

బంగారు-పెగోడాలు, బర్మాదేశమున ౩౬౬;—హారము— చూడు— కస్తూరిబాయి.

బంగాళము ౩౬౬.

బంగాళీ-భాష ౨౬, ౧౧౩-౪;—జీవితము ౩౬౪.

బప్పలి, స్పినక్ ౭౮.

బట్లర్-గారి 'అనాలజీ' ౧౭౬.

బరజోరజీ, పాదుషా, పిచ్చివాడు, 'చక్ర'మని పేరు ౨౬౭.

బాండు-వీధి ౮౭.

బాంద్రా ౩౭౩.

బాబాజీ ౩౬౨.

బారిస్టర్ ౫౬-౮, ౧౩౪, ౧౪౧, ౧౪౫-౮, ౧౫౬, ౧౮౮, ౨౧౨, ౩౦౬;—పట్టా ౭౩;—పరీక్ష ౬౪, ౭౩, ౧౨౧, ౧౨౫; పరీక్షా నియమములు ౧౨౧; విందులు, ఉపన్యాసములు ౧౨౨; ప్రాతవారినుండి క్రొత్తవారు నేర్చుకొనునది ౧౯౯;—బల్ల ౧౪౨;—హోదా ౨౧౭;—వృత్తి ౧౪౮.

బారిస్టరీలో నా కాత్మవిశ్వాసము తక్కువ ౩౮౪.

బారిస్టర్లు, చూచుటకు వీరు తెల్లవారివలెనే కాన్పింతురు ౫౭-౯;—వీరిని గొప్పగాజేయుట ప్లీడర్ల చేతిపని ౩౮౮.

బాలసుందరము:—ఒక తెల్లవాని ఇండెంచర్డుకూలి, దెబ్బలు తగులుటచే డాక్టరుకడకు పంపబడెను ౨౩౩;—నిర్బంధమునుండి విడిపింపబడుట ౨౩౪;—కేసు కూలీలలో ప్రాకిపోయినది ౨౩౪;—అతని తలపాగ ౨౩౫;—కేసుమూలమున గిరిమిటియాలతో నాసంబంధ మెక్కువాయెను ౨౩౬;—కథ మద్రాసుసభ నాకట్టైను ౨౮౨.

బాల్యవివాహము ౧౯, ౨౭౧.

బావ, మా-స్వర్గస్థుడగుట ౨౬౪.

బిడియము ౯౩; ౯౫-౬, ౯౭, ౧౦౦, ౩౫౩.

బిల్లు ఫ్రాంచైజ్ ౨౧౫;—పర్చ్ ఆపగోరుట ౩౧౫;—శాసనసభలో ప్యాసు ఆయెను ౩౧౬;—గిరిమిటియాలపై పన్ను వేయు ౨౩౬.

బిశ్వేశ్వర-నివాసి ౪౯;—దేవాలయము ౪౯.

బిసెంటు, అని ౧౧౪, ౧౦౬-౮.

బిస్కే-సముద్రము ౬౮-౭.

బుద్ధచరితము ౧౦౪-౬.

బుద్ధుడు-ఇతనికిని ఏసునకును తారతమ్యము, ఇతని సర్వభూతదయ ౨౪౪;—అతనికథ జ్ఞప్తికివచ్చెను ౩౬౩.

బూత్, డాక్టర్ ౨౬౩, ౩౨౯, ౩౩౦;—ఎయిడాన్సుమిషన్ అధికారులు ౩౦౭;—నా రక్షకసంఘప్రయత్నములను లెస్సగా ప్రోత్సహించిరి ౩౨౯.

బూలర్, జనరల్-పంపినవార్త ౩౩౦; మాసేవను ప్రశంసించుట ౩౩౧.

బెంగ, నా ౧౨౪.

బెంగాల్ క్లబ్బు ౨౮౪.

బెంథం-గారి Theory of Unity ౮౩.

బెనర్జీ, సురేంద్రనాథ్ ౨౮౪.

బెల్-అను ఆయన ౭౦.

బేకర్, ఎ. డబ్ల్యు. ౧౭౧, ౨౦౪-౫; క్రైస్తవ ప్రాశస్త్యమును సాధించు మతబోధకుడు ౧౭౨;—నామతాభిప్రాయములను కనుగొనెను ౧౭౨-౩;—దక్షిణాఫ్రికా జనరల్ మిషన్ డైరెక్టరు ౧౭౩; వారిమైత్రికి నిజార్థము ౧౭౪; వారిప్రా

ర్థనా మందిరము; అచట సలుపు ప్రార్థనలు ౧౭౫; వారికి నా యెడ గల తలంపు ౨౧౪; నావంటి నల్లవానిని వెంట గొనిపోయి కష్టములపాలైరి ౨౦౫.

బేచరస్వామి ౬౦-౧.

బేరా ౩౪౬, ౩౪౭.

బేలూరిమఠము ౩౬౪.

బేసువాటర్ పేట ౯౧.

బైబిల్-మతము పరమప్రమాణమా? ౧౭౬; దానిపై నాకుగల తపన ౧౭౯;—మద్యమాంసములు తినుమని విధింపదు ౧౦౫.

బొంబాయి ౧౯, ౪౪, ౫౫, ౬౧-౨, ౬౫, ౮౦, ౧౨౭, ౧౩౯, ౧౪౧-౪, ౧౪౬, ౧౫౫, ౨౫౪-౨౫౬, ౨౬౨, ౨౬౫, ౨౬౭, ౨౮౦, ౨౮౮, ౨౭౫, ౩౬౬, ౩౮౧, ౩౮౫, ౩౮౮;—అల్లర్లు-ప్రస్తా-౧; '—కిరీటములేని పాదుసా' ౨౬౩, ౩౪౨;—దుస్తులు ౮౭;—రేవులో సముద్రపు ఒడుదుడుకు ౧౩౧;—లో ప్లేను ౨౫౮;—లో మాబావ ౨౬౪;—లో నాబారిస్టరీ ౩౮౪;'—సంసారము', నా౧; ౪౪; ౧'—సభ', దక్షిణాఫ్రికా విషయమై, ౨౬౫; '—సింగము' ౨౬౩, ౨౬౬;—హైకోర్టు ౨౨౧.

బోధ, శిశుక్రీడ ౨౫౪-౫;

బోయరు-యుద్ధము ౧౬౯, ౩౧౪, ౩౨౭; అందు నావైద్యప్రవేశ ముపయోగించినది ౩౧౯; బోయర్ల పరాక్రమము ౩౨౯; వారి ముట్టడి ౩౩౧; యుద్ధహతుల సేవకొఱకేర్పడిన 'భారతీయ రక్షకదళము' ౩౨౩, ౩౩౧-౨, ౩౬౫.

బ్రహ్మ-చర్యము ౩౭, ౪౩, ౩౧౩;—వ్రతము ౩౧౨; వ్రతధారణ ౩౧౭; —సత్యవ్రతాంగము, —వ్రతసమయమున, నా భార్య యుద్దేశ్యము కనుగొనలేదు ౩౧౭; వ్రతమహిమ ౩౧౮, ౩౨౧; —గార్హస్థ్యమునందు సహితమాచరించదగును ౩౧౨;—అనగా నేమి? ౩౧౮;—దానికాక ౩౧౮;—అసిధారావ్రతము ౩౧౯; నాలుకను కట్టుకొనుట ౩౧౯; ఈదృష్టితో భోజనప్రయోగములు ౩౧౯; దీనికి ఉపవాసము అనివార్యోపకరణము ౩౨౧; దీని విఫలత్వము ౩౨౧; సర్వేంద్రియ నిగ్రహము ౩౨౧; —కేవల ప్రయత్నసాధ్యము కాదు ౩౨౨; దీనికి ఈశ్వరశ్రద్ధ ఆవశ్యకము;—చారి ౯౭;—దేశము నకు పోవుట, అందలి స్త్రీలస్వాతంత్ర్యము;—దేశజులు మనకు కమీషన్ ఏజెంట్లు, అచటినుండి మరలుట ౩౬౬;—సమాజము, మతగ్రంథములు, ఆది బ్ర. సమాజము, సమాజోత్సవముల కాహుతుల మైతిమి ౩౬౪.

బ్రాడ్లా-అంత్యక్రియలదర్శనము ౧౦౬-౭.

బ్రిటిష్-ఏజెంటు, జాకోబస్ డి వెట్ ౯౩; అతనితో మాటలు ౯౭;—ఇండియా అసోసియేషన్ ప్రతినిధి ౨౭౪;—పరిపాలనయందు దోషములు ౨౬౧;—వారి సాంప్రదాయము వర్ణద్వేషము కాదు ౨౬౦;—రాజ్యరక్షణధర్మము ౩౨౮;—సేనాపతి ౩౩౧.

బ్రిస్టల్-నివాసి, జార్జి ముల్లరు ౨౦౪.

'బ్రూమ్స్ కామన్‌లా' ౧౨౪.

బ్రైటన్ ౯౯, ౧౦౦.

బ్లావట్‌స్కీ, మదాం ౧౦౪.

భ

భండార్కరు, రామకృష్ణ, ప్రొఫెసర్ ౨౭౦-౧.
భక్ష్యపదార్థశోధన ౮౭, ౧౪౧.
భగందరము, నాతండ్రికి ౪౧-౩.
భగవంతుడు ౩౪, ౧౦౯;—అడ్డుపడును ౩౫;—ఒక్కడే సత్యము ౩౮౬.
భగవత్సేవ ౩౬౨.
భరతవర్షము ౨౫;—సముద్రము ౬౨.
భర్త్రాధికారము ౧౫.
భాగవతము ౫౦;—కాలక్షేపము ౫౦.
భారత్‌దేశమునుండి వర్తకులు వలసపోయిరి ౨౩౭.
భారతభూషణమాళవ్యా ౩౫౫.
భారతయువకులు, కన్యలు ౯౮.
భారతసేవ ౨౪౧.
భారతీయులు, లాభకరులు ౨౩౭.
భార్య, నా ౩౦, ౪౫, ౪౭, ౬౦, ౬౨, ౧౩౮, ౩౧౩; గర్భవతి ౪౩; ఆమె ననుమానించి హింసలు పెట్టుట ౩౬; ఆమె కుపాధ్యాయుడను ౧౮, ౧౫౫; ఆమెచే రోగుల కుపచారములు చేయించుట ౨౬౪; విడిచివెళ్లుట కష్టము ౧౫౫; ఆమె ప్రసవమునకు నా మంత్రసానితనము ౩౧౦; బహుమతి యిచ్చిన నగలను తిరిగి ధర్మమున కిచ్చివేయ నిర్బంధించుట ౩౩౮; ఆమెకు అశ్రుధార ౩౩౯.

భార్య-భర్తకు ఘటదాసి కాదు ౩౮; భార్యకుగల స్వామిభక్తి, ఆమెతో నెట్టిసంబంధ ముండవలె? భార్యభోగసాధనమా? ౩౧౩.

భావనగరము ౫౫.

భిక్షుకుల కేమియు నీయరాదు ౩౬౨.

భూపేంద్రనాథ్ వసు-కలకత్తా కాంగ్రెసు కార్యదర్శి ౩౪౬.

భోగవిలాసము, పారిస్ ౧౧౯.

భోగాసక్తి ౧౯.

భోగిజీవనము-త్యాగిజీవనము, పోలిక ౩౨౧.

మ

మంగలి, దాస్యము, తిరస్కారము ౩౨౬.

'మంచి చాకలి', గోఖలేగారిచ్చిన బిరుదు ౩౨౫.

మగన్‌లాలు-గాంధీ ౩౭౫.

మజుందారు, త్ర్యంబకరాయి ౬౫-౬, ౬౯-౮౦, ౯౩-౪.

మజుందారు, ప్రతాపచంద్ర-చూడు-ప్రతాపచంద్ర.

మణిరత్నమాల ౨౦౯.

మణిలాల్ గాంధి ౩౮౭-౭౧; జలచికిత్సచే వ్యాధి నివారించితిని ౩౭౨-౩.

మతము, దానివివేచన, వివిధమతపరిచయము ౪౭-౫౩.

మదనమోహన మాళవ్యా; భారతభూషణ ౩౫౫; వారివద్ద భాగవత శ్రవణము ౫౦.

మద్యమాంసములు ౨౭, ౬౭.

మద్యములు, షాంపేన్, పోర్టువైన్, షెర్రీ ౧౨౨.

మద్రాసు ౨౮౩-౪, ౨౯౪;—లో బాలసుందరము కేసు ప్రతిధ్వనించుట ౨౩౪;—వాస్తవ్యుల పరిచయార్థము అరవ మభ్యసించితిని ౨౫౨;—సోదరులకు నేనన్న ప్రాణము ౨౫౩;—కు నా రాక, అచట సభ జరుపుట; స్టాండర్డు, హిందూపత్రికా సంపాదకులతో సంభాషణలు ౨౮౨.

మన్‌సుఖలాల్ హీరాలాల్ నాజర్ ౨౭౬, ౩౩౬;—మా యింట నుండిరి ౩౦౦.

మనుస్మృతి ౫౨;—అహింస ౫౩.

మనోనిగ్రహము ౩౨౨.

మమీబాయి-కేసు ౧౪౨.

మరాఠీ ౨౬, ౧౧౪.

మల్లిక్, డాక్టర్ ౩౬౫.

మహమ్మడెన్-లా ౧౨౫.

మహమ్మద్-జీవితము, స్తుతి, కార్లయిలు వ్రాసిన ౧౧౬-౨౪౩;—ప్రవక్తపై నా కాదరము ౨౪౩.

మహమ్మద్ కాసాం కమరుద్దీన్ ౨౧౪.

మహమ్మదీయులు ౫౧; వారి ఆచారములు ౧౬౨;—నన్ను తమ మతమున కలుపుకొన బ్రయత్నించుట ౨౦౮.

'మహాత్మా'-బిరుదము- ప్రస్తా-౪; ౩౬౯; మహాత్ముల కష్టములు ౩౮౨.

మహారాజ్ రణజీత్ సింహ ౬౭.

మహారాజులు, ఆడువారి ఆభరణములు, నామర్దానగలు ధరించి దర్బారులకు హాజరగుదురు ౩౫౫.

మాంచెస్టరు ౧౦౫.

మాండలికుగారు, సంస్కర్త ౩౫౭.

మాంసభోజనము, ౪౩, ౪౭, ౯౦, ౩౪౯; దాని ప్రతాపము ౩౦; —ఆరంభించుటకు శుభముహూర్తము వెదకుట ౩౦; దాని నిషేధము, తిరస్కారము ౩౧;—విందులు, వంటకములు ౩౩; హిందూదేశమున దాని ప్రచారము ౩౮;—నాత్యాగదీక్ష ౬౪.

మాంసము ౨౯, ౩౧, ౩౮, ౮౧, ౬౬, ౪౨, ౪౫; ఇంగ్లండులో దాని లక్షణము ౭౭; ఈశబ్దమునకు మా అమ్మగారి అర్థము ౯౦.

మాక్సుముల్లరు-గారి India, What can it teach us ౨౮౨.

మానవుడు ౩౫, ౭౪; అతనితిండి, శరీరనిర్మాణమును బట్టి శాకాహారము ౭౬; అతని బాహ్యాచారము ౨౯౮.

మానింగు-కన్య ౧౧౨;—కార్డినల్ ౧౧౫-౬.

"మానేశిఖావణి"-త్రిభువనదాసుగారి గ్రంథము ౩౧౦.

మారిట్జుబర్గు ౧౬౯-౪౨.

మారిషస్ రేవు ౩౮౧.

మారువేషముతో పలాయనము చెప్పితిని ౨౯౮.

మాలలకు క్షౌరము ౩౨౪.

మాలవాడలకు జనుట ౨౫౭.

మాల్టా ౬౯.

మావుజీ దవే, జోషీ, మాకుటుంబపు పురాణమిత్రులు ౫౫;—ఇంగ్లండునకు పొమ్మని సలహా నిచ్చుట ౫౬-౪.

మిత్ర, న్యాయమూర్తి ౩౬౧.

మిత్రులు ౨౪-౩౦; ౩౨-౩, ౩౫, ౪౪-౭, ౧౦౯, ౨౮౪-౭.

అకారాదిపదాది సూచి

మీరాబాయి ౩౩౭.

ముక్తానందుడు ౧౩౩.

ముముక్షుప్రకరణము ౨౧౯.

ముర్రే, ఆండ్ర్యూ ౨౦౪-౫.

ముల్లరు, జార్జి ౨౦౪.

మూడవతరగతి-రైలుప్రయాణము ౧౧౪; ఇంసలికష్టములను తెలుసుకొనదలచుట ౩౬౭;—టిక్కెట్ వెలలు బండ్లు, అందలి సౌకర్యములలో మొదటి తరగతికి దీనికిగల అంతరము, యూరపులోను, దక్షిణాఫ్రికాలోను మూడవతరగతికిగల సౌకర్యములు ౩౬౮; రైల్వేవారి చెడునడత, ఏర్పాటులు, బాటసారులు పడుపాట్లు, వారి అనుచిత్వము ౩౬౯; దీని సంస్కారము, చదువుకొన్నవారు చేయవలసినపని ౩౬౯.

మెట్రిక్యులేటు ౩౦౫.

మెట్రిక్యులేషన్-పరీక్ష ౫౫, ౮౩;—విద్యార్థులు ౧౪౪.

మెయిట్లండ్, ఎడ్వర్డు ౨౦౮.

మెయిన్స్ హిందూలా ౧౨౩, ౧౪౨.

మెహతా, ప్రాణజీవన్, డాక్టరు ౬౮, ౭౧;—నాకు పాశ్చాత్య దేశాచారము తెలుపుట ౬౯;—తమయింటికి తీసికొనివెళ్లుట, రాయచందు భాయిగారి పరిచితి గలిగించుట ౩౩౧-౨.

మెహతా, ఫిరోజిషా-చూడుడు-ఫి.

మేజిస్ట్రేటుకోర్టు ౩౦౯.

మేమన్, దుకాణము ౧౫౩;—మిత్రులు ౧౬౮.

మేరీ, వర్జిన్ ౧౧౯.

మేసన్ ౨౩౮.

మొంబాసా ౧౫౮.

మొజాంబిక్, గవర్నరు జనరలు ౧౫౬, ౧౫౯.

మొదటి-కేసు, సేపనిచేసిన ౧౪౨;—బిడ్డ, పుట్టుక, చావు ౪౭;—తరగతి పయనమున గర్వము కలిగెను ౩౮౩;—దెబ్బ, నాజీవితమునకు ౧౪౭, ౧౫౦.

మోఢ్ వైశ్యులు-బనియాలు ౬౧-౬౨.

మోతీబాబు, అమృతబజారు పత్రికాధిపతి ౩౪౩.

మౌనము, మితభాషి ౯౫, ౯౮.

య

యరవాడ చెఱసాల ౨౫౩, ప్రస్తా-౧.

యూక్లిడ్ ౨౪.

యోగసాధన-ఆరంభించుట ౨౪౩.

ర

రంగస్వామి పడయాచ్చి ౨౧౪.

రంగుతెగులు ౧౮౩;—పోరు ౧౭౧.

రంగూన్ ౩౬౬.

రంభ, నాదాది ౪౮; అది నాహృదయమున విత్తిన రామనామబీజము ౪౮-౯, ౭౩.

రక్తనది, కాళికాలయమున ౩౬౨.

'రక్షకదళము'-చూడు-'బోయర్ యుద్ధము'.

రవిశంకర్ ౧౩౯-౪౦.

రస్కిన్ 'సర్వోదయము' ౧౩౫.

రాజకోట-సంస్థానము ౧౨-౩, ౧౯, ౪౫, ౪౯-౫౧, ౫౫, ౬౦-౨, ౧౦౫, ౧౩౬, ౧౩౭, ౧౪౪, ౧౪౬, ౧౫౫, ౨౫౯, ౨౬౧-౨, ౨౬౪, ౩౬౭, ౩౮౪, ౩౮౬;—నా తండ్రి దివానుగా నుండుట ౨;— నావిద్యార్థిదశ ౬, ౮; సంస్కరణములు తరంగిత్రము లగుచుండెను ౨౭; భాగవతకాలక్షేపములు జరుగుచుండెను; సర్వమత సమత్వ మేర్పడినది ౫౧;—బారిస్టరీ ఆరంభించితిని ౧౪౬; పొలిటికల్ ఏజెంటుచే నవమానితుడనగుట ౧౪౮-౯; పచ్చపుస్తకము వ్రాయుట ౨౫౬; ఇచటి వ్యాధిపరీక్షాసంఘములో పాల్గొనుట ౨౫౮-౭;—లో తిరిగి వకాలత్ పని, విక్టోరియా డైమండ్ జూబిలీలోకి వెళ్లుట, తిరిగి వకాలత్తు చేయ నారంభించుట ౨౪౬.

రాజనీతి ప్రయోగములు, నా-ప్రస్తా-౪.

రాజభక్తి ,౨౬౧;—లో తెల్లవారినికూడ మించితిని ౨౬౦;—ఒక విధి, దీనిని అమ్ముకొనలేదు ౨౬౧.

రాజశత్రువులను చంపుము ౨౬౨.

రాజస్థానికకోర్టు, నాతండ్రి ఇం దొకసభ్యుడు ౨.

రాజీ-ద. ఆ. కేసు పరిష్కరించు యత్నము ౧౬౭;—కుదుర్చుట వకీలు ధర్మము ౨౦౨-౩.

రానడే, మహాదేవ గోవింద, జడ్జి, వారిదర్శనము ౨౬౨-౩, ౩౨౫; వీరియెడ గోఖలేగారికి గల గౌరవము-చూడు-గోఖలే, వీరిశక్తి సర్వాంగీణము ౩౫౭;—వీరు కాంగ్రెసుసభకు ప్రేక్షకులుగా హాజరగుచుండువారు ౩౫౭.

రాబర్ట్సు, ప్రభువు, లెఫ్టినెంటు-గుండు తగిలి చచ్చుట ౩౩౨.

రామ—కృపయే సాధనము ౩౨౩;—కృష్ణభండార్కరు-చూడు-భం.; —నామము ౩౯, ౫౧, ౩౭౩, ౩౮౧;—మందిరము ౩౯, ౫౧;—రక్షా స్తోత్రము ౪౯.

రామాయణము ౫౧; దానిపఠనమున కుష్ఠు కుదురుట ౪౯.

రాయచంద్ భాయి, కవి ౧౩౨-౩, ౨౦౭-౮, ౨౪౨; ఆయన ధారణాపటిమ ౧౩౨, వ్యాపారము ౧౩౩, ఉపదేశములు ౧౩౪;—యే నాహృదయస్వామి ౧౩౫;—లో ఉత్తర ప్రత్యుత్తరములు ౨౧౯;—నా బ్రహ్మచర్య వ్రతమునకు కారకుడు ౩౧౨;— వచనబలము నన్ను వశీపఱచుకొన్నది ౩౧౩.

రాయి, ప్ర. చం-చూడు-ప్ర.

రాళ్లవర్షము, నాపై-౨౯౨.

'రిక్రూట్'-కూలివారు ౨౩౬, ౩౨౯.

రిక్షా, ఎక్కుట, నా కిష్టము లేదు ౨౬౨;—లో నన్నెక్కించుకొన్న రిక్షావానిని చంపుదుమని బెదరించుట ౨౯౨.

రిచ్మండ్ ౭౪, ౮౭.

రిటెయినర్ ౨౧౯-౨౨౦.

రిప్పన్, కాలనీ సెక్రటరీ ౨౧౬;—కాలేజీ ౩౪౩.

రూటర్ ౨౫౬, ౨౯౬.

రెడ్క్రాసు, మా భారతీయ రక్షకదళమునకు తగిలించితిమి ౩౧౦.

రేవాశంకర్, జగజీవన్ ౧౩౨, ౩౮౩.

రైలు, నాకై ఒకనిమిష మాపియుంచుట ౨౫౫.

రోగుల కుపచరించుట ౨౬౨, ౨౬౪.

రోమన్‌లా ౧౨౩.

ల

లండన్ ౮౦, ౮౪, ౧౦౦, ౧౧౮, ౨౪౬;—టైమ్సు ౨౧౭;—భారతీయులు ౧౦౮;—మెట్రిక్యులేషన్ ౭౩, ౧౨౩;—విక్టోరియా హోటల్ ౬౭, ౮౧, ౮౮.

లచ్చీరాం, సి. ౨౧౪.

లా, ఇంగ్లీషు ౧౨౩-౪;—హిందూ ఇండియన్ ౧౨౫, ౧౩౯, ౧౪౧-౨, ౩౮౪;—రోమన్ ౭౩, ౨౨౩;—రోమన్ డచ్చి, దక్షిణాఫ్రికాలో ప్రమాణము ౧౨౩-౪;—లో జాతిభేదములు ౨౯౯

లాక్‌హార్టు ఛీఫ్ కోర్టురూమ్ము ౭౫.

లాటన్, మిస్టర్, దాదా అబ్దుల్లాకంపెనీ వకీలు ౨౭౬;—దర్బాన్ లో పట్టపగలు ఓడ దిగుడని నాకు సలహా యొసంగెను ౨౯౧; వారిని నన్ను గుంపు విడదీసెను ౨౯౨;—౨౯౪, ౨౯౬-౮, ౩౨౯.

లాటిన్, భాష ౭౩-౪, ౧౨౩.

లాథామహారాజు, రామాయణపఠనము ౪౯-౫౦.

లామూ, రేవు ౧౫౬-౭.

లాయరు ౨౩, ౬౮;—దివానుగిరీ ౫౬;—పనికి నాయోగ్యత ౨౧౯;—లాటిన్ భాషాజ్ఞానము ౭౩;—హిందూదేశ చరిత్ర చదువవలయును ౧౨౮.

లార్డు కర్జన్ దర్బారు ౩౫౪;—హార్డింజి, హిందూ విశ్వవిద్యాలయ శంకుస్థాపనోత్సవము ౩౫౪.

లావేటర్, ముఖసాముద్రిక గ్రంథము ౧౨౭-౮.

లియోనార్డు, ద. ఆ. లో గొప్పబారిస్టరు ౨౦౧.

లేడీ స్మిత్ ౩౩౧.

లేలీగారు, ఫ్రెడరిక్—పోరుబందరులో వ్యవహారాధికారులు ౫౮-౯, ౮౩.

లైట్-ఆఫ్-ఏషియా, ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డుగారి ౧౦౪, ౨౪౪.

లోకమాన్య తిలక్ ౨౭౨, ౩౪౨;—దర్శనము ౨౭౦;—సముద్ర సమానులు ౨౭౧.

లోకసేవకునకు- కానుకలు నిజవస్తువులు కావు ౩౪౦.

వ

వంగ—గానము వింటిని ౩౬౪;—దేశము ౩౬౬;'—వాసి' పత్రిక, ఖ్యాతి, తత్సంపాదకుని నిర్లక్ష్యము ౨౭౫;—వాసులు ౩౬౩; '—సంఘము' వారి విందు ౩౬౩.

వకీలు ౫౭, ౧౩౯; నావకీలు తనము ౧౪౦; రాజీ కుదుర్చుట వకీలు ధర్మము ౨౦౨-౩.

'వకీలుసభ'-చూడు—నేటాలు.

వర్ణ ద్వేషము ౧౭౧, ౧౮౧, ౨౫౯.

వసిష్ఠ విశ్వామిత్రులకథ, ప్రస్తా-౯.

వాంకనేరు ౨.

వాగ్దానములు, మాతల్లి కిచ్చిన మూడు ౬౧.

వాచా, డి. ఇ. ౩౪౧-౨; ౩౫౦-౧;— మెహతాగారి కుడిభుజము ౨౬౩;—వారిని మాటలాడుమని సభలో కేకలు ౨౬౬;— చూడు— 'దిన్షా'

వార్ఫు, ఇంజనీయరు ౨౧౧.

వాల్ క్రాంజు ౩౩౧.

వాషింగ్టన్ ఇర్వింగ్-గారి Life of Mahomet and his Successors ౨౪౩.

విందులు: స్త్రీలు ౭౨;—: పాశ్చాత్యులు ౯౪.

విక్టోరియా-రాణి డైమండుజూబిలీ ౨౬౧.

'విక్టోరియా హోటల్' చూడు...'లండన్'.

విద్య, పిల్లలకు ౩౦౪; బాలుర విద్యాభ్యాస సంస్కరణము ౧౩౭; నావిద్యాప్రయోగములు ౩౦౬; మనవిద్య ౨౫.

విలియం-హంటర్, సర్ ౨౩౩.

విలియమ్సు అండు ఎడ్వర్డ్సు 'రియల్ ప్రాపర్టీ' ౧౨౪.

వివాహము: నావివాహనాటకము ౧౧-౪;— వలన విద్యానాశనము ౨౦, ౨౩, ౩౭.

వివేకానందస్వామి దర్శనము ౩౬౪.

విశ్వప్రేమ ౨౪౩.

విశ్వాసఘాతకుడు: అతనిని వెడలగొట్ట సూపరింటెండెంటు మద్దతు ౨౪౯.

'విహారము' నకు రమ్మని పిలుచుట ౧౫౭.

వీడుకోలు విందు ౨౧౩.

వీరచందు గాంధి ౧౪౧, ౨౬౩.

వుడ్‌గేటు, జనరల్, గారిని యుద్ధభూమినుండి చేరవైచు భాగ్యము ౩౩౦.

వృత్తినిరోధము, సంపూర్ణ బ్రహ్మచర్య మనగా ౩౨౨.

వెజిటేరియన్‌పత్రిక ౯౦.

వెలివేయుట, కులమునుండి ౬౨, ౧౩౬-౭.

వెల్లింగ్టను పట్టణము, అందు జరిగినసభ ౨౧౮-౬.

వెస్టు కెన్సింగ్టను ౭౮.

'వెంటనర్' ౯౩, ౯౪.

వెస్లియన్ చర్చి, అనటి మండలి ౨౮౩.

'వేడి-వెలుగు' ౪౮.

వేదములు-అపౌరుషేయములట ౨౦౭.

'వేరానల్' ౩౭౭;—గ్రామమున అప్పీలు శ్రవణము ౩౭౫.

"వైట్ అండు ట్యూటర్సు లీడింగ్ కేసెస్" ౧౨౮.

వైద్యప్రవేశము, నా ౩౦౯.

వైద్యుడు, ఆయుర్వేద,—ఆంగ్లేయ; ౮౮; వైద్యవృత్తి ౫౭.

వైష్ణవ-సాంప్రదాయము, మా, గాంధులు, తలిదండ్రులు ఈసాంప్ర-
దాయికులు ౩౦-౧, ౮౪, ౫౭;—విధులు కఠినమైనవి ౮౮-౫.

వోకింగు సెమిట్రీ ౧౦౭.

వోట్ల హక్కు- ౨౧౫, ౨౧౭, ౨౩౧;—తొలగించుబిల్లు ౨౩౪;—
భారతీయులు-మాడు-నేటాలు.

వ్యయము, తగ్గించుట ౩౨౮, ౩౨౭;—నకు సరియైన లెక్కలు ౪౧

వ్యాధిపరీక్షాసంఘము—రాజకోటలో నా సేవ ౨౫౭, ౨౫౯.

శ

శపథముచే బంధించుకొనుట ౩౧౫-౬.

శస్త్రచికిత్స ౪౪.

శాకాహారము ౭౫-౬, ౮౬, ౧౮౪, ౨౫౫;—నా ప్రతిజ్ఞ ౭౦;—గ్రంథకర్తలు ౮౬; దొరలపద్ధతిన ౧౪౮.

శాకాహార పరిశోధన, ఇంగ్లండులో ఆర్థిక దృష్టితోను, ద. ఆ. లో ధార్మికదృష్టితోను జరిపితిని ౯౦.

శాకాహారప్రచారకసంఘము, స్థాపన, అందు కార్యనిర్వాహక సభ్యుడను ౮౬; ఇందలి ఇతర సభ్యులు ౯౧; అందుండి ఒకరిని తొలగించు విషయమై తగవులు ౯౨.

శాకాహారభోజనశాల, ఫారింగడన్‌వీధిలో ౭౫, ౭౬-౭, ౮౬-౭, ౯౦, ౧౧౮.

శాకాహారమహాసభ, పోర్ట్స్‌మత్‌లో జరుగుట ౧౦౯.

శారీరక సేవ ౩౦౮.

శాస్త్రజ్ఞానము, అనుభవము ౧౦౮.

శివాలయము ౫౧.

శివనాథశాస్త్రి, పండిత ౩౬౪.

శిశుపోషణము ౩౧౦-౧.

శిశువునకు— విద్యారంభము తల్లి గర్భమునుండియే ౩౧౧.

శ్యామలభట్టు వాక్యములు ౧౦౬.

శ్రవణుడు—శ్రవణ పితృభక్తి, నాటకము ౮, ౪౩.

ష

షడ్దర్శన సముచ్చయము, హరిభద్రసూరిరచితము ౨౦౯.

షరతు, దేశమునకు మరలునపుడు దక్షిణాఫ్రికామిత్రులు పెట్టిన ౩౩౬.

షికారు—ఇంటియామెహతురు అతిథులను షికారుకు పిలుచుకొని పోవుట ఒక ఆచారము ౯౮.

షెమ్మెల్ పెన్నిక్- ముఖసాముద్రికము ౧౨౭-౮.

షేక్స్పియర్ - ముఖసాముద్రికము ౧౨౮.

స

సంతానము, నిరోధించుట కుపాయము ౯౨, ౩౧౪;—కై, గృహమేధులు ౩౧౧

సంస్కృతము ౨౪, ౨౬, ౧౦౩;—ప్రతి హిందూబాలుడు నేర్చుకొనవలసినది ౯౫; నా సంస్కృతోపాధ్యాయుడు ౨౪.

సంస్థానాధిపతులు, వారి రాజకీయవ్యవహారములు ౧౪౧.

సత్యనిష్ఠ, విదేశములయందు ఎక్కువగ నుండవలయును ౧౯౧.

సత్యపరీక్ష ౮౯.

సత్యప్రయోగములు, నా—ప్రస్తా. ౩, ౬.

సత్యము ౩౧;—నకు పూజారిని ౧౦; నాదృష్టిలో సత్యములు ప్రస్తా- ౬;—నీతి, పరస్పర సంబంధము ౪౩; పూర్ణమగు సత్యము ౧౮౭; న్యాయము సత్యము ననుసరించును ౨౦౧; —మహావృక్షము ౩౩౪; భావసత్యము- ప్రస్తా- ౭;— సాక్షాత్ పరబ్రహ్మము, ప్రస్తా ౭.

సత్యశోధకుడు- ప్రస్తా-౮.

సత్యాగ్రహము ౨౨౫; ద. ఆ. సత్యాగ్రహము ౩౧౪; సంగ్రామప్రతిష్ఠ, సూచకములు ౩౧౮.

సత్యాన్వేషణమే పురుషార్థము ౩౮౬.

అకారాదిపదాది సూచి

సత్యారాధకుడు ౩౦౮.

సప్తపది ౧౪.

'సమర్థుగారు' ప్రతికక్షుల వకీలు ౩౮౪.

సముద్రయానము ౫౯, ౬౨-౩, ౬౬;—కులధర్మనిషిద్ధము ౬౩;—చేసినందున కులమునుండి వెలి ౧౩.

'సర్'—'అయ్యా'—సంబోధనలు నౌకర్లుపయోగింతురు ౬౯.

సాండర్సు ౩౬౫;—'ఇంగ్లీషుమన్' పత్రికాసంపాదకుడు ౨౮౬; వారి ప్రేమకు హేతువు ౨౮౬

సాంతాక్రూజ్ ౩౭౩.

'సామీ'—ద. ఆ. భారతీయులకు మరియొక పేరు ౧౬౩.

సారా- త్రాగుట ౫౧-౨, ౬౮, ౮౩.

సార్వజనిక సంస్థలు- వీటితో నా అనుభవము ౩౦౦; వీనికి మూలధనము చేకూర్చుట ౩౦౧; వీని లోకప్రియత్వము ౩౦౨; సరియైన లెక్కలే ఇట్టిసంఘములకు ప్రాణము ౨౩౦.

సాలగ్రామదానము ౬౪.

సాల్టుగారి పుస్తకములు ౮౫-౬.

సింధుదేశీయమిత్రుడు ౬౯-౮౦.

సిగరెట్లు, బీడీలు ౩౭, ౩౯, ౪౦.

'సిటీ-టెంపిల్' గ్రంథముపై పార్కరు వ్యాఖ్యానము ౧౭౬.

సిడెన్‌హాము లో విందు ౨౧౧.

సివిల్ ప్రొసీజర్ కోడ్డు ౧౪౧.

సీమ, నా సీమప్రయాణము ౬౨;—లో రెండవ ఏడు ౧౦౩, ౧౦౭, ౧౦౯.

సుదామపురి-నాజననము ౪.

సుప్రీముకోర్టు ౨౨౧, ౨౨౪.

సుబ్రహ్మణ్యఅయ్యర్, జి., డాక్టరు, 'హిందూ' సంపాదకులు ౨౬౨-౩.

సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీ, వంగదైవము ౨౬౪-౫, ౩౪౭.

సూర్దాసు-ప్రస్తా- ౧౦.

'సెతల్వాడ్', చూడు-'చిమన్‌లాలు. 'సెర్మన్-ఆన్-ది-మౌంట్'-గీతకు సాటి ౧౨౫.

సేట్లు, మాకుల పెద్దయను ౮౩; నాసీమప్రయాణమునకై ఆతని ఆగ్రహము ౮౪.

సేవ, చిత్తానందము నిచ్చు ౨౮౪.

సొలిసిటర్ ౧౪౧.

సోదరి, నా ౨౮౪.

సోరబ్, డివిజన్ ౨౧-౧.

సౌతాంప్టన్ ౮౭-౯.

స్కూళ్లు, స్వతంత్రతాఘాతకములు ౩౦౬.

స్టాండర్టన్ ౧౬౨, ౧౬౪-౫.

స్టేంగర్ పట్టణము ౨౨౯.

'స్టేట్సుమన్' ౨౬౫

'స్టోరు' వీధి ౧౧౩.

స్తుతి, ప్రార్థనలు గ్రుడ్డినమ్మకము కాదు ౧౧౧.

'స్నెల్సు' ఈక్విటీ ౧౨౪, ౧౨౭.

స్పియాంకోపు ౩౧౦-౧.

స్పెన్సర్ వాల్టన్ దర్బాన్‌లోని ద. ఆ. జనరల్ కమిషన్ అధ్యక్షుడు ౨౪౧.

స్మృతికర్తలు, బాహ్యాభ్యంతర శౌచము ౨౫౯.

స్లమ్సు (Slums) ౭౪.

స్వచ్ఛందసేవకులు ౨౧౪, ౨౧౬, ౩౦౯, ౩౪౭-౩, ౩౪౫-౬, ౩౪౯; వారికి నేను సేవాధర్మము తెలిపితిని ౩౪౩;—పాకీపని ౩౪౪.

స్వదేశము నందే నే జేయవలసినపని ౩౩౬.

స్వధర్మానుష్ఠానము ౨౬౯.

స్వయంసేవకులు ౨౧౭, ౨౫౭.

స్వరాజ్యము ౩౧.

స్త్రీ-తమయొక్క అవతారము ౩౬;—సంగమము ౪౪.

స్త్రీపుంస సంయోగము ౩౧౧.

హ

హకీము- పట్టీలు ౪౪.

హక్కు- కాపాడుకొను ప్రతిజ్ఞ ౨౯౦.

హరిభద్రసూరి- కృతషడ్దర్శన సముచ్చయము ౨౧౯.

హరిశ్చంద్రుడు, అతనికథ, నాటకము ౭-౯.

హవేలీ ౩.

హాజీ ఆదాంసేట్ ౨౧౪.

హాజీ జూసబ్ సేట్ ౧౯౦.

అకారాదిపదాది సూచి

హాజీ మహమ్మద్ సేట్ ౧౯౦, ౨౧౪.

హాటెంటాట్ ౧౮౪,

హారిస్, కుమారి ౧౭౫.

హార్డింజి, లార్డు ౩౭౪.

హాల్ బర్న్ రెస్టారెంటు ౮౮, ౯౪.

హిందీ ౨౫-౬, ౧౧౪, ౩౦౩.

హిందువులు ౧౫౮, ౧౬౦;— క్రైస్తవులు, వ్యత్యాసము ౨౦౮; వారి కడగండ్లు ౧౭౪.

హిందుస్థానీ ౨౫౩;—ద్రావిడులు అభ్యసించుట ౨౫౩.

హిందూ ఆచారములు ౧౯;—కుటుంబములు, నడుమరకపు ౨౦, ౨౭౧; వీటిలో భార్యా భర్తల జీవనము ౨౭౧.

'హిందూ'-మద్రాసుపత్రిక, తత్సంపాదకులు ౨౮౨-౩.

హిందూదేశచరిత్ర లాయర్లు అవశ్యము చదువవలెను ౧౨౮.

హిందూదేశము ౩౧, ౬౯, ౮౭;—న ఓట్ల హక్కు ౨౧౮;—న ప్లేగు ఇల్లు కట్టుకొన్నది ౩౮౬.

హిందూధర్మము ఇందు పాపనివారణోపాయము లేదట ౩౬౧.

హిందూ పతి, పత్నీ ౨౭౧.

హిందూమతము ౫౧, ౧౧౭, ౧౭౪;—తద్గ్రంథములు ౧౦౫;—నాకు ఎక్కుడు తెలియదు ౧౭౨;—అందలి దోషములు ౨౧౮;—సిద్ధాంతముల సూక్ష్మత ౨౦౭; దీనిపై నా కాదర మెక్కువగుట ౨౪౨.

హిందూ లా ౧౨౫, ౧౩౯, ౧౪౧-౨, ౩౮౪.

హిందూవేదాంతము ౧౩౫.

హిందూస్త్రీలు, విడాకులు ౩౬.

హిల్సు, డాక్టరు—సంతాన నిరోధమునకు సంయమమే తగినది ౩౧౪.

హిల్సు, థామ్సు ఐరన్‌వర్క్సు కంపెనీ అధ్యక్షుడు ౯౧-౨.

హీబ్రూ ౨౬.

హుగ్లీనది—సౌందర్యము ౨౭౭.

హ్యూముగారు, కాంగ్రెసు సంస్థాపకులు ౩౪౮.

హృదయము—నాహృదయమును చూరగొనిన మూవురు ౧౩౭.

హెన్‌రీ బీన్సు ౨౩౦.

హైకోర్టు ౧౩౯, ౧౪౪;—నకు నడచివెళ్లుట ౧౪౫;—లో కునికి పాట్లుపడుట ఫాషన్ ౧౪౭, ౩౦౪;—నందు మూట్ ౩౦౩; —నందు పుస్తకాలయము ౩౦౪.

హైస్కూలు ౨౮-౦, ౫౧, ౬౧, ౧౪౪; నామము ౬, ౨౦.

హోవర్డు విలియమ్సు ౮౬, ౯౩.

హౌస్-ఆఫ్-కామన్సు ౯౪.

శుద్ధపత్రిక

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
౨	†౧౧	* మరి	మఱి
౧౩	౨౩-౨౪	[ఈ టిప్పణి పయి	మూలమునఁ జేరవలయు]
౧౪	౨౨	మరియొకరు	మఱియొకరము
౧౭	౩	ఆయినది	అయినది
౧౮	౫	సక్తుఁడఃను	సక్తుఁడను
౨౩	౨౦	వరవడి	ఒరవడి
౨౪	౨౫	ఫారసీక	పారసీక
	,,	ప్రతిస్పర్ధ	స్పర్ధ
౨౭	౯	విశ్వాసి	విశ్వాస్యుఁడు
౩౬	౧౩	క్షమించలేదు	క్షమించుకొనలేదు
౩౮	౮	నివ	నని
౪౦	౧౩	మునిఁగితిని	మునిఁగితిమి
౪౩	౨	ఇపుడు ఇపుడు	ఇపుడు
	౭	కాలు	కాళ్లు
	౧౧	పంచితిని	పంచుకొంటిని
౫౪	౫	సత్య రహస్య మరయ	పరమసత్యములు సుమ్మ
౫౫	౧౯	ఆరయుచెండెడి	ఆరయుచుండెడి
౫౭	౨౧	సౌధములు	ఆకాశ సౌధములు
[illegible]	౧౧	బావదగ్గఱ	బాపను
౬౫	౧౬	భవపద	భయపడ
౬౮	౨౨	జీత్	జిత్
౭౯	౨౨	పాచ్చాత్య	పాశ్చాత్య
౮౨	౯	దూఁబలి ఖర్చు	దూఁబలిదిండి

* పైశీర్షికతో కలుపుకొని పంక్తి సంఖ్య.
† బండిరాలు అరసున్నలు దిద్దికొనఁ బ్రార్థితులు.

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
౯౩	౨౧	సరస్పర	పరస్పర
౯౪	౬	ఉపన్యాసము	ఉపన్యాసము
౯౭	౫	ఇంగ్లాండు	ఇంగ్లాండు
౯౮	౪	జఋప	జరప
౧౦౩	౧౨	'ధ్యాయతః' అను శ్లోకములకు ఇది తెలుఁగు పద్యము:—	

చ. తెలకొని సంగమంబున జనించును గామము కామవృద్ధిచేఁ
నలకొనుఁ గ్రోధ పట్టి శెడిసింబగు క్రోధమునం దనర్చు మో
హలతిక మోహవృత్తి నుదయించు బగు విస్మృతి విస్మృతిం జనున్
దలపఁగ బుద్ధి బుద్ధి చనినన్ మతి తాఁ జెడు మానవుం డిలన్.

[శేష—౧]

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
౧౦౮	౫	భావము	భానము
౧౧౮	౪	రెండును	రెండూను [గున
	౬	వేయిసాకుగుల	వేయి అడుగుల పొడు
౧౨౨	౨౦	అధిక అర్హత	అధిక-అర్హత
౧౨౩	౧౫	౮౫ నుండి ౮౮	౯౫ నుండి ౯౯
౧౨౪	౨	లాటిన్	జస్టీనియన్
౧౨౬	౨౧	Canservative	Conservative
౧౨౬	౨౪	నిరాశ	జెంగ
౧౨౭	౨౨	సంపాదింపుము	సంపాదింపుము అని ఆ రెండు గ్రంథముల పేరులు వ్రాసి యిచ్చెను.
౧౨౮	౭	క్రిందికిని షేక్స్పియరు	క్రిందికిని తిరిగినను షేక్స్పియరు
	౮	తిరుగుట గుణించి	ముఖసాముద్రికను గు
	౨౧	నిరాశలో	జెంగలో [ణించి

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
౧౩౩	౨౧	చిత్కాల్ల	చిత్కాల
౧౩౫	౧౯	This eat last	This last
౧౬౦	౯	వేలుగానా	వేలుగా
౧౬౩	౩	ఐచ్చిన ఇక్ డేక్	ఇక్ డేక్
	౪	చేసుకొను	చేసికొను
౧౮౭	౫	అవాసను	అవసలో
౧౯౪	౧౩	౨౮౭౬	౧౮౭౬
౨౦౦	౧౨	దీర్ఘ వాయిదాల	దీర్ఘ-వాయిదాల
౨౦౮	౨౧	ఉప్పుదండుగ	ఉప్పు-దండుగ
౨౧౧	౫	అలు సే?	అలు సే.
	౨౪	ఆఁచికొని	నాఁచికొని
౨౧౪	౨	జీహో	హోజీ
	౧౯	కాసాం, సం	కాసాం
౨౧౬	౨౨	సహాయము	సాహాయ్యము
౨౩౨	౧	బాలసుందరము	బాలాసుందరము
౨౩౫	౨	మహా గొప్పది	మహా-గొప్పది
	౧౨	ఇట్టి చేతను	ఇట్టి చేఁతను
౨౪౪	౨౨	కేలి చేసి	గేలి చేసి
౨౪౮	౧౧	తటితిని	తట్టితిని
౨౫౪	౭	జ్ఞాన	జ్ఞానమునకు
౨౬౪	౧౮	డంభము	దంభము
౨౭౪	౨౦	గొంమరు?	గొందురు
౨౭౫	౪	ఏదైనా చేయఁగలిగితే	ఏదేని చేయఁగలుగుచో
	౮	దేశ దిష్మరి	దేశ-దిమ్మరి
౨౮౧	౧౧	పరాకాష్ఠ	పరకాష్ఠ
౨౮౨	౬	నాభార్య	నాభార్యకును
౨౮౮	౨౦	టిగుంచి	గుటించి
౨౮౯	౫-౧౬	పృచ్ఛకులు	ప్రచ్ఛకులు

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
	౭	సాగించేయెడల	సాగించునెడల
	౧౮	యెపుడు	ఎపుడు
౨౯౨	౨౨	ఆమె	౦
౩౦౧	౧౨	నైతికమగు	నైతికముగా
౩౦౪	౧౯	పిల్లలు	పిల్లలు
౩౦౬	౧౬	తత్వమున	తత్త్వమున
౩౦౯	౧౦	నేను	నాకు
౩౧౧	౨	నాభార్య ప్రసవము	ప్రసవము
౩౧౨	౧౧	పించు	వించు
	౧౬	గాడ్‌స్టన్	గ్లాడ్‌స్టన్
౩౧౩	౨౦	నకు	నాకు
౩౧౫	౪	తలి	తటి
౩౨౧	౧౬	నైచెను	నైచును
౩౨౩	౩	దృష్ట్యా	దృష్ట్వా
౩౩౬	౧౬	కాచే రే	కావ రే
౩౩౮	౮	౧౮౯౬	౧౮౯౯
౩౩౯	౨	చేసుకొన	చేసికొన
౩౪౧	౧౯	?	!
	౨౦	!	?
౩౪౫	౫	వసారాది	ఐసారా
౩౫౯	౧౭	?	.
౩౬౯	౧౩	పోగాకు	పొగాకు
	౧౭	౧౯౧౯	౧౯౧౯
౩౭౧	౩	౧౮౨౦	౧౯౨౧
౩౮౧	౧౩	పోనది	పోయినది.

